ISSN 2415-3818

Editor-in-Chief
Volodymyr Ortynsky

Вісник Національного університету
«Львівська політехніка»

Серія «Юридичні науки»

Journal of Lviv Polytechnic National University

Series: Legal Sciences

Volume 10 № 3 (39)

Founder and Publisher
Lviv Polytechnic
National University
2 0 2 3

СЕРІЯ «ЮРИДИЧНІ НАУКИ»
Volume 10 № 3 (39)
2023

Founder and Publisher
Lviv Polytechnic National University

Address for contacts:

Lviv Polytechnic National University
12, S. Bandery Str., Lviv, 79013, Ukraine
e-mail: Law.nulp@gmail.com

Lviv Polytechnic
Publishing House
4, F. Kolessy Str., Lviv, 79013, Ukraine
Tel.: +38 032 258 4100
vlp@vlp.com.ua; http://vlp.com.ua

Printing Center of Lviv Polytechnic
Publishing House
4, F. Kolessy Str., Lviv, 79013, Ukraine
Tel.: +38 032 258 4100

© Lviv Polytechnic National University, 2023

●

Науковий журнал
«Вісник Національного університету
«Львівська політехніка»
Серія «Юридичні науки»

№3 (39) • 2023

Виходить 4 рази на рік з 2014 року.
http://doi.org/10.23939/law2023.38

Засновник і видавець
Національний університет «Львівська політехніка»

Контактна адреса:
Національний університет «Львівська політехніка»
вул. С. Бандери, 12, Львів, 79013, Україна
e-mail: law.nulp@gmail.com

Мови видання: українська та англійська

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації.
Серія КВ № 24291-14131Р від 03.12.2019 р.

Входить до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії (категорія «Б»)

Наукові публікації журналу входять у міжнародний реєстр науково-інформаційних матеріалів агентства CrossRef, яким надаються цифрові ідентифікатори DOI.
Журналу присвоєно індекс DOI 10.23939/law

Рекомендувала Вчена рада
Національного університету «Львівська політехніка»
(протокол № 91 засідання від 28.02.2023 р.)

© Національний університет «Львівська політехніка», 2023

●

ISSN 2415-3818 (print)

Journal of Lviv Polytechnic
National University
Series of Legal Sciences
Volume 10 № 3 (39)

2 0 2 3

Editor-in-Chief:
Dr. Sc., Prof. Volodymyr Ortynsky, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Deputies of editor-in-chief:
Dr. Sc., Prof. Taras Garasymiv, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Executive secretary:
Dr. Sc., Assoc. prof. Victoriya Chornopyska, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Technical secretary:
Ph.D. Nataliia Slotvinska, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Editorial board:
Dr. Sc., Prof. Maria Blikhar, Ukraine
Dr. Sc., Prof. Oleksii Humin, Ukraine
Dr. Sc., Prof. Iryna Zharovska, Ukraine
Dr. Sc., Prof. Vitaliy Kovalchuk, Ukraine
Ph. D., Prof. Alexander Kotukha, Ukraine
Dr. Sc. Natalia Lesko, Ukraine
Dr. Sc., Prof. Lychenko Iryna, Ukraine
Dr. Sc., Assoc. Prof. Myroslava Sirant, Ukraine
Dr. Sc., Prof. Yuliya Tsurkan-Saifulina, Ukraine
Dr. Sc., Assoc. Prof. Victoria Chorna, Ukraine
Dr. Arkadiusz Paweł Szajna, Poland
Dr. Katarzyna Szwed, Poland
Dr. hab. Maciej Borski, Poland
Dr. Mariusz Lekston, Poland
Ph. D., Assoc. Prof. Ivo Svoboda, Czech Republic

Голова редакційної колегії:
д-р юрид. наук, проф. Володимир Ортинський, Національний університет «Львівська політехніка», Україна

Заступник голови редакційної колегії:
д-р юрид. наук, проф. Тарас Гарасимів, Національний університет «Львівська політехніка», Україна

Відповідальний секретар:
д-р юрид. наук, доц. Вікторія Чорнописька, Національний університет «Львівська політехніка», Україна

Технічний секретар:
канд. юрид. наук Наталія Слотвінська, Національний університет «Львівська політехніка», Україна

Редакційна колегія:
д-р юрид. наук, проф. Марія Бліхар, Україна
д-р юрид. наук, проф. Олексій Гумін, Україна
д-р юрид. наук, проф. Ірина Жаровська, Україна
д-р юрид. наук, проф. Віталій Ковальчук, Україна
д-р юрид. наук, проф. Олександр Котуха, Україна
д-р юрид. наук Наталія Лесько, Україна
д-р юрид. наук, проф. Ірина Личенко, Україна
д-р юрид. наук, доц. Мирослава Сірант, Україна
д-р юрид. наук, проф. Юлія Цуркан-Сайфуліна, Україна
д-р юрид. наук, доц. Вікторія Чорна, Україна
д-р Аркадіуш Павел Шайна, Польща
д-р Катажина Швед, Польща
д-р юрид. наук Мацей Борський, Польща
д-р юрид. наук Маріуш Лекстон, Польща
д-р Іво Свобода, Чехія

ЗМІСТ

1 Ортинський В., Бартусяк Д.
Особливості проведення огляду місця події в процесі досудового розслідування окремих кримінальних правопорушень проти життя особи

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

7 Гарасимів Т.
Вплив релігійних організацій на вирішення міжнародно-правових проблем в умовах глобалізації

13 Кельман М., Кельман Р.
Доктринальні підходи до розкриття поняття "правове регулювання"

21 Матвіїв Р.
Проблеми у сфері доброчесності суддів у сучасних умовах політико-правової реальності

28 Сидорович Р.
Аспект збалансованості при реалізації принципу відкритості і прозорості інституту державної служби: питання "кіберсуверенізації"

34 Сливка С.
Педагогічний аспект метаантропологічного пізнання канонічного права

46 Токарська А.
Комунікативна культура і філософія моралі

51 Чорнописька В.
Феномен релігійної ідентичності: філософсько-правове конструювання змісту

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

57 Бліхар М., Остапенко О.
Про суспільно небезпечний зміст протиправності військових адміністративних правопорушень

66 Бльок Н.
Деякі питання соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану

74 Dobosh Z.
Concept of public administration in the conditions of the formation of the public-service state

82 Крикавська І., Повалена М., Музика О.-З.
Інформаційні загрози в мережі Інтернет в умовах війни в Україні: проблемні питання правового регулювання

88 Kostiuk U.
Modern principles of administrative and legal support for the activities of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine

96 Lychenko I.
The function of the state to protect property rights: administrative and legal aspect

104 Ромців О., Рудницька Ю.
Взаємодія інститутів громадянського суспільства та органів державної влади

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

112 Анциферова М., Чорнописька В.
Зарубіжний досвід сімейної медіації та його можливість імплементації в Україні

119 Бек У.
Особливості взаємодії суб'єктів кодифікації трудового законодавства в Україні

128 Кельман Р.
Заборона як метод правового регулювання під час пандемії коронавірусу в Україні

134 Сироватченко М.
Окремі питання вчинення нотаріальних дій під час воєнного стану в Україні

142 Парасюк М., Парасюк В.
Особливості укладання банківських договорів у мережі Інтернет

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

150 Андрусяк І.
Теоретико-правові аспекти ефективності правової політики у сфері домашнього насильства: соціальні причини проблеми

157 Бундз Р., Підгородецька О.
Проблеми притягнення до кримінальної відповідальності за державну зраду в умовах війни в Україні
162 Бундз Р., Яровик Д.
Воєнні злочини в кримінальному праві України
168 Гузела М.
Причини та умови латентності окремих кримінальних правопорушень, які скоюються щодо учасників кримінального провадження
175 Зубик В., Бараняк В.
Категоричний негативний висновок в експертизі наркотичних засобів
181 Kantsir V, Kryzhanovskyi A.
Application of information and telecommunication technologies in criminal proceedings in Ukraine
192 Корчук М., Бараняк В.
Приклади одноособового виконання комплексної криміналістичної експертизи
198 Крижановський А., Обрембальський С.
Мародерство як різновид кримінальних правопорушень проти власності: особливості вчинення його в умовах воєнного стану
204 Макарчук В.
Воєнні та військові злочини в кримінальному законодавстві Російської імперії, РРФСР та Російської Федерації: теорія і безпосередня практика
213 Слотвінська Н., Слобода Н.
Особливості дистанційного кримінального провадження в умовах воєнного стану
221 Сорока С., Коваль М.
Проблеми визначення поняття "кримінально-правова кваліфікація"
227 Сорока С.
Кримінальна відповідальність за домашнє насильство

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

233 Анциферова М., Хомишин І.
Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації
243 Богів Я., Шардакова А.
Майбутнє міжнародного права: інтеграція сучасних технологій, гібридні підходи та створення нових нормативних рамок для глобального співтовариства
250 Kovalchuk V.
Ukrainian constitutionalism in the conditions of war: the struggle for values, rights and identity
259 Ковальчук О.
Повноваження Конституційного Суду України: шляхи вдосконалення
266 Pyvovar M.
Zasady tworzenia prawa w Polsce i w Ukrainie przez organy samorządu terytorialnego: aspekt teoretyczno-prawny
273 Pyvovar M.
Osobliwości procesów decentralizacyjnych w Polsce i ich wpływ na samorząd terytorialny w Ukrainie
281 Ромців О., Микієвич Л.
Виборчі системи: переваги, недоліки, пошуки оптимальних варіантів
289 Сидій О., Шульган І.
Ефективність заборони діяльності проросійських політичних партій: досвід та реалії
297 Філіпчук К.
Електронні вибори як новітнє трансформаційне явище сучасної правової реальності

Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”
№ 3 (39), 2023

УДК 343.1

Володимир Ортинський
Національний університет “Львівська політехніка”,
директор Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України
volodymyr.l.ortynskyi@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9041-6330

Денис Бартусяк
Національний університет “Львівська політехніка”,
здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня
спеціальності 081 Право
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
denys.bartusiak.pv.2019@lpnu.ua

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ В ПРОЦЕСІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ЖИТТЯ ОСОБИ

http://doi.org/10.23939/law2023.39.001

© Ортинський В., Бартусяк Д., 2023

В статті розглянуто проблемні питання кримінального процесу та криміналістики щодо організації і проведення огляду місця події під час розслідування окремих видів кримінальних правопорушень проти життя особи, зокрема, вмисних і серійних вбивств. Підтримано запропоновану в юридичній літературі наукову позицію, що огляд місця події є невідкладною слідчою (розшуковою) дією, яка може проводитися до моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань кримінальних проваджень з метою швидкого та своєчасного виявлення і процесуальної фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення, який має бути проведений кваліфіковано, своєчасно та в межах кримінальної процесуальної форми, щоб не допустити безповоротної втрати (знищення) слідів кримінального правопорушення. Враховуючи особливості вчинення окремих видів кримінальних правопорушень, розглянуто особливості проведення огляду місця події в процесі досудового розслідування окремих видів вбивсв як кримінальних правопорушень проти життя особи.

Ключові слова: кримінальне провадження; слідчі (розшукові) дії; огляд місця події; кримінальні правопорушення проти життя особи.

Постановка проблеми. Одним з найважливіших інститутів кримінального процесу є доказування, яке полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Переважна кількість процесуалістів слідчі (розшукові)

дії трактують як засіб доказування, як його інструмент, спосіб отримання (збирання) доказів або ж перевірку вже отриманої доказової інформації у конкретному розслідуваному слідчим кримінальному провадженні. Процедура та вимоги до проведення слідчих (розшукових), а також негласних слідчих (розшукових) дій регламентуються в главах 20–21 ІІІ Розділу чинного КПК України. З процедурою та вимогами до проведення слідчих (розшукових), а також негласних слідчих (розшукових) дій пов'язані принципи кримінального процесу, процесуальний статус учасників кримінального процесу тощо. Тому систему законодавчих приписів, що регулюють проведення кожної слідчої (розшукові) дії, слід розглядати як самостійний кримінально процесуальний інститут (інститут допиту, інститут огляду, обшуку і т. ін.), а кожен із зазначених інститутів має свої особливості. Таким чином, доцільно розглядати особливості організації проведення огляду місця події як невідкладної слідчої (розшукової) дії в процесі досудового розслідування і, зокрема, в процесі досудового розслідування окремих видів вбивсв як кримінальних правопорушень проти життя особи.

Аналіз дослідження проблеми. Питанням організації, процесуальної процедури і криміналістичної тактитки проведення огляду місця події як невідкладної слідчої (розшукової) дії в процесі досудового розслідування присвячені дослідження, висвітлені в роботах О. М. Васильєва, М. С. Бокаріуса, В. П. Колмакова, Є. Ф. Коновалова, М. О. Селіванова, М. І. Порубова, Є. О. Разумова, В. Ю. Шепітька та багатьох інших науковців.

Мета статті – дослідження особливостей організації і проведення огляду місця події як невідкладної слідчої (розшукової) дії в процесі досудового розслідування, зокрема, в процесі досудового розслідування окремих видів вбивсв як кримінальних правопорушень проти життя особи.

Виклад основного матеріалу. Недаремно огляд місця події вважають однією з найскладніших та найоб'ємніших і водночас найважливіших слідчих (розшукових) дій в процесі досудового розслідування кримінальних правопорушень. Її проведення потребує від слідчого чи іншої уповноваженої на це особи знання вимог закону, чималої концентрації, витримки, спостережливості. Огляд місця події – це невідкладна слідча (розшукова) дія, яка проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення. Огляд місця події має бути проведений своєчасно, організовано, кваліфіковано, інакше – сліди можуть бути знищені внаслідок погодних умов чи дій сторонніх осіб, початкова обстановка порушується, втрачаються речові докази, без яких розслідування стає важчим [6]. Вимоги, що пред'являються до огляду, визначені в кримінально-процесуальному законодавстві (ст. 237–239 КПК України). Зокрема, виходячи з аналізу зазначених приписів, сутність огляду місця події зводиться до трьох основних ознак: а) виявлення слідів злочину; б) з'ясування обстановки місця події, як і інших обставин, що мають значення для справи; в) процесуальна фіксація всього виявленого в тому вигляді, у якому воно спостерігалося на момент проведення слідчої (розшукової) дії.

Водночас, проводячи загальнотеоретичне дослідження огляду місця події у філософсько-правовому вимірі, проф. Степан Сливка стверджує, що випадковостей у природі і поведінці людей не буває, а тому огляд місця події як слідча (розшукова) дія спрямований безпосередньо на отримання відповіді на запитання: чому саме у цьому місці виявилася злочинна ідея, і чому саме вибір припав на цю людину? [3, с. 82–83]. Як зазначає В. Образов, місце події охоплює системний світ речей, слідів і відносин, а тому завжди є унікальним сховищем у комплексі найрізноманітнішої інформації [2, с. 60], джерелами якої є об'єкти матеріального світу, головно неживої природи, які елементарно відображають подію злочину, тому що "присутні" в ній [1, с. 69–70]. Виходячи із поданих тверджень, слід констатувати, що в процесі огляду місця події необхідно одержати якнайбільше доказової інформації, але водночас для цього необхідно "розуміти" мову німих свідків злочину, через залучення спеціалістів для виявлення, закріплення і вилучення доказів [4, с. 46]. Таким чином, від професіоналізму суб'єктів, які проводять або ж беруть участь в проведенні огляду

місця події напряму залежить "процесуальна якість" отриманої інформації і можливість її використання в процесі доказування.

Слід зазначити, що певними специфічними особливостями наділений огляд місця події, зокрема під час вчинення посягання на життя особи (вбивства). Зокрема в цьому випадку слідчий проводить огляд не тільки місця події, але й трупа. Огляд трупа здійснюється одночасно з оглядом місця події, житла чи іншого володіння особи. Після огляду труп підлягає обов'язковому направленню для проведення судово-медичної експертизи з метою встановлення причин смерті. Важливе значення має точна дата настання смерті потерпілого, оскільки вона чітко вказує на вибір злочинцем часу вчинення вбивства, який можливо зумовлений об'єктивними і суб'єктивними обставинами, а тому несе інформацію про злочинця. Особливу важливість огляду місця події у справах про вбивства додає та обставина, що дане місце події є практично єдиним джерелом інформації про суб'єкта, об'єкт і механізм злочинного посягання. Вилучення слідів, речей, документів з огляду місця події має велике значення для отримання доказової інформації про особу, яка вчинила злочин. Серед слідів, які найбільш часто трапляються на місцях подій у справах про вбивства, перше місце належить слідам біологічного походження (зокрема, кров), на другому місці йде волосся, далі – волокна; вкрай рідко виявляються і вилучаються сліди рук, ніг, зубів. У тих ви-пад-ках, коли злочинець користувався будь-яким транспортним засобом, то найчастіше виявляються сліди даного засобу. Крім того, для участі в огляді можуть бути залучені інші учасники кримінального провадження, зокрема, з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів (ч. 3 ст. 237 КПК України).

Під час розслідування вмисних вбивств огляд місця події доцільно проводити одночасно з оглядом помешкання, місцем роботи або іншого тимчасового перебування потерпілого безпосередньо до моменту вбивства. Результати вивчення слідчої і судової практики свідчать, що слідчі практично не використовують такий тактичний прийом і тому наслідком може бути втрата додаткових доказів і доказової інформації. Зокрема, обшук місць помешкання, роботи або іншого тимчасового перебування потерпілого часто призначаються на другу або третю добу після організації огляду місця вбивства, що призводить до втрати важливих речових доказів [2, с. 536–541]. Неподинокими з нашої позиції є також випадки, коли слідчі, доручаючи проведення огляду в місці помешкання потерпілого працівникам оперативних підрозділів, не орієнтують їх належно на виявлення ознак, що можуть виступати важливими доказами в майбутньому.

Результати аналізу слідчо-судової практики свідчать також про низку виявлених недоліків під час проведення огляду місця події при розслідуванні вбивств яе невідкладної слідчої (розшукової) дії. Зокрема, в процесі огляду місця події мало уваги надавалося пошуку і виявленню слідів-відображень. Опції слідчого фактично обмежуються складанням протоколу даної слідчої (розшукової) дії. Фотозйомка місць пригод здійснювалася без чіткого дотримання наявних рекомендацій. Плани і схеми місць події складалися більш ніж примітивно. Низка зазначених проблем зумовлена тим, що, виїжджаючи на огляд місця події за фактом виявлення трупа, слідчий часто не володіє інформацією щодо того, чи має подія, що сталася кримінально протиправний характер, а якщо так, то чи одиничне це кримінальне правопорушення або ж воно наділене ознаками серійності тощо [6]. Якщо з'ясування кримінального протиправного характеру правопорушення не викликає особливих ускладнень, по другому ж моменту науковці визначають певні критерії оцінки. Зокрема, на користь можливості віднесення вбивства до розряду серійних в ході огляду місця події можуть свідчити (по виявленні) такі обставини: – ознаки, що вказують на сексуальний підтекст вбивства (стать і поза трупа жертви, безлад в одязі, пошкодження органів сечостатевої сфери, деякі біосліди); – картина, характерна для вчинення дій садистського характеру; незрозуміла мотиваційна природа злочину; – наявність комплексу слідів, за деякими параметрами збігається зі слідовим комплексом, виявляються при огляді інших місць пригод [2, с. 536–541]. Таким чином, як видається, проведення огляду місця події у справах про серійні вбивства має специфічні риси і особливості. Огляд у цьому випадку набуває специфічних рис. Наприклад, слідчому "поряд з традиційними завданнями цієї

слідчої (розшукової) дії (з'ясування того, що сталося; пошуки і вилучення слідів і предметів, які можуть стати речовими доказами; виявлення нових джерел доказів), потрібно докласти свої зусилля для відповіді на питання: чи є кримінальне правопорушення, виходячи з обстановки місця події, одним з епізодів серії вбивств, а так само чи є можливість отримати додаткові дані для розслідування інших аналогічних кримінальних правопорушень" [4, с. 139–140]. Основною в цьому випадку постає проблема пошуку відсутньої інформації. Напрямки цього пошуку якраз і повинні виявитись в ході огляду місця події слідчим.

Виходячи з п. 9.1 Наказу від 14 серпня 2012 року № 700 "Про організацію взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень", де зазначається, що до складу слідчо-оперативної групи, яка виїздить на місце вчинення кримінального правопорушення проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості особи, крім слідчого, співробітника оперативного підрозділу, спеціаліста-криміналіста територіального органу внутрішніх справ, які несуть службу відповідно до графіка чергувань, в обов'язковому порядку включається слідчий територіального органу внутрішніх справ, який спеціалізується на розслідуванні кримінальних правопорушень зазначеної категорії (є старшим СОГ), а також при необхідності кінолог зі службово-розшуковою собакою, психолог [5]. Тому вважаємо, що у випадку вчинення даного кримінального правопорушення, пов'язаного з посяганням на життя особи, доцільно до складу СОГ включати кінолога зі службово-розшуковою собакою, психолога, а до проведення огляду місця події з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, обов'язково залучати судово-медичного експерта, а також експерти відповідної спеціалізації (криміналісти, біологи, балісти тощо).

Більше того, при залученні до участі в огляді осіб, що володіють спеціальними знаннями, слідчий повинен чітко встановити, в яких сферах спеціального знання йому може знадобитися їхня допомога. Під час огляду місця події діяльність спеціаліста у рамках взаємодії зі слідчим при розслідуванні вмисних убивств повинна здійснюватися у таких формах: 1) пошук, виявлення, фіксація і вилучення слідів (об'єктів), інформаційно-доказовий потенціал яких очевидний або встановлений спеціалістом на основі його спеціальних знань; 2) попереднє дослідження виявлених слідів (об'єктів) для встановлення даних про особу, що скоїла злочин та інші обставини, які сприятимуть встановленню особи злочинця за "гарячими слідами" тощо.

Слід зазначити, що до участі в проведенні огляду обов'язково залучаються працівники оперативних підрозділів, оскільки непоодинокими є випадки появи злочинця на місці злочину при проведенні слідчого огляду, перебував у натовпі зацікавлених, спостерігаючи за діями слідчого [6, с. 19]. Працівники оперативних підрозділів з урахуванням варіанта такого розвитку ситуації повинні бути заздалегідь зорієнтовані слідчим на вжиття заходів до встановлення і затримання підозрілих осіб, що перебувають в безпосередній близькості або в деякому віддаленні від місця події.

Також у процесі огляду місця події беруть участь поняті. Вони залучаються обов'язково, незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії (ч. 7 ст. 223 КПК України). Ми підтримуємо наукову позицію, що залучення понятих у кримінальному процесі має на меті створення необхідних умов для об'єктивного та правильного провадження слідчих (розшукових) дій, засвідчення та закріплення доказів [7, с. 194].

Як вже було наголошено, в процесі огляду місця події слідчий може вирішити про фіксацію огляду місця події за допомогою технічних засобів. Таким чином, під час огляду слідчий має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення місця події, будівель і приміщень, що оглядаються, чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження. Водночас хід і результати проведення огляду місця події фіксуються у відповідному протоколі, до якого заносяться зауваження осіб, залучених до слідчої дії, у присутності яких здійснюється огляд, Вони ж, а також слідчий підписують складений протокол огляду місця події.

Висновки. Таким чином, ефективність проведення огляду місця події як невідкладної слідчої (розшукової) дії, яка може проводитися до моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань кримінальних проваджень з метою швидкого та своєчасного виявлення та процесуальної фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення при розслідуванні окремих видів вбивсв як кримінальних правопорушень проти життя особи, зумовлюється такими факторами: своєчасний виїзд слідчо-оперативної групи на місце події, кваліфіковані дії слідчого, встановлення ознак серійності, залучення спеціалістів, використання науково-технічних засобів, суворе дотримання кримінально-процесуальних вимог під час проведення огляду місця події і криміналістичних рекомендацій у поводженні з речовими доказами. Ставиться вимога про неохідність проведення огляду місця події кваліфіковано, своєчасно та в межах кримінальної процесуальної форми, щоб не допустити безповоротної втрати (знищення) слідів розслідуваного кримінального правопорушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Біленчук П. Д. *Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинувачуваного (проблеми комплексного вивчення особи обвинувачуваного в стадії попереднього слідства):* монографія / П. Д. Біленчук. К.: Атіка, 1999. 352 с.

2. Любчинський О. В. *Основи організації і проведення огляду місця події під час розслідування серійних вбивствна на сексуальному грунті*. Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: Юридичні науки. 2016. № 845. С. 536–541.

3. Сливка С. С. *Місце події: філософсько-правовий огляд*. С. С. Сливка. *Взаємодія слідчих і експертів у процесі боротьби зі злочинністю: проблеми та шляхи подолання (Львів, 24–25 січня 2003 року):* Матеріали науково-практичної конференції. Львів: ЛІВС, 2003. С. 81–85.

4. *Методика расследования серийных убийств: методическое пособие*. М., 1998. 193 с.

5. *Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень: наказ МВС України від 14.08.2012 року № 700* URL: *http://document.ua/pro-organizaciyu-vzaemodiyi-organiv-dosudovogo-rozsliduvannj-doc119907.html.*

6. Любчинський О. В. *Особливості розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті*. Дис. … канд. юрид. наук. Львів, 2018. 230 с.

7. Тертышник В. М., Слинько С. В. *Теориядоказательств: учебноеиздание*. В. М. Тертышник, С. В. Слинько. Харьков: “Арсис”, 1998. 256 с.

8. *Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р.* URL: zakon.rada.gov.ua/go/4651г-17.

REFERENCES

1. Bilenchuk P. D. ***Protsesual’ni ta kryminalistychni problemy doslidzhennya obvynuvachuvanoho (problemy kompleksnoho vyvchennya osoby obvynuvachuvanoho v stadiyi poperedn’oho slidstva)***: [Procedural and criminalistic issues of an accused examination: issues of complex examination of an accused at the pre-trial stage] monohrafiya Kyiv, Atika Publ. 1999. 352 p. [in Ukrainian].

2. Liubchynskyi O,V. ***Osnovy orhanizatsii i provedennia ohliadu mistsia podii pid chas rozsliduvannia seriinykh vbyvstvna seksualnomu hrunti*** [The basics of organizing and conducting an inspection of the scene during the investigation of a serial murder on sexual grounds]**.** Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika”. Seriia: Yurydychni nauky. 2016. N 845. P. 536–541 [in Ukrainian].

3. Slyvka S. S. ***Mistse podiyi: filosofs’ko-pravovyy ohlyad*** [Crime scene: philosopho-legal aspect]. ***Vzayemodiya slidchykh i ekspertiv u protsesi borot’by zi zlochynnistyu: problemy ta shlyakhy podolannya:*** [Coope ration of investigators and experts in the process of fight against crime: problems and ways of counteraction] Materialy naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. Lviv. 2003. P. 81–85 [in Ukrainian].

4. ***Metodyka rassledovanyya seryynыkh ubyystv*** [Methodology of serial crimes investigation: instructions]: metodycheskoe posobye. Moscow, 1998, 193 p. [in Russian].

5. ***Instruktsiya z orhanizatsiyi vzayemodiyi orhaniv dosudovoho rozsliduvannya z inshymy orhanamy ta pidrozdilamy vnutrishnikh sprav u poperedzhenni, vyyavlenni ta rozsliduvanni kryminal’nykh pravoporushen***

[Instructions on the organization of cooperation of pretrial investigation bodies with other bodies and units of internal affairs in the prevention, detection and investigation of criminal offenses]: nakaz MVS Ukrayiny vid 14.08.2012 roku N 700 URL: http://document.ua/pro-organizaciyu-vzaemodiyi-organiv-dosudovogo-rozsliduvannj-doc119907.html. (accessed: 12.06.2016) [in Ukrainian].

6. Liubchynskyi O. V. ***Osoblyvosti rozsliduvannia seriinykh vbyvstv na seksualnomu grunti*** [Peculiarities of the investigation of serial murders on a sexual basis]. Dysert kand. yuryd. nauk. Lviv, 2018. 230 p. [in Ukrainian].

7. Tertыshnyk V. M., Slyn'ko S. V. ***Teoryya dokazatel'stv*** [Theory of evidences]: uchebnoe yzdanye. Kharkov, Arsis Publ. 1998. 256 p. [in Russian].

8. **Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny *vid 13 kvitnya 2012 r*** [Code of criminal procedure of Ukraine from 13.04.2012] URL:zakon.rada.gov.ua/go/4651r-17 [in Ukrainian].

Дата надходження: 11.07.2023 р.

Volodymyr Ortynsky
Lviv Polytechnic National University,
Director of the Educational and Scientific Institute of Law,
psychology and innovative education,
Doctor of Law, Professor
Honored Lawyer of Ukraine
volodymyr.l.ortynskyi@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9041-6330

Denys Bartusiak
Lviv Polytechnic National University,
student of higher education
second (master's) level specialty 081 Law
Institute of Jurisprudence and Psychology

FEATURES OF INSPECTION OF THE PLACE OF THE EVENT IN THE PROCESS OF PRE-JUDICIAL INVESTIGATION OF CERTAIN CRIMINAL OFFENSES AGAINST PERSONAL LIFE

The article examines the problematic issues of the criminal process and criminology regarding the organization and inspection of the scene during the investigation of certain types of criminal offenses against a person's life, in particular, serial murders. The legal literature supports the scientific position that the inspection of the scene of the incident is an urgent investigative (search) action that can be carried out until the moment of entering information into the Unified Register of Pretrial Investigations of Criminal Proceedings for the purpose of quick and timely identification and procedural fixation of information regarding the circumstances of the commission of a criminal offense. which must be carried out in a qualified, timely manner and within the limits of the criminal procedural form in order to prevent the irreversible loss (destruction) of traces of a criminal offense. Taking into account the peculiarities of the commission of certain types of criminal offenses, the peculiarities of conducting an inspection of the scene of the incident in the process of pre-trial investigation of certain types of murders as criminal offenses against the life of a person are considered

Keywords: criminal proceedings; investigative (search) actions; inspection of the scene; criminal offenses against a person's life.

Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки"
№ 3 (39), 2023

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.1

Тарас Гарасимів
Національний університет "Львівська політехніка",
заступник директора з науково-педагогічної роботи,
професор кафедри теорії та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
доктор юридичних наук, професор
Taras.Z.Harasymiv@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4627-4774

ВПЛИВ РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ВИРІШЕННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ПРОБЛЕМ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

http://doi.org/10.23939/law2023.39.007

© Гарасимів Т., 2023

У статті розкрито механізми впливу релігійних організацій на міжнародні відносини та динаміку їх впливу на вирішення міжнародно-правових проблем в умовах глобалізації. В умовах глобалізації світових процесів й зростання тенденцій до взаємозалежності в міжнародних відносинах релігія виступає оптимальним модусом самоідентифікації окремих країн, міждержавних об'єднань і спілок. Нині простежуємо зростання кількості міжнародних релігійних організацій і фондів, релігійних партій і рухів, функціонування і діяльність яких має міжнародний характер. Релігійні організації розробляють та ухвалюють свої міжнародні угоди, які зазвичай не мають нормативно-правової природи, однак враховуються світовою спільнотою та державами під час вироблення нових міжнародно-правових стандартів із питань релігії.

Відзначено, що християнський вплив позначається на перспективі еволюційного руху міжнародної правової системи та забезпеченні її стабільності. Так, гуманізація правових систем держав через заборону смертної кари, відмову від жорстоких покарань і таких, що принижують людську гідність, пом'якшення умов відбування покарань, розширення діапазону соціальних прав людини має чітко виражене християнське забарвлення. Вплив релігійних організацій на міжнародне право простежується на різних рівнях його існування та становлення. Релігійний чинник впливає і на розвиток права як нормативного регулятора, а також як форми суспільної та індивідуальної свідомості, модусу духовного розвитку.

Доведено, що релігійні доктрини сучасності виступають важливим чинником, що зумовлює як специфіку політичного процесу окремої держави, так і тенденції міжна-

родного життя. Останнє дає підставу стверджувати про те, що незважаючи на те, що відбувається процес модернізації релігійних організацій, і в XXI столітті вони продовжуватимуть визначати характер міжнародних відносин майбутнього.

Ключові слова: релігія; держава; громадянське суспільство; релігійні організації; взаємодія; міжнародні відносини; права людини; правовідносини; правова система.

Постановка проблеми. Позитивний розвиток міжнародних відносин передбачає співпрацю не лише з урядами країн, але й залучення до діалогу релігійних організацій. Сьогодні визначальними напрямками міжнародної взаємодії визнаються захист прав людини, пропагування справедливості та миру, а також сприяння міжцерковним та екуменічним відносинам. Саме ці напрямки щонайкраще відображають зміст присутності релігійних організацій на міжнародній арені. Релігійні організації здатні вплинути на міжнародне право, по-перше, через політику держав; по-друге, через суспільну свідомість, через свідомість вірян, за допомогою їх морального виховання. Впливаючи на мораль, релігія впливає і на право. Саме тому в останні десятиліття XX століття в різних країнах світу виникла тенденція до посилення релігійного чинника практично в усіх суспільних сферах.

Аналіз дослідження проблеми. Серед науковців, які досліджували задекларовану проблематику, слід відзначити таких українських дослідників: Н. Балицька, О. Коппель, М. Левчук, М. Медведєва, Ю. Павленко, О. Пархомчук, Т. Пода, В. Чорнописька та ін. Основний матеріал з окресленої тематики міститься у публікаціях зарубіжних вчених: Г. Кіссінджер, А. Тойнбі, С. Хантінгтон, О. Шпенглер, М. Юргенсмейєр та ін. Водночас наявні дослідження мають здебільшого обмежений характер і не враховують особливостей впливу релігійних організацій на міжнародне право прав людини в умовах глобалізації.

Мета статті – розкрити механізми впливу релігійних організацій на міжнародні відносини та динаміку їх впливу на вирішення міжнародно-правових проблем в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Вплив релігійних організацій на систему міжнародних відносин чітко простежується в їх функціональній сутності, через усвідомлення того, що вони пропонують соціуму, які життєві потреби задовольняють. У міжнародних відносинах релігійні організації реалізовують такі функції: світоглядну, яка зорієнтована насамперед на визначення місця та ролі людини у світі, саме ця функція визначає мету життя та життєві ідеали віруючих; компенсаторну, що полягає у знятті напруги соціального антагонізму, наприклад, через проповідування рівності всіх людей у своїй гріховності (християнство), стражданнях (буддизм), покірності (іслам); комунікативну, пропагуванням толерантного ставлення до єдиновірців, а в окремих релігіях – і до інших людей, що є однією з умов правдивої інтерпретації позитивного сприйняття людини людиною; регулятивна функція спрямована на здійснення певного управління діяльністю, поведінкою віруючих, впорядкування відносин між ними; інтегруючу або дезінтегруючу функцію, тобто у межах певної релігійної організації зазвичай здійснюється інтеграція, а в протистоянні різних релігійних учень, конфесій виявляється дезінтегруюча функція; функція трансляції культурних надбань полягає в підтриманні релігійних традицій із системним розвитком інших галузей культури (архітектури, музики, образотворчого мистецтва, книговидання тощо); функція легітимації релігії обґрунтовує, освячує, узаконює або засуджує деякі міжнародні відносини [1, с. 25–26].

Сьогодні релігійні організації активно впливають на міждержавні відносини з об'єктивних причин. По-перше, глобалізаційні процеси, наслідками яких є: трудова та політична міграція; укладення шлюбних відносин між представниками різних національностей, релігій і держав; міждержавні контроверзи; утворення транснаціональних корпорацій тощо. По-друге, активний розвиток транснаціональних релігійних мереж – релігійних організацій, які поширились у світі через

відкриття своїх національних філій на основі методів управління та інституалізації, характерних для економічних транснаціональних корпорацій. Це є результатом процесу релігійної глобалізації, який є активним учасником процесу глобалізації людини.

Сучасні інформаційні технології генерують зміни не лише у внутрішній політиці різних за своїм розвитком державах, але й у міждержавних відносинах, зокрема і релігійних, у ролі міжнародних організацій, суспільних рухів, громадських інституцій, фінансових груп, релігійних організацій. Релігія як соціокультурний феномен тісно вплетена в матерію будь-якого суспільного організму, а в сучасному світі вона набуває щораз більших масштабів впливу. Буття сучасної людини розвивається у контексті вкрай неоднозначних і суперечливих глобалізаційних процесів, що відображають, з одного боку, прагнення до елімінації будь-яких кордонів, а з другого – експансивне бажання за будь-яку ціну зберегти власну національно-культурну, релігійно-конфесійну ідентичність. Релігійні організації, відіграючи значну роль у процесі вироблення основ внутрішньої та зовнішньої політики держави, по-перше, є вагомим чинником консолідації суспільства; по-друге – нерідко поглиблюють конфлікти, допускають ущемлення (зневажання) прав іновірців тощо. Відтак процеси релігієтворення та інституціоналізації актуалізують їхню регулювальну роль не лише на національному, а й на міждержавному рівнях [2].

Слід зауважити, що релігійні організації здавна посідали значне місце у міжнародно-договірній практиці. В умовах глобалізації світових процесів й зростання тенденцій до взаємозалежності в міжнародних відносинах релігія виступає оптимальним модусом самоідентифікації окремих країн, міждержавних об’єднань і спілок. Релігійний розвій здійснюється симетрично із занепадом ідеологій, що були домінуючими впродовж тривалого часу, значними демографічними змінами й інтенсифікацією глобалізаційних процесів [3, с. 155].

Нині простежуємо, зростання кількості міжнародних релігійних організацій і фондів, релігійних партій і рухів, функціонування і діяльність яких має міжнародний характер. Релігійні організації розробляють та ухвалюють свої міжнародні угоди, які зазвичай не мають нормативно-правової природи, однак враховуються світовою спільнотою та державами під час вироблення нових міжнародно-правових стандартів із питань релігії. Міжнародне право формувалося більшою мірою на європейській основі з переважною роллю християнства. Саме право не містить норм, які могли б бути неприйнятними для будь-якої з основних релігій. Більшість принципів і норм міжнародного права не тільки не суперечать християнським віровченням, а й мають його як власний витік, що на сучасному етапі можна констатувати загалом як позитивну динаміку [4, с. 74]. Попри внутрішні контроверзи релігійних організацій, саме християнство сформувало єдиний світогляд, моральні норми, цінності та зразки поведінки, права та обов’язки.

Концепція прав людини генетично основується на християнському вченні про подібності людини Богу, свободи його волі, рівності всіх, спокуту. У секуляризованому варіанті концепції міжнародного права ці ідеї закладено в основу обґрунтування самоцінності індивідуума, наявності в людини певних прав через її статус, а також рівності цих прав, незалежно від жодних ознак. Християнський вплив позначається на перспективі еволюційного руху міжнародної правової системи та забезпеченні її стабільності. Так, гуманізація правових систем держав через заборону смертної кари, відмову від жорстоких покарань і таких, що принижують людську гідність, пом’якшення умов відбування покарань, розширення діапазону соціальних прав людини має чітко виражене християнське забарвлення. Вплив релігійних організацій на міжнародне право простежується на різних рівнях його існування та становлення. Релігійний чинник впливає і на розвиток права як нормативного регулятора, а також як форми суспільної та індивідуальної свідомості, модусу духовного розвитку [5].

Релігійні організації зробили значний внесок у розвиток міжнародного права: саме завдяки їх зусиллям у міжнародно-правовій системі утвердилися норми про заборону агресивної війни, гуманність під час ведення воєнних дій, про гідність людини, уявлення про глобальне співтовариство як сім’ю націй тощо [6]. Впродовж тривалого часу взаємовідносини християнських релігійних

організацій та міжнародного права були гармонійними: християнський світогляд підживлював процес міжнародно-правової правотворчості, а міжнародно-правові норми закріпили свободу совісті, релігії, віросповідання та заборонили обмежувати ці свободи, окрім як у виняткових випадках [4, с. 76].

Християнські релігійні організації сприйняли багато глобалізаційних викликів й намагаються знайти розв'язання, посилаючись, зокрема, на принципи й норми міжнародного права. Держави, зі свого боку, як на національному, так і міжнародному рівнях намагаються вибудовувати з християнськими релігійними організаціями партнерські відносини [7]. Релігійні організації починають координувати свої міжнародні ініціативи, безперечно, перехід до сучасних масштабних проєктів потребуватиме багато часу та зусиль. З огляду на це, важливим завданням міжконфесійного співробітництва на міжнародній арені є подолання взаємного відчуження релігійних еліт, які відіграють значну роль в суспільному та політичному житті.

У глобальній політиці та міжнародних відносинах завжди посідала особливу роль дипломатія Ватикану, яка під час понтифікату папи Івана Павла II значно посилилася. Дипломатія Святого Престолу виступала з активних позицій під час найбільш серйозних світових і регіональних політичних криз та глобальних трансформацій. При цьому вона використовувала як класичний дипломатичний інструментарій (наприклад, "човникову дипломатію", трибуни міжнародних організацій та конференцій, переговори з державними, політичними й церковними лідерами), так і церковні структури, "народну дипломатію" й стратегію "мобілізації совісті", спрямовану на попередження військових зіткнень та врегулювання міжнародних конфліктів, припинення військових дій, запобігання ескалації збройних зіткнень [8, с. 106].

Попри позитивні аспекти ролі релігійних організацій на міжнародній арені, питання залишається доволі дискусійним. Зокрема, фундаменталістські течії в основних світових конфесіях створюють перешкоди на шляху подолання фрагментації глобального гуманітарного простору, а іноді і простору міжнародної безпеки. Водночас ідея міжнародної міжконфесійної співпраці є не лише альтернативою глобальним прогнозам апокаліптичного спрямування, але і важливою основою врегулювання локальних конфліктів. Однак ця ідея поки що залишається додатковим чинником, значення якого залежить від політичних умов.

Врахування релігійного чинника є важливим не лише при аналізі міждержавних відносин, але й є базовим в аспекті формування системи міжнародної безпеки. Позаяк одночасно з розширенням кола спільних для багатьох держав загроз трансформується і система міжнародної безпеки, яка набуває всезагального та багатовимірного характеру, і включає безпеку військову, економічну, політичну, екологічну, інформаційну і релігійну. Тут загрозами є трансформація економічних, етнічних, релігійних диспропорцій у тому чи іншому регіоні, що з часом стають чинниками виникнення як внутрішніх, так і зовнішніх конфліктів, які своєю чергою є безпосередніми загрозами міжнародному миру та безпеці завдяки об'єктивному процесу глобалізації цих загроз і набуття ними міждержавного чи міжнародного характеру [9, с. 374].

Деякі з цих елементів вже покладені в основу класичної структури міжнародної безпеки, інші перебувають у процесі аналізу. Саме до останньої категорії і належить міжнародна релігійна безпека, механізм міжнародно-правового регулювання якої також перебуває нині у стадії формування. Коло об'єктів правового регулювання розширюється завдяки інституалізації на сучасному етапі розвитку міжнародної спільноти нових відносин, які через свою соціальну значущість потребують саме правового врегулювання. У зв'язку з цим міжнародна правова система нині проходить період становлення ряду нових підгалузей міжнародного права, які мають тенденцію до набуття комплексного характеру.

Зокрема на стадії становлення перебуває і така підгалузь, як право міжнародної релігійної безпеки – цей напрям все більш прискіпливо розглядається політологами, але, і це очевидно, потребує більш комплексного розгляду із залученням релігієзнавців, богословів, психологів тощо. Адже мовиться про дуже тонку грань між конституційним (для більшості країн євроатлантичної системи) забезпеченням права на свободу думки, совісті та релігії і гарантуванням релігійної безпеки громадян.

Висновки. Отже, подані положення свідчать про зростання впливу релігійної організації на міжнародне право прав людини в умовах глобалізації. Релігійні організації є складними багатоваріантними та динамічними конструкціями, які формуються значною мірою відповідно до тих принципів, які несе та чи інша цивілізація. Рівень впливу релігії на міжнародні відносини визначається із врахуванням типу цивілізацій, цивілізаційних ойкумен, окремих культурно-цивілізаційних блоків, певного етапу розвитку локальних цивілізацій. Релігійні доктрини сучасності виступають важливим чинником, що зумовлює як специфіку політичного процесу окремої держави, так і тенденції міжнародного життя. Останнє дає підставу стверджувати про те, що незважаючи на те, що відбувається процес модернізації релігійних організацій, і в XXI столітті вони продовжуватимуть визначати характер міжнародних відносин майбутнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Палінчак М. М., Галда П. П., Лешанич М. М. (2015). Релігійний фактор у міжнародних відносинах: навч. посіб. Ужгород : Поліграфцентр “Ліра”. 296 с.

2. Сердюк О. О. (2017). Глобалізація релігії: вплив на міжнародні відносини. *Релігія і фундаментальна наука в добу глобалізації.* URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2020/4/45.pdf (дата звернення: 19.06.2023).

3. Стратюк В. І. (2016). Релігія як фактор впливу на сучасні міжнародні відносини. *Молодий вчений.* № 11. С. 152–156.

4. Медведєва М. О. (2016). Міжнародне право та християнські цінності у сфері прав людини. *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* № 127 (частина ІІ). С. 73–81.

5. Janis M. (2002). Religion and International Law ASIL Insights. November. Vol. 7. Issue 13. URL: https://www.asil.org/insights/volume/7/issue/13/religion-and-international-law (дата звернення: 19.06.2023).

6. Саган О. Релігія як чинник міждержавних відносин. URL: http://www.religion.in.ua/main/analitica/8633-religiya-yak-chinnik-mizhderzhavnix-vidnosin.html (дата звернення: 19.06.2023).

7. Седляр Ю. О. Теоретичні засади дослідження релігійного фактора у міжнародних відносинах. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/Politology/2009_97/97-32.pdf (дата звернення: 19.06.2023).

8. Пода Т. (2012). Вплив релігійного фактора на міжнародні відносини у XXI ст. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія.* № 2. С. 105–107.

9. Чорнописька В. З. (2020). Система адміністративно-правових гарантій діяльності релігійних організацій в Україні: сучасний стан та шляхи удосконалення: монографія. Львів: СПОЛОМ. 424 с.

REFERENCES

1. Palinchak M. M., Halda P. P., Leshanych M. M. (2015). ***Relihiinyi faktor u mizhnarodnykh vidnosynakh*** [Religious factor in international relations]: navchalnyi posibnyk. Uzhhorod: Polihraftsentr “Lira” Publ. 296 p. [in Ukrainian].

2. Serdiuk O. O. (2017). ***Hlobalizatsiia relihii: vplyv na mizhnarodni vidnosyny*** [Globalization of religion: impact on international relations]. *Relihiia i fundamentalna nauka v dobu hlobalizatsii.* URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2020/4/45.pdf (Accessed: 19.06.2023) [in Ukrainian].

3. Stratiuk V. I. (2016). ***Relihiia yak faktor vplyvu na suchasni mizhnarodni vidnosyny*** [Religion as a factor influencing modern international relations]. *Molodyi vchenyi.* No. 11. P. 152–156 [in Ukrainian].

4. Medvedieva M. O. (2016). ***Mizhnarodne pravo ta khrystyianski tsinnosti u sferi prav liudyny*** [International law and Christian values in the field of human rights]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn.* No. 127 (chastyna II). P. 73–81 [in Ukrainian].

5. Janis M. (2002). Religion and International Law ASIL Insights. November. Vol. 7. Issue 13. URL: https://www.asil.org/insights/volume/7/issue/13/religion-and-international-law (Accessed: 19.06.2023). [in English].

6. Sahan O. ***Relihiia yak chynnyk mizhderzhavnykh vidnosyn*** [Religion as a factor in interstate relations]. URL: http://www.religion.in.ua/main/analitica/8633-religiya-yak-chinnik-mizhderzhavnix-vidnosin.html (data zvernennia: 19.06.2023) [in Ukrainian].

7. Sedliar Yu. O. ***Teoretychni zasady doslidzhennia relihiinoho faktora u mizhnarodnykh vidnosynakh*** [Theoretical foundations of the study of the religious factor in international relations]. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Npchdu/Politology/2009_97/97-32.pdf (Accessed: 19.06.2023) [in Ukrainian].

8. Poda T. (2012). ***Vplyv relihiinoho faktora na mizhnarodni vidnosyny u KhKhI st.*** [The influence of the religious factor on international relations in the 21st century]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Filosofiia. Kulturolohiia.* No. 2. P. 105–107 [in Ukrainian].

9. Chornopyska V. Z. (2020). ***Systema administratyvno-pravovykh harantii diialnosti relihiinykh orhanizatsii v Ukraini: suchasnyi stan ta shliakhy udoskonalennia*** [The system of administrative and legal guarantees of the activity of religious organizations in Ukraine: current state and ways of improvement]: monohrafiia. Lviv: SPOLOM Publ. 424 p. [in Ukrainian].

Дата надходження: 20.07.2023 р.

Taras Harasymiv
Lviv Polytechnic National University,
Institute law, psychology and
innovative education
Department of Theory of Law and Constitutionalism
Sc.D., Prof.
Taras.Z.Harasymiv@lpnu.ua
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-4627-4774

THE INFLUENCE OF RELIGIOUS ORGANIZATIONS ON THE SOLUTION OF INTERNATIONAL LEGAL PROBLEMS IN GLOBALIZATION

The article reveals the mechanisms of influence of religious organizations on international relations and the dynamics of their influence on the solution of international legal problems in the conditions of globalization. In the conditions of globalization of world processes and growing tendencies towards interdependence in international relations, religion acts as an optimal mode of self-identification of individual countries, interstate associations and unions. Currently, we are observing the growth of the number of international religious organizations and foundations, religious parties and movements whose functioning and activities are of an international nature. Religious organizations develop and adopt their international agreements, which usually do not have a normative legal nature, but are taken into account by the world community and states during the development of new international legal standards on matters of religion.

It was noted that the Christian influence affects the perspective of the evolutionary movement of the international legal system and ensuring its stability. Thus, the humanization of the legal systems of states through the prohibition of the death penalty, the rejection of cruel punishments and those that degrade human dignity, the softening of the conditions for serving punishments, and the expansion of the range of human social rights have a clearly expressed Christian color. The influence of religious organizations on international law can be traced at various levels of its existence and formation. The religious factor affects the development of law as a normative regulator, as well as a form of social and individual consciousness, a mode of spiritual development.

It has been proven that modern religious doctrines are an important factor that determines both the specifics of the political process of an individual state and the trends of international life. The latter gives reason to assert that despite the fact that the process of modernization of religious organizations is taking place, in the 21st century they will continue to determine the nature of international relations in the future.

Keywords: religion; state; civil society; religious organizations; interaction; international relations; human rights; legal relations; legal system.

Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”
№ 3 (39), 2023

УДК 340

Михайло Кельман
Національний університет “Львівська політехніка”,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
mykhailo.s.kelman@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4393-4626

Ростислав Кельман
Національний університет “Львівська політехніка”,
аспірант кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
rostyslav.kelman.mpv.2019@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7704-2055

ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО РОЗКРИТТЯ ПОНЯТТЯ “ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ”

http://doi.org/10.23939/law2023.39.013

© Кельман М., Кельман Р., 2023

Безперечним надбанням цивілізації, показником цивілізованого розвитку суспільства є встановлення та забезпечення соціального порядку. Одним із ціннісних проявів характерних ознак дієвості права в суспільстві вважається відповідний правопорядок, який досягається засобами впливу, регулювання, забезпечення. Не викликає сумніву теза про те, що ціннісний вияв регулювання – це ознака стабільного суспільного розвитку. Розглянуто і надано характеристику регулюванню в контексті розгляду ефективної його дії як регулятора суспільних відносин. Існуюча в суспільстві система суспільних відносин постійно потребує правового впливу. Форми та методи даного впливу змінюються залежно від суспільних потреб. Напрямки діяльності суб’єктів відносин є однією з головних соціальних властивостей державної влади. Вони реалізуються в особливій нормативній формі, що організовує взаємовідносини володарюючих і підвладних, забезпечуючи необхідний порядок в різних соціальних зв’язках. Одним з різновидів державного владного впливу в широкому його розумінні є правове регулювання суспільних відносин, яке представляє важливу складову частину діяльності держави і, зокрема, її правотворчих і правозастосовчих органів.

Використовуючи феноменологічний підхід, уточнено розуміння поняття “регулювання”, оскільки саме наукові дефініції зумовлюють світоглядний аспект юридичної науки, надають можливість глибше зрозуміти різноманітні сторони об’єктів, процесів та явищ правової дійсності, вони повинні бути чіткими, конструктивними та не обов’язково містити всі ознаки, які властиві поняттям.

Охарактеризовано основні доктринальні дефініції, які мають той чи інший стосунок до розкриття поняття "регулювання". Насамперед визначилися з такими поняттями, як правове регулювання, саморегулювання, нормативне регулювання, індивідуальне регулювання. Ґрунтовний науковий аналіз зазначених категорій надав можливість розглянути їх на більш новому теоретичному та методологічному рівні, що сприяло визначенню їх місця у системі інших наукових категорій. У сучасний період ця проблема набуває і практичного значення, оскільки від її усвідомлення залежить і дієвість тих процесів, які відбуваються на суспільному та державному рівнях.

Обґрунтовано поняття "регулювання" (від лат. regulo – правило), що означає упорядкування, налагодження, приведення чогось у відповідність з чимось. Регулювати – це визначати поведінку людей та їх колективів, спрямовувати його функціонування та розвиток, надавати йому певних меж, цілеспрямовано його впорядковувати. Термін "регулювати" означає встановлювати межі, масштаб поведінки людей, вносити у суспільні відносини стабільність, систему, порядок і таким способом спрямовувати їх у певному напрямі.

Зазначено, що термін "регулювання" відносять лише до права як системи норм та деяких інших специфічних правових явищ (правовідносин, актів реалізації норм права). Вони не погоджуються з існуючим розумінням регулювання суспільних відносин як жорсткого і владного їх нормування державою, законом, оскільки, на їх думку, категорія "регулювання" не є тотожною примусу, жорсткому і владному припису. Норма права встановлює лише модель відносин, у якій суспільні інтереси повинні співвідноситись з інтересами членів суспільства, поряд з цим право широко використовує такі засоби впливу на поведінку людей, як стимулювання, заохочення, надання прав тощо.

З'ясовано, що процес пізнання категорії "регулювання" відбувається як процес усвідомлення, кристалізації його сутності. Важливим аспектом у формуванні розуміння сутності регулювання є традиції як певної держави, так і науково-теоретичні традиції, які встановлюють межі правового усвідомлення предмета аналізу. Вивчаючи сутність процесу регулювання, враховуються традиції даної держави і використовується вже існуючі знання про предмет дослідження.

Ключові слова: наука; доктрина; регулювання; процес; правове регулювання; правовий вплив; правовий засіб.

Постановка проблеми. Серед структурних елементів правової системи важливе місце належить правовому регулюванню. Встановлення необхідних правил і норм, що створюють кордони дозволеної поведінки для кожної особи, задля безпеки й спокою в суспільстві було й залишається одним з найважливіших аспектів для дослідження науковцями та юристами. Однак актуальною проблемою сьогодні є виваженість і правильність меж, закріплених у нормативно-правових актах, що врегульовують суспільні відносини в XXI ст. Засоби правового регулювання є об'єктом досліджень науковців, адже від їхньої роботи й дієвості залежить ефективність правового регулювання. Невідповідність установлених граней інтересам та умовам життя населення впливає на показник результативності правового регулювання. Також існує багато важливих глобальних аспектів, які досі неврегульовані державою й правом. Відсутність систематизації нагальних питань має наслідком недовершеність правової системи, що може призвести до незадоволення та недовіри населення до влади.

Аналіз дослідження проблеми. Питанню правового регулювання та його ефективності надавали увагу науковці всіх країн. Проблематику дієвості механізму правового регулювання досліджували такі фахівці, як М. В. Цвік, Корельський, В. М. Горшенєв, А. М. Вітченко, А. Ф. Черда-

цев, Ю. С. Решетов, В. І. Попов, П. М. Рабінович, А. С. Піголкін, Н. І. Козюбра, М. Ф. Орзіх, В. В. Копєйчиков, А. М. Колодій, С. Л. Лисенков, В. П. Пастухов, В. О. Сумін, О. Д. Тихомиров, О. Ф. Скакун та інші.

Проте мало уваги звернено на таку проблему, як доречність меж, установлених державою та правом, і їхню відповідність сучасним умовам життя. Аналізується важливість правильного врегулювання суспільних відносин за допомогою встановлення норм, потрібних на сьогодні. Неоднорідність соціуму в усі часи потребувала розумного й чіткого врегулювання шляхом установлення певних меж і їх правового закріплення.

Однак постає проблема невідповідності закріплених кордонів сучасним вимогам суспільства. Підсумовується, що стосовно цих і багатьох інших аспектів людського життя механізм правового регулювання діє неефективно й не має чітких установлених норм і правил.

Мета статті – дослідження теоретичних питань доктринальних дефініцій щодо розкриття поняття "правового регулювання", аналіз його ефективності у сучасному світі.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб розкрити поняття та особливості дії правового обмеження як методу правового регулювання, на нашу думку, необхідно розпочати саме із визначення поняття правового регулювання, особливостей, складу та інших, на перший погляд, скритих особливостей.

Харківський науковець І. Сирота зазначає: "Усі регулятивні процеси, які мають місце у природі та суспільстві, можуть бути охарактеризовані через певні категорії. Категорії, які пов'язані з правовим регулюванням, утворюють понятійний ряд правового регулювання та мають системні властивості. В елементному складі відповідних систем та у процесі взаємозв'язку між її складовими відбуваються динамічні зміни. Система загалом має бути здатною сприймати інформацію ззовні, використовувати її з метою переходу у новий якісний стан, зберігати на кожному новому етапі свого розвитку рівновагу та стійкість, оновлювати свої елементи та структури, підтримуючи власну ідентичність. Ці завдання вирішуються, якщо зовнішнє регулювання та саморегулювання є фазами єдиного процесу організації та впорядкування системи" [1, с. 23].

Використовуючи феноменологічний підхід, слід уточнити розуміння поняття "регулювання", оскільки саме наукові дефініції зумовлюють світоглядний аспект юридичної науки, дають можливість глибше зрозуміти різноманітні сторони об'єктів, процесів та явищ правової дійсності, вони повинні бути чіткими, конструктивними та не обов'язково містити всі ознаки, які властиві поняттям. Враховуючи зазначене, спробуємо охарактеризувати основні доктринальні дефініції, які мають той чи інший стосунок до розкриття поняття "регулювання". Насамперед слід визначитися з такими поняттями, як правове регулювання, саморегулювання, нормативне регулювання, індивідуальне регулювання. Ґрунтовний науковий аналіз зазначених категорій дасть можливість розглянути їх на більш новому теоретичному та методологічному рівнях, сприятиме визначенню їх місця у системі інших наукових категорій. У сучасний період ця проблема набуває і практичного значення, оскільки від ії усвідомлення залежить і дієвість тих процесів, які відбуваються на суспільному та державному рівнях.

Отже, треба додати визначення терміна "регулювання", – Словник української мови визначає термін "регулювати" як:

1) підкоряти певному порядку, правилу, упорядковувати;

2) встановлювати правильну, необхідну для роботи взаємодію частин механізму, пристрою, апарату і т. ін.;

3) робити щось для отримання відповідних показників, відповідного ступеня чогось [2, с. 480].

Автори підручника за загальною редакцією професора М. Козюбри наголошують: "Умови спільного існування не лише зумовлювали поведінку людини, а й вимагали від неї відповідної

поведінки, впливаючи на неї за допомогою різних засобів. Безпсередній процес цілеспрямованого впливу на поведінку людей становить поняття соціального регулювання" [8, с. 80].

Юридичний словник відзначає, що правове регулювання – регулювання суспільних відносин, що здійснюється за допомогою права та всієї сукупності правових засобів [3, с. 589].

Поняття "регулювання" (від лат. regulo – правило) означає упорядкування, налагодження, приведення чогось у відповідність з чимось. На нашу думку, регулювати – це визначати поведінку людей та їхніх колективів, спрямовувати його функціонування та розвиток, надавати йому певних меж, цілеспрямовано його впорядковувати. Зазначену думку поділяють і автори підручника за редакцією професора В. Копейчикова, підкреслюючи, що: "термін "регулювати" означає встановлювати межі, масштаб поведінки людей, вносити у суспільні відносини стабільність, систему, порядок і тим самим спрямовувати їх у певному напрямі" [3, с. 217].

Поряд із цим чимало науковців термін "регулювання" відносять лише до права як системи норм та деяких інших специфічних правових явищ (правовідносин, актів реалізації норм права). Вони не погоджуються з існуючим розумінням регулювання суспільних відносин як жорсткого і владного їх нормування державою, законом, оскільки, на їхню думку, категорія "регулювання" не є тотожною примусу, жорсткому і владному припису. Норма права встановлює лише модель відносин, у якій суспільні інтереси повинні співвідноситись з інтересами членів суспільства, поряд з цим право широко використовує такі засоби впливу на поведінку людей, як стимулювання, заохочення, надання прав тощо [4, с. 9–16].

Процес пізнання категорії "регулювання" відбувається як процес усвідомлення, кристалізації його сутності. Важливим аспектом у формуванні розуміння сутності регулювання мають традиції як певної держави, так і науково-теоретичні традиції, які встановлюють межі правового усвідомлення предмета аналізу. Вивчаючи сутність процесу регулювання, враховуються традиції даної держави і використовуються вже існуючі знання про предмет дослідження.

Але для переходу до визначення правового регулювання необхідно зробити відповідні посилання на теорію права, яка надає роз'яснення поняттям "правового впливу" і "правового регулювання". Правовий вплив вважається більш широким поняттям, оскільки включає нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини не тільки системи спеціальних юридичних засобів (тих, що безпосередньо регулюють ці відносини – норм права, правовідносин, актів реалізації і застосування права), а також інших правових явищ – правосвідомості, правової культури, правових принципів, правотворчого процесу тощо. Адже вже своїм існуванням право впливає на поведінку людей, тобто має певний юридичний вплив виховного, інформаційного та іншого характеру (крім регулятивного). Як культурна та інформаційна цінність право визначає діяльність людей, вводить її в межі цивілізованих суспільних відносин. Тобто правовий вплив – це не тільки чисто нормативний (регулятивний), але й психологічний, ідеологічний вплив на почуття, свідомість і дії людей (інформаційний та ціннісно – орієнтаційний вплив права). Значна роль у механізмі правового впливу належить саме правосвідомості, правовій культурі, правовим принципам, правотворчому процесу, механізму правового регулювання [4, с. 16–18].

Правовий вплив на суспільні процеси здійснюється через дві основні функції права:

– регулятивну;

– охоронну.

Натомість під правовим регулюванням суспільних відносин автори навчального посібника розуміють лише одну з форм впливу права на ці відносини – вплив за допомогою спеціальних юридичних засобів – норм права, правовідносин, актів реалізації. Правове регулювання є однією з форм правового впливу і співвідноситься з ним як частина з цілим: "Отже, правове регулювання – це владний вплив на суспільні відносини, який здійснюється державою за допомогою спеціальних юридичних засобів з метою впорядкування, закріплення, охорони та розвитку цих відносин" [5, с. 304].

На думку П. Рабіновича: "**правове регулювання** – *це здійснюваний державою за допомогою всіх юридичних засобів владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення,*

охорони і розвитку" [6, с. 165], крім такого (власне регулятивного) впливу, право чинить також духовно-ідеологічний вплив на індивідуальну і суспільну свідомість (як у процесі правового регулювання, так і поза ним).

Отже, резюмуючи вищесказане, регулювання є процесом, що передбачає наявність засобів регулювання, суб'єкта, який має можливості та наділений відповідними повноваженнями щодо здійснення регулювання, а також обставини, що зумовлюють здійснення діяльності, пов'язаної з регулюванням.

До зазначеної структури регулювання можна також віднести предмет регулювання (економічні, політичні, соціальні, культурні відносини тощо, які потребують регулятивного впливу) ціль, завдання та результат, на який спрямовані дії суб'єкта регулятивного впливу та юридичні факти, які зумовлюють процес регулювання. Під предметом регулювання в юридичній літературі розуміють:

– те, що підлягає врегулюванню, тобто юридично значущі відносини, ті, які є стійкими та характеризуються повторюваністю подій та дій людей;

– допускають можливість державно-правового (зовнішнього) контролю за ними;

– створюють зовнішню потребу в їх урегулюванні.

Отже, предмет правового регулювання, таким чином, – це не самі по собі об'єкти правової регуляції (фактичні суспільні відносини), а певний правопорядок, установлюваний у сфері об'єкта правової регуляції, зазначає О. Куракін [7, с. 20]. Інша позиція щодо розуміння предмета правового регулювання, – під предметом розуміють те, що регулює право, тобто певні види суспільних відносин, які є складною, багатоаспектною категорією. Автор цієї позиції особливу увагу надає структурі предмета правового регулювання, до структури предмета правового регулювання входять такі елементи:

а) суб'єкти – індивідуальні та колективні;

б) їх поведінка, вчинки, дії;

в) об'єкти (предмети, явища) навколишнього світу, з приводу яких люди вступають у взаємини один з одним і до яких виявляють свій інтерес;

г) соціальні факти (події, обставини), що виступають безпосередніми причинами виникнення або припинення відповідних відносин [8, с. 266].

"Коло суспільних відносин, що підлягають правовому регулюванню, не є постійним; воно може змінюватися залежно від потреб суспільства" [9, с. 98], наголошують автори підручника "Загальна теорія права".

Важливо відносити до предмета правового регулювання лише ті суспільні відносини, які можуть регулюватися правом і потребують такого регулювання, адже право не може регулювати ті явища, які не мають зовнішнього виразу, що проявляються у поведінці суб'єктів відносин. Саме тому право не регулює думки людей, а також інші вияви їх поведінки, які не піддаються фіксації за допомогою засобів зовнішнього спостереження.

Авторський колектив у складі Є. Гіди, Є. Білозьорова, А. Завального та інших визначають предмет правового регулювання як конкретні вольові суспільні відносини та виділяють такі його властивості:

а) суспільні відносини мають вольовий характер, тобто право регламентує лише свідомі та вольові дії людей (психічно хворі, обмежені в дієздатності особи, люди під гіпнозом не можуть усвідомлювати свої дії, а тому їхня поведінка не може регулюватися нормами права);

б) право регулює лише ті суспільні відносини, що об'єктивно потребують регуляції та можуть бути об'єктом такого регулювання;

в) право регулює найбільш важливі суспільні відносини, що мають значення для всіх суб'єктів правовідносин [10, с. 101].

Ю. Ведєрніков та А. В. Папірна зазначають, що предмет правового регулювання – це сукупність якісно однорідних суспільних відносин, урегульованих нормами права. Предмет правового регулювання дає змогу узагальнити норми права, які регулюють певне коло суспільних відносин, у галузь права [11, с. 138].

Відмежування предмета правового регулювання однієї галузі від іншої здійснюється на основі виявлення якісної однорідності елементів, що його становлять: суб'єктів, об'єктів, змісту, динамічних факторів. Отже, предмет правового регулювання розглядають як головний, визначальний критерій системи права, який доповнюється методом правового регулювання. Враховуючи надані визначення предмета правового регулювання, можна сказати, що саме предмет правового регулювання є матеріальним чинником виділення будь-якої галузі права, та якому притаманні такі ознаки:

– суспільні відносини мають вольовий характер, тобто право регламентує лише свідомі та вольові дії людей (психічно хворі, обмежені в дієздатності особи, люди під гіпнозом не можуть усвідомлювати свої дії, а тому їх поведінка не може регулюватися нормами права);

– право регулює лише ті суспільні відносини, що об'єктивно потребують регуляції та можуть бути об'єктом такого регулювання;

– право регулює найбільш важливі суспільні відносини, що мають значення для всіх суб'єктів правовідносин [12, с. 130–131].

Висновок. Поняття правового регулювання є багатостороннім та може бути розглянуте із багатьох сторін, але необхідно погодитись із тим, що все ж таки, це процес регулювання відносин, які існують та виникають у суспільстві, то це регулювання здійснюється саме завдяки праву. І з цього розуміння випливає предмет правового регулювання, під яким розуміється сукупність однорідних суспільних відносин, які регулюються встановленими нормами права. Безпосередньо предмет правового регулювання вказує на групу правових суспільних відносин, які піддаються регулюванню.

Є й інші позиції щодо визначення поняття предмета правового регулювання, але це предмет іншої наукової розвідки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сирота І. М. Право соціального забезпечення в Україні: Підручник. Х.: Одісей. 2001. 420 с.

2. Словник української мови: в 11 томах. Том 8, 1977. С. 480 / І. К. Білодід та ін. Київ: Видавництво "Наукова думка". Джерело: twirpx.com toloka.to/t42380/

3. Юридичний словник / за ред. Б. М. Бабія, В. М. Корецького, В. В. Цвєткова. К. : Головна редакція Української рад. енцикл. АН України РСР, 1974. С. 589.

4. Загальна теорія держави і права / за ред. В. В. Копєйчикова. Київ : Юрінком, 1997. 320 с.

5. Тарахович Т. І. Правове регулювання та правотворчість: співвідношення понять. Держава і право. 2010. Випуск 49. С. 9–16.

6. Платоненко О. С. Правове регулювання суспільних відносин: теоретичні основи. Заборонні засоби регулювання суспільних відносин // Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація "Істина", 2017. С. 16–18.

7. Віхров О. П., Віхрова І. О. Теорія держави і права: курс лекцій: навч. посіб. / О. П. Віхров, І. О. Віхрова. Чернігів: Десна Поліграф, 2015. 389 с.

8. Чемодурова А. Правове регулювання та його ефективність у сучасному світі. Підприємництво. Господарство і право. 2020. № 4. С. 262–267.

9. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М. І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.

10. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Навч. посібник. Вид. 9-е, зі змінами. Львів: Край, 2007. 178 с.

11. Куракін О. М. Механізм правового регулювання: теоретико-правова модель : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / О. М. Куракін; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 40 с.

12. Теорія держави і права : [підруч.] / [Є. О. Гіда, Є. В. Білозьоров, А. М. Завальний та ін.] ; за заг. ред. Є. О. Гіди. К. : ФОП О. С. Ліпкан, 2011. 260 с.

REFERENCES

1. Syrota I. M. ***Pravo sotsialnoho zabezpechennia v Ukraini***: Pidruchnyk. Kh.: Odisei. 2001. 420 p. [in Ukrainian].

2. ***Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh***. Tom 8, 1977. P. 480 / Bilodid I. K. ta in. Mistse vydannia: Kyiv. Vydavnytstvo: Naukova dumka. Dzherelo: twirpx.com toloka.to/t42380/ [in Ukrainian].

3. ***Yurydychnyi slovnyk*** / Za red. B. M. Babiia, V. M. Koretskoho, V. V. Tsvietkova. K. : Holovna redaktsiia Ukrainskoi rad. entsykl. AN Ukrainy RSR, 1974. P. 589 [in Ukrainian].

4. ***Zahalna teoriia derzhavy i*** **prava** / za red. V. V. Kopieichykova. Kyiv : Yurinkom, 1997. 320 p. [in Ukrainian].

5. Tarakhovych T. I. ***Pravove rehuliuvannia ta pravotvorchist: spivvidnoshennia poniat***. Derzhava i pravo. 2010.Vypusk 49. P. 9–16 [in Ukrainian].

6. Platonenko O. S. ***Pravove rehuliuvannia suspilnykh vidnosyn: teoretychni osnovy***. Zaboroni zasoby rehuliuvannia suspilnykh vidnosyn // Pravove rehuliuvannia suspilnykh vidnosyn: aktualni problemy ta vymohy sohodennia. Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. – Zaporizhzhia: Zaporizka miska hromadska orhanizatsiia "Istyna", 2017. P. 16–18 [in Ukrainian].

7. Vikhrov O. P., Vikhrova I. O. ***Teoriia derzhavy i prava: kurs lektsii: navchalnyi posibnyk*** / O. P. Vikhrov, I. O. Vikhrova. Chernihiv: Desna Polihraf, 2015. 389 p. [in Ukrainian].

8. Chemodurova A. ***Pravove rehuliuvannia ta yoho efektyvnist u suchasnomu sviti.*** Pidpryiemnytstvo. Hospodarstvo i pravo. 2020. No. 4. P. 262–267 [in Ukrainian].

9. ***Zahalna teoriia prava***: pidruchnyk / Za zah. red. M. I. Koziubry. K.: Vaite, 2015. 392 p. [in Ukrainian].

10. Rabinovych P. M. ***Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy***. Navch. posibnyk. Vyd. 9-e, zi zminamy. – Lviv: Krai, 2007. 178 p. [in Ukrainian].

11. Kurakin, O. M. ***Mekhanizm pravovoho rehuliuvannia: teoretyko-pravova model*** : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.01 / O. M. Kurakin; MVS Ukrainy, Khark. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv, 2016. 40 p. [in Ukrainian].

12. ***Teoriia derzhavy i prava*** : [pidruch.] / [Hida Ye. O., Bilozorov Ye. V., Zavalnyi A. M. ta in.] ; za zah. red. Ye. O. Hidy. K. : FOP O. S. Lipkan, 2011. 260 p. [in Ukrainian].

Дата надходження: 14.06.2023 р.

Mykhailo Kelman
Lviv Polytechnic National University,
professor of the Department of Theory of Law and Constitutionalism,
Institute of Law, Psychology and Innovative Education
doctor of legal sciences, professor
mykhailo.s.kelman@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4393-4626

Rostislav Kelman
Lviv Polytechnic National University,
graduate student of the Department of Theory of Law and Constitutionalism,
Institute of Law, Psychology and Innovative Education
rostyslav.kelman.mpv.2019@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7704-2055

DOCTRINE APPROACHES TO THE DISCLOSURE OF THE CONCEPT OF "LEGAL REGULATION"

The establishment and maintenance of social order is an unconditional asset of civilization, an indicator of the civilized development of society. One of the valuable manifestations of the characteristic signs of the effectiveness of law in society is the appropriate legal order, which is achieved by means of influence, regulation, and provision. However, there is no doubt about the thesis that the valuable

manifestation of regulation is a sign of stable social development. The regulation is considered and characterized in the context of consideration of its effective action as a regulator of social relations. The existing system of social relations in society is constantly in need of legal influence. The forms and methods of this influence change depending on social needs. The directions of activity of the subjects of relations are one of the main social properties of state power. They are implemented in a special regulatory form that organizes the relationship between the ruling and the ruled, ensuring the necessary order in various social relationships. One of the types of state power influence in its broadest sense is the legal regulation of social relations, which is an important component of the state's activity and, in particular, its law-making and law-enforcing bodies.

By using a phenomenological approach, the understanding of the concept of "regulation" has been clarified, since it is scientific definitions that determine the outlook aspect of legal science, provide an opportunity to better understand various aspects of objects, processes and phenomena of legal reality, they must be clear, constructive and do not necessarily contain all the signs, which are characteristic of concepts.

The main doctrinal definitions that have one or another relation to the disclosure of the concept of "regulation" are characterized. First of all, we decided on such concepts as legal regulation, self-regulation, normative regulation, individual regulation. A thorough scientific analysis of these categories provided an opportunity to consider them at a newer theoretical and methodological level, which contributed to determining their place in the system of other scientific categories. In the modern period, this problem acquires practical importance, since the effectiveness of those processes that take place at the social and state level also depends on its awareness.

The concept of "regulation" (from the Latin regulo – rule) is well-grounded and means ordering, adjusting, bringing something into line with something. To regulate is to determine the behavior of people and their collectives, to direct its functioning and development, to give it certain limits, to order it purposefully. The term "to regulate" means to set limits, the scale of people's behavior, to introduce stability, system, order into social relations and thus direct them in a certain direction.

It is noted that the term "regulation" refers only to law as a system of norms and some other specific legal phenomena (legal relations, acts of implementation of legal norms). They do not agree with the existing understanding of the regulation of social relations as a rigid and authoritative regulation of them by the state, by law, since, in their opinion, the category of "regulation" is not the same as coercion, a rigid and authoritative prescription. The rule of law establishes only a model of relations in which public interests must be correlated with the interests of members of society, along with this, the law widely uses such means of influencing people's behavior as stimulation, encouragement, granting of rights, etc.

It was found that the process of learning about the category "regulation" occurs as a process of awareness, crystallization of its essence. An important aspect in forming an understanding of the essence of regulation is the traditions of a certain state, as well as scientific and theoretical traditions that establish the limits of legal awareness of the subject of analysis. When studying the essence of the regulation process, the traditions of this state are taken into account and already existing knowledge about the subject of research is used.

Keywords: science; doctrine; regulation; process; legal regulation; legal influence; legal remedy.

УДК 340.12:342.5

Ростислав Матвіїв
Національний університет "Львівська політехніка",
аспірант Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
rostyslav.i.matviiv@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1280-6776

ПРОБЛЕМИ У СФЕРІ ДОБРОЧЕСНОСТІ СУДДІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

http://doi.org/10.23939/law2023.39.021

© Матвіїв Р., 2023

У статті розглядаються аспекти узагальнення проблем у сфері доброчесності суддів у сучасних умовах політико-правової реальності.

Доброчесність суддів є основою для забезпечення громадянських прав і свобод, а також для виконання важливої ролі суддів у забезпеченні справедливого суспільства. У контексті судової реформи в Україні доброчесність суддів виступає як стратегічний інструмент забезпечення незалежності та прозорості судової системи, сприяє зміцненню довіри громадян до судової влади та підвищенню авторитету суду у суспільстві.

Констатовано, що у контексті очищення судової влади, доброчесність судів стає ключовим інструментом виявлення та використання негативних явищ, таких як корупція, необ'єктивність та інші порушення етичних норм. Це вимагає від суддів лише дотримання букви закону, але й вищих принципів правосуддя, які обґрунтовуються на загальних правах людини та принципах справедливості.

Мотивовано, що довіра до судової системи обґрунтовується на глибокому пізнанні суспільством рівності перед законом та незалежності суддівського корпусу від впливу політичних чи інших зовнішніх чинників, виступаючи ключовим елементом легітимації влади та правової системи загалом. Тому узагальнено, що судова система, як рефлектор у всій правовій системі, несе в собі величезну відповідальність перед суспільством і державою загалом, сприяючи встановленню довіри до правового ладу і підтримці принципів рівності та справедливості.

Виокремлено такі проблеми у сфері доброчесності суддів у сучасній політико-правовій реальності: моральна нестійкість представників судового корпусу та дилема індивідуальної моральності в контексті судового рішення; політичний вплив на суддів та процес здійснення правосуддя; системні вади та морально-етична орієнтація судової системи, тут важливо врахувати, що судова система сама може писати внутрішні дефекти та конфлікти інтересів, які можуть підірвати доброчесність суддів; міжкультурний дисонансу та проблеми соціокультурної адаптації суддів у міжнародних аспектах імплементації багатоманітності соціального простору.

Ключові слова: доброчесність суддів; судова система; правосуддя; справедливість; громадськість; морально-етичні норми; суспільний устрій; судова реформа.

Постановка проблеми. Доброчесність суддів є основною вимогою для справедливого функціонування судової системи та довіри громадян до неї, є невід'ємною частиною юридичної системи України, що обґрунтовується на принципах правової держави і загальних прав людини, є орієнти-

ром всієї правової політики держави. З приводу останнього науковці вказують, що “завданням належної правової політики є формування такого механізму правотворчих, правозастосовних і правотлумачних гарантій, який би враховував новітні вимоги соціальної дійсності та класичні морально-етичні моделі існування цивілізованих націй” [1]. Вона передбачає, що судді повинні діяти безпристрасно, чесно та відкрито, керуючись законом і ціннісно-суспільними атракторами, вказане явище має важливе значення для правової держави, оскільки забезпечує незалежність судів від політичного тиску та впливу зовнішніх чинників. Вказане формує основу для прозорого та надійного правосуддя, де кожен громадянин може бути впевненим у тому, що в державі діє справедливе правосуддя.

Доброчесність суддів створенню стабільного правового середовища, де нормативні вимоги та гарантії є однакові для всіх, що формує феномен довіри до судової системи, а як наслідок до всього права та державних інституцій. Крім того, доброчесність суддів є гарантією захисту прав та свобод громадян від можливих зловживань владою, оскільки виключає можливість допущення корупції та недбалості в судовій діяльності. Усе це робить доброчесність суддів невід’ємною складовою частиною справедливого, прозорого та надійного правосуддя, що є фундаментом правового порядку та демократії в суспільстві.

Розуміючи вагомість та особливу затребуваність такого інструменту забезпечення правосуддя, в праксіологічному вимірі виникають проблеми реальної дієвості інституту, тому доктринального аналізу потребують окремі аспекти прояву доброчесності суддів у сучасній політико-правовій реальності.

Аналіз дослідження проблеми. Проблеми судового реформування, відкритості органів судової влади, взаємодія їх з громадськістю досліджували науковці галузевого та загальнотеоретичного спрямування, зокрема Ю. Бисага, Д. Бєлов, І. Жаровська, Н. Ортинська, В. Ковальчук, Т. Гарасимів, О. Парута, І. Личенко, В. Чорнописька та інші. В іноземній літературі є репрезентативними дослідження Z. Smidova, A. Cavaciuti, J. Johnsøn [2], M. Szwed.

Однак виникають додаткові аспекти, зокрема малодослідженою і нормативно не визначеною є сфера доброчесності суддів, котра потребує додаткового аналізу.

Метою статті є проблеми у сфері доброчесності суддів у сучасних умовах політико-правової реальності.

Виклад основного матеріалу. Доброчесність суддів є не лише правовим, але й етичним і філософським імперативом у сучасному правовому дискурсі, особливо в контексті очищення судової влади та проведення судової реформи. На перший погляд, доброчесність суддів може бути представлена як елемент нормативно-правового поля, що регулює поведінку суддів, орієнтований на виконання вищого принципу справедливості. Проте за глибинний аналіз дає можливість стверджувати, що цей принцип втілює фундаментальну філософію права, яка визнає невід’ємну роль суддів у забезпеченні справедливості та реалізації прав і свободи особи.

У контексті очищення судової влади, доброчесність судів стає ключовим інструментом виявлення та використання негативних явищ, таких як корупція, необ’єктивність та інші порушення етичних норм. Це вимагає від суддів лише дотримання букви закону, але й вищих принципів правосуддя, які обґрунтовуються на загальних правах людини та принципах справедливості.

Судова реформа в Україні покликана забезпечувати не лише формальний перегляд законодавства, але й переосмислення функцій та завдань судової системи в сучасному суспільстві, відтак доброчесність суддів є основним аспектом, який формує основу впровадження нових стандартів етичності та професійності в суді. Узгоджуючи правовий і філософський підходи, можна стверджувати, що роль доброчесності суддів у судовій реформі та очищенні судової влади є класифіка-

тором трансформації правової системи від інструменту влади до механізму захисту права та справедливості для кожного громадянина.

У сучасному юридичному дискурсі доброчесність суддів виглядає як критичний фактор у євроінтеграційному напрямку розвитку державності, тому цей принцип нині науковою спільнотою розглядається як невід'ємна частина цієї юридичної культури та етичної нормативності, аксіологія якого відображає верховенство права та найвищих стандартів судової діяльності. В конгломераті судової реформи доброчесність суддів виступає як запорука впровадження прозорих та справедливих процедур, спрямованих на підвищення довіри суспільства до правової системи, у тому числі формуючи "плацдарм" для відображення невідворотності покарання, об'єктивність і справедливість правосуддя та апологетичність правових норм.

В умовах трансформації та потреби радикальної зміни суспільного устрою не тільки в контексті декларативності прав і свобод людини і громадянина, а реального забезпечення верховенства права, рівності, недискримінації, законності та справедливості, слід застосувати доброчесність судів як основний морально-правовий інструмент оновлення інституту судової влади. Вона розуміє якість правосуддя та його сприятливість забезпечити справедливість для кожного громадянина.

Зрештою, у світлі судової реформи, доброчесність суддів стає джерелом стабільності та розвитку правової системи, що віддзеркалює сучасні вимоги суспільства до правосуддя і підтримує ідею правової держави, вона виражає важливий аспект функціонування судової влади, який є ключовою роллю у формуванні правової культури та забезпеченні стабільності суспільного устрою, оскільки судова система у своїй природі є головною інстанцією, яка сприймається громадськістю як ключовий чинник у всій правовій системі у державі. Її функції необхідно визначати в контексті політико-правових параметрів, оскільки вона виступає основним інструментом впровадження нормативно-правових актів і забезпечення їх реалізації на практиці, тому судова система акцептується як остаточний орган вирішення правових спорів та забезпечення дотримання норм права у суспільстві.

Довіра до судової системи обґрунтовується на глибокому пізнанні суспільством рівності перед законом та незалежності суддівського корпусу від впливу політичних чи інших зовнішніх чинників, виступаючи ключовим елементом легітимації влади та правової системи загалом. Тому можна констатувати, що судова система, як рефлектор у всій правовій системі, несе в собі величезну відповідальність перед суспільством та державою загалом, сприяючи встановленню довіри до правового ладу і підтримці принципів рівності та справедливості.

В сучасних умовах судова система функціонує в тріаді викликів політико-суспільної реальності: повномасштабної війни в Україні; незавершеність та політична варіативність судової реформи; соціальна нестабільність та демографічно-ментальні виклики глобального та інформаційного характеру. Вказане впливає на інститут доброчесності суддів, тому, на нашу думку, слід виокремити основні проблеми в цій сфері.

По-перше, це питання моральної нестійкості представників судового корпусу та дилема індивідуальної моральності в контексті судового рішення. Суддівська доброчесність, виходячи з етичного аспекту, вимагає вищого рівня моральності та етичної стійкості, проте, індивідуальні моральні переконання та внутрішні конфлікти можуть вплинути на об'єктивність судових рішень. Ця проблема звертає увагу на філософсько-правовий аспект суддівської доброчесності, який виникає у складності визначення універсальних етичних норм для всіх суддів, оскільки судді мають власні моральні переконання та цінності, які можуть конфліктувати із загальноприйнятими стандартами. Зокрема така дилема може виникнути у випадку, коли правові норми суперечать особистим моральним переконанням судді. У цьому випадку суддя стикається з вибором між дотриманням чинного закону та відстоюванням своїх особистих цінностей, відповідно вказане створює складність у практичному застосуванні принципу доброчесності та може викликати конфлікт між законом та сумлінням.

Досліджувана проблема розглядається через призму взаємозв'язку правових принципів та моральних індивідуальних переконань. Важливо розуміти, як внутрішні моральні цінності суддів можуть вплинути на їхні рішення та кількість цього впливу повинна бути збережена в рамках загальновизнаних норм справедливості, тому державна правова політика повинна націлюватися на розвиток навичок об'єктивного аналізу та врахування правових аргументів, незважаючи на свої якості морального уподобання.

Філософсько-правова доктрина, у своєму розгляді, аналізує цю проблему як конфлікт між моральною абсолютністю та правовим релятивізмом. Вона вимагає розуміння та аналізу норм і принципів права в контексті загальної моральної картини світу. У практичному плані вирішення цієї проблеми вимагає суддів щодо балансування між суворим дотриманням закону та збереженням власної моральної цілісності, а відповідно зумовлює потребу високого рівня філософсько-правового осмислення своїх рішень та вміння знаходити оптимальну факторологічну константу у мотивації справедливого фактору реалізації правосуддя. У сукупності ці онтологічні аспекти вказують на складність завдання забезпечення доброчесності суддів у правовій системі. Розв'язання цих проблем передбачає виважене поєднання правових норм, етичних принципів та ідеологічних концепцій для створення справедливого і надійного правосуддя.

По-друге, політичний вплив на суддів та процес здійснення правосуддя. У сучасних суспільствах, особливо в контексті політичних криз та конфліктів, можливий вплив політичних структур на судові рішення, що порушує принцип незалежності суддів, проблема полягає в небезпеці втручання політичних атракторів у судову діяльність, що може вплинути на об'єктивність судових рішень. Судді можуть стати об'єктом політичного тиску чи впливу з боку владних структур. Нечіткість та брак ефективних механізмів захисту суддів від неправомірного впливу з боку політичних, економічних чи інших сил може вплинути на їхню незалежність та об'єктивність у вирішенні справ.

Питання актуальне не тільки для України, але й для ряду європейських держав. Так, зокрема, питання політичного впливу на суддів актуалізувалося у світлі правової реформи 2017 року. Після суперечливих реформ Національної ради юстиції, що уповноважена формувати подання на призначення суддів, за твердженням науковців (Szwed M.) [3], втратила незалежність від політиків. У чотирьох рішеннях, винесених на даний момент, Європейський суд з прав людини постановив, що призначення суддів Верховного Суду, здійснені за запитом політизованого органу, були обтяжені явним порушенням національного законодавства, і, як наслідок, колегії судів, що складалися з суддів, призначені таким чином, не були "судом, встановленим законом" ("Reczkowicz проти Польщі" [4], "Долінська-Фічек та Озімек проти Польщі" [5], "Advance Pharma проти Польща" [6], "Ющишин проти Польщі" [7].

Ідеологічно-правовий аспект цієї проблеми виявляється в аналізі відносин між владою та судом, їх ролі в забезпеченні правової нормативності та принципу розділення влади. Важливо змінити межі допустимого впливу політики на судові рішення та встановити механізми забезпечення незалежності суду. Рішення цієї проблеми передбачає розробку та вдосконалення нормативно-правового механізму, що гарантує незалежність судів від впливу зовнішніх чинників, а також суттєвою є розробка етичних стандартів для суддів, які визначають недопустимість політичного впливу на їхню діяльність.

У практичному плані суддям важливо вміти виявляти та уникати ситуацій, коли їх рішення можуть бути викривлені політичним впливом, що вимагає високого рівня етичності, вміння встояти за принципи незалежності суду та врахування загальних інтересів суспільства в процесі прийняття рішення.

По-третє, системні вади та морально-етична орієнтація судової системи, тут важливо враховувати, що судова система сама може писати внутрішні дефекти та конфлікти інтересів, які можуть підірвати доброчесність суддів. Ця проблема виокремлює внутрішні дефекти та конфлікти, які

інколи можуть притуплювати контури суддівської доброчесності, вказане потребує осмислення основних принципів та цінностей, що лежать в основі судової системи, та пошуку їх подальшого вдосконалення.

До таких системних вад можна віднести: відсутніть чітких та ефективних механізмів контролю за дотриманням суддями етичних норм та принципів, що призводить до ситуацій, коли судді порушують етичні стандарти, не несучи відповідальності за свої дії; недостатня прозорість у критеріях та процедурах призначення суддів, можливість дискреційного втручання у процес призначення та виявлення ефективних механізмів оскарження можуть також створити загрозу незалежності суддівського корпусу.

Четверта проблема пов'язана з можливістю впливу громадської думки на судові рішення, що виражається через призму "публічної перцепції та справедливості", що відображає можливий вплив громадської думки на судові рішення, означає сприйняття громадськістю та суспільним оточенням судочинства, вироків та дій суддів і включає виявлення та оцінку громадськості відповідності судочинства нормам суспільної моралі та громадської правосвідомості. Публічна перцепція може вплинути на судову систему, громадська думка може виявити тиск або створити певне очікування щодо того, якими повинні бути судові рішення, домінантно в ситуаціях, коли справа має великий громадський інтерес.

Тут слід порушити питання про те, чи судді повинні враховувати громадську думку та чи повинні відстоювати власне переконання у випадках, коли вони дисонуються, тому важливо збалансувати ці погляди з належністю забезпечити незалежність та об'єктивність суду. Вирішення цієї проблеми передбачає розвиток механізмів комунікації між судовою системою та громадськістю, сприяння громадській освіті щодо судового процесу та зміцнення довіри громадян до суду як незалежного органу правосуддя.

По-п'яте, в контексті глобалізації правових явищ, активній інтеграції та комунікації держави і права до стандартів та практик зарубіжних держав виникає також малодосліджена нині проблема – міжкультурного дисонансу та проблеми соціокультурної адаптації суддів у міжнародних рамках. Вона зумовлюється потребою забезпечення адаптації суддів до особливостей культурного та правового середовища при вирішенні міжнародних правових справ, міжкультурні відмінності можуть вплинути на тлумачення норм, встановлених міжнародними договорами, а також на вибір між більшими методами вирішення правових конфліктів.

У науковому контексті ця проблема потребує вивчається в рамках міждисциплінарних досліджень, які об'єднують правові, культурні, антропологічні та соціологічні підходи, важливо розуміти, як взаємодія різних культур може вплинути на сприйняття та застосування правових норм. Тому у практичному плані суддям важливо розвивати навички культурної чутливості та вміння пристосовувати свою роботу до особливостей конкретного міжнародного контексту. Це може включати вивчення міжнародних правових актів, участь у спеціальних навчальних програмах та культурних обмінах для покращення рівня адаптації та професійної компетентності в міжнародних справах.

Також вказана проблема актуалізується щодо потреби формування в Україні інклюзивного національного середовища, оскільки наша держава є багатонаціональним та багатоетнічним політико-правовим утворенням, тому захист прав та інтересів представників окремих суб'єктів етнонаціональних відносин, зокрема національних меншин, релігійних меншин, корінних народів достатньо актуалізується в контексті реалізації європейських стандартів справедливого судочинства.

Висновок. Доброчесність суддів є основою для забезпечення громадянських прав і свобод, а також для виконання важливої ролі суддів у забезпеченні справедливого суспільства. У контексті судової реформи в Україні доброчесність суддів виступає як стратегічний інструмент забезпечення

незалежності та прозорості судової системи, сприяє зміцненню довіри громадян до судової влади та підвищенню авторитету суду у суспільстві.

Виокремлено такі проблеми у сфері доброчесності суддів у сучасній політико-правовій реальності: моральна нестійкість представників судового корпусу та дилема індивідуальної моральності в контексті судового рішення; політичний вплив на суддів та процес здійснення правосуддя; системні вади та морально-етична орієнтація судової системи, тут важливо врахувати, що судова система сама може писати внутрішні дефекти та конфлікти інтересів, які можуть підірвати доброчесність суддів; міжкультурний дисонанс та проблеми соціокультурної адаптації суддів у міжнародних аспектах імплементації багатоманітності соціального простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Paruta O., Harasymiv T., Lychenko I., Kotukh O., Chornopyska V. Legal Socialization in the Context of Global Transformations. *European Review,* 2023. Vol. 31(3). P. 273–290. doi:10.1017/S1062798723000066.

2. Smidova, Z., Cavaciuti A,. Johnsøn J. Anti-corruption and public integrity strategies – Insights from new OECD indicators, OECD Economics Department Working Papers, 1725, OECD Publishing, Paris, 2022 URL: https://doi.org/10.1787/a925c7fd-en.

3. Szwed M. Fixing the Problem of Unlawfully Appointed Judges in Poland in the Light of the ECHR. *Hague J Rule Law* 2023. Vol. 15. P. 353–384 https://doi.org/10.1007/s40803-023-00191-3.

4. European Court of Human Rights, Reczkowicz v. Poland, application no. 43447/19, judgment, 22 July 2021.

5. European Court of Human Rights, Dolińska-Ficek and Ozimek v. Poland, applications nos. 49868/19 and 57511/19, judgment, 8 November 2021.

6. European Court of Human Rights, Advance Pharma sp. z o.o. v. Poland, application no. 1469/20, judgment, 3 February 2022.

7. European Court of Human Rights, Juszczyszyn v. Poland, application no. 35599/20, judgment, 6 October 2022.

REFERENCES

1. Paruta O., Harasymiv T., Lychenko I., Kotukha O., Chornopyska V. (2023). ***Legal Socialization in the Context of Global Transformations***. *European Review, 31*(3), 273–290. doi:10.1017/S1062798723000066 [in English].

2. Smidova Z., Cavaciuti A,. Johnsøn J. (2022). ***Anti-corruption and public integrity strategies – Insights from new OECD indicators***, OECD Economics Department Working Papers, 1725, OECD Publishing, Paris, URL: https://doi.org/10.1787/a925c7fd-en [in English].

3. Szwed, M. (2023). ***Fixing the Problem of Unlawfully Appointed Judges in Poland in the Light of the ECHR.*** *Hague J Rule Law* 15, 353–384 https://doi.org/10.1007/s40803-023-00191-3 [in English].

4. European Court of Human Rights (2021). ***Reczkowicz v. Poland***, application no. 43447/19, judgment, 22 July 2021[in English].

5. European Court of Human Rights (2021). ***Dolińska-Ficek and Ozimek v. Poland***, applications nos. 49868/19 and 57511/19, judgment, 8 November 2021 [in English].

6. European Court of Human Rights (2022). ***Advance Pharma sp. z o.o. v. Poland***, application no. 1469/20, judgment, 3 February 2022 [in English].

7. European Court of Human Rights (2022). ***Juszczyszyn v. Poland***, application no. 35599/20, judgment, 6 October 2022 [in English].

Дата надходження: 16.08.2023 р.

Rostislav Matviyiv
Lviv Polytechnic National University,
Educational and Scientific Institute of Law,
psychology and innovative education
rostyslav.i.matviiv@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1280-6776

PROBLEMS IN THE SPHERE OF JUDGES' BENEVOLENCE IN THE MODERN CONDITIONS OF POLITICAL AND LEGAL REALITY

The article examines aspects of the generalization of problems in the field of integrity of judges in modern conditions of political and legal reality.

The integrity of judges is the basis for ensuring civil rights and freedoms, as well as for fulfilling the important role of judges in ensuring a just society. In the context of judicial reform in Ukraine, the integrity of judges acts as a strategic tool for ensuring the independence and transparency of the judicial system, contributes to strengthening citizens' trust in the judiciary and increasing the authority of the court in society.

It has been established that in the context of the purification of the judiciary, the integrity of the courts becomes a key tool for identifying and using negative phenomena, such as corruption, impartiality and other violations of ethical norms. This requires judges to follow not only the letter of the law, but also the higher principles of justice, which are based on general human rights and principles of justice.

It is motivated that trust in the judicial system is based on society's deep understanding of equality before the law and the independence of the judiciary from the influence of political or other external factors, acting as a key element of the legitimation of power and the legal system as a whole. Therefore, it is summarized that the judicial system, as a reflector in the entire legal system, bears a huge responsibility to society and the state as a whole, contributing to establishing trust in the legal system and supporting the principles of equality and justice.

The following problems in the field of integrity of judges in the modern political and legal reality are singled out: moral instability of representatives of the judiciary and the dilemma of individual morality in the context of a court decision; political influence on judges and the process of administration of justice; systemic defects and moral and ethical orientation of the judicial system, here it is important to take into account that the judicial system itself can write internal defects and conflicts of interests that can undermine the integrity of judges; intercultural dissonance and problems of sociocultural adaptation of judges in international aspects of the implementation of multifaceted social space.

Keywords: integrity of judges, judicial system, justice, fairness, public, moral and ethical norms, social order, judicial reform.

Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”
№ 3 (39), 2023

УДК 340.12(043)

Руслан Сидорович
Національний університет “Львівська політехніка”,
аспірант Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
sudor2023@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-1447-0583

АСПЕКТ ЗБАЛАНСОВАНОСТІ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРИНЦИПУ ВІДКРИТОСТІ І ПРОЗОРОСТІ ІНСТИТУТУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ: ПИТАННЯ “КІБЕРСУВЕРЕНІЗАЦІЇ”

http://doi.org/10.23939/law2023.39.028

© Сидорович Р., 2023

Стаття присвячена визначенню аспектів збалансованості при реалізації принципу відкритості і прозорості інституту державної служби, а також розгляду цієї проблематики в контексті викликів інформаційного суспільства, зокрема щодо “кіберсуверенізації”.

Принцип відкритості та прозорості включає ряд аспектів, тому вагомо, щоб він був рівною мірою забезпечений як у виборчий, так і міжвиборчий період, на етапі нормопроєктування, прийняття рішення та його виконання. Мотивовано, що криза політичної та правової реальності, військові дії, атаки на систему електронного урядування створюють необхідність визначити межі відкритості та доступності діяльності органів публічної влади.

В контексті “кіберсуверенізації” зазначено, що ідея накладання суверенітету в інтернеті, тобто розподіл і контроль інформаційних ресурсів в межах територіальної цілісності держави вважається часто технічно неможливою, однак нещодавні дослідження показали, що спеціалізовані уряди можуть змінити маршрутизацію та потоки даних відповідно до національних уподобань, якщо вони мають на це політичну волю і ресурси.

Вказано, що при реалізації процесу принципу відкритості та прозорості в інституті державної служби вагомим є досягнення балансу між забезпеченістю доступу громадян до інформації та збереженням конфіденційності й безпеки. Важливим аспектом є встановлення чітких процедур та стандартів щодо обробки та розголошення інформації, що враховують нормативну базу та специфіку роботи державних службовців.

При цьому необхідно надавати громадськості доступ до ключової інформації про діяльність інституту, включаючи прийняття рішень та виконання завдань, забезпечення відкритості інтелектуальної власності високого рівня довіри до державних установ та підвищення ефективності їх функціонування.

Паралельно, слід завершити, що деяка інформація може бути обмежена оглядом на її конфіденційний характер або може вплинути на безпеку держави, такі випадки вимагають обґрунтованих заходів з обмеженням доступу до відомостей. Загалом, збалан-

сованість у реалізації принципу відкритості та прозорості в інституті державної служби є чинником для забезпечення ефективності управління та довіри до владних структур.

Ключові слова: органи державної влади; публічна служба; відкритість; доступність; прозорість; принципи; інформаційне суспільство.

Постановка проблеми. Відкритість і прозорість у державній службі відіграє важливу роль у забезпеченні ефективності та довіри в механізмі державно-владного веління, є фундаментальними основами для розвитку відкритого та інклюзивного спілкування між державою та громадянами. Така практика сприяє підвищенню довіри до державних інституцій та ефективності їх роботи, що своєю чергою сприяє кращому задоволенню потреб громадян та досягненню загального добробуту суспільства.

Прозорість є важливим виміром суспільної цінності. Це підвищує підзвітність державної служби, формує довіру громадян до уряду та культивує демократичний і відповідальний процес управління за участю. Проте забезпечення такого принципу не може бути повною мірою реалізовано, враховуючи сучасні загрози інформаційного, глобалізованого та транзитивного суспільства.

Суттєвим фактом є те, що принцип відкритості та прозорості не передбачає відсутності обмеження доступу до інформації, оскільки таке може бути зумовлено потребою захисту прав та свобод громадян, державною, національною безпекою та іншими факторами.

Аналіз дослідження проблеми. Сутнісні характеристики, питання оновлення та дієвості концепції відкритості влади було аналізом багатьох фахівців, зокрема І. М. Жаровської, Т. З. Гарасиміва, В. Б. Ковальчука, Ю. М. Бисаги та інших.

Набагато ширше питання трансформації принципу відкритості в інформаційній модифікації нової моделі суспільства досліджували представники зарубіжної доктрини, зокрема Cucciniello M., Nasi G., Y. S. Zamani, Sh. S. Dawes та інші.

Метою статті є визначення аспектів збалансованості при реалізації принципу відкритості і прозорості інституту державної служби, а також розгляд цієї проблематики в контексті викликів інформаційного суспільства, зокрема щодо “кіберсуверенізації”.

Виклад основного матеріалу. Загалом принцип відкритості та прозорості включає ряд аспектів і вагомо, щоб він був рівною мірою забезпечений як у виборчий, так і міжвиборчий період, на етапі нормопроєктування, прийняття рішення та його виконання. Забезпечення загальної громадськості та зацікавленим сторонам доступу до необхідної та актуальної інформації включає надання інформації про рішення, політику, бюджет та інші аспекти роботи державних органів. Прийняття рішення повинно бути відкритим, з можливістю публічного обговорення та залучення громадськості, своєю чергою державні органи повинні регулярно подавати звіти про свою діяльність, включаючи результати, витрати та іншу важливу інформацію, забезпечення можливостей для громадськості брати участь у процесах прийняття рішень та обговорення питань, які стосуються суспільства загалом.

У контексті сучасного інформаційного суспільства, де зростає значення технологій та цифрових засобів спілкування, відкриваються нові форми відкритості державної влади. Однією з них є електронне урядування, або e-Government. Ця парадигма передбачає використання інформаційних технологій для покращення доступу громадян до публічної інформації, зокрема, через електронні платформи та веб-портали органів влади.

Технологічний прогрес уможливив відкриті державні ініціативи багатьох урядів, які публікують державні дані в зручних для користувача форматах і сприяють цифровій прозорості [1]. Ці ініціативи відкритого уряду використовують різні інструменти для аналізу, візуалізації та інтерпретації даних у цифрових форматах, щоб забезпечити зручність для користувачів. Підвищена

прозорість реалізується в цьому процесі шляхом розкриття інформації про урядові операції та створення більшої відкритості для прийняття урядових рішень і операцій. Роль громадян також була трансформована в цьому процесі: від виключно одержувачів до користувачів і творців даних.

Крім того, сучасні соціальні мережі та платформи для обговорення громадських питань стають додатковим каналом для взаємодії між владою та громадянами, що модерує можливості для публічної дискусії, збору публічної думки та залучення громадськості до процесів прийняття рішень. Іноземні науковці відзначають багатоаспектність застосування сучасних технологій у стратегічному розвитку публічних організацій з різноманітністю технологічних впливів на стійкість комунікації державних службовців, головним чином через відсутність досвіду і скромні компетенції застосування сучасних засобів комунікації на практиці, а також недостатність уваги до сучасних комунікаційних технологій у рамках політики та політичних пріоритетів. Інформаційне суспільство надає додаткові засоби реалізації прав та свобод громадян [2]. А також модернізує комунікацію між органами державної влади та громадськістю, і доречно було б, щоб правова політика держави впроваджувала прогностичну цілісність та імплементувала позитивні додаткові можливості в функціонування інституту публічної служби.

Більш тісна співпраця з громадськими організаціями, активістами та експертами також стає елементом відкритості державної влади, залучення зацікавлених сторін (наприклад, представників національних меншин) до діалогу, сприяє більш обґрунтованому та взаємоприйнятному прийняттю рішень.

Додатково, аспектом є створення та підтримка відкритих даних (Open Data), які дають можливість громадськості використовувати та аналізувати інформацію, яка надається державними органами. Така систематизація означає надання загальнодоступних, машинночитабельних та повних даних, які можуть бути вільно використані і розширені, включаючи різноманітні дані, які охоплюють суттєві галузі функціонування влади для людини, такі як економіка, освіта, охорона здоров'я, навколишнє природне середовище, соціальні послуги тощо. Відкриті дані дозволяють громадянам, дослідникам та підприємствам використовувати цю інформацію для аналізу, створення нових продуктів та послуг, а також моніторингу роботи владних структур. Такий підхід стимулює інновації в різних сферах громадянського суспільства.

Усі ці форми відкритості сприяють збільшенню нової прозорості та відкритості державної влади, забезпечуючи більш активну участь громадян у прийнятих рішеннях та підвищуючи рівень довіри до влади.

Представники американської школи права вказують, що існує напруженість щодо оприлюднення урядової інформації, яка може підлягати неправильному тлумаченню через відсутність описових метаданих або потребу в експертних системах відліку чи специфічних аналітичних навичках. Ці проблеми часто виникають, коли інформація використовується не для тих цілей, для яких вона була зібрана. Така інформація зазвичай не збиралася з метою оприлюднення, управління рідко здійснюється структурованим способом, що ускладнює використання та інтерпретацію іншими та стає більш схильним до неправильного розуміння та неправильного використання. Крім того, деяка інформація вважається надто конфіденційною або небезпечною для оприлюднення (наприклад, відомості про атомні електростанції, військові об'єкти чи електромережі) [3].

Проте криза політичної та правової реальності, військові дії, атаки на систему електронного урядування створює необхідність визначити межі відкритості та доступності діяльності органів публічної влади. Сьогодні слід говорити про проблеми "кіберсуверенітету". В останні роки дискусія про цифровий суверенітет перейшла з авторитарних держав на західні, ліберальні держави, такі держави, як Росія та Китай, відстоюють ідею абсолютизації "кіберсуверенітету" протягом приблизно двох десятиліть, зосереджуючись на концепції інформаційної безпеки, що означає державний контроль над міжнародними і внутрішніми потоками інформації та безперервністю режиму [4]. Сумнозвісний Великий китайський брандмауер і нещодавні російські плани створення Рунету є технологічним втіленням цих уявлень про суверенітет, блокуючи доступ до несанкціоно-

ваного вмісту та обов'язкову маршрутизацію інформації всередині країни, що призводить до абсолютизації контролю за громадськістю і відповідно можливість блокування публічної інформації, її поширення.

Західні країни традиційно чинили опір вказаній доктрині кіберсуверенітету, віддаючи перевагу ідеї відкритого та вільного інтернету з точки зору цифрової економіки та захисту фундаментальних прав і засуджуючи інформаційну безпеку як троянського коня для запровадження контролю над контентом. Проте в останні роки західні країни почали приймати наратив цифрового суверенітету та стратегічної автономії для вирішення проблем цифрового зовнішнього втручання державних акторів і залежності від іноземних урядів та іноземних великих технологічних платформ та інфраструктур, таким чином "демократизуючи" мову суверенітету в глобальній цифровій сфері за межами авторитарних держав [5].

Розглядувана ідея накладання суверенітету в інтернеті, тобто розподіл і контроль інформаційних ресурсів в межах територіальної цілісності держави вважається часто технічно неможливим. Одним із часто почутих технічних аргументів проти суверенітету в інтернеті є те, що розподілена архітектура інтернету та логіка маршрутизації не здатні впоратися з нав'язуванням меж суверенітету. Однак нещодавні дослідження показали, що спеціалізовані уряди можуть змінити маршрутизацію та потоки даних відповідно до національних уподобань, якщо вони мають на це політичну волю і ресурси. Наприклад, Росія фактично відокремила Крим від української маршрутизації та вбудувала його в російські мережі, зробивши Крим "російським" з точки зору потоків цифрових даних [6].

Вважаємо за необхідне визначити збалансований підхід у функціонуванні публічно-владних інституцій, тому визначимо теоретико-правові аспекти легітимності обмеження доступу до публічної інформації.

По-перше, таким аспектом є конфіденційність та безпека. Деякі інформаційні дані можуть бути конфіденційними, такими як особиста інформація, державні та військові таємниці, що вимагають їх обмеженого доступу для забезпечення безпеки осіб та країни загалом.

По-друге, обмеження може потребувати дипломатична та міжнародна діяльність, оскільки вказане потребується для захисту національних інтересів та досягнення дипломатичних цілей.

По-третє, безпека громадськості як основна функція держави також може визнаватися легітимною при поширенні інформації, котра спричиняє паніку, громадські заворушення, або може порушити планові заходи щодо боротьби з тероризмом, тому відкритість обмежується для захисту громадян.

Також, по-четверте, урядові органи можуть обмежувати доступ до даних, які стосуються комерційних угод, щоб запобігти можливому витоку конфіденційності комерційної інформації.

І останнє, певні чутливі дані особистого етичного характеру також не підлягають розголошенню. Принципи етики та особистої конфіденційності можуть вимагати обмеження доступу до деякої інформації, зокрема, що стосується людей, їхнього здоров'я та приватного життя.

Таким чином, прозорість роботи органів влади має бути збалансована з іншими цінностями та вимогами, щоб забезпечити ефективне та відповідне управління, уникаючи при цьому можливих негативних наслідків. Важливим є те, щоб обмеження публічної інформації були обґрунтованими, пропорційними та дотриманими принципів правової держави та демократії, а також мали казусний індивідуально-розглядуваний характер. Наприклад, інформація про стан здоров'я державного службовця (припустімо, вживання ним наркотичних речовин) не може бути предметом легітимного правомірного обмеження, поряд з цим інформація про стан здоров'я його неповнолітніх дітей буде тією морально-етичною сферою, де відкритість даних не допустима.

Висновок. При реалізації процесу принципу відкритості та прозорості в інституті державної служби вагомим є досягнення балансу між забезпеченістю доступу громадян до інформації та збереженням конфіденційності й безпеки. Важливим аспектом є встановлення чітких процедур та

стандартів щодо обробки та розголошення інформації, що враховують нормативну базу та специфіку роботи державних службовців.

При цьому необхідно надавати громадськості доступ до ключової інформації про діяльність інституту, включаючи прийняття рішень та виконання завдань, забезпечення відкритості інтелектуальної власності високого рівня довіри до державних установ та підвищення ефективності їх функціонування.

Паралельно, слід завершити, що деяка інформація може бути обмежена оглядом на її конфіденційний характер або може вплинути на безпеку держави, такі випадки вимагають обґрунтованих заходів з обмеженням доступу до відомостей. Загалом збалансованість у реалізації принципу відкритості та прозорості в інституті державної служби є чинником для забезпечення ефективності управління та довіри до владних структур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Cucciniello M., Nasi G. Transparency for Trust in Government: How Effective is Formal Transparency? *International Journal of Public Administration*, 2014. Vol. 37:13, P. 911–921, DOI: 10.1080/01900692.2014.949754.
2. Laužikas M., Miliūtė A. Impacts of modern technologies on sustainable communication of civil service organizations. *Enterpreneurship and sustanibilsty issues*. 2020. Vol. 7, N 3 DOI: 10.9770/jesi.2020.7.3(69)2495 .
3. Dawes Sh. S. Stewardship and usefulness: Policy principles for information-based transparency. *Government Information Quarterly*. 2010. Vol. 27, Is. 4. P. 377–383.
4. Creemers R.J.E.H. China's conception of cyber sovereignty: rhetoric and realization. In: Broeders D. & Berg B. van den (Eds.) Governing Cyberspace: Behavior, Power, and Diplomacy. Digital Technologies and Global Politics Lanham: Rowman & Littlefield, 2020. P. 107–142.
5. Kadenko N., Broeders D., van Eeten M., Borgolte K., Fiebig T. Pushing boundaries: An empirical view on the digital sovereignty of six governments in the midst of geopolitical tensions. *Government Information Quarterly*. 2023. Vol. 40, Is. 4, October 2023, 101862.
6. Douzet F., Pétiniaud L., Salamatian L., Limonier K., Salamatian K., Alchus T. Measuring the fragmentation of the Internet: The case of the Border Gateway Protocol (BGP) during the Ukrainian crisis 2020. 12th international conference on cyber conflict (CyCon). 2020. P. 157–182, 10.23919/CyCon49761.2020.9131726.

REFERENCES

1. Cucciniello M., Nasi G. (2014). ***Transparency for Trust in Government: How Effective is Formal Transparency?*** International Journal of Public Administration, 37:13, P. 911–921, DOI: 10.1080/01900692.2014.949754 [in English];
2. Laužikas M., Miliūtė A. (2020). ***Impacts of modern technologies on sustainable communication of civil service organizations.*** Enterpreneurship and sustanibilsty issues. 7 (3) DOI: 10.9770/jesi.2020.7.3(69)2495 [in English];
3. Dawes Sh. S. (2010) ***Stewardship and usefulness: Policy principles for information-based transparency.*** Government Information Quarterly. 27 (4), P. 377–383 [in English];
4. Creemers R.J.E.H. (2020). ***China's conception of cyber sovereignty: rhetoric and realization***. In: Broeders D. & Berg B. van den (Eds.) Governing Cyberspace: Behavior, Power, and Diplomacy. Digital Technologies and Global Politics Lanham: Rowman & Littlefield, P. 107–142 [in English];
5. Kadenko N., Broeders D., van Eeten M., Borgolte K., Fiebig T. (2023). ***Pushing boundaries: An empirical view on the digital sovereignty of six governments in the midst of geopolitical tensions***. Government Information Quarterly. 40 (4) 101862 [in English];
6. Douzet F., Pétiniaud L., Salamatian L., Limonier K., Salamatian K., Alchus T. ***Measuring the fragmentation of the Internet: The case of the Border Gateway Protocol (BGP) during the Ukrainian crisis*** (2020). 12th international conference on cyber conflict (CyCon). P. 157–182, 10.23919/CyCon49761.2020.9131726 [in English].

Дата надходження: 11.08.2023 р.

Ruslan Sydorovych
Lviv Polytechnic National University,
Educational and Scientific Institute of Law,
psychology and innovative education
sudor2023@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0002-1447-0583

THE ASPECT OF BALANCE IN THE IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF OPENNESS AND TRANSPARENCY OF THE CIVIL SERVICE INSTITUTE: THE ISSUE OF "CYBER SOVEREIGNITY"

The article is devoted to the definition of aspects of balance in the implementation of the principle of openness and transparency of the civil service institute, as well as consideration of this issue in the context of the challenges of the information society, in particular, in relation to "cyber-sovereignization".

The principle of openness and transparency includes a number of aspects so that it is equally ensured both in the election and inter-election periods, at the stage of normative design, decision-making and its implementation. It is motivated by the fact that the crisis of political and legal reality, military actions, attacks on the electronic government system creates the need to determine the limits of openness and accessibility of the activities of public authorities.

In the context of "cybersovereignization" it is stated that the idea of imposing sovereignty on the Internet, that is, the distribution and control of information resources within the territorial integrity of a state is often considered technically impossible, but recent studies have shown that specialized governments can change the routing and data flows according to national preferences if they want to have the political will and resources for it.

It is indicated that when implementing the process of the principle of openness and transparency in the civil service institute, it is important to achieve a balance between ensuring citizens' access to information and preserving confidentiality and security. An important aspect is the establishment of clear procedures and standards for the processing and disclosure of information that take into account the regulatory framework and the specifics of the work of civil servants.

At the same time, it is necessary to provide the public with access to key information about the institute's activities, including decision-making and execution of tasks, ensuring the openness of intellectual property, a high level of trust in state institutions and increasing the efficiency of their functioning.

At the same time, it should be concluded that some information may be limited to review due to its confidential nature or may affect the security of the state, such cases require reasonable measures to restrict access to information. In general, balance in the implementation of the principle of openness and transparency in the civil service institute is a factor for ensuring the effectiveness of management and trust in the power structures.

Keywords: state authoritie; public service; openness; accessibility; transparency; principles; information society.

Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”

№ 3 (39), 2023

УДК 340

Степан Сливка
Національний університет “Львівська політехніка”,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
stepan.s.slyvka@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1683-4363

ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ МЕТААНТРОПОЛОГІЧНОГО ПІЗНАННЯ КАНОНІЧНОГО ПРАВА

http://doi.org/10.23939/law2023.39.034

© Сливка С., 2023

Добро зі злом ніколи не знайде згоди. Потрібна духовна боротьба. Злі справи людини свідчать про відсутність істинного, досконалого пізнання. Фабрикою пізнання є людина, яка за допомогою екзистенціальних і трансцендентальних чеснот і маючи Вище духовне щеплення, духовну вакцину, пізнає, виявляє у Всесвіті синергетичну процесуальну дію іонізації, тобто перетворення потенційного добра на онтологічні справи. При цьому в іонізації обов’язково бере участь зло, як певне спонукання до протилежної дії. Спричинює іонізацію такий іонізатор як духовна енергія людини, її органіка пізнання. Цей процес є онтологічний і потрібний для того, щоб людина опанувала собою і завоювала для себе місце у трансцендентальному світі.

Метастази зла настільки проникливі, що людина осягнути їх від початку до кінця не може. Природна здатність людини пізнавати світ блокується злом. Якщо земні явища переважно пізнати можна, то надземні – лише деяку частину, посилаючись на ірраціональність, тобто допустимість існування, але неможливість (позарозумовість) розкриття сутностей.

Філософія права спільно зі своїми вступами – деонтологією права і канонічним правом, переконливо доводить, що пізнавати світ потрібно крізь призму права. Зокрема, деонтологія права з’явилася завдяки онтології права. Онтологія права випливає із людської органіки про закони творення світу. Кожен день творення світу обґрунтовується конкретною системою законів: світла, простору і часу, рослинного світу, Сонячної системи, природи водоповітряного простору, природи наземного простору. Це фундаментальні закони розвитку світу, закони дійсності діють на людину і в її організмі, думках й почуттях. Тому людина має назву «мікрокосмос». Думки та інші органічні чинники лежать в основі духу людини, який є ведучим щодо тіла, організму. На дух людини мають вплив різні вчення, теорії, релігії. Це призводить людину до розгубленості. Вихід зі становища міститься у канонічному праві, яке пропонує єдині знання, єдину теорію, єдину віру. Тому є потреба присвятити увагу пізнанню канонічного права.

Ключові слова: пізнання; ордологія; екзистенціологія; трансцендентологія; метаантропологія.

Постановка проблеми. Метаантропологічне пізнання канонічного права – це переконлива ознака ставлення людини до онтологічного буття права в розрізі ордології, екзистенціології, трансцендентології.

Аналіз дослідження проблеми. Важливі питання, які стосуються вказаної проблематики, досліджує чимало науковців та відомих людей, серед яких: А. Багнюк, В. Скотний, Ф. Риникер, Г. Майєр, Е. Штайн.

Мета статті – висвітлити питання педагогічного аспекту метаантропологічного пізнання канонічного права.

Виклад основного матеріалу. Пізнання – це фундаментальна особливість людського відношення до дійсності; здатність людини, зумовлена тим, що між людиною та світом не існує злиття: людина живе і діє не стільки на основі вроджених інстинктів, скільки на основі своїх здібностей за допомогою інтелекту (свідомості) виділяти певні явища із світової цілісності та переводити їх в елементи своєї діяльності; ця здібність і є пізнання [1, с. 155–156]; це – діяльність людини щодо отримання, зберігання, поширення та застосування інформації про реальне буття і про себе саму. Іншими словами, пізнання – це взаємодія суб'єкта з об'єктом, отримання інформації про об'єкт в інтересах суб'єкта [2, с. 127, 144]. Для пізнання канонічного права доцільно здійснити метаантропологічний підхід і розглянути чинні форми реалізації права у взаємозв'язку людини і світу, тобто суб'єкта й об'єкта.

Під переконливою ознакою будемо розуміти природну очевидність, яка повторюється через будь-які обставини. Це найбільш чітко спостерігається у розвитку рослин, тварин, явищ природи. У життєдіяльності людини переконливі ознаки не завжди мають яскраво виражений характер. Здебільшого вони притаманні біологічним особливостям. Що стосується почуттів і думок, то перевага віддається синергетичним ознакам, які не мають аналогів, але природна властивість людини полягає у неповторних діях, почуттях, думках тощо. Кожен їхній прояв – це своя переконлива ознака.

Важливо з'ясувати сутність переконливої ознаки ставлення людини до онтологічного буття права, яке скероване на організацію світового порядку. Кожна людина як мікрокосмос правовими поглядами впливає на онтологічну структуру макрокосмосу, тому її діяння повинні бути переконливими, обґрунтованими із суворим дотриманням природності й надприродності. Таку ознаку підтримує канонічне право.

Ставлення людини до онтологічного буття права є нічим іншим як реалізацією канонічного права, тобто дотриманням, виконанням, використанням і застосуванням.

Дотримання постановки, здійснення онтологічних вимог є ознакою твердого переконання фундаментальності правових норм. Людина з приємністю виконує вимоги природного й надприродного права, оскільки відчуває його силу і певну засадничість. Те саме стосується й позитивного права, якщо воно відповідає умовам функціональної онтології. Акт дотримання онтологічного ставлення до права означає, що людина духовно підготувала себе для процесу глибокого, подальшого пізнання природного, надприродного і позитивного права. Також це свідчить про те, що вона стала на онтологічний шлях і адекватно наповнює свій розум буттєво-правовими нормами, які висвітлені у канонічному праві. Фактично дотримання – це ознака готовності сповідувати онтологічні дозволи і заборони у подальшій життєдіяльності.

Виконання онтологічних норм свідчить про втілення канонічного права в життя. Слід зауважити, що виконання стосується й позитивного права, яке не суперечить канонічному праву, оскільки це не тільки природно-надприродна вимога, а й суспільно-державний наказ, в якому міститься канонічний задум. Тобто для процесу пізнання канонічного права не треба відмежовуватися від пізнання позитивного права. Позитивне право є очевидним, цінним, але якщо воно не суперечить канонічному праву. Сам процес виконання означає здійснення запланованого, узаконеного.

Використання пізнаних онтологічних норм є ознакою життєвої потреби, надання певної користі, необхідних вигод. Адже не все пізнане використовується чи споживається, а часто залишається про всяк випадок. З канонічним правом такого явища не має бути, оскільки мікрокосмос

повинен постійно живити себе макрокосмічними нормами. У протилежному випадку порушуватиметься принцип відповідальності. Аналогом може слугувати годування немовлят – дітей грудним молоком матері. Цей процес використання онтологічний, хоча в критичних ситуаціях використовуються штучності. Те саме стосується й позитивного права, коли пізнані норми використовуються з природною цінністю для життєдіяльності людини.

Застосування – це не тільки дія влади, а й індивідуальне рішення людини для себе як спосіб організації власної правової діяльності. У більшості випадків застосування збігається із використанням, але є і свої особливості. Річ у тому, що використання притаманне закономірним процесам, про які часом й особливо не наголошується. А застосування більше потрібне у виняткових випадках. Наприклад, у сфері канонічного права застосування існують в акривії (точності), ікономії (полегшенні), аскетичності та ін. Можна стверджувати, що застосування канонічно-правових норм більше стосується видимого світу, раціональних явищ пізнання. В житті часто виникають такі обставини, за яких треба вживати спеціальних заходів. Для цих випадків застосовують пізнані канонічно-правові вимоги з метою уникнення серйозних порушень. Хоча така форма реалізації є дочасною, вимушеною. У позитивному праві є свої винятки.

Розглянемо зміст метаантропологічного пізнання канонічного права. Для цього необхідно вдатися до таких філософсько-правових категорій, як *ордологія, екзистенціологія та трансцен-дентологія.*

В ордологічному пізнанні канонічного права слід пам'ятати, що людина є надприродною особою і її первинне місце проживання вище буття було не земним, привабливим, цікавим, виразним, оригінальним і зрозумілим. У неземній сфері людина мала межу пізнання, дуже наближену до абсолютності, але цю межу вона перейшла через піддання спокусі. І надприродна особа отримала нижче буття, яке супроводжується важкістю, появою матеріальних і духовних потреб, складністю у пізнанні норм життєдіяльності. Життєвий план, промисел людині відомий, але його виконання потребує значних зусиль і канонічності. Ці проблеми є повсякденними, буденними, тобто приземленими й утворюють нижче буття. Пізнання, на перший погляд, елементарних правових проблем утворюють ордологічну сферу, яка веде боротьбу за порядок життя людини на землі із певною перспективою, обґрунтованою надприродним промислом, пов'язаним з поведінкою.

Повсякчасне розуміння поведінки більше притаманне дітям, де ми найбільше звертаємо уваги. Недаремно у словнику зазначено, що дитина – це організм, що поводиться без врахування моральних аспектів [3, с. 394]. Для пізнання така поведінка є штучною і не відображає гештальтних людських якостей, компонентів. З другого боку, якщо брати до уваги моральні якості, то з'являються діалектичні категорії: одиничне, особливе і загальне. Ці категорії мають важливе значення для процесу пізнання, які випливають із понять добра і зла, сутності і явища, субстанції і співвідносності й т. ін.

Ордологічна сфера насичена співвідносними категоріями. Відомо, що співвідносні категорії діалектики дають уявлення про закономірні, необхідні зв'язки між ними як результат відображення необхідних зв'язків, що існують в об'єктивній дійсності [4, с. 227]. це світоглядна та методологічна роль ордологічної сфери, яка необхідна для початкового пізнання канонічного права. Адже у канонічному праві містяться норми, які перебувають у залежності між ордологічною сферою та вищими сферами, зокрема екзистенціональною і трансцендентальною. Тоді поведінк людини у земному житті має не тільки елементарний моральний зміст, а вищий морально-духовний зміст, який перебуває у взаємозв'язку зі здоровим глуздом, практичною мудрістю, узвичаєному розумінні речей. Закономірним тоді видається, що канонічне право пізнається у духовному розумінні соціального життя, суспільного, тілесного життя, відмежуванні від захоплення матеріальним життям.

Матеріальне життя є об'єктивною реальністю, але першою необхідністю є для тварин. Людина, маючи розум, мову, свобідну волю, повинна спершу оцінити себе, знайти себе у просторі і часі, відчути себе образом Божим і лише тоді задовольняти свої матеріальні життєві потреби. Матеріалістичне розуміння життя людини повинно зводитися не тільки до нагромадження мате-

ріальних благ з метою особистого використання, а до матеріальної підтримки ближніх. Набуття матеріальних статків чесною працею – це свого роду природна нагорода за розум, навіть талант. А таланти треба примножувати розумом, людськими якостями, природними проявами у суспільному житті. Тобто не все нажите матеріальне належить власникові. Духовні, екзистенціальні чинники повинні підказати організацію матеріального життя кожній людині, яка сповідує канонічно-правові норми у пізнанні буття.

Екзистенціологія пізнання виходить за межі ордології і скерована на канонічні душевні категорії екзистенціалу: любов, віра, надія, почуття, відчуття, чуття, страх Божий, свобода, турбота, гнів і т. ін. Сюди ж треба віднести і розум як один з аспектів душі, але душу він не змінює. Загалом екзистенція є універсальною умовою людського буття, існування.

У філософії зазначається, що екзистенція позначає внутрішнє буття людини, те неспізнаване, ірраціональне в людському "Я", внаслідок чого людина є конкретною неповторною особистістю [5, с. 566]. Цю неповторність забезпечують екзистенціонали, які розвиваються у кожної людини по-своєму, залежно від природного світогляду та розвитку сприйняття сутності елементарного і вищого буття.

Ірраціональне пізнання в екзистенціальній сфері людини здійснюється за допомогою почуття, відчуття, чуття. Зокрема, почуття як особливий психічний стан душі зумовлені ставленням людини до іншої людини або до тварини чи навіть прадмета. Почуття зазвичай не прив'язані до окремих випадків, вони мають стійкі засади і здебільшого пов'язані з любов'ю. у канонічному праві поширеним явищем є почуття людини до Бога, до вищих небесних сил. Адже це не дивно, Людину, як образ Божий тягнуть любовні почуття до всього небесного. Щирість та міцність цих почуттів визначають людину у канонічному праві.

Почуття любові до ближнього, тобто до тієї людини, яка живе за законами Божими, є також необхідним екзистенціалом, оскільки кожна людина живе в суспільстві з онтологічними образами Божими. Звичайно, тяжіння теплих почуттів до сім'ї, батьків, дітей та інших осіб не повинні затьмарювати основних загального стану екзистенції, тобто не порушувати, в цьому випадку, ієрархії любові; утримуванні здатності душі в онтологічному вимірі за допомогою розуму.

Перша здатність людини – це відчуття та чуттєве сприйняття є невластиве божественному образу, адже людина є посередником між душею та тілом. Відчуття – це тільки стимул, що пробуджує в душі пам'ять про інтелігібельні реальності, про які вона мала знання перед тим. Відчуття – це не зовнішня властивість, а внутрішня. Воно перебуває у сутності душі, складеної за образом Божим. Адже душа містить компоненти інтелекту, розуму і відчуття, що єднає тіло і душу [6, с. 210–211]. Таким чином, з поняттям "відчуття" та "чуття" пов'язаний такий узагальнювальний екзистенціал, як сенсибельність, що відображає надприродні, навіть надпочуттєві характеристики.

Важливим для канонічного права є те, що в душі в людини зароджуються початки сенсибельності, які отримують у подальшому в трансцендентології. Звідси можна вивести канонічну істину як окремий екзистенціонал – це інтелектуальна, обґрунтована сенсибельність в межах канонічного права. Хоча сенсибельності заважає інтелектуальна обґрунтованість, але у релігійній діалектиці, належності до конкретної віри, конфесії це потрібно. Тоді канонічна істина буде істиною в екзистенції, вибраною свободою, менталітетом своїх відчуттів, чуттів й навіть почуттів.

Трансцендентологія випливає із екзистенціології. Якщо в екзистенціології міститься як елементарне, так і вище буття, то в трансцендентології – тільки вище, яке виходить за межі земного і впливає на земне, зв'язує його у метафізичному світі.

Детермінантами трансцендентальної сфери є ті екзистенціали, які вийшли за межі й отримали нові характеристики й якості – трансценденталії й утворюють основну онтологічну проблему. Першою проблемою для людини є таке пізнання канонічного права, яке б забезпечувало ордологічне, земне життя. Перспективою ордологічного життя є трансцендентальне життя. Досягнути якості цього життя попередньо допомагає екзистенція, тобто ті онтологічні екзистенціонали, якими володіє людина.

Трансценденція як вище буття зумовлює можливість пізнання [4, с. 151, 574]. Якщо матрицею множини онтологічних екзистенціоналів є душа, екзистенціональна етика, то матрицею множини трансценденталій є дух, трансцендентальна, вершинна етика. Для трансцендентальної етики не достатньо пізнання канонічного права душею, почуттями, відчуттями, чуттями (хоча це й необхідно). Потрібен дух, зокрема, один з його видів, пізнавальний дух канонічного права, який є перетином поняття духу у філософії і духу у богослів'ї. Будемо виходити з того, що людина є надприродною особою і образом Божим. Це наводить на думку, що її людський дух як потенціал творчої активності [7, с. 177], як вища природа буття вільної природи, буття вільної істоти, яка має здатність до пізнання і самопізнання, творіння і самотворіння [8, с. 113], як Божа сила, яка визначає і скеровує процес людського життя і дає людині розумування, дар і здібності [9, с. 258]. Зіставивши філософські та богословські міркування, вважатимемо що:

Пізнавальний дух канонічного права – це вища трансцендентальна етична сила людини, яка підвладна абсолютному духові у пізнанні онтологічного права.

Немає сумніву, що у людини може проявитися вища трансцендентальна етична сила. Цей прояв залежить від надприродного *дару мети* реалізації та ступеня чеснотності.

Надприродний дар людини це є її метаантропологічна, зокрема трансцендентальна сила. Цією силою володіє образ Божий, мікрокосмос, який за певних онтологічних умов може здійснити будь-які дії. Звичайно, досягнути такого успіху можуть лише одиниці. Інші люди наближаються до такого надприродного дозволу. У релігієзнавському словнику зазначено, що богослови виділяють дев'ять дарів (харизмів): слово мудрості, слово знання, дар віри, оздоровлення, чудотворення, пророкування, розпізнавання духів, різні мови, тлумачення мов [10, с. 87]. Тому видається, що образ Божий може отримати дозвіл – дар на пізнання, максимальне пізнання, за наявності великого ступеня дару віри (хоча б розміром за гірчичне зерно, Мт. 17: 20). Тобто цей розмір віри вже є дуже великим, який дозволяє ґрунтовно пізнати дух канонічного права.

Такий дозвіл потрібен передусім для пізнання світу, його правової будови та правової дії, яку реалізує людина за допомогою канонічного права. Це мета кожного образу Божого – жити за пізнаними нормами канонічного права. Для чого необхідне пізнання канонічного права? Звичайно, для реалізації своєї мети у надприродно-природному просторі. Надприродна мета проявляється у пізнанні канонічного права і відображає добровільну й індивідуальну дію.

Вища трансцендентальна етична сила у пізнавальному дусі канонічного права є обов'язковою. Без володіння вищими, постійними моральними сенсибельностями, пізнавальний дух канонічного права вибере хибний напрям. Природні чи надприродні, набуті чи подаровані чесноти людини – це необхідні справунки у пізнанні.

У богослів'ї ці розвинуті справності людини є у царині волі чи інтелекту (наприклад, у галузі пізнання: діаноетичні чесноти), або у творенні морального добра всупереч особливо внутрішнім і зовнішнім перешкодам [11, с. 621]. Тобто чеснотний фактор у пізнавальному дусі канонічного прва є обов'язковим, оскільки він відображає розсудливість, поміркованість у виборі добрих канонічних вчинків й дій.

Зазначимо, що пізнавальний дух канонічного права не є самостійним для будь-якої людини. Для цього потрібне Откровення, яке часто іменується у філософії як абсолютний дух. Адже кожна людина має відносний дух, але він може бути онтологічним або не онтологічним. Однак для канонічного права, його пізнання потрібен саме абсолютний дух, який дає людині онтологічно-правову второпність, дає відповіді на запитання: як правильно жити на світі? як не порушувати онтологічних норм? Відповіді на ці запитання дає пізнавальний дух канонічного права і взагалі трансцендентальне право, яке є онтологічним.

Важливо задуматися над тим, від чого залежить пізнання канонічного права і яка потреба в цьому. Генерування цих та подібних думок повинно щось здійснювати, якийсь чинник. Думається, що цей чинник міститься у діалектиці таких природних понять, як **явище сили** та **явище закону.**

Відомо, що чотири фундаментальні сили керують Всесвітом: 1) сила тяжіння; 2) електромагнітна сила; 3) сильна ядерна взаємодія; 4) слабка ядерна взаємодія [12, с. 54]. Ці сили впливають на розум людини і під цими впливами вона намагається знайти своє місце у Всесвіті. Тоді виникає запитання: чи людина правильно оцінила ці сили, тобто чи адекватно здійснила їх інтерпретацію у життєвому процесі? Тобто потрібен онтологічний, канонічний закон, який би скеровував вплив фундаментальних сил так, щоб людина, як образ Божий могла б набувати подоби Божої згідно з Його промислом (явище закону). Отже, явище сили існує, але воно для людини повинно бути поміщеним у природно-надприродний правовий простір. У цьому випадку природно-надприродний правовий простір ми наповнимо педагогічними законами: навчання, виховання і розвитку. Розглянемо кожну із фундаментальних сил зокрема.

Перший день створення світу був присвоєний появі *законів світла* як електромагнітних хвиль видимого спектру (кольорів). В енциклопедії зазначено, що спектр електромагнітного випромінювання відповідає області електромагнітних хвиль з довжиною приблизно 400–750 нм. У поняття "світло" включають ультрафіолетову та інфрачервону частини спектра, що прилягають до видимої області, оскільки вони досліджуються спільними оптичними методами [13, с. 61]. В оптиці спектром (від лат. – привид) називається сукупність монохроматичних вимірювань, що належать до складу складного вимірювання. Розрізняють спектр випромінювання та спектр відбиття тіла [14]. Форми людського мислення зводяться до використання законів світла, зокрема інтенсивності електромагнітних випромінювань у метаантропологічній теорії. Адже у людині як мікрокосмосі повинні діяти (і діють) всі закони макрокосмосу, природи. Тому життя людини й пристосовано до умов функціонування природи за створеними законами. В цьому випадку фундаментальна електромагнітна сила відіграє вроджені, духовні й душевні сили, їх можливості й потужності. Ці потенційні властивості людини слід "пропускати" крізь природне й надприродне право, в тому числі й канонічне право.

Канонічне право повинно володіти монополією духу людини, якщо існує на те її сила волі. Річ у тому, що духовний ("різноколірний") спектр людини потребує канонічного обґрунтування. Образ Божий повинен у духовнохвильових процесах, дисперсійних діях, спектральних аналізах та інших постулатах законів світла дотримуватись онтологічного спектру, допустимого у життєдіяльності людини. У цьому процесі позитивну роль відіграє педагогіка.

Педагогіка, порівняно з електромагнітною силою і канонічним правом, виступає в ролі помічника. Вона пропонує дидактичні напрями, шляхи виховання і способи метаантропологічного розвитку людини, які узгоджуються з онтологічним правом. Звичайно, педагогіка має свої складності. Адже можуть виникати розбіжності педагогічних аспектів метаантропологічного формування. Запобіганню неонтологічних розбіжностей не дає здійснювати канонічне право. Тобто педагогіка за допомогою канонічного права сприяє образу Божому реалізовувати вимоги законів світла у прямуванні до подоби Божої. Світло – це життя, воно впливає на духовний стан людини (кожен колір по-своєму). У педагогічній діяльності ефективно використовується спектр кольорів не тільки у вихованні, а й у набутті знань та природному розвитку людини.

Сила тяжіння прямо пропорційна масі й обернено пропорційна відстані. Ця сила є гравітаційною і зумовлюється агентами (діючими причинами, потребами). Для досягнення подоби Божої образ Божий повинен розвивати свій розум, бути канонічно вихованим і природно розвиватися. Поява сил тяжіння зумовлена створенням планет і тверді між ними (небо і земля). Це другий день творення Всесвіту.

Сила тяжіння відіграє важливу роль для життя на Землі. Саме завдяки їй Земля має атмосферу. Внаслідок сили тяжіння, що діє на повітря, існує атмосферний тиск. У всіх живих організмів з нервовою системою є рецептори, що визначають величину і напрям сили тяжіння і слугують для орієнтування в просторі [14]. Орієнтування в просторі (просторове орієнтування) є важливим педагогічним аспектом з моменту народження дитини. Враховуючи, що поле тяжіння є потенційним полем у формі сили волі і поступово переходить у кінетичне поле, можемо зазначити, що

навчання, виховання і розвиток людини черпаються із природного пізнання, в якому активну участь бере ірраціональна наповнюваність об'єкта педагогічного впливу. Розвиток ірраціональної наповнюваності людини онтологічно здійснює богословська метафізика, яка найбільше відображена у канонічному праві.

Педагогічні агенти, подібно до сили тяжіння, спрямовані на метаантропологічну структуру людини (тіло, душа, дух). Тому можна зазначити, що *метаантропологія є основою педагогіки під впливом дії фундаментальних сил природи.* Канонічне право, довівши дію рослинних і тваринних засад, чинників у людині, застерігає від метафізичного нігілізму, формує віру у трансцендентальну силу тяжіння. Весь педагогічний процес буде тоді ефективним, коли канонічне право засобами природного людинопізнання буде доводити, розвивати силу тяжіння екзистенції людини до трансцендентальності. Адже образ Божий тяжіє до подоби Божої, що відповідає дефініції сили тяжіння.

Ми розглянули поверховий зміст взаємодії явища сили тяжіння та явища закону другого дня творення світу, який поряд з іншими онтологічними законами ніби опромінює гравітаційним промінням канонічне право. Існує гравітаційна сила між добром і злом, де наявна дія та протидія. За допомогою педагогіки, педагогічних законів навчання і розвитку і взявши за основу канонічне право, ми можемо встановити духовний центр, збагнути потужність доцентрової і відцентрової сили та скерувати людину на онтологічний шлях життєдіяльності.

Те, що відбувається у природі за попередні два дні створення, відбувається у наступні чотири дні, які присвячені Сонячній системі, рослинному, тваринному і людському світам. Тобто з'являються методологічні засади для біології, фізіології, біофізики, біохімії, а звідси й для природної моральної педагогіки канонічного права. Всі природні творіння скеровані на появу людини, яка увібрала у себе все існуюче.

Людина – мікрокосмос, що об'єднує в собі всі царини сотворення світу. Тому в антропології збігаються всі метафізичні, богословські питання і звідси дороги ведуть в усі напрямки. Предмет філософії – сотворений світ. Філософія черпає з природного пізнання. Вона слугує богослов'ю, надаючи йому у розпорядження понятєво-методичний апарат, який вона потребує для опису правд віри [15, с. 21–22]. Тому подальші дослідження природних процесів творення світу (третій–шостий дні) потребують допомоги природничих наук, завершуючи педагогікою, канонічним правом. Це буде процес філософсько-правового дослідження за схемою *рослина – тварина – людина*.

Рослина – одне із царств органічного світу. Важлива відмінність рослин від інших живих організмів – здатність до автотрофного живлення, тобто синтезу всіх необхідних органічних речовин із неорганічних. При цьому зелені рослини використовують енергію сонячних променів, тобто здійснюють фотосинтез – процес, унаслідок якого створюється основна маса органічної речовини біосфери і підтримується атмосферою. Для канонічного права важливо знати фізіологію рослин як науки про процеси функціонування рослинного організму та взаємозв'язку з природним середовищем.

Зауважимо, що фізіологія рослини передує фізіології тварини і фізіології людини в напрямку від простішого до складнішого. Тобто, щоб зрозуміти людину, треба спершу добре пізнати рослину і тварину, педагогічно й канонічно обґрунтувавши їх. Це дасть підґрунтя філософії права сформувати для людини онтологічний шлях її земної життєдіяльності.

Тварини – це організми, які становлять одне із царств органічного світу. Спільні властивості тварин і рослин (клітинна будова, обмін речовин) зумовлені єдністю їх походження. У Біблії тварини – це живі істоти, наділені як і людина, здатністю самостійно вирішувати довільні рухи, а також здатністю до сприйняття. Від створення світу тварини поділяються на чотири групи: тварини, створені першого дня, жителі і в повітрі; тварини, створені шостого дня – жителі суші і маніпулюючі. Людині було доручено володарювати над тваринами. Для їжі людині одні тварини дозволені (чисті), інші не дозволені (нечисті) [9, с. 328]. Пізнання людини здійснюється разом із пізнанням тварини, оскільки їхні організми функціонують переважно за одними природними

законами. Правда, до людського організму долучені ще й надприродні закони, які потребують додаткових знань для їх пізнання, певних метафізичних зусиль.

Людина – це суспільна істота, яка володіє свідомістю, розумом, суб'єкт історичної діяльності і культури, який виступив в цьому процесі свого самоіснування як особистість. Окремі дослідження необхідні з позицій педагогіки, канонічного права та філософії права. Для цього використаємо наукові підходи біології, фізіології, біофізики, біохімії. Елементарні знання цих наук наблизить нас до виведення педагогічного аспекту метаантропологічного пізнання канонічного права.

Виходимо з того, що рослина, тварина і людина (їхні будови) складаються із клітин. Структурну організацію клітин досліджує клітинна біологія, фізіологія (анатомія, цитологія), біохімія, біофізика.

Відомо, що центром керування життєвими процесами клітини є ядро. Якщо клітини людини (як і рослини і тварини) складається з ядерця, хромосомів і каріоплазми (нуклеоплазма, ядерний сік). Клітина має енергію (енергетичний обмін), яка діє за законами термодинаміки. Клітинну енергію рослина, тварина, людина отримує від сонця. Сонячна енергія є збудником необхідних хімічних і біологічних процесів в організмі людини, що сприяють її життєдіяльності. Звідси й виникає явище сили, що містить відомі фундаментальні сили, які керують розумовими й почуттєвими процесами людини.

Ядерні сили – це сили особливі, відмінні від електромагнітних та гравітаційних. Це сили притягання, що діють між протонами і нейтронами (нуклонами) в ядрі. Наука доводить, що ядерні сили у сто разів перевищують найпотужніші сили, які існують у природі. Якщо електромагнітні і гравітаційні сили характеризуються відповідно середньою і далекою дією, достатньою стабільністю, то ядерні сили як серцевинні, стрижневі, сутнісні, значно помірніші, стриманіші, хоча й ритмічніші. Розміреність ядерних сил залежить від того, що вони зв'язують ззовні і всередині. Так, якщо зовнішні ядерні сили зв'язують протони й нейтрони, то вони більш стабільні й близькодіючі. Внутрішні ядерні сили скеровані на взаємодію елементарних частинок-адронів, тобто мезони, кверки, антикверки, баріони, які досліджує фізика високих енергій. Вони беруть участь у взаємодіях, але мають слабшу дію, є менш стабільними, повільнішими і короткодіючими. У ядерець (нуклеолів) інші, організуючі функції і ядерної сили у них немає.

Важливо наголосити, що завдяки ядерним силам існують ядерні реакції з високою енергією, що є основним джерелом земної енергії. Ядерну енергію перетворюють на електричну і теплову, що важливо для умов життєдіяльності людини.

Ядерна енергія людини, її життєва енергія, втрата та нагромадження становить особливий інтерес в науці. Ці питання часто відносять до фантастичних. Звичайно, ірраціональність, метафізичність життєвої енергії, яка випливає із клітин та різних головних анатомічних складових частин, існує. Це її енергетика.

Енергетикою людини вважаються життєві сили, які мають духовну і тілесну складову частину. Перша залежить від внутрішнього стану особистості, думок і вчинків, емоцій і намірів. Друга пов'язана з харчуванням, екологією та іншими фізичними проявами. Тіло вважають своєрідним провідником Духа, тому тілесна і духовна енергія постійно перетинають один одного. Однак початок відбувається всередині, тому думки й емоції можна вважати визначальними в житті [16]. Все зводиться до метаантропологічної будови людини, управління метафізичною поведінкою людини, що забезпечує канонічне право, та педагогіка природного формування людини.

Пізнання канонічного права залежить від явища закону, закону природи й органічного суспільства, які належать як до динамічних, так і до статичних законів.

У динамічних законах передбачення мають однозначний характер – "так, а не інакше піде процес розвитку". У статичних законах передбачення мають "імовірний характер" – "може бути, а може ні" [17, с. 215]. У нашому випадку – педагогічному аспекті метаантропологічного пізнання канонічного права, особливий інтерес становить динамічний закон.

Динамічний закон – закон класу явищ. При цьому початковий стан однозначно і цілком вивчає подальший стан цього явища. Динамічний закон – закон, що відображає відношення між станами однорідних явищ. Такий закон не визначає повністю зміни кожного явища, але зумовлює загальну тенденцію зміни усієї сукупності таких явищ [17, с. 215]. Зокрема, до однорідних явищ належать виникнення явищ природи, їх *пізнання* та *виховання* людини на наративах цих явищ.

Розглядаючи педагогічний аспект метаантропологічного пізнання канонічного права, зупинимось на базових, методологічних динамічностях явищ закону. Йдеться про природно-надприродні закони Творця Всесвіту, які інтенсивно діють із відповідною духовною силою, створюючи позитивно-онтологічну динаміку. Описуючи динаміку правових явищ, потрібно знайти джерело однорідності та його витоки. Тому вважаємо, що таким джерелом є *промисел (задум) Божий, а витоками: закони Божі* (закони природи), *заповіді Божі* (10 заповідей, 9 заповідей блаженств), *дари Святого Духа* (чесноти). Як у джерелі правового явища, так і у його витоках є педагогічний аспект канонічного права.

Безперервна дія Бога проявляється з часу творення світу як провидіння і плану Божого аж до предзначеної мети буття. Створений світ, задуманий Богом, має своє призначення, яке повинна розуміти кожна людина.

Невпинна дія всемогутності промислу у питаннях вічного спасіння людства здійснюється двома шляхами: *загальним і приватним* (окремим, поодиноким), що залежить від мети провидіння. Загальний промисел стосується бачення цілісності Всесвіту, єдності створеного світу, зміцнення й тонких духовно-правових зв'язків. Приватний промисел скерований на окремих осіб, поодинокі правові явища, які ведуть до наближення ізольованості до загальності. Тобто те, що через якісь причини зло відділилося від загального, потребує окремої Божої уваги з метою повернення назад до всесвітньої єдності. Виникає ситуація внесення приватного у загальне.

Потрібно здійснювати пізнання канонічного права з позицій *завершеності і незавершеності* проєктів творення світу. Зокрема, людський проєкт має незавершальну дію, оскільки життя людини на землі є тимчасовим явищем. Те саме стосується місця зла у Всесвіті. Виходячи з цього, педагогічна теорія набуває особливого значення. Не можна не врахувати, що Божий промисел має такі дві властивості, як *обмеженість і недосконалість*. Це означає, що канонічне право потребує постійного поглибленого вивчення, щоб зрозуміти його призначення. Адже воно є людським творінням і повинно піддаватися аналізу Божого закону, що, звичайно, передбачено промислом. Крім того, у світі панують видимі і невидимі явища, великі та малі і т. ін. Ці ситуації не завжди може повно оцінити людина. Звідси й випливають важливості соборних рішень щодо внесення змін у канонічне право.

Не викликає сумніву, що у промислі Божому є *природні* й *надприродні* атрибути об'єкту пізнання. Канонічно-правова наука більш точну картину подає у сфері природних явищ, які є видимими. Надприродні правові явища вона подає на почуттєвому, ірраціональному рівні. При цьому враховуються думки святих отців про різні надприродні дива, небесні знаки, лікування хворих і т. ін. Для досягнення пізнавальної мети використовується ангелологічна теорія. Вчення про добрих і поганих ангелів доповнюють пояснення промислу Божого.

Підсумовуючи дослідження про промисел, наголосимо, що до цього процесу потрібно підійти з позицій *збереження і управління*. Тому відповіді на конкретні гносеологічні питання містяться у вченнях про Бога-Отця, Бога-Сина і Бога-Духа Святого, звідки випливають найзаповітніші педагогічні аспекти канонічного права.

Закони Божі є витоками Його задуму – це природні закони кожного дня творіння світу. Практично всі науки (фізики, математики, філософії, хімії, астрономії, біології та ін.) випливають із тих законів, ґрунтуються на них. Зрозуміло, що онтологічні досягнення цих наук містяться у канонічному праві.

Заповіді Божі (як витоки із джерела – Закону Божого) – це десять завітів із людьми як законодавство є надприродним явищем. Заповіді блаженств доповнюють десять заповідей. Якщо перші

з них є забороняючі, то другі – рекомендуючі. Із Заповідей Божих випливає вище моральне управління, вища надприродна педагогіка, яка забезпечує праведне життя з метою досягання святості.

Дари Святого Духа також є витоками нового життя із Закону Божого як джерела і є благодатними проявами у вірян. Подібно як головка соняшника повертається у бік сонця, так і людська поведінка повинна реагувати на навчання Святого Духа, який живе у людині. Ці дари надприродні і класифікуються як дари мови, дари одкровення, дари сили і потрібні для того, щоб успішно прожити земне життя. Святий Дух вирішує самостійно, який вид духу подарувати нам. Людина завжди повинна бути духовно підготовлена до реалізації дарів Святого Духа, але для цього потрібно створити відповідні духовні умови.

Закони Божі, Заповіді Божі, Дари Святого Духа, які генерує Церква, задумані Богом як промисел і тому мають педагогічні наративи, імперативи.

Передусім зауважимо, що педагогічні аспекти у *промислі Божому* мають велику дидактичну, виховну й розвивальну силу. Так, не всі розуміють, що Бог відпочив від творення світу, але продовжує брати участь у педагогічних діяннях через Святого Духа і Церкву, яка у нашому житті є реалізатором промислу. Існує турбота Бога, Його намагання застерегти, допомогти, навернути людину на онтологічний шлях. Ці завдання стоять і перед педагогікою, що є закономірним. Головне, щоб людина працювала над собою в духовному, душевному і тілесному вдосконаленні і була завжди готовою сприйняти і зрозуміти небесні повчання.

Зокрема, *Закони Божі* є повчальними в тому, як побудований світ, як він функціонує. На основі цих законів (законів природи) людина створила різні науки, яких є доволі багато. Звичайно, одні відповідають канонічному праву, інші – ні. Ті, що не відповідають, є фальшивими науками. Вони замість добра, успіху – приносять зло, загибель. Це означає, що вивчення канонічного права є обов'язковим як для віруючих, так і для невіруючих.

Педагогічний зміст *заповідей Божих* створює благодатне середовище для людини, її одухотворення, піднесення почуття олюдності, бажання творити, здійснювати живе споглядання. У заповідях міститься особлива життєва сила, яку потрібно виблагати для себе у мотивах. Адже природа олюднена спеціально для людини.

Виявом онтологічних педагогічних реакцій є *Дари Святого Духа*, які сприяють збагнути, пізнати і місце людини. Кожному дається об'явлення Духа на користь. Це найбільше проявляється у природних здібностях, які обґрунтовує філософія дару. Фактично не існує людини, яка б не була схильна до якоїсь діяльності, фаху. Природні здібності, які розвиває педагогіка, це дари Святого Духа як явище перетворення, змін, розвитку навколишнього, природного середовища, а канонічне право утримує це явище в онтологічному стані.

Висновки. Педагогічний аспект метаантропологічного пізнання канонічного права міститься у явищах природи, зокрема у явищах сили та явищах закону. Людина, як вінець Божого промислу, повинна дотримуватися педагогічної рівноваги шляхом природної пізнавальної діяльності, здійснення зв'язку педагогічних принципів з церковною антропологічністю. Цьому сприяє педагогічність у створенні людської природи й обґрунтовує таємниця Божої педагогіки, яку висвітлює канонічне право.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Петрушенко В. Філософський словник: терміни, персоналії, сентенції. Львів: "Магнолія 2006", 2011. 352 с.
2. Багнюк А. Л., Стародубець В. О., Філософія. У 3-х частинах. Частина 2. Онтологія. Гносеологія. Соціальна філософія. Тернопіль: Видавець Стародубець, 2006. 412 с.
3. Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей. Пер. з фр. Т. 4. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 440с.
4. Філософія: навч. посіб. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін.; за ред. І. Ф. Надольного. 4-те вид., стер. Київ: Вікар, 2004. 516 с.

5. Скотний В. Г. Філософія: історичний і систематичний курс. Київ: Знання України, 2005. 576 с.

6. Європейський словник філософій: Лексикон неперекладностей. Пер. з фр. Т. 1. Вид. друге, виправл. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. 576 с.

7. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарука. Київ: Абрис, 2002. 744 с.

8. Философская антропология: словарь / под ред. Н. Хамитова. Київ: КНТ, 2011. 472 с.

9. Риникер Ф., Майер Г. Библейская энциклопедия Брокгауза: [пер. с нем. В. Иванова и др.] / под ред. В. Цорна. Кременчуг: Християнська зоря, 1999. 1120 с.

10. Релігієзнавчий словник / за ред. А. Колодного і Б. Лобовика. К.: Четверта хвиля, 1996. 392 с.

11. Рагнер К., Форгрімлер Г. Теологічний словник / пер. з нім. о. Олександра Авраменка. За ред. о. Софрона Мудрого. Львів, 1996. 664 с.

12. Кайку М. Майбутнє розуму / пер. з англ. А. Кам'янець. Львів: Літопис, 2017. 408 с.

13. Українська радянська енциклопедія. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1983. Т. 10. 554 с.

14. Штайн Е. Будова людської особи. Лекції з філософської антропології / пер. з нім. Ілони Терзової. Жовква: Місіонер, 2011. 192 с.

15. Сила тяжіння URL: https://uk.wikipedia. org/wiki/Сила_ тяжіння

16. Енергія людини URL: https: //uk. wikipedia. org/wiki/Енергія

17. Філософія: навч. посіб. / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін.; за ред. І. Ф. Надольного. 4-те вид., стер. Київ: Вікар, 2004. 516 с.

REFERENCES

1. *Petrushenko V.* ***Filosofskyi slovnyk: terminy, personalii, sententsii.*** [Philosophical dictionary: terms, personalities, maxims] Lviv: "Mahnoliia 2006", (2011). 352 p. [in Ukrainian].

2. Bahniuk A. L., Starodubets V. O., ***Filosofiia.*** [Philosophy] U 3-kh chastynakh. Chastyna 2. Ontolohiia. Hnoseolohiia. Sotsialna filosofiia. Ternopil: Vydavets Starodubets, (2006). 412 p. [in Ukrainian].

3. ***Yevropeiskyi slovnyk filosofii***: [European dictionary of philosophy] Leksykon neperekladnostei. Per. z fr. T. 4. Kyiv: DUKh I LITERA, (2016). 440 p. [in Ukrainian].

4. ***Filosofiia***: *[Philosophy]* navch. posib. / L. V. Huberskyi, I. F. Nadolnyi, V. P. Andrushchenko ta in.; Za red. I. F. Nadolnoho. 4-te vyd., ster. Kyiv: Vikar, (2004). 516 p. [in Ukrainian].

5. Skotnyi V. H. ***Filosofiia***: [Philosophy] istorychnyi i systematychnyi kurs. Kyiv: Znannia Ukrainy, (2005). 576 p. [in Ukrainian].

6. ***Yevropeiskyi slovnyk filosofii***: [European dictionary of philosophy] Leksykon neperkladnostei. Per. z fr. T. 1. Vyd. druhe, vypravl. Kyiv: DUKh I LITERA, (2011). 576 p. [in Ukrainian].

7. ***Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk*** [Philosophical encyclopedic dictionary] / za red. V. I. Shynkaruka. Kyiv: Abrys, (2002). 744 p. [in Ukrainian].

8. ***Fylosofskaia antropolohyia*** [Philosophical anthropology], slovar / pod. red. N. Khamytova. Kyiv: KNT, (2011). 472 p. [in Russian].

9. Rynyker F., Maier H. ***Bybleiskaia эntsyklopedyia Brokhauza*** [Brockhaus Bible Encyclopedia]: [per. s nem. V. Yvanova y dr.] / pod red. V. Tsorna. Kremenchuh: Khrystyiatska zoria, (1999). 1120 p. [in Russian].

10. ***Relihiieznavchyi slovnyk*** [Dictionary of religious studies] / za red. A. Kolodnoho i B. Lobovyka. K.: Chetverta khvylia, (1996). 392 p. [in Ukrainian].

11. Rahner K., Forhrimler H. ***Teolohichnyi slovnyk*** [Theological dictionary] / per. z nim. o. Oleksandra Avramenka. Za red. o. Sofrona Mudroho. Lviv, (1996). 664 p. [in Ukrainian].

12. Kaiku M. ***Maibutnie rozumu*** [The future of the mind] / per. z anhl. A. Kam'ianets. Lviv: Litopys, (2017). 408 p. [in Ukrainian].

13. ***Ukrainska radianska entsyklopediia*** [Ukrainian Soviet Encyclopedia]. Kyiv: Holov. red. URE, T. 10. (1983). 554 p. [in Ukrainian].

14. Shtain E. ***Budova liudskoi osoby*** [The structure of the human person]. Lektsii z filosofskoi antropolohii. Pereklad z nim. Ilony Terzovoi. Zhovkva: Misioner, (2011). 192 p. [in Ukrainian].

15. ***Syla tiazhinnia*** [Gravity] URL: https://uk.wikipedia. org/wiki/Syla_ tiazhinnia [in Ukrainian].

16. ***Enerhiia liudyny*** [Human energy] URL: https: //uk. wikipedia. org/wiki/Enerhiia [in Ukrainian].

17. ***Filosofiia*** [Philosophy] : navch. posib. / L. V. Huberskyi, I. F. Nadolnyi, V. P. Andrushchenko ta in.; Za red. I. F. Nadolnoho. 4-te vyd., ster. Kyiv: Vikar, (2004). 516 p. [in Ukrainian].

Дата надходження: 11.08.2023 р.

Stepan Slyvka
Lviv Polytechnic National University,
Professor of the Department of Theory and Philosophy of Law and Constitutionalism
Institute of Law, Psychology and Innovative Studies
Doctor of Law, Professor,
stepan.s.slyvka@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1683-4363

PEDAGOGICAL ASPECT OF META-ANTHROPOLOGICAL KNOWLEDGE OF CANON LAW

Good and evil will never agree. A spiritual struggle is needed. The evil deeds of man testify to the absence of true, perfect knowledge. The factory of knowledge is a person who, with the help of existential and transcendental virtues and having a higher spiritual inoculation, a spiritual vaccine, knows, reveals in the universe the synergistic processual effect of ionization, that is, the transformation of potential good into ontological matters. At the same time, evil necessarily takes part in ionization, as a certain incentive to the opposite action. Ionization is caused by such an ionizer as the spiritual energy of a person, his organic cognition. This process is ontological and necessary for a person to master himself and win a place for himself in the transcendental world.

The metastases of evil are so penetrating that a person cannot comprehend them from beginning to end. The natural ability of man to know the world is blocked by evil. If the earthly phenomena can be known in the main, then the supernatural ones – only a part, referring to irrationality, that is, the permissibility of existence, but the impossibility (absurdity) of revealing the essences.

The philosophy of law, together with its introductions to the deontology of law and canon law, convincingly proves that it is necessary to learn about the world through the prism of law. In particular, the deontology of law appeared thanks to the ontology of law. The ontology of law derives from human organics about the laws of creation of the world. Every day of the creation of the world is justified by a specific system of laws: light, space and time, the plant world, the solar system, the nature of water-air space, the nature of terrestrial space. These are the fundamental laws of the development of the world, the laws of reality act on a person and in his body, thoughts and feelings. That is why man has a name – microcosm. Thoughts and other organic factors are the basis of the human spirit, which is the leader in relation to the body, the organism. The human spirit is influenced by various teachings, theories, and religions. This leads a person to confusion. The way out of the situation is found in canon law, which offers a single knowledge, a single theory, a single faith. Therefore, there is a need to pay attention to the knowledge of canon law.

Keywords: cognition; ordology; existentialology; transcendentalology; metaanthropology.

Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”
№ 3 (39), 2023

УДК 340.12

Антоніна Токарська
Національний університет “Львівська політехніка”,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
antonina.s.tokarska@lpnu.ua

КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА І ФІЛОСОФІЯ МОРАЛІ

http://doi.org/10.23939/law2023.39.046

© Токарська А., 2023

Науковий аналіз державно-правових процесів щодо функціонування принципів толерантної комунікативної взаємодії у суспільному житті дає підстави для привернення уваги до методологічних основ правової свідомості громадянського суспільства. Вербальна/невербальна агресія у часі воєнних дій упродовж дев’яти років руйнує його духовні цінності. Поглиблення ознак занепаду нормативності основ толерантного спілкування прямує до нівелювання принципів свободи слова, справедливості і відповідальності. Ці процеси посилюються із нагнітанням інтенсивності ведення проти України інформаційної війни, методи якої стають новими і непередбачуваними. В основі цього явища лежать мовні процеси.

Прояви низького рівня вербально-правової культури деформують державно-правову дійсність. Свобода слова призвела до падіння рівня вживання мовноетикетних норм і перетворення їх (до певної міри) на мову ненависті.

Питання етики дискурсу, “діалогічного антропологізму” зафіксовані не лише як наукові текстові універсалії, а насамперед як такі, що передбачають необхідність посилення правової відповідальності за порушення норм комунікативної свободи.

Стаття присвячена новоявленим тенденціям у суспільній комунікації, які суттєво погіршують загальнокультурний рівень суб’єктів права. Це пояснюється недостатністю дослідницької уваги до проблем вербальних недоліків у взаємодії комунікаторів. Йдеться про зміни національного способу мислення і мовлення та їх сучасні деформації, що спричинені терористичною агресією сусідньої держави, рядом інших об’єктивних підстав. Неетичні інтенції сигналізують про широке коло невивчених наслідків російсько-української війни та невиробленість методик подолання психосоціолінгвістичних проблем, пов’язаних із буттям, логікою та етикою. Констатовано необхідність культивування відповідальними комунікаторами публічного дискурсу та діалогового наративу із застереженнями щодо комунікативної безвідповідальності. На побутовому рівні останнє подекуди може набувати ознак вербального/невербального злочину.

Ключові слова: етика комунікації; суспільна комунікація; комунікативна свобода; обсценна/лайлива лексика; вербальна безвідповідальність.

Постановка проблеми. Інтеракції війни та породження нею антилюдських явищ у філософсько-правовому вимірі оцінювали ще античні мислителі Фукідід, Геродот, Демокрит, Сократ, Платон, Аристотель та ін. Викорінення жорстокості і ненависті із комунікативних процесів споконо-

вічно формувалося на засадах гуманізму. У такому контексті – творення "імперативу толерантності" аналізують сучасні дослідники (І. Смазнова, О. Грищук, І. Ушно, В. Речицький та ін.).

Нам залишається привернути увагу до додержання прав людини на комунікативному рівні, зважаючи на рішення Європейського суду з прав людини у справі "Сюрек проти Туреччини". Таким чином, способи запобігання нищення національної культури і традицій нашого народу сприятимуть подоланню геноциду РФ проти України.

Аналіз дослідження проблеми. У сучасній гуманітаристиці є чимало розвідок про "текст" (Кочан [2008]), "зв'язність" (Л. Тараненко [2003], С. Лазаренко [2007]), "оцінка" (І. Онищенко [2004]), "адресат" (М. Венгринюк [2006]), "когерентність" (С. Засєкін [2001]), "темпоральність", "хронотоп" (Т. Голосова [2002], Ю. Обелець [2006]), "комунікативність" (С. Подолякова [2001]), "художній текст" (Т. Єщенко [2021]). На жаль, не з'явилися фундаментальні монографії, які б містили повний опис природи самого тексту і його статусу в системі комунікативної мовленнєвої діяльності. Досягненням є найновіша праця Т. Єщенко, яка уважливлює філософські характеристики комунікативності: авторка простежує еволюцію поняття "текст" на тлі розвитку загальної теорії про текст та визначає його сучасний обсяг; з'явився новий підхід до текстових категорій із позицій комунікативності, семантики і прагматики; обґрунтовано статус надкатегорій комунікативності як ієрархічно вищого рівня репрезентації динаміки текстових категорій. Цікавими для правників стали текстові категорії антропоцентричності як базового складника комунікативної моделі "Адресант–Текст–Адресат"; внутрішньо-, зовнішньотекстовий вияв діалогічності як фундаментальної категорії текстової комунікативної діяльності мовців; розкритий зв'язок інтертекстуальності із семіотичним універсумом світової та національної культур; з'ясовано національно-культурну специфіку текстової категорії інформативності; проінтерпретовано концептуальність, культурну зумовленість мовленнєвого витвору; розкрито способи відображення національного світобачення адресанта через текстову підкатегорію імпліцитності (Т. Єщенко [2021]).

Попри глибину окреслених завдань, дослідниця не ставила за мету вивчити сучасний соціально-побутовий, офіційний чи політичний дискурс, але зробила свій вагомий внесок щодо аналізу мовностилістичних критеріїв національної специфіки сучасної комунікації.

У розрізі комунікативної парадигми вже започаткована текстоцентрична парадигма, в якій, за висловом Т. Єщенко, "межі семантичного простору мовної одиниці визначають не тільки обсягом лексичного значення виокремленого слова, а за загальною семантикою тексту", підтекстом, ситуацією мовного спілкування" [Єщенко, 2021, с. 8].

Не можна не взяти за основу тезу авторки монографії про те, що "Мова існує не у штучно створених ученими схемах, не у словниках та граматиках, а саме в текстах, в об'єктивній природі її використання" [Єщенко, 2021].

Мета статті. Для нас набуває ваги найскладніший на цьогочасному етапі аналіз вербальної практики взаємодії комунікантів у суспільстві із непростими воєнними наслідками, що позначаються на рівні психіки, мислення та мовлення.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі з'являються нові типи комунікації. Тип демократичного мислення і спілкування впевнено оволодіває масами. Проте ми, маючи багатогранну культуру, виходячи з власного досвіду, стверджуємо, що першою ознакою інтелігентності, освіченості і вихованості (крім зовнішності, манер, стилю поведінки) є мовлення. Недаремно існує вислів Сократа: "Заговори, щоб я тебе побачив". Тому нам важливо формувати вербальну особистість, брак якої відчутний у нашій зруйнованій ворогом державі особливо гостро. У поняття «мовна особистість» входить: оволодіння фундаментальними знаннями, багатий інформаційний запас і бажання його розширювати; оволодіння основами національно-мовленнєвого етикету; вербальна культура, тобто вміння комунікувати в різних ситуаціях, у тому числі і в особливо критичних та складних.

Етика, на думку відомого українського вченого Є. Онацького, – це наука про “ушукання добра”. За твердженням дослідників, різні епохи і народи витворили своє розуміння поняття етики та етикету. Так, етика християнства стверджує, що “все добре і все погане – лише з волі всевишнього”, готентоцька культура і культура стоїків має своє тлумачення: “він украв корову в мене – то зле, а в нього вкрали корову – то добре”. Більшовицька етика стверджувала: “моральне тільки те, що вигідне соціалізмові”.

Багатолітній спротив чужому насиллю призвів до браку дисципліни й послуху, до певного негативізму щодо будь-яких правил, влади і керівництва. Тому проблема сучасного українського комунікативного ідеалу постає двоякою. По-перше, виходячи з ментальності (способу мислення) нашого народу, зважаючи на його вдачу, ми мусимо зміцнити позитивні національні прикмети – високу духовність, доброзичливість, щедрість та ін. – і водночас “послабити” вербальні хиби (лайливі слова, погрози та ін.).

Комунікативний ідеал має урівноважити спадок минулого нашого народу і нашарування трагічного сьогодення (властивих європейській культурі) із притаманними високодуховними якостями. Сутність душі українця повинна бути ідеально викристалізованою: на противагу озлобленості, заздрощам, непокорі. Перевагу має здобути бажання ширити виваженість у доборі слова задля блага всіх громадян України. Наше вдосконалення – це прагнення до утвердження справедливості, зміцнення самодисципліни, порядку в усьому. Загалом же феномен людського спілкування є явищем складним, синкретичним. У ньому тісно переплетені соціальні, психологічні та мовні чинники. Тож “коригуючий” ідеал формується з усіх цих складників як результат багатої української культури, як наслідок її традиційних, вироблених століттями правил і норм. Ідеал національний, звичайно, не виступає ізольовано і не заперечує загальнолюдського ідеалу.

Однак на сучасному темпоральному відрізку нашого буття соціальні комунікації позначені величезним відсотком обсценних дискурсів (до 36–40 %). Це можна пояснювати воєнними умовами, об’єктивними обставинами і т. ін. Даються взнаки прояви інформаційної війни, яка послаблює комунікативну стійкість суб’єктів права щодо подолання, нав’язування, уживання лайливих слів у соціальних дискурсах.

Під час опитування молодіжної аудиторії (128 чол.) була спроба визначити суспільну думку щодо передумов зловживання правом на комунікацію. 59 % опитаних вказали на низький рівень правової свідомості як основну причину зловживання правом.

В опитуванні спостерігалася кількісна залежність обрання джерел інформації, пов’язана із віковими особливостями: від 18 до 29 років перевагу надають соціальним мережам (63 %), а вікова група 60+ читає новини у соцмережах. Ці комуніканти стикаються із проблемою вседозволеного вживання обсценної лексики. Величезна кількість лайливих слів часто подається повним обсягом із незавуальованим літерним оформленням. До такої ненормативної лексики мають доступ навіть діти, починаючи зі шкільного віку.

Існує вульгарна тональність, що побутує в соціально неконтрольованих ситуаціях. Маркування різних соціальних стосунків, які встановлюються між мовцями (соціальний статус, ступінь близькості) здійснюється за допомогою висловів увічливості різної стилістичної забарвленості, переважно – в нейтральній тональності.

Обійти “чорного лебедя” у людському бутті вміли стоїки (похідне від Стоя Пойкіле, місця збору філософів в Афінах).

Британський філософ Найджел Ворбертон у “Короткій історії філософії” нагадує про те, як “стоїк має залишатися незворушним навіть перед такими трагічними подіями, як смерть близької людини”. Ми маємо контроль над нашим ставленням до того, що стається, хоча часто не котролюємо те, що стається.

Можна віднести це і до наслідків враженої війною психіки. Однак слушною є для суспільної комунікації настанова Н. Ворбертона: “Ми відповідальні за свої почуття і думки. Ми здатні обирати, як реагувати на щастя і нещастя, пам’ятаючи, що емоції затьмарюють логічний хід думок і

шкодять здоровому глузду. Їх потрібно не просто тримати під контролем, а якщо можливо, взагалі усувати" [Ворбертон, 2023, с. 32].

Висновки. Ментальність і світоглядні позиції суб'єктів права – це система суджень про власну поведінку та її регулятори саме у виборі елементів комунікативної свободи.

Питання філософсько-правової оцінки та уваги норм етики у суспільній комунікації перетинаються з емоційними, культурними, освітніми, ментальними взірцями. Проблема не другорядна, а принципова щодо властивої нам споконвічної людяності. Це не загальна абстракція, а така, яка спричинена необхідністю формування мовностилістичної індивідуальної культури в інтеракціях комунікантів. Нині ця тема особливо загострена, вона має привертати увагу до наукового осмислення і над усе – до подолання загальносуспільних проблем падіння комунікативної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Єщенко Т. А. Феномен художнього тексту: комунікативний семантичний і прагматичний аспект : монорафія / наук. ред. проф. М. І. Степаненко. Львів : Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, 2021. 470 с.
2. Ворбертон Найджел. Коротка історія філософії / пер. з англ. Анна Марховська. Київ : Наш Формат, 2023. 224 с.
3. Карнегі Д. Як завоювати друзів і впливати на людей: американський психолог, педагог, письменник, оратор-мотиватор. Концепція безконфліктного спілкування. Київ, 2018.
4. Ключовський Я. Філософія діалогу / пер. з польськ. Київ : Дух і Літера, 2013. 224 с.
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show.995_004.
6. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96/bp.
7. Апель К.-О. Дискурсивна етика як політична етика відповідальності у ситуації сучасного світу. Комунікативна практика філософії. Київ : Лібра, 1999. С. 395–412.
8. Борґ Джеймс. Мистецтво говорити. Таємниці ефективного спілкування / пер. з англ. Н. Лазаревич. Харків : Вид-во "Ранок"; Фабула, 2021. 304 с.

REFERENCES

1. Yeshchenko T. A. (2021). ***Phenomenon of artistic text: communicative semantic and pragmatic aspect: monoraphy*** / nauk. red. prof. M. I. Stepanenko. Lviv: Lviv National Medical University named after Danylo Halytskyi, 470 p. [in Ukrainian].
2. Warburton Nigel. (2023). ***A short history of philosophy*** / trans. from English Anna Markhovska. Kyiv: Nash Format. 224 p. [in Ukrainian].
3. Carnegie D. (2018). ***How to win friends and influence people: American psychologist, teacher, writer, motivational speaker. The concept of conflict-free communication.*** Kyiv [in Ukrainian].
4. Kljuchevskyi Ya. (2013). ***Philosophy of dialogue*** / trans. from Polish Kyiv: Duh i Litera. 224 p. [in Ukrainian].
5. ***The Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November*** 4. 1950. [URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show.995_004]. [in Ukrainian].
6. ***Constitution of Ukraine*** dated June 28, 1996. [URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96/bp]. [in Ukrainian].
7. Apel K.-O. (1999). ***Discursive ethics as political ethics of responsibility in the situation of the modern world. Communicative practice of philosophy.*** Kyiv: Libra. P. 395–412 [in Ukrainian].
8. Borg James. (2021). ***The art of speaking. Secrets of effective communication*** / trans. from english N. Lazarevich. Kharkiv: "Ranok" edition; Fabula. 304 p. [in Ukrainian].

Дата надходження: 10.08.2023 р.

Antonina Tokarska
Lviv Polytechnic National University,
Professor of the Department of Theory of Law and Constitutionalism
Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education,
Doctor of Law, Professor
antonina.s.tokarska@lpnu.ua

COMMUNICATIVE CULTURE AND MORAL PHILOSOPHY

The scientific analysis of state-first processes regarding the functioning of the principles of tolerant cooperative interaction in social life gives grounds for drawing attention to the methodological foundations of the legal consciousness of civil society. Verbal/non-verbal aggression during the war for nine years destroys his spiritual values. The deepening of the signs of decline in the normativity of the foundations of tolerant communication leads to the leveling of the principles of freedom of speech, justice and responsibility. These processes are intensifying with the intensification of the information war against Ukraine, the methods of which are becoming new and unpredictable. Language processes are the basis of this phenomenon.

Manifestations of a low level of verbal and legal culture deform state and legal reality. Freedom of speech has led to a drop in the level of use of language and etiquette norms and their transformation (to a certain extent) into hate speech.

The issues of the ethics of discourse, "dialogical anthropology" are recorded not only as scientific textual universal actions, but primarily as such, which foresee the need for increased legal responsibility for violation of norms of communicative freedom.

The article is devoted to newly emerging trends in social communication, which significantly worsen the general cultural level of subjects of law. This is explained by insufficient research attention to the problems of verbal deficiencies in the interaction of communicators. We are talking about changes in the national way of thinking and speaking and their modern deformations caused by the terrorist aggression of a neighboring state and a number of other objective reasons. Unethical intentions signal a wide range of unexplored consequences of the Russian-Ukrainian war and the undeveloped methods of overcoming psycho-sociolinguistic problems related to existence, logic and ethics. The need for responsible communicators to cultivate public discourse and dialogue narrative with caveats regarding communicative irresponsibility was noted. At the household level, the latter can sometimes acquire the characteristics of a verbal/non-verbal crime.

Keywords: communication ethics; social communication; communicative freedom; obscene/swear words; verbal irresponsibility.

Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки"

№ 3 (39), 2023

УДК 340.1

Вікторія Чорнописька
Національний університет "Львівська політехніка",
професор кафедри
цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, доцент
Viktoriia.Z.Chornopyska@lpnu.ua
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-3230-5971

ФЕНОМЕН РЕЛІГІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ КОНСТРУЮВАННЯ ЗМІСТУ

http://doi.org/10.23939/law2023.39.051

© Чорнописька В., 2023

У статті розкрито феномен релігійної ідентичності в межах філософсько-правового дискурсу. Визначено два найпоширеніші підходи до розуміння релігійної ідентичності. Перший підхід розглядає дефініцію релігійної ідентичності як категорію релігійної свідомості, змістом якої є розуміння співвідношення з ідеями й цінностями, вона актуалізує загальну релігійну самохарактеристику індивідуума, тобто індивідуальне ставлення до священного, що може бути виражене в особистісній установці людини стосовно надприродних особливостей окремих символів. Відтак, ця установка може бути актуалізована дефініцією: "Я – віруючий"; другий підхід розглядає релігійну ідентичність як форму належності до певної релігії чи конкретної релігійної спільноти, формується належність окремого індивідуума до релігійної організації. Звідси, релігійна ідентичність визначає конкретну форму релігійності та актуалізується як конфесійна ідентичність, що може бути сформульоване у дефініціях: "Я – християнин-католик", "Я – буддист", "Я – мусульманин" тощо.

З'ясовано, що релігійна ідентичність є соціально-психологічним конструктом, що окреслює єдність релігійної організації, яка досягається інтерсуб'єктивною орієнтацією членів спільноти на загальний ідеалізований набір символів, які актуалізують сутність онтологічних, аксіологічних та етичних регулятивів релігійної організації та відтворюються завдяки загальним сакральним практикам. Ідентичність, як атрибут, є належністю індивіда до певної соціальної цілісності – релігійної спільноти. З позиції конструктивізму, релігійна ідентичність є одним із соціальних конструктів, що виникає в процесі суб'єктивного відображення й активного конструювання індивідом релігійної реальності на основі соціальної категоризації. Звідси культурна єдність релігії як такої (релігійного напрямку, конфесійної групи, культу) є не її первинною характеристикою, а результатом і смислом існування.

Ключові слова: ідентичність; релігійна ідентичність; конфесійна ідентичність; особа; правова поведінка; права людини; обов'язки громадянина; правова система; держава; релігія; взаємодія.

Постановка проблеми. Ідентичність в сучасному соціальному бутті є визначальним, а часто й єдиним джерелом смислів. Індивідууми дедалі частіше організовують свої смисли не довкола того, що вони роблять, а на базисі того, ким вони є, або на основі власного бачення, ким вони є.

Авторитетне місце у процесі формування цих смислів займає релігія. У сучасному глобальному світі, зокрема і військових реалій в Україні, такий традиційний інститут, як релігія не втрачає своїх позицій, а навпаки активніше стає як чинником особистісної і колективної ідентифікації, так і державотворення та формування національної ідентифікації. Концепт ідентичності є важливим елементом метанаративів нації, держави, народу, культури, мови, моралі, права. Тому на рівні філософсько-правового розуміння окреслене питання актуалізує введення концепту релігійної ідентичності в проблемне поле правничої науки та окреслення його місця в ній.

Аналіз дослідження проблеми. У філософсько-правовому дискурсі релігійна ідентичність є вкрай затребуваною проблематикою для дослідження з огляду на сучасні глобалізаційні виклики, а також військові реалії, які істотно сприяли переосмисленню релігійного чинника у житті держави. На ньому акцентують увагу, зокрема, зарубіжні дослідники Е. Сміт, С. Хантінгтон, українські вчені М. Бабій, С. Здіорук, В. Єленський, А. Колодний, В. Попов, О. Саган, Л. Филипович, К. Якуніна, Л. Ярмол. Проте як зарубіжні, так і вітчизняні дослідники релігійну ідентичність розглядають в контексті інших різновидів ідентичності (зокрема, соціальної, етнічної, національної, політичної, правової), відходячи від її чіткої теоретичної концептуалізації. Слід також зазначити, що більшість науковців застосовує дефініцію релігійної ідентичності, не відносячи її до певної філософеми, а зводячи до таких понять, як релігійна свідомість або релігійність. Звідси, релігійна ідентичність використовується як самозрозумілий феномен, що не потребує уточнення і пояснення основних концептуальних аспектів.

Мета статті – наукове осмислення феномену релігійної ідентичності в межах філософсько-правового дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Концептуалізуючи поняття ідентичності, англійський дослідник Е. Сміт серед різних соціальних ідентичностей виокремлює релігійну ідентичність як найбільш стійку. Він відзначає, що релігійна ідентичність основується на власних категоріях і критеріях, цілком відмінних від еталонів соціального класу, й ґрунтується на культурі та її елементах, цінностях, міфах, традиціях, які часто кодифіковані у певних ритуалах і обрядах. Сутність релігійної ідентичності, згідно з позицією Е. Сміта, полягає в “об’єднанні у громаді осіб, які визнають спільний символічний код, певну систему цінностей і традицій, віру й ритуал, сукупно з посиланням на позаемпіричну реальність, хоч яку знеособлену із ознаками спеціалізованої організації, хоч якої слабенької” [1, с. 15–16].

Проаналізувавши працю Е. Сміта, можемо виокремити такі визначальні складові (компоненти) релігійної ідентичності: 1) дотримання системи цінностей та традицій, які прив’язують індивідуума й спільноту до певного контексту існування в суспільному бутті; 2) визнання конкретного символічного коду, який задає просторові й часові когнітивно-емоційні та інші взірці для розвитку особистісної та колективної ідентичності; 3) формування почуття взаємовідношення до позаемпіричної реальності, яка формує екзистенційний контекст існування особистості та спільноти; 4) належність до особливої соціальної організації, що закладає основи конфесійної належності.

Існує також інший підхід, який певною мірою близький до теорії Е. Сміта, що релігійна ідентичність є категорією релігійної свідомості, змістом якої є розуміння співвідношення з ідеями та цінностями, які у певній культурі чи суспільстві розглядаються як релігійні, а також належність до конкретної форми релігії та релігійної організації [2, с. 24].

Перший підхід розглядає дефініцію релігійної ідентичності як категорію релігійної свідомості, змістом якої є розуміння співвідношення з ідеями й цінностями, вона актуалізує загальну релігійну самохарактеристику індивідуума, тобто індивідуальне ставлення до священного, що може бути виражене в особистісній установці людини стосовно надприродних особливостей окремих символів. Відтак, ця установка може бути актуалізована дефініцією: “Я – віруючий”.

Натомість, другий підхід розглядає релігійну ідентичність як форму належності до певної релігії чи конкретної релігійної спільноти, формується належність окремого індивідуума до релігійної організації. Звідси, релігійна ідентичність визначає конкретну форму релігійності та актуалізується як конфесійна ідентичність, що може бути сформульоване у дефініціях: "Я – християнин-католик", "Я – буддист", "Я – мусульманин" тощо.

Дослідниця О. Горкуша зауважує, що релігійна ідентичність має світоглядний характер. Світоглядна функція релігії полягає в тому, що релігійні парадигми забезпечують свідомість віруючого додатковими параметрами – Бог, священне, духовні цінності тощо. Релігійна ідентичність постає як акт самовизначення особи перед обличчям Божественного. Відтак вона передбачає акт віри у певні засадничі метафізично-онтологічні та екзистенційно-аксіологічні параметри світу, що стають підвалинами світогляду. Конфесійна ідентичність також має світоглядний характер, формується чи засвоюється в процесі соціалізації та пов'язана з тим, що особа сприймає/визнає певне конфесійне віровчення як адекватну модель світу, достовірну інтерпретацію дійсності. Відтак особа, яка має конфесійну ідентичність, завдяки своїй належності до певної конфесії, визнає конфесійну інтерпретацію дійсності адекватною, поділяє конфесійний погляд на світ, послуговується конфесійно сформульованими моделями та алгоритмами у своїй життєдіяльності [3, с. 40].

Як бачимо, дослідники акцентують на сутнісній дуальності феномену релігійної ідентичності, яка, з одного боку, має суб'єктивну (психічну) природу, а з другого – соціальну. Тобто є похідною від психологічно-екзестенційних чинників людини, а також визначається та трансформується під впливом соціокультурних, правових, політичних чи економічних обставин. У спрощеному вигляді цю проблему можна звести до альтернативи психологічного або соціального походження феномену релігійної ідентичності.

Вважаємо, що конституювати розглядуваний концепт можна на основі соціально-феноменологічного конструктивізму. Концептуальні онтологічні засади соціально-феноменологічного конструктивізму ґрунтуються на розумінні того, що вся реальність, зокрема й релігійна, постає як результат конструктивної діяльності особи та її інтерпретації довколишнього середовища. Виходячи з конструктивістської теорії ідентичності, релігійну ідентичність особи можна розуміти як конструкт, що формується завдяки комунікації індивідуумів. Індивіди та спільноти співвідносять себе з об'єктивованими світами, використовуючи у своїй діяльності священні символи і слова, предмети культу, інститути, конфесійні та релігійні цінності, релігію загалом, що були успадковані, змінюючи та трансформуючи їх і створюючи на їх основі нові. Ці об'єктивовані, зовнішні щодо людей ресурси певним чином впливають на їх діяльність, виступаючи водночас і основою цієї діяльності. З другого боку, релігійна ідентичність вписується в суб'єктивні, інтеріоризовані світи, що походять переважно від таких форм, як: відчуття, сприйняття, уявлення та пізнання [2, с. 26].

Філософська парадигма феноменологічного конструктивізму розуміє релігійну ідентичність як соціально-психологічний конструкт, що окреслює єдність релігійної спільноти, яка досягається інтерсуб'єктивною орієнтацією членів групи на загальний ідеалізований набір символів, що актуалізують сутність онтологічних, аксіологічних й етичних регуляторів релігійної віри та відтворюються завдяки загальним священним практикам. Ідентичність, як атрибут, є належністю індивідуума до певної соціальної цілісності – релігійної спільноти. Тому релігійну ідентичність можна вважати однією з форм відображення в певному вимірі соціальної реальності, що постає завдяки процесу створення та конструювання образу соціального світу. Під конструюванням слід розуміти приведення у належну систему інформації про світ, організація цієї інформації у взаємопов'язані структури з метою осягнення її змісту. Результатом цього процесу є зведений онтологічний образ світу, що постає перед індивідуумом у вигляді певної релігійної реальності [4, с. 123].

Сьогодні можна говорити про чотири типи релігійної ідентичності, які проявляють себе в публічному просторі українського суспільства: поза інституціональну, групову, індивідуально-

особистісну і соціально-особистісну. Ідентичність першого типу формується поза релігійними організаціями, інші три – всередині інституціонального релігійного простору. Позаінституціональна релігійна ідентичність утворюється в тому випадку, коли людина співвідносить себе з певною релігійною організацією, але в жодній формі не долучається до неї. Другий тип – групова релігійна ідентичність формується під впливом соціалізації (яка може розпочатися в будь-якому віці) шляхом долучення і виконання норм віросповідання і поведінки, способу життя. Третій тип – індивідуально-особистісна релігійна ідентичність формується внаслідок особистого досвіду богоспілкування і залучує особу в простір містичного християнства. Четвертий тип – соціально-особистісна релігійна ідентичність, вона націлена на трансформаційну діяльність, сприйняття глобалізаційного суспільства, його плюралізму та зусиллі вплинути на світ відповідно до християнських ідеалів [5, с. 189].

Ці типи релігійної ідентичності не виключають одна одну, а взаємно доповнюють. Людина може плавно переходити від позаінституціональної ідентичності до групової, від аскетичної – до ідентичності соціального персоналізму, що включає в себе і групову розмірність як субпідрядний елемент. Позаяк релігійна ідентичність має насамперед антропологічний характер. Конституйованою цінністю в особистісній ідентифікації вважається цінність Єдності і Цілісності, при цьому сама людина є тією моделлю, тим методом, де синтезується суб'єкт і об'єкт пізнання. Пізнавальна активність має спрямовуватися не на світ, а на себе; найглибші знання, якими людина може володіти – це пізнання самої себе [6].

Реалізація особистості людини здійснюється через принцип свободи совісті (як природне право людини мати будь-які переконання), який був вперше проголошений у Франції. Стаття 10 "Французької декларації прав людини і громадянина" від 26 серпня 1789 р. декларує: "ніхто не може бути переслідуваний за свої переконання, навіть релігійні, за умови, що їх оприлюднення не загрожує громадському порядку" [7, с. 23]. У Конституції Франції також була проголошена свобода релігійних культів. Натомість, французький Цивільний кодекс 1804 р. (кодекс Наполеона) взагалі не торкається релігійних питань, демонструючи таким чином світськість французької держави.

До середини XX ст. свобода совісті й релігії знаходить відображення в міжнародних документах і стає універсальним принципом прав і свобод людини. Це положення закріплене в Загальній декларації прав людини 10 грудня 1948 р. (ст. 18), Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 4 листопада 1950 р. (ст. 9.), Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 16 грудня 1966 р. (ст. 28). Відповідно до статті 35 Конституції України, кожен має право на свободу світогляду та віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культи й ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я й моральності населення або захисту прав і свобод інших людей [8]. Отже, сучасне національне законодавство дозволяє конструювати релігійну ідентичність за такими шкалами: "зовнішня релігійна орієнтація", "тенденція шукати в релігії підтримку і розраду" тощо.

Висновки. Релігійна ідентичність є соціально-психологічним конструктом, що окреслює єдність релігійної організації, яка досягається інтерсуб'єктивною орієнтацією членів спільноти на загальний ідеалізований набір символів, які актуалізують сутність онтологічних, аксіологічних та етичних регул релігійної організації та відтворюються завдяки загальним сакральним практикам. Релігійна ідентичність, як атрибут, є належністю індивіда до певної соціальної цілісності – релігійної спільноти. З позиції конструктивізму релігійна ідентичність є одним із соціальних конструктів, що виникає в процесі суб'єктивного відображення й активного конструювання індивідом релігійної реальності на основі соціальної категоризації. Звідси культурна єдність релігії як такої (релігійного напрямку, конфесійної групи, культу) є не її первинною характеристикою, а

результатом і смислом існування. На сучасному етапі концепт релігійної ідентичності в його конструктивістському розумінні, завдяки своїм концептуальним особливостям, є більш слушним для характеристики релігійних процесів як на рівні держави, суспільства, спільнотного життя, так і на рівні свідомості окремого віруючого. Вважаємо, що саме побудова міждисциплінарних моделей у процесі дослідження релігійної ідентичності може запропонувати науці нові парадигми її вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сміт Е. (1994). Національна ідентичність. Київ: Основи. 536 с.

2. Папаяні І. (2009). Релігійна ідентичність в межах теоретичного релігієзнавства. *Українське релігієзнавство*. № 52. С. 22–29.

3. Релігійні ідентичності в їх сутності і конфесійних виявах: український контекст (2021). За ред. професорів А. Колодного, Л. Филипович, А. Арістової. Київ : УАР. 348 с.

4. Процюк Р. (2004). Релігійна ідентичність нації як чинник становлення громадянського суспільства. *Вісник Львівського університету. Філософські науки.* Вип. 6. С. 122–130.

5. Юрій М. (2022). Релігійна ідентичність у системі цивілізаційних цінностей. *Медіафорум*. № 11. С. 180–196.

6. Lorgus A. Pravoslavnaja antropologija. Kurs lekcij. URL: http://azbyka.ru/pravoslavnayaantropologiya.html (дата звернення: 02.07.2023).

7. Права людини : збірник документів. (2005). Укладач: С. Ф. Рашидов. Вид-во СНУ ім. В. Даля. 236 с.

8. Конституція України. *База даних "Законодавство України" / ВР України*. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/ (дата звернення: 17.06.2023).

REFERENCES

1. Smit E. (1994). ***Natsionalna identychnist*** [National identity]. Kyiv: Osnovy Publ. 536 p. [in Ukrainian].

2. Papaiani I. (2009). ***Relihiina identychnist v mezhakh teoretychnoho relihiieznavstva*** [Religious identity within theoretical religious studies]. *Ukrainske relihiieznavstvo.* No. 52. P. 22–29 [in Ukrainian].

3. ***Relihiini identychnosti v yikh sutnosti i konfesiinykh vyiavakh: ukrainskyi kontekst*** [Religious identities in their essence and confessional manifestations: the Ukrainian context] (2021). Za red. profesoriv A. Kolodnoho, L. Fylypovych, A. Aristovoi. Kyiv : UAR Publ. 348 p. [in Ukrainian].

4. Protsiuk R. (2004). ***Relihiina identychnist natsii yak chynnyk stanovlennia hromadianskoho suspilstva*** [Religious identity of the nation as a factor in the formation of civil society] *Visnyk Lvivskoho universytetu. Filosofski nauky.* Vol. 6. P. 122–130 [in Ukrainian].

5. Yurii M. (2022). ***Relihiina identychnist u systemi tsyvilizatsiinykh tsinnostei*** [Religious identity in the system of civilizational values] *Mediaforum.* No. 11. P. 180–196 [in Ukrainian].

6. Lorgus A. ***Pravoslavnaja antropologija.*** Kurs lekcij. URL: http://azbyka.ru/ pravoslavnayaantropologiya. html (Accessed: 02.07.2023) [in English].

7. ***Prava liudyny*** [Human Rights]: zbirnyk dokumentiv. (2005). Ukladach: S. F. Rashydov. Vyd-vo SNU im. V. Dalia. 236 s. [in Ukrainian].

8. ***Konstytutsiia Ukrainy*** [Constitution of Ukraine]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy.* URL: http://www.zakon.rada.gov.ua/ (Accessed: 17.06.2023). [in Ukrainian].

Дата надходження: 09.08.2023 р.

Victoria Chornopyska
Lviv Polytechnic National University,
Institute of Jurisprudence, Psychology
and Innovative Education,
Department of Civil Law and Procedure
Sc.D., Assoc. Prof.
Viktoriia.Z.Chornopyska@lpnu.ua
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-3230-5971

PHENOMENON OF RELIGIOUS IDENTITY: PHILOSOPHICAL AND LEGAL CONSTRUCTION OF THE CONTENT

The article reveals the phenomenon of religious identity within the framework of the philosophical and legal discourse. The two most common approaches to understanding religious identity are defined: The first approach considers the definition of religious identity as a category of religious consciousness, the content of which is the understanding of the relationship with ideas and values, it actualizes the general religious self-characteristics of an individual, that is, an individual attitude to the sacred, which can be expressed in a personal the attitude of a person regarding the supernatural features of individual symbols. Therefore, this attitude can be actualized by the definition: "I am a believer"; the second approach considers religious identity as a form of belonging to a certain religion or a specific religious community, the individual's belonging to a religious organization is formed. Hence, religious identity defines a specific form of religiosity and is actualized as a confessional identity, which can be formulated in the definitions: "I am a Catholic Christian", "I am a Buddhist", "I am a Muslim", etc.

It was found that religious identity is a socio-psychological construct that outlines the unity of a religious organization, which is achieved by the intersubjective orientation of community members to a common idealized set of symbols that actualize the essence of ontological, axiological and ethical regulations of a religious organization and are reproduced thanks to common sacred practices . Identity, as an attribute, is an individual's belonging to a certain social integrity – a religious community. From the standpoint of constructivism, religious identity is one of the social constructs that emerges in the process of subjective reflection and active construction of religious reality by an individual on the basis of social categorization. Hence, the cultural unity of religion as such (religious direction, confessional group, cult) is not its primary characteristic, but the result and meaning of existence.

Keywords: identity; religious identity; religious identity; person; legal behavior; Human Rights; duties of a citizen; Legal System; state; religion; interaction.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 351.81085(477)

Марія Бліхар
Національний університет “Львівська політехніка”,
завідувач кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
mariia.m.blikhar@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000–0003–2974–0419

Олексій Остапенко
Національний університет “Львівська політехніка”,
професор кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
Oleksiy.I.Ostapenko@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9833-3043

ПРО СУСПІЛЬНО НЕБЕЗПЕЧНИЙ ЗМІСТ ПРОТИПРАВНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

http://doi.org/10.23939/law2023.39.057

© Бліхар М., Остапенко О., 2023

Розгляд положень, які пов’язані з адміністративною протиправністю, спрямованою на посягання на суспільні відносини, передбачає аналіз основних її складових частин і причин виникнення у звичайних умовах функціонування суспільства, а також в особливих, до яких належить, зокрема, правовий режим воєнного стану. Складність соціально-економічної та політичної ситуації в Україні зумовлена введенням Президентом України в лютому 2022 року воєнного стану (через військову агресію Російської Федерації). Наше суспільство і держава щодня стикаються з посяганнями на державний устрій, територіальну цілісність і суверенітет країни. Ми чинимо ворогові активну протидію, яка потребує значних зусиль політичного, економічного, військового характеру. Одним зі шляхів протидії ворогу є бойова діяльність Збройних Сил України та інших військових формувань. На жаль, у військових частинах, підрозділах окремі військовослужбовці вчиняють правопорушення, що посягають на відносини у військовій сфері і таким способом негативно впливають на стан законності і дисципліни серед військовослужбовців і прирівняних до них осіб. Це, зокрема, і військові адміністративні правопорушення. З огляду на це, 5 березня 2015 року набув чинності Закон України

“Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов’язків в особливий період” (від 05.02.2015 № 158-У111), яким внесено зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), зокрема: 1) статтю 15 КУпАП доповнено частиною п’ятою такого змісту: “Військовослужбовці за вчинення військових адміністративних правопорушень несуть відповідальність, передбачену главою 13-Б цього Кодексу, за умови, якщо ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність”; 2) частину першу статті 24 КУпАП, яка визначає види адміністративних стягнень, доповнено пунктом вісім, який передбачає застосування адміністративного стягнення за вчинення окремих військових адміністративних правопорушень у вигляді арешту з утриманням на гауптвахті; 3) главу третю КУпАП доповнено статтею 32-1 “Арешт з утриманням на гауптвахті”; 4) Кодекс доповнено главою 13-Б “Військові адміністративні правопорушення” (статті 172-10–172-20 КУпАП). Ці та інші заходи правового впливу з боку законодавця на стан законності і військової дисципліни у Збройних Силах України та інших військових формуваннях потребують подальшого аналізу щодо з’ясування сутності ознак протиправності, закріпленої у статті 9 КУпАП, та їх зв’язку із суспільною небезпекою і шкідливими наслідками від вчинених особою адміністративно-деліктних дій чи бездіяльності.

Ключові слова: адміністративна відповідальність; військовослужбовець; військо-ве адміністративне правопорушення; класифікація; протиправність; суспільна небезпека.

Постановка проблеми. Військова агресія Російської Федерації стала однією з причин доповнення Кодексу України про адміністративні правопорушення главою 13-Б “Військові адміністративні правопорушення”.

Проходження військової служби військовослужбовцями та прирівняними до них особами в умовах воєнного стану потребує посилення військової дисципліни, змісту статутів Збройних Сил України для належного виконання військових (службових) обов’язків у військовій сфері.

Актуальною є проблема аналізу суспільної небезпеки, протиправності дій чи бездіяльності при вчиненні військових адміністративних правопорушень в умовах проходження військової служби військовослужбовцями, а також додержання законності і військової дисципліни під час несення бойового чергування та при веденні бойових дій з противником.

Аналіз дослідження проблеми. Проблему суспільної небезпеки та шкоди при вчиненні адміністративних правопорушень розглядали у своїх наукових працях В. Б. Авер’янов, О. І. Баїк, Ю. П. Битяк, Н. П. Бортник, В. Л. Зьолка, М. В. Ковалів, Л. В. Коваль, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, О. В. Кузьменко, А. Ф. Мота, Л. Г. Чистоклетов та інші.

Мета статті – досягнути наукового результату в процесі здійснення адміністративно-правового аналізу однієї з основних ознак адміністративного правопорушення та її взаємозв’язку зі суспільною небезпекою і шкідливими наслідками від вчинених протиправних дій чи бездіяльності.

Виклад основного матеріалу. Розгляд положень, які пов’язані з адміністративною протиправністю, спрямованою на посягання на суспільні відносини, передбачає аналіз основних її складових частин та причин виникнення у звичайних умовах функціонування суспільства і в умовах особливого (воєнного) стану. Складність соціально-економічної та політичної ситуації в Україні зумовлена введенням Президентом України в лютому 2022 року воєнного стану (через військову агресію Російської Федерації). Перед українським суспільством і державою реальними стали загрози і небезпека посягання на державний устрій, територіальну цілісність і суверенітет країни.

Український народ чинить ворогові активну протидію, що потребує значних зусиль політичного, економічного, військового, правового та іншого характеру.

Одним із шляхів протидії ворогу є бойова діяльність Збройних Сил України та інших військових формувань. На жаль, у військових частинах, підрозділах окремі військовослужбовці вчиняють правопорушення, які посягають на відносини між військовослужбовцями та іншими прирівняними до них особами і таким способом негативно впливають на стан законності і дисципліни серед військових. Ідеться, зокрема, і про військові адміністративні правопорушення.

З огляду на це, 5 березня 2015 року набув чинності Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності військовослужбовців, надання командирам додаткових прав та покладення обов'язків в особливий період" від 5 лютого 2015 року № 158-У111. Цим Законом внесено зміни до КУпАП, зокрема: 1) статтю 15 КУпАП доповнено частиною п'ятою такого змісту: "Військовослужбовці за вчинення військових адміністративних правопорушень несуть відповідальність, передбачену главою 13-Б цього Кодексу, за умови, якщо ці правопорушення не тягнуть за собою кримінальну відповідальність"; 2) частину першу статті 24 КУпАП, яка визначає види адміністративних стягнень, доповнено пунктом вісім, який передбачає застосування адміністративного стягнення за вчинення окремих військових адміністративних правопорушень у вигляді арешту з утриманням на гауптвахті; 3) главу третю КУпАП доповнено статтею 32-1 "Арешт з утриманням на гауптвахті"; 4) Кодекс доповнено главою 13-Б "Військові адміністративні правопорушення" (статті 172-10–172-20 КУпАП).

Ці та інші заходи правового впливу з боку законодавця на стан законності і військової дисципліни у Збройних Силах України та інших військових формуваннях потребують подальшого аналізу щодо з'ясування сутності ознаки протиправності, закріпленої у статті 9 КУпАП, та її зв'язку із суспільною небезпекою і шкідливими наслідками від вчинених особою протиправних дій чи бездіяльності.

Аналіз ознак, закріплених у статті 9 КУпАП "Поняття адміністративного правопорушення", свідчить, що протиправність є точкою відліку для оцінки дій особи. Так, винність особи у скоєнні адміністративного правопорушення характеризує вже вчинені правопорушником протиправні дії чи бездіяльність. Варто звернути увагу на те, що адміністративно-деліктна протиправність має об'єктивну форму дії чи бездіяльності, водночас винність особи має індивідуальний суб'єктивний зміст.

Адміністративно-деліктний механізм вчинення правопорушення проявляється в поведінці фізичної особи. Крім того, деліктна поведінка особи визначається зазвичай сукупністю дій чи окремих проступків. Водночас достатньо вчинення однієї протиправної дії, щоб порушити вимоги адміністративно-правової норми (наприклад, самовільне залишення військової частини або місця служби – ст. 172-11 КУпАП). Зауважимо, що дія чи бездіяльність є ознаками, які додатково характеризують адміністративну протиправність. Так, це стосується, наприклад, відмови військовослужбовця від законних вимог командира, бездіяльності військової влади тощо.

Поняття "дія" означає активне невиконання правових приписів (наказів, правил, інструкцій) або їх порушення. Водночас термін "бездіяльність" свідчить про пасивну поведінку особи, яка проявляється в невиконанні особою тих дій, які вона повинна була і могла виконати відповідно до своїх обов'язків. Протиправна бездіяльність при вчиненні військового адміністративного правопорушення полягає: 1) у відмові від виконання законних вимог командира (начальника) – ст. 172-10 КУпАП; 2) бездіяльності військової влади (ст. 172-16 КУпАП).

Як бачимо, порушник вчиняє дії (невиконання чи неналежне виконання, які свідчать про зміст протиправної бездіяльності), які посягають на інтереси військової служби, що пов'язані з інтересами загальнодержавними у сфері обороноздатності держави від протиправних посягань. Звернемо увагу на те, що частина військових адміністративних правопорушень вчиняється шляхом протиправних дій (наприклад, самовільне залишення військової частини або місця служби – ст. 172-11 КУпАП), а також шляхом бездіяльності (наприклад, бездіяльність військової влади –

ст. 172-16 КУпАП). Крім того, є так звані *змішані* склади адміністративних правопорушень, які поєднують у собі і протиправну дію, і бездіяльність. Так, при самовільному залишенні особою військової частини або місця служби ця особа не з'являється вчасно без поважних причин на військову службу (ч. 3 ст. 172-11 КУпАП).

Зазначимо, що в основі порушення адміністративно-правової норми важливе місце посідає протиправна дія, яка може містити в собі загрозу, небезпеку, агресивну поведінку, реалізація яких негативно впливає на суспільні відносини. На сьогодні це стосується адміністративно-деліктних порушень при проходженні військової служби та під час виконання військовими своїх службових обов'язків. Протилежною стороною адміністративно-деліктної протиправності є правомірна, тобто законослухняна поведінка особи (наприклад, додержання і виконання вимог статутів, наказів, правил, інструкцій, що регламентують порядок і вимоги щодо проходження військової служби у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях).

Беручи до уваги значення адміністративно-деліктної протиправності при вчиненні військових адміністративних правопорушень, розглянемо аспект її суспільної небезпеки, наявність якої посягає на безпеку функціонування органів військового управління та інших взаємопов'язаних і взаємообумовлених з ними органів державної влади та управління.

Відомий філософ Аристотель, характеризуючи сутність безпеки, звертав увагу на її суспільну значущість для людини, зазначаючи, що людина, яка існує поза суспільством, може бути або богом, або звіром. Це означає, що в разі недодержання суспільних форм існування людина стає небезпечною для суспільства, вчиняючи зло суспільним відносинам, посягаючи на права, свободи і законні інтереси конкретних членів суспільства і держави загалом.

Водночас небезпека, як зауважував К. Клаузевіц, властива людській природі, вона супроводжує людину в процесі її життєдіяльності і передбачає можливість настання негативних для неї наслідків.

Зазначимо, що суспільство містить порівняно стійку систему соціальних зв'язків і відносин між людьми, що утворюються і функціонують на основі спільної безпечної діяльності, результати якої спрямовані на розвиток і відтворення його матеріальних потреб та належних умов існування.

Наявний досить великий арсенал науково-теоретичних визначень, що характеризують сутність поняття "*безпека*", яке свідчить про відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю завдання шкоди здоров'ю чи майну людини, а також навколишньому природному середовищу [1, с. 22, 44]. Загальне визначення *безпеки* характеризує стан захищеності певного об'єкта та забезпечення надійності його функціонування [2, с. 42].

Окремі автори зазначають, що визнання чи невизнання адміністративних правопорушень *соціально небезпечними* має більш теоретичний характер, ніж практичний, оскільки розмежування адміністративних правопорушень і злочинів здійснюється з урахуванням не тільки ознаки суспільної небезпеки, але й інших критеріїв. Крім того, існує твердження, що нині чинний КУпАП містить норму щодо суспільної небезпеки, посилаються при цьому на частину другу статті 19 КУпАП [3, с. 125].

Зауважимо, що перевищення меж необхідної оборони і явна невідповідність захисту та настання суспільно шкідливих наслідків від посягання мають спірне визначення суспільної небезпеки, навіть якщо це стосується суспільної шкоди посягань [4].

Серед науковців поширена думка, що, на відміну від злочину, адміністративний проступок не характеризується на законодавчому рівні такою ознакою як "*суспільна небезпека*". Цю ознаку в теорії адміністративного права часто заміняють ознакою "*суспільної шкоди*". Водночас існує твердження, що адміністративний проступок за наявності встановлених у праві ознак можна вважати суспільно небезпечним проступком [5, с. 219].

У Великій українській юридичній енциклопедії також не вказано позиції науковців щодо належності суспільної небезпеки до протиправності, яка є юридичним вираженням ознаки суспіль-

ної шкоди адміністративного правопорушення й означає, що юридична норма (загальнообов'язкові правила, встановлені тим чи іншим нормативним актом) забороняє конкретне протиправне діяння [6, с. 46].

Варто погодитися з думкою професора А. Т. Комзюка про те, що суспільна небезпека з наявними в ній ступенями тяжкості є необхідною ознакою для кваліфікації адміністративного правопорушення. Водночас вчений зауважує, що ознаку суспільної небезпеки законодавець закріпив лише за діями, які за своїми наслідками є шкідливими [7, с. 433]. Це означає, що зміст "*теоретичного характеру*" тлумачення суспільної небезпеки при вчиненні адміністративних правопорушень залишається законодавчо невирішеним, що створює відповідні труднощі під час кваліфікації адміністра-тивних правопорушень.

Професор Л. В. Коваль, аналізуючи законодавство і практику його застосування при розмежуванні злочинів та адміністративних правопорушень, дотримувався думки, що критерієм такого розмежування є "ступінь, міра суспільної небезпеки, що властива обом правопорушенням" [8, с. 123].

Інша група науковців вважає, що суспільна небезпека є однією з основних ознак адміністративного правопорушення, навіть якщо порушник своїми протиправними діями чи бездіяльністю завдає значної або зовсім малої шкоди суспільним відносинам [9, с. 21, 49–50].

Зазначимо, що на сьогодні серед юристів практично немає суперечок щодо природи та властивостей адміністративного правопорушення, але аспект його суспільної небезпеки і шкоди є найбільш дискусійним. Водночас адміністративне правопорушення варто вважати суспільно небезпечним, але меншою мірою, ніж злочин [10, с. 486].

Професор В. К. Колпаков вважає, що суспільна небезпека властива усім без винятку правопорушенням. Відмінність між ними полягає лише у визначенні ступеня суспільної небезпеки. Для адміністративних правопорушень ступінь суспільної небезпеки дослідник позначає словами "*менша*", "*невелика*", "*незначна*" [11, с. 27].

Деталізація змісту слів, що позначають ступінь суспільної небезпеки, виглядає так: слово "*менша*" означає величину, кількість, обсяг тих чи інших явищ, подій [12, с. 365]; слово "*невелика*" характеризується величиною, кількістю тих чи інших подій, явищ [12, с. 406]; слово "*незначна*" містить невелику щодо впливу на явища, події, факти сукупність дій чи бездіяльності, якщо брати до уваги його правовий зміст [12, с. 406].

Водночас звернемо увагу на сутність змісту слова "*ступінь*", яке містить незалежні від інших ознак якості предмета чи якої-небудь дії з визначенням найвищого, високого, найменшого ступеня явища, події чи дії [13, с. 407]. Ступінь суспільної небезпеки вчинення адміністративних правопорушень не визначено в адміністративному законодавстві. Водночас ступінь суспільної небезпеки має місце в окремих юридичних складах адміністративних правопорушень, а також об'єктно-суб'єктних ознаках, що характеризують протиправні дії чи бездіяльність. Слово "*тяжкість*" під час характеристики суспільної небезпеки набуває якісних за змістом ознак і властивостей об'єкта, предмета, щодо яких вчиняються протиправні дії чи бездіяльність [14, с. 791]. Для порівняння звернемо увагу на класифікацію злочинів, закріплену у статті 12 Кримінального кодексу України. Передусім зауважимо, що кримінальне законодавство визначає злочин як суспільно небезпечне та винне діяння. Класифікація ж злочинів побудована з урахуванням їх ступеня тяжкості, що дає змогу поділити злочини на: 1) невеликої тяжкості; 2) середньої тяжкості; 3) тяжкі; 4) особливо тяжкі [15, с. 133].

Як бачимо, законодавець ступінь тяжкості кримінальних злочинів визначає шляхом встановлення конкретних видів покарання і розмірів тих чи інших санкцій за вчинення злочину. Якщо умовно використати цей підхід законодавця до визначення ступеня тяжкості за вчинені військові адміністративні правопорушення, то навіть покарання у вигляді штрафу за злочини: 1) *невеликої тяжкості* – штраф у розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; 2) *середньої тяжкості* – штраф у розмірі не більше як десять тисяч неоподатковуваних мінімумів

доходів громадян; 3) *тяжкі злочини* – штраф у розмірі щонайбільше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; 4) *особливо тяжкі злочини* – штраф у розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Тож розміри застосування адміністративного штрафу за вчинення військових адміністративних правопорушень становлять від сімдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян до двісті вісімдесяти п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Наведемо для порівняння розміри адміністративного штрафу у вигляді неоподатковуваного мінімуму доходу громадян за вчинені злочини та військові адміністративні правопорушення.

Таблиця 1

Розміри штрафу за вчинення злочинів і військових адміністративних правопорушень

Загальний розмір штрафу за кримінальні злочини	Розмір штрафу за військові злочини	Розмір штрафу за військові адміністративні правопорушення
від понад 3000 до 25 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян	від 50 до 385 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян	від 100 до 2000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян

Беручи до уваги подані розміри штрафу за вчинені військові адміністративні правопорушення та військові злочини, зазначимо, що існує певна диференціація в розмірах штрафу і неоднозначність оцінки з боку законодавця ступенів тяжкості завданої шкоди за посягання на відносини у військовій сфері. Варто зауважити, що у країнах-учасниках Європейського Союзу, до яких належить Україна як держава-кандидат, перевага при притягненні військовослужбовця за вчинення правопорушення надається застосуванню адміністративних штрафів, що, без сумніву, свідчить про економію витрат на утримання військовослужбовців у військових тюрмах.

Спірною за змістом є позиція законодавця щодо застосування до винної у вчиненні військового адміністративного правопорушення особи у виключних випадках арешту з утриманням на гауптвахті (ст. 32-1 КУпАП). До того ж цей вид адміністративного стягнення за вчинені адміністративні правопорушення передбачено в усіх статтях (ст. 172-1–172-20 КУпАП) як основне покарання.

Висновки. Отже, беручи за основу ступінь невеликої тяжкості суспільної небезпеки, що нормативно закріплений у статті 12 Кримінального кодексу України, варто запропонувати таку класифікацію ступенів суспільної небезпеки при вчиненні військових адміністративних правопорушень:

1) *суспільна небезпека невеликої тяжкості*, наявність якої при вчиненні адміністративного правопорушення передбачає мінімальний розмір штрафу від ста до п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

2) *суспільна небезпека середньої (більшої) тяжкості*, що містить вчинення протиправних дій чи бездіяльності, за які передбачена адміністративна відповідальність у вигляді штрафу в розмірі від п'ятсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

3) *суспільна небезпека великої тяжкості*, яка є значною за розмірами, кількістю завданих шкідливих наслідків і визначається розміром штрафу від тисячі до тисячі п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

4) *суспільна небезпека надзвичайної тяжкості*, яка за результатами вчинених адміністративно-деліктних дій чи бездіяльності підлягає застосуванню штрафу в розмірі від тисячі п'ятсот до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Узагальнюючи розгляд запропонованої класифікації ступенів суспільної небезпеки за вчинення військових адміністративних правопорушень, зазначимо, що на неї впливають: розмір завданої шкоди; способи вчинення адміністративно-деліктних дій чи бездіяльності; місце, обставини і стадія вчинення адміністративно-деліктних дій чи бездіяльності; форма вини, мотив, мета вчинення адміністративного правопорушення та інші ознаки, які характеризують спеціальний адміністративно-правовий статус особи (військовослужбовець, військовозобов'язаний, резервіст, службовець).

Крім того, суспільна небезпека при вчиненні окремих видів адміністративних правопорушень містить об'єктивні (матеріальні) ознаки адміністративного правопорушення, сукупність яких є реальною та дійсною загрозою для конкретної фізичної особи, суспільства і держави. До того ж суспільна небезпека при вчиненні адміністративних правопорушень має порівняно стійкий характер деліктної активності, яка залежить від об'єктивних та суб'єктивних причин, що мають місце в суспільстві, державі та негативно впливають на суспільні відносини, врегульовані нормами адміністративного права. Важливою є проблема визначення ступеня тяжкості суспільної небезпеки адміністративних правопорушень, яка не має законодавчого закріплення, на відміну від шкідливих на-слідків, які настали від вчинення як умисно (ст. 10 КУпАП), так і з необережності (ст. 11 КУпАП) протиправних дій чи бездіяльності.

Отже, наявні в чинному адміністративному законодавстві України положення щодо протиправності та її суспільної небезпеки потребують законодавчого закріплення в частині класифікації ступенів тяжкості суспільної небезпеки з урахуванням видів адміністративних правопорушень, які посягають на врегульовані нормами суспільні відносини, видів адміністративних стягнень за вчинені протиправні дії чи бездіяльність та розмірів санкцій з урахуванням обставин вчинення правопорушення й особи (як фізичної, так і юридичної) правопорушника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Семигін Т. В. (2005). Словник із соціальної політики. Київ: Вид. дім "КМА". 253 с.; Адміністративне право України: словник термінів (2014) / за заг. ред. Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова. Київ: Ін-Юре. 520 с.

2. Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. (2003); відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. Київ: Ін-Юре. 954 с.

3. Битяк Ю. П., Зуй В. В. (1999). Адміністративне право України (Загальна частина): навч. посіб. Харків: Одісей. 224 с.

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення (2019): чинне законодавство зі змінами та доповненнями, станом на 11 січ. 2019 р. Київ: Паливода А. В. 388 с.

5. Адміністративне право України (2003): підруч. / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Юридична література. 896 с.

6. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. (2020). Т. 5. Адміністративне право; редкол. Ю. П. Битяк (голова) [та ін.]. Харків: Право. 960 с.

7. Адміністративне право України (2004). Академічний курс: підруч.: у 2 т. Т. 1. Загальна частина; ред. кол.: В. Б. Аверьянов (голова) [та ін.]. Київ: Юридична думка. 584 с.

8. Коваль Л. В. (1996). Адміністративне право: курс лекцій. Київ: Вентурі. 208 с.

9. Кузьменко О. В., Гнатюк С. С., Новіков В. В., Чистоклетов Л. Г. (2006). Адміністративні правопорушення в системі права: навч.-метод. посіб. Львів: ЛьвДУВС. 152 с.; Остапенко О. І., Кисіль З. Р., Ковалів М. В., Кисіль Р. В. (2008). Адміністративне право: навч. посіб. Київ: Правова єдність. 536 с.

10. Остапенко О. І., Ковалів М. В., Єсімов С. С. [та ін.]. (2021). Адміністративне право України (загальна частина): навч. посіб. Львів: СПОЛОМ. 616 с.

11. Колпаков В. К. (2008). Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право): навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер. 256 с.

12. Великий тлумачний словник сучасної української мови (2012); укл. О. Єрошенко. Донецьк: Глорія-Трейд. 864 с.

13. Український радянський енциклопедичний словник (1968): у 3 т. Т. 3. Київ: УРЕ, АНУ РСР. 854 с.

14. Ганич Д. І., Олійник І. С. (1974). Радянсько-український словник. Київ: Радянська школа. 880 с.

15. Зайчук О. В., Копиленко О. Л., Оніщенко Н. М. [та ін.]. (2010). Сучасна правова енциклопедія; за заг. ред. О. В. Зайчука. Київ: Юрінком Інтер. 384 с.; Кримінальний кодекс України (2020). Суми: НОТІС. 216 с.

REFERENCES

1. Semyhin T. V. (2005). ***Slovnyk iz sotsialnoi polityky*** [Dictionary of social policy]. Kyiv: Vyd. dim "KMA". 253 p.; ***Administratyvne pravo Ukrainy (2014): slovnyk terminiv*** [Administrative law of Ukraine: a dictionary of terms]; za zah. red. T. O. Kolomoiets, V. K. Kolpakova. Kyiv: In-Yure. 520 p. [in Ukrainian].

2. ***Mizhnarodna politseiska entsyklopediia: u 10 t.*** (2003). [International police encyclopedia: in 10 volumes]; vidp. red. Yu. I. Rymarenko, Ya. Yu. Kondratiev, V. Ya. Tatsii, Yu. S. Shemshuchenko. Kyiv: In-Yure. 954 p. [in Ukrainian].

3. Bytiak Yu. P., Zui V. V. (1999). ***Administratyvne pravo Ukrainy (Zahalna chastyna): navch. posib.*** [Administrative law of Ukraine (General part): educational manual]. Kharkiv: Odisei. 224 p. [in Ukrainian].

4. ***Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia*** (2019). [Code of Ukraine on Administrative Offenses]: chynne zakonodavstvo zi zminamy ta dopovnenniamy, stanom na 11 sich. 2019 r. Kyiv: Palyvoda A. V. 388 p. [in Ukrainian].

5. ***Administratyvne pravo Ukrainy.*** (2003). [Administrative law of Ukraine]: pidruch.; za zah. red. S. V. Kivalova. Odesa: Yurydychna literatura. 896 p. [in Ukrainian].

6. ***Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t.*** (2020) [Great Ukrainian legal encyclopedia]. T. 5. Administratyvne pravo; redkol. Yu. P. Bytiak (holova) [ta in.]. Kharkiv: Pravo. 960 p. [in Ukrainian].

7. ***Administratyvne pravo Ukrainy*** (2004). Akademichnyi kurs: pidruch.: u 2 t. [Administrative law of Ukraine. Academic course]. T. 1. Zahalna chastyna; red. kol.: V. B. Averianov (holova) [ta in.]. Kyiv: Yurydychna dumka. 584 p. [in Ukrainian].

8. Koval L. V. (1996). ***Administratyvne pravo: kurs lektsii*** [Administrative law: a course of lectures]. Kyiv: Venturi. 208 p. [in Ukrainian].

9. Kuzmenko O. V., Hnatiuk S. S., Novikov V. V., Chystokletov L. H. (2006). ***Administratyvni pravoporushennia v systemi prava: navch.-metodychn. posib.*** [Administrative offenses in the legal system: educational and methodological manual]. Lviv: LvivDUVS. 152 p.; Ostapenko O. I., Kysil Z. R., Kovaliv M. V., Kysil R. V. (2008). ***Administratyvne pravo: navch. posib.*** [Administrative law: educational manual]. Kyiv: Pravova yednist. 536 p. [in Ukrainian].

10. Ostapenko O. I., Kovaliv M. V., Yesimov S. S. [ta in.]. (2021). ***Administratyvne pravo Ukrainy (zahalna chastyna): navch. posib.*** [Administrative law of Ukraine (general part): educational manual]. Lviv: SPOLOM. 616 p. [in Ukrainian].

11. Kolpakov V. K. (2008). ***Administratyvna vidpovidalnist (administratyvno-deliktne pravo): navch. posib.*** [Administrative liability (administrative tort law): educational manual]. Kyiv: Yurinkom Inter. 256 p. [in Ukrainian].

12. ***Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy*** (2012). [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]; ukl. O. Yeroshenko. Donetsk: Hloriia-Treid. 864 p. [in Ukrainian].

13. ***Ukrainskyi radianskyi entsyklopedychnyi slovnyk*** (1968). [Ukrainian Soviet encyclopedic dictionary]: u 3 t. T. 3. Kyiv: URE, ANU RSR. 854 p. [in Ukrainian].

14. Hanych D. I., Oliinyk I. S. (1974). ***Radiansko-ukrainskyi slovnyk*** [Soviet-Ukrainian dictionary]. Kyiv: Radianska shkola. 880 p. [in Ukrainian].

15. Zaichuk O. V., Kopylenko O. L., Onishchenko N. M. [ta in.]. (2010). ***Suchasna pravova entsyklopediia*** [Modern legal encyclopedia]; za zah. red. O. V. Zaichuka. Kyiv: Yurinkom Inter. 384 p.; ***Kryminalnyi Kodeks Ukrainy*** [Criminal codex of Ukraine]. (2020). Sumy: NOTIS. 216 p. [in Ukrainian].

Дата надходження: 03.04.2023 р.

Mariia Blikhar
Lviv Polytechnic National University,
Head at the Department of Administrative and Informational Law
Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education,
Doctor of Juridical Sciences, Professor
mariia.m.blikhar@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2974-0419

Oleksiy Ostapenko
Lviv Polytechnic National University,
Professor of the Department of Administrative and Information Law
Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education,
Doctor of Law, Professor
Oleksiy.I.Ostapenko@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9833-3043

ON THE PUBLICLY DANGEROUS CONTENT OF MILITARY ADMINISTRATIVE OFFENSES

Consideration of the provisions related to administrative illegality aimed at encroachment on social relations involves the analysis of its main components and causes of its occurrence in normal conditions of the functioning of society, as well as in special conditions to which the legal regime of martial law belongs. The complexity of the socio-economic and political situation in Ukraine led to the introduction of martial law by the President of Ukraine (February 2022) due to military aggression by the Russian Federation. Ukrainian society and the state in today's conditions are encroached on the state system, territorial integrity and sovereignty of the country. The enemy is actively resisting, which requires significant political, economic, military and other efforts. One of the ways of countering the enemy is the combat activity of the Armed Forces of Ukraine and other military formations. Unfortunately, in the activities of military units and units, offenses are committed by individual servicemen, which encroach on relations in the military sphere and thus negatively affect the state of law and discipline among servicemen and persons equated to them. Note that military administrative offenses are one of the types of offenses. With this in mind, on March 5, 2015, the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Strengthening the Responsibility of Military Personnel, Granting Commanders Additional Rights and Assigning Responsibilities in a Special Period" of February 5, 2015 No. 158-U111 entered into force, which were amendments were made to the Code of Ukraine on Administrative Offenses (hereinafter – Administrative Offenses Code), in particular: 1) Article 15 of the Administrative Offenses Code was supplemented by part five with the following content: "Military servicemen for committing military administrative offenses shall bear the responsibility provided for in Chapter 13-B of this Code, provided, if these offenses do not entail criminal liability"; 2) the first part of Article 24 of the Code of Administrative Offenses, which defines the types of administrative penalties, is supplemented by point eight, which provides for the application of administrative penalties for the commission of certain military administrative offenses in the form of arrest with detention at the guardhouse; 3) chapter three of the Code of Criminal Procedure was supplemented by Article 32-1 "Arrest with detention at the guardhouse"; 4) The Code of Ukraine on Administrative Offenses was supplemented by Chapter 13-B "Military Administrative Offenses" (Articles 172-10 – 172-20 of the Criminal Procedure Code). These and other measures of legal influence by the legislator on the state of legality and military discipline in the Armed Forces of Ukraine and other military formations require further analysis to clarify the essence of the signs of illegality enshrined in Art. 9 of the Code of Administrative Offenses and their connection with public danger and harmful consequences of the person's administrative-delict actions or inaction.

Keywords: administrative liability; military serviceman; military administrative offense; classification; illegality; public danger.

Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”
№ 3 (39), 2023

УДК 342.951

Наталія Бльок
Національний університет “Львівська політехніка”,
старший викладач кафедри
цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук
nataliia.v.blok@lpnu.ua
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-7052-5297

ДЕЯКІ ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

http://doi.org/10.23939/law2023.39.066

© Бльок Н., 2023

У статті проаналізовано соціальне забезпечення внутрішньо переміщених осіб. На основі аналізу чинного законодавства, сучасних наукових досліджень запропоновано визначення поняття “внутрішньо переміщені особи”. Зазначено причини вимушеної міграції та їх вплив на соціальне забезпечення внутрішньо переміщених осіб в Україні. А саме через військову агресію Російської Федерації проти України велика кількість громадян України вимушені були переміститися, рятуючи власне життя, що призвело до вимушеної міграції, як зовнішньої, так і внутрішньої. Вказано статистичні дані щодо кількості внутрішньо переміщених осіб. Зазначено конституційні права людини, громадянина та внутрішньо переміщених осіб. Вказано про те, що факт внутрішнього переміщення підтверджується довідкою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи.

Констатовано, що держава максимально сприяє у підтримці такої категорії населення, як внутрішньо переміщені особи та максимально пом’якшує наслідки збройної агресії Російської Федерації. Зазначено, що для розвитку та поліпшення матеріально-технічної бази, спрямованої на забезпечення захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, можуть залучатися кошти підприємств, установ та організацій, іноземних держав та міжнародних організацій у вигляді благодійної, гуманітарної, матеріальної та технічної допомоги, благодійних організацій та громадських об’єднань, інші не заборонені законодавством джерела. Зазначено, що для осіб з інвалідністю й дітей та для інших внутрішньо переміщених осіб надається фінансове забезпечення на проживання, а також одноразову допомогу можуть отримати особи, які евакуйовані із районів проведення бойових дій. Вказано, що здійснюється компенсація власникам пошкодженого або знищеного житла, відшкодування завданих збитків, а також компенсація підприємцям за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб. Зазначено, що сприяння

та реалізація політичних, економічних, культурних та інших заходів для соціального захисту внутрішньо переміщених осіб та інших громадян України є важливим обов'язком держави.

Ключові слова: вимушена міграція; внутрішньо переміщені особи; конституційні права; соціальне забезпечення; переселення людей.

Постановка проблеми. Основною причиною вимушеної міграції внутрішньо переміщених осіб є обставини об'єктивного характеру, що спричинені повномасштабним вторгненням Російської Федерації в Україну. Важливим для вимушених переселенців є надання соціального забезпечення для внутрішньо переміщених осіб, а також захист їх прав та інтересів в Україні.

В умовах сьогодення необхідність подальшого дослідження вимушеної міграції внутрішньо переміщених осіб в Україні та їх соціального забезпечення є одним з найбільш актуальних завдань щодо діяльності органів державної влади й управління. Актуальними є питання щодо адміністративно-правового регулювання відносин, пов'язаних із соціальним забезпеченням внутрішньо переміщених осіб. Безсумнівно, потребує подальшого вдосконалення чинне законодавство у сфері соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб.

Аналіз дослідження проблеми. Теоретичною базою дослідження стали наукові праці вчених щодо вимушеної міграції внутрішньо переміщених осіб. Зокрема, використовувалися наукові праці: І. С. Басової, Н. Б. Болотіної, О. В. Задорожнього, Н. С. Ісаєва, К. О. Крахмальової, Р. І. Наджафгулієва, В. І. Михайловського, М. М. Сірант та інших. Проте на сьогодні залишаються актуальними питання щодо вимушеної міграції внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану та їх соціальне забезпечення.

Мета статті полягає у дослідженні соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. З 2014 року для України настав нелегкий період через вторгнення на територію української частини Донбасу та після захоплення Російською Федерацією території Криму, а також вчинення серії проросійських виступів в Україні та пов'язаних із проголошенням так званих "державних суверенітетів" на території Донецької і Луганської областей.

Відповідно до опитування Київського міжнародного інституту соціології, проведеного 8–15 жовтня 2020 року "топ-3 проблемами, на думку респондентів (яким пропонувався перелік), виступає війна на Донбасі (63 % респондентів зараховують цю проблему до топ-3), корупція (53 %) та безробіття (43 %)" [1].

Варто зазначити, що введений Президентом України правовий режим воєнного стану не зменшив рівня корупції та безробіття у державі, що негативно впливає на соціальне забезпечення внутрішньо переміщених осіб.

Вчинена у 2022 році російська агресія, яка перетворилася на війну в Україні, стала проблемою не лише для України, але й для країн світу.

Потребують ліквідації низка глобальних криз, з якими стикаються люди, а саме: життя населення після пандемії, війна в Україні, енергетична криза, техногенні та екологічні катастрофи інфляція та інші чинники негативно впливають на ті чи інші сторони людської життєдіяльності.

Дослідження, яке охопило понад 11 тис. людей у 19 країнах світу, демонструє, що повномасштабна війна в Україні, яка триває з 24.02.2022 р., є проблемою номер один для людей у всьому світі. Так, 51 % респондентів зазначають, що стурбовані через це. Особливо високий показник стурбованості з-поміж жителів Європи: Польща (90 %), Німеччина (73 %), Іспанія (69 %), Франція (69 %), Велика Британія (55 %). Половина європейців хвилюється, що війна може залучити й інші країни

(51 %) або призвести до використання ядерної зброї (48 %). Ще 60 % опитаних занепокоєні підвищенням цін, що викликано війною, а 53 % турбуються через гуманітарну кризу [2].

Через військову агресію Російської Федерації проти України велика кількість громадян України змушена була покинути свої місця проживання, рятуючи власне життя, що призвело до вимушеної міграції, як зовнішньої, так і внутрішньої.

Відповідно до даних Міністерства соціальної політики України, у 2021 році було взято на облік близько 1,46 млн внутрішньо переміщених осіб з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим і Севастополя. Найбільша кількість ВПО налічувалась у Донецькій (512 тис.) та Луганській (282 тис.) областях, у Києві (163 тис.), у Харківській (136 тис.) області [3].

Згідно з даними Державного підприємства "Інформаційно-обчислювального центру Міністерства соціальної політики України" з 24.02.2022 р. по 31.08.2022 р. в Україні налічується 3162647 внутрішньо переміщених осіб. Найбільша кількість внутрішньо перемішених осіб перемістилася на захід України. У Волинській області зареєстровано – 55587, в Івано-Франківській – 135332; у Закарпатській – 148709; у Львівській – 233134; у Рівненській – 59253; у Тернопільській – 81211; у Хмельницькій – 139392; у Чернівецькій – 88127 осіб [4].

Для порівняння, звернемо увагу на статистичні дані на 17.04.2023 р. У Волинській області офіційно зареєстровано – 53872; в Івано-Франківській – 132806; у Закарпатській – 142414; у Львівській – 237977; у Рівненській – 53926; у Тернопільській – 79075; у Хмельницькій – 140047; у Чернівецькій – 86297 осіб, а всього налічується – 4849840 внутрішньо переміщених осіб [3]. Як бачимо, найбільша кількість осіб перемістилася саме до Львівської області. Проте реальна кількість вимушених переселенців на Львівщині є значно більшою, оскільки велика кількість тих осіб, які приїхали зі зон бойових дій, проживають у приватному секторі та не повідомляють про своє перебування й не зареєстровані, як внутрішньо переміщені особи.

Відповідно до статті 1 Закону України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб", "внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру" [5]. Деталізація поняття свідчить про те, що внутрішньо переміщені особи – це громадяни країни, іноземці, особи без громадянства, які постійно чи тимчасово проживають на території України та змушені з власної волі чи примусово здійснювати внутрішнє переміщення у межах своєї країни з причин об'єктивного характеру, які загрожують їхньому життю та здоров'ю.

Відповідно до статті 4 Закону України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб", факт внутрішнього переміщення підтверджується довідкою про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи, що діє безстроково [5].

Гарантії житлових прав громадян України встановлені у статті 47 Конституції. Так, зокрема, кожен має право на житло. Держава створює умови, за яких кожен громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону. Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду. Крім того, відповідно до статті 48 Конституції України, кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло [6]. Проте цей перелік не є вичерпний як для громадян України, так і для внутрішньо переміщених осіб.

На сьогодні існує практика надання тимчасових приміщень для внутрішньо переміщених осіб, як зі сторони окремих громадян, так і органами державної влади, шляхом створення так зва-

них житлових модулів на теренах Західної України. Варто зазначити, що велику допомогу у забезпеченні внутрішньо переміщених осіб тимчасовим житлом надають країни Європейського Союзу.

Стаття 2 Закону України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб" передбачає, що Україна зобов'язана вживати всіх можливих заходів, передбачених Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України щодо запобігання виникненню передумов вимушеного внутрішнього переміщення осіб, захисту та дотримання прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання в Україні [5].

Для внутрішньо переміщених осіб доволі важливим є соціальне забезпечення через причини повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України.

Військова агресія Росії щодо України призвела до великих людських втрат, масового переміщення населення, як в межах країни, так і до країн Європейського Союзу та інших країн. Негативним залишається вплив воєнного стану на економічну активність у сфері ринкової економіки. Так, реальний ВВП різко скоротився, зросла інфляція, порушена торгівля, а дефіцит бюджету зріс до безпрецедентного рівня.

Одразу ж після вторгнення Росії, органи державної влади доволі швидко адаптували грошово-кредитну та валютну політику для збереження фінансово-матеріального забезпечення та курсової стабільності грошової одиниці України. Останнім часом, з метою компенсації значних втрат міжнародних резервів, було здійснено девальвацію обмінного курсу, що позитивно вплинуло на стабілізацію валютних резервів та підтримання загальної макроекономічної і фінансової стабільності в державі. Зазначимо, що фіскальна політика держави в умовах правового режиму воєнного стану орієнтована на визначення пріоритетів витрат на оборону, соціальних виплат, гуманітарних потреб та, де можливо, на деяке виправлення критичної інфраструктури. Невизначеність щодо розміру потреб у соціальному забезпеченні населення залишається дуже високою і залежить від тривалості війни та її інтенсивності, що пов'язано з економічними ризиками, у тому числі з потенційною додатковою шкодою критично важливої інфраструктури або новими збоями в сільськогосподарському та енергетичному секторах [7]. *Зазначимо, що війна спричиняє безпрецедентне збільшення бюджетного дефіциту. Податкові надходження були обмежені через зниження економічної активності. Тим часом незважаючи на скорочення другорядних витрат, видатки продовжували зростати, переважно через оборону. В результаті дефіцит бюджету без урахування зовнішніх грантів, за оцінками, сягнув 13,9 % ВВП 2022 року на кінець серпня. Завдяки значному приросту неподаткових доходів, який забезпечується зовнішніми грантами, загальний дефіцит бюджету на кінець серпня був нижчим і становив близько 8 % ВВП* [7].

Однак Уряд ухвалив розроблене Міністерством соціальної політики України рішення, котре забезпечує можливість поширити додаткові виплати від міжнародних організацій на мешканців територій, котрі тимчасово окуповані, деокуповані чи перебувають у зоні активних бойових дій. Проєкт реалізовано Міністерством соціальної політики України за підтримки Міністерства цифрової трансформації України та Програми розвитку ООН в Україні, відповідно до завдань меморандумів Міністерства соціальної політики України з Місією Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні та Товариством Червоного Хреста України, ЮНІСЕФ, Всесвітньої продовольчої програми ООН та Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. Створено Платформу "єДопомога", яка допомагає кожній особі, яка постраждала від Російської агресії. Основними напрямками стали: грошова допомога від держави, кредити від міжнародних фінансових установ, надання певної волонтерської допомоги, а також виплати від міжнародних організацій.

Варто зазначити, що з травня 2022 року, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 457 від 16 квітня 2022 року "Про підтримку окремих категорій населення, яке постраждало у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України", отримувати щомісячно мате-

ріально-фінансове забезпечення від держави мають право такі категорії осіб: громадяни, які переміщалися з територій, де ведуться бойові дії, або тих, які перебувають у тимчасовій окупації чи в оточенні (блокуванні); громадяни, чиє житло зруйноване або непридатне для проживання внаслідок пошкодження, і які подали заявку на відшкодування, зокрема через Єдиний державний вебпортал електронних послуг [8].

Відповідно до статті 15 Закону України "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб", фінансове забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб за рахунок бюджетних коштів здійснюється відповідно до бюджетного законодавства. Заходи щодо забезпечення прийому, проїзду, розміщення та облаштування вимушених переселенців є видатковими зобов'язаннями України та органів місцевого самоврядування відповідно до їх компетенції щодо забезпечення соціальних прав і гарантій громадян України. Для розвитку та поліпшення матеріально-технічної бази, спрямованої на забезпечення захисту прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, можуть залучатися кошти підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності і господарювання, іноземних держав та міжнародних організацій у вигляді благодійної, гуманітарної, матеріальної та технічної допомоги, а також добровільні пожертвування фізичних і юридичних осіб, благодійних організацій та громадських об'єднань, інші не заборонені законодавством джерела [5].

Фінансове забезпечення на проживання для внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану надається у таких розмірах: для осіб з інвалідністю та дітей – 3 000 гривень; для інших осіб – 2 000 гривень. Крім того, одноразову допомогу можуть також отримати особи, які евакуйовані з районів проведення бойових дій. А також одноразову допомогу від місцевої влади отримують особи, які проживають в деокупованих регіонах [8]. До того ж внутрішньо переміщені особи можуть отримати й матеріальне забезпечення волонтерами, що полягає у вирішенні певних нагальних потреб.

Варто зазначити, що для отримання певної компенсації власникам пошкодженого або знищеного житла (приватних, дачних, садових, житлових будинків, квартир, інших житлових приміщень) передбачено відшкодування завданих збитків. Водночас Постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 332 "Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам" затверджено Порядок надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам, у тому числі на оплату житлово-комунальних послуг [9].

Здійснюється також компенсація підприємцям за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб. Працедавці, котрі під час війни влаштували на роботу внутрішньо переміщених осіб, можуть отримати компенсацію 6500 грн за кожного такого співробітника. Подати заяву на отримання компенсації можуть роботодавці, які працевлаштували внутрішньо переміщених осіб після 24 лютого 2022 року [10]. До того ж Уряд України створив можливість для українців отримати безповоротно кошти на відкриття власної справи до 250 тисяч гривень.

Варто зазначити, що Україна разом з ЄС регулярно створює спільні заходи щодо обговорення шляхів забезпечення гарантій прав людини, а також й внутрішньо переміщених осіб, надання матеріально-фінансової допомоги, гуманітарної допомоги, пом'якшення наслідків збройної агресії Російської Федерації тощо. Тому держава максимально сприяє у підтримці такої категорії населення, як внутрішньо переміщені особи.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що внутрішньо переміщені особи – це громадяни, іноземці, особи без громадянства, які постійно або тимчасово проживають на території України, однак вимушені з власної волі чи примусово переміщуватися у межах своєї країни через причини, котрі загрожують їхньому життю та здоров'ю. Найпоширенішою причиною вимушеної міграції є збройна агресія Російської Федерації проти України, прояви насильства та масові порушення прав людини, тому велика кількість осіб змушена переміститися у безпечніші місця. В умовах воєнного

стану обов'язком держави виступає сприяння та реалізація політичних, економічних, культурних та інших заходів для соціального захисту такої категорії населення, як внутрішньо переміщені особи та інші громадяни України. В умовах сьогодення важливим також є вирішення проблем, що пов'язані з забезпеченням або відновленням житла для осіб, котрі його втратили, отримання соціального забезпечення, створення відповідних умов для працевлаштування, надання допомоги по безробіттю тощо. Перспективами подальших розвідок в цьому напрямі виступає надання не лише соціальної допомоги для внутрішньо переміщених осіб, а й іншої допомоги від держави та міжнародних організацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Українці назвали три головні проблеми країни. Українська правда. 2020. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2020/10/20/7270508/ (дата звернення: 18.04.2023).

2. Війна в Україні є найбільшою проблемою для світу – дослідження. 04.10.2022 р. URL: https://thepage.ua/ua/news/vijna-v-ukrayini-najbilsha-problema-svitu (дата звернення: 18.04.2023).

3. Міністерство соціальної політики України від 09.12.2010 р. Київ. URL: https://www.msp.gov.ua/ (дата звернення: 20.04.2023).

4. Державне підприємство "Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної політики України". ДП "ІОЦ Мінсоцполітики України". Київ. URL: https://www.ioc.gov.ua/ (дата звернення: 20. 04.2023).

5. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18 (дата звернення: 20.04.2023).

6. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996, № 30, ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254 %D0 %BA/96- %D0 %B2 %D1 %80#Text (дата звернення: 21.04.2023).

7. Скорочення ВВП та безпрецедентний дефіцит бюджету: у МВФ оцінили наслідки війни для економіки України. Слово і діло. Аналітичний портал. 20.10.2022 р. URL: https://www.slovoidilo.ua/2022/10/20/novyna /ekonomika/skorochennya-vvp-ta-bezprecedentnyj-deficyt-byudzhetu-mvf-oczinyly-naslidky-vijny-ekonomiky-ukrayiny (дата звернення: 25.04.2023).

8. Про підтримку окремих категорій населення, яке постраждало у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України : Постанова Кабінет Міністрів України від 16.04.2022 р. № 457. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-2022- %D0 %BF#Text (дата звернення: 25.04.2023).

9. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 332. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022- %D0 %BF#Text (дата звернення: 26. 04.2023).

10. Платформа "єДопомога" допомагає кожному, хто постраждав від російської агресії. "єДопомога". Міністерство соціальної політики України. 2022 р. URL: https://edopomoga.gov.ua/ (дата звернення: 29.04.2023).

REFERENCES

1. ***Ukraintsi nazvaly try holovni problemy krainy***. [Ukrainians named three main problems of the country]. (2020). Ukrainska pravda. (2020). URL: https://www.pravda.com.ua/news/2020/10/20/7270508/ (accessed: 18.04.2023) [in Ukrainian].

2. ***Viina v Ukraini ye naibilshoiu problemoiu dlia svitu – doslidzhennia.*** [The war in Ukraine is the biggest problem for the world – research]. (2022). 04.10.2022 r. URL: https://thepage.ua/ua/news/vijna-v-ukrayini-najbilsha-problema-svitu (accessed: 18.04.2023) [in Ukrainian].

3. ***Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy***. [Ministry of Social Policy of Ukraine]. (2010). Vid 09.12.2010 r. Kyiv. URL: https://www.msp.gov.ua/ (accessed: 20.04.2023) [in Ukrainian].

4. ***Derzhavne pidpryiemstvo "Informatsiino-obchysliuvalnyi tsentr Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy". DP "IOTs Minsotspolityky Ukrainy***". [State enterprise "Information and Computing Center of the Ministry of Social Policy of Ukraine". SE "IOC of the Ministry of Social Policy of Ukraine"]. (2022). Kyiv. URL: https://www.ioc.gov.ua/ (accessed: 20.04.2023) [in Ukrainian].

5. ***Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib*** [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons]. (2015). Zakon Ukrainy vid 20.10.2014 r. No. 1706-VII. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18 (accessed: 20.04.2023) [in Ukrainian].

6. ***Konstytutsiia Ukrainy*** [The Constitution of Ukraine]. (1996), pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28.06.1996 r. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1996, No. 30, st. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254 %D0 %BA/96- %D0 %B2 %D1 %80#Text (accessed: 21.04.2023) [in Ukrainian].

7. ***Skorochennia VVP ta bezpretsedentnyi defitsyt biudzhetu: u MVF otsinyly naslidky viiny dlia ekonomiky Ukrainy.*** [GDP reduction and an unprecedented budget deficit: the IMF assessed the consequences of the war for Ukraine's economy]. (2022). Slovo i dilo. Analitychnyi portal. 20.10.2022 r. URL: https://www.slovoidilo.ua/2022/10/20/novyna /ekonomika/skorochennya-vvp-ta-bezprecedentnyj-deficyt-byudzhetu-mvf-oczinyly-naslidky-vijny-ekonomiky-ukrayiny (accessed: 25.04.2023) [in Ukrainian].

8. ***Pro pidtrymku okremykh katehorii naselennia, yake postrazhdalo u zviazku z viiskovoiu ahresiieiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy*** [On the support of certain categories of the population that suffered in connection with the military aggression of the Russian Federation against Ukraine]. (2022). Postanova Kabinet Ministriv Ukrainy vid 16.04.2022 r. No. 457. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-2022- %D0 %BF#Text (accessed: 25.04.2023) [in Ukrainian].

9. ***Deiaki pytannia vyplaty dopomohy na prozhyvannia vnutrishno peremishchenym osobam*** [Some issues of housing allowance payments to internally displaced persons]. (2022). Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20.03.2022 r. No. 332. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022- %D0 %BF#Text (accessed: 26.04.2023) [in Ukrainian].

10. ***Platforma "yeDopomoha" dopomahaie kozhnomu, khto postrazhdav vid rosiiskoi ahresii.*** [The "eHelp" platform helps everyone who suffered from Russian aggression]. (2022). "yeDopomoha". Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy. 2022 r. URL: https://edopomoga.gov.ua/. (accessed: 29.04.2023) [in Ukrainian].

Дата надходження: 02.06.2023 р.

Nataliia Blok
Lviv Polytechnic National University,
Senior Lecturer of the Department of
civil law and procedure of Educational and Scientific
Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative education
candidate of laws sciences,
nataliia.v.blok@lpnu.ua
https://orcid.org/0000-0002-7052-5297

SOME MATTERS OF SOCIAL SECURITY INTERNALLY DISPLACED PERSONS UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

The article analyzes the social security of internally displaced persons. Based on the analysis of current legislation and modern scientific research, a definition of the concept of "internally displaced persons" is proposed. The causes of forced migration and their impact on the social security of internally displaced persons in Ukraine are indicated. Namely, due to the military aggression of the Russian Federation against Ukraine, a large number of Ukrainian citizens were forced to move, saving their own lives, which led to forced migration, both external and internal. Statistical data on the number of internally displaced persons are indicated. The constitutional rights of a person, a citizen and internally displaced persons are specified. It is indicated that the fact of internal displacement is confirmed by a certificate of registration of an internally displaced person.

It was established that the state maximally contributes to the support of such a category of population as internally displaced persons and maximally mitigates the consequences of the armed

aggression of the Russian Federation. It is noted that for the development and improvement of the material and technical base aimed at ensuring the protection of the rights and freedoms of internally displaced persons, funds from enterprises, institutions and organizations, foreign states and international organizations can be attracted in the form of charitable, humanitarian, material and technical assistance, charitable organizations and public associations, other sources not prohibited by law. It is noted that for persons with disabilities and children and for other internally displaced persons, financial support for accommodation is provided, as well as one-time assistance can be received by persons who have been evacuated from the areas of hostilities. It is indicated that compensation is provided to owners of damaged or destroyed housing, compensation for damages, as well as compensation to entrepreneurs for employment of internally displaced persons. It is noted that the promotion and implementation of political, economic, cultural and other measures for the social protection of internally displaced persons and other citizens of Ukraine is an important duty of the state.

Keywords: forced migration; internally displaced persons; constitutional rights; social welfare; resettlement of people.

УДК 342.951:351.713

Zoryana Dobosh
Lviv Polytechnic National University,
Educational and Scientific Institute of Law,
psychology and innovative education
Candidate of Jurispondence,
Associate Professor of the Department of Civil Law and Procedure
zoryana.a.dobosh@lpnu.ua
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-3680-7207

CONCEPT OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE CONDITIONS OF THE FORMATION OF THE PUBLIC-SERVICE STATE

http://doi.org/10.23939/law2023.39.074

© Добош З., 2023

The article is devoted to the problem of forming an updated concept of public administration in the conditions of the formation of a public service state in Ukraine.

The article analyzes the main prerequisites for the formation of the updated concept of public administration, the historical aspects of the birth of the relevant ideology, the formation of a philosophical and scientific idea regarding the terminological outline of the relevant concepts dedicated to the improvement of management processes in the state.

Special attention is paid to the process of debureaucratization of management processes, strengthening of their flexibility, result-orientedness, involvement of the public in them.

It is noted that the updated concept of public administration is being formed in the conditions of the formation of a public-service state in Ukraine and the establishment of "people-centrism" as a new philosophy of administrative-legal relations and interaction between the state and its citizens.

It has been found that the establishment of "people-centeredness" as a new philosophy of administrative-legal relations and public management presupposes the predominance of the interests of man and society over the interests of the state.

Special attention is devoted to the peculiarities of the normative and legal framework of modern public administration, to the search for ways to transform modern legislation in this area. It was found that the ideas of digitalization of the process of providing administrative services, creation of a single state web portal for their provision, rationalization and minimization of the list of documents and procedures used to obtain administrative services became important ideas enshrined in the current legislation of Ukraine.

The role of the Ministry of Digital Transformation of Ukraine in the process of forming the updated concept of public administration in Ukraine is characterized.

The importance of further work on the implementation of the "Digital State" project, which is actively implemented through the convenient online system "Action", was emphasized. Among the effective tools, the approval of which requires further support from

the state, the services for providing electronic permit documents through the "Diya" portal, the electronic court system, electronic voting, etc., are mentioned.

Keywords: public management; public management bodies; concept of public management; public service state; people-centeredness; public service activity.

Formulation of the problem. The transformation of management processes in our country takes place under the influence of the priorities of the formation of a public-service state and depends on the socially accepted concept of public management in Ukraine. Today, the formation of an updated concept of public administration in the conditions of the formation of a public service state is particularly relevant. It remains extremely important to introduce the principles of people-centeredness into public life, the "service" of the state to its citizens, the combination of centralism and decentralism in the field of public management, informatization and digitalization of management processes, the establishment of electronic communication between the state and citizens, the correlation of management decisions with the results of feedback from public bodies governance with citizens, ensuring the priority of national security in conditions of war, countering cyber threats. The organization of these processes requires the formation of a scientific basis that would allow taking into account the basic needs of society, the risks associated with its implementation.

Analysis of the study of the problem. The problems of forming an updated concept of public administration in the conditions of the formation of a public-service state in Ukraine still remain outside the attention of the scientific community. Certain aspects of public administration and the formation of a public service state were the subject of research by such scientists as V. Averyanov, V. Berezhny, O. Bosak, V. Derets, I. Lychenko, L. Prokopenko, O. Tsyganov, A. Shkolyk and other. In the future, a comprehensive study of the main goals of the formation of the updated concept of public administration in the conditions of the formation of a public-service state in Ukraine and the problems associated with their implementation remains relevant.

The aim is a scientific analysis of the main aspects of the formation of an updated concept of public administration in the conditions of the formation of a public service state in Ukraine.

Presenting main material. The formation of the concept of public administration in Ukraine is a continuation of global trends in this area. The systematic approach to the identification of public administration was first tested in 1887 by the American scientist V. Wilson, who emphasized the importance of the administrative element of state activity.

Subsequently, in foreign literature, an explanation of this term was proposed through a terminological outline of the way to obtain the resources needed to achieve the most important goal of state policy in the best way [1, p. 15], or the spheres of theory and practice regarding the internal functioning of state institutions in order to solve management issues related to control, organizational and information support, planning, personnel support, and performance evaluation [2].

Such a variety of approaches of foreign scientists regarding the explanation of the content of the category "public administration" is a reflection of different concepts of public administration that were established in the world at the end of the 20th and the beginning of the 21st centuries.

Among the most widespread, we should mention the neo-institutional theory, the concept of the "activating state", the theory of political networks, and the concept of "management by results" [3, p. 32–35].

New concepts approved the updated philosophy of management processes in the state. Without delving into the specifics of these concepts, it should be emphasized that the emphasis of their founders was shifted to the search for new resources to solve the problem of increasing the efficiency of management institutions and coordinating their interactions, recognizing the need for public discussion, dialogue between

representatives of society and the state, the importance of the role of the state in solving the problems of their members, focusing on the final result [3, p. 32–35].

The approval of public management as a new form of management in the public sphere is due to the need to shift the emphasis from the implementation of control and supervisory functions to public service activities, to recognize the need to transform management institutions and procedures, to improve their work [4].

Gradually, such priorities were established in legislation, for example, in the Concept of administrative reform in Ukraine, approved by the Decree of the President of Ukraine dated July 22, 1998 No. 810/98.

As noted by domestic authors, there was a reorientation of the management mechanism, replacement of its component motivational basis, in particular, gradually the principle of "command and control" was replaced by "motivate and get results" [5, p. 77–78].

As rightly noted by I. Lychenko and M. Minenko, the usual methods of management also changed, they became more flexible, procedures began to become less bureaucratized, and more oriented to the result, to the stable provision of high-quality service to members of society, the provision of high-quality public services [6, p. 179].

The updated concept of public administration is being formed in the conditions of the formation of a public-service state in Ukraine and the establishment of "people-centeredness" as a new philosophy of administrative-legal relations and interaction between the state and its citizens.

In recent years, scholars have actively supported the concept of a "people-centered" orientation of administrative law, formed in opposition to the concept of serving the interests of the state apparatus, state-centrism and paternalism, traditional for the Soviet period. This doctrine, according to domestic scientists, should be based on the defining focus of administrative law and the entire state apparatus on the establishment, provision, and protection of human rights, subordinating all state institutions and management procedures to them. Guaranteeing the realization of human rights should become the main duty of the state [7, p. 239].

For the first time, V. Averyanov wrote about the idea of "people-centeredness", insisting that it is based on the potential of state and non-state institutions for the formation and implementation of legal rights of citizens in administrative relations with them [7, p. 239].

The establishment of "people-centeredness" as a new philosophy of administrative-legal relations and public management presupposes the predominance of the interests of man and society over the interests of the state. At the same time, priority is given not so much to the application of administrative and legal means of restoring violated rights and punishing the guilty, but to the formation of preventive procedures, a mechanism for the implementation of positive management actions and the implementation of clear management procedures for the realization of human rights, appropriate conditions for meeting the needs of people through public management procedures, general functioning of public legal institutions regarding the provision of administrative and legal services [8, p. 18–24].

The establishment of people-centrism as a new ideology of administrative-management relations in the state involves not only clear regulation of legal personality and mechanisms for the implementation of the functions of subjects of public service powers, but also the establishment of a clear system of control mechanisms on the part of the public and judicial authorities.

The establishment of "people-centeredness" is closely related to the implementation of public service activities of state and non-state institutions and the state in general.

The public-service orientation of the state's activity is based on the "new public management" doctrine, which was introduced in Europe. It became quite widespread in Great Britain, the USA, Sweden and Finland in the 80s of the last century. It was based on the principle of "service" and new priorities of relations between the state and its citizens, the principle of evaluating the effectiveness of the state depending on the satisfaction of citizens' expectations [9, p. 33].

The principle of serving the people involves the transformation of the post-Soviet system of public administration based on new value orientations of "serving one's people".

The new priorities of relations between the state and its citizens provide for the improvement of information and communication processes that arise between the subjects of public administration and the citizens of our state, the development of the sphere of public services, the updating of information support for these processes, the development of a flexible response to society's requests, and, at the same time, the simplification administrative and management procedures, improving public access to them, debureaucratization and decentralization of management processes.

Within the framework of public service activities, public management bodies provide administrative services, in particular permit and license, registration and others, consider and resolve individual appeals of individuals and legal entities, their complaints, promote the realization and protection of their legal rights, make individual binding decisions in within the framework of matters of a public nature, etc. [7, p. 239].

Among the regulatory and legal basis of modern public administration, the Laws of Ukraine "On Administrative Services" dated September 6, 2012 N 5203-VI, "On the Permit System in the Field of Economic Activities" dated September 6, 2005 No. 2806-IV, the Decree of the President of Ukraine "On some measures to improve the access of individuals and legal entities to electronic services" of July 29, 2019 No. 558, Regulation on the Unified State Web Portal of Electronic Services, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 4, 2019 No. 1137, Procedure for publishing information on the Internet on the activities of executive authorities, approved by Resolution No. 3 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 4, 2002, and the Procedure for the Integration of Information Systems of State Bodies and Local Self-Government Bodies into the Unified State Portal of Administrative Services, approved by the Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine, the Ministry of Regional Development, of construction and housing and communal services of Ukraine September 8, 2016 No. 1501/248.

These legal acts set the course for digitalization of the process of providing administrative services, creation of a single state web portal for their provision, rationalization and minimization of the list of documents and procedures used to obtain administrative services.

An important stage in the simplification of public administration procedures was the creation of a system of Centers for the provision of administrative services operating on the principle of a "single window".

Since 2013, they have been operating on the basis of the Law of Ukraine "On Administrative Services" dated September 6, 2012 No. 5203-VI as permanent bodies or structural subdivisions of local self-government bodies or local state administration, which are authorized by law to provide administrative services to subjects appeal.

They provide a wide range of administrative services within the framework of the implementation of the general functions of state administrations and local self-government bodies, in particular with regard to issuing passport documents, carrying out registration activities for business entities, registration actions, actions in the field of architecture and urban planning, state registration of ownership of real estate, registration of activities in the field of land management, in the social field, etc.

The process of their transformation into new formations ("Action Centers") with the expansion of advisory services in the field of online public administration platforms is ongoing. Visitors are given access to updated services of administrative services, consultations regarding online services, in particular regarding business (Action. Business). Also, such centers have additional powers to provide free legal assistance, provide postal and banking services, pay for utility services, etc. [10].

Coordinating activities regarding the implementation of e-governance are implemented by the Ministry of Digital Transformation of Ukraine, which was established in Ukraine in 2019. This state institution is responsible for the formation and implementation of state policy regarding digitalization, digital economy, and digital innovations. The efforts of this body are also devoted to the improvement of the electronic

government system, the development of national information resources and document circulation, electronic democracy, and the formation of an information society in our country [11].

Among the important tasks of this institution, it should be noted the formation and adjustment of systems of electronic interaction of public administration bodies, a single state web portal of electronic services, an integrated system of electronic identification, an online platform for the interaction of executive authorities with citizens and institutions of civil society etc. [11].

Online petitions have become an important tool of online communication between public administration bodies and citizens, with the help of which feedback is implemented, authorities are able to identify issues important to citizens and make balanced decisions of an administrative nature, to solve an urgent problem.

In 2015, amendments were made to the Law of Ukraine "On Appeals of Citizens" in order to regulate the application of petitions in Ukraine. As a result, the tools of interaction between public administration bodies and the public were expanded, and citizens were given the right to submit electronic petitions to the President of Ukraine, the Verkhovna Rada, the Cabinet of Ministers, and local self-government bodies.

Today, electronic petitions are used at the state and local levels.

Communication can be made through the official website of the bodies concerned by the petition or the website of the public association implementing this petition.

This means of e-democracy provides for a clear recording of the start date of the survey and the list of persons who participated in it. At the same time, the content of the petitions should not refer to calls for the overthrow of the constitutional system of Ukraine, violation of the territorial integrity of our state or the implementation of terrorist acts, promote war, violence, cruelty, etc.

The state envisaged the implementation of a number of comprehensive measures related to the optimization of the procedure for providing administrative services, the implementation of the phased implementation of the electronic services system, the creation of a unified information and telecommunications infrastructure in the field of administration of important spheres of social life, and increasing the ability of members of society to receive electronic services.

Among the effective tools, the approval of which has already started, we should mention services for providing electronic permit documents through the Diya portal, electronic court systems, electronic voting etc.

The "Digital State" project is actively implemented through the convenient online system "Diya". Already with the help of the online system "Diya" and the corresponding mobile application, electronic administrative services are available for automatic registration of the FOP and its closure, ordering an individual number plate, state registration of rights to real estate, issuing a construction passport, extracts from the EDR, about a land plot, about criminal record, place of residence, marriage and its dissolution, name change, death. We also provide a wide range of services related to declaration (declaration of the payer of a single tax, declaration of waste, on the readiness of the facility for operation based on the building passport), licensing (license for fire-fighting activities, for the production of medicines, for their import, for road transport services, for sale of medicines) etc.

Quite often, electronic platforms and applications make it possible to collect information about various types of damage caused to the state or individual citizens. Among them are information portals for collecting information about environmental crimes committed in connection with military operations (application at the link: https://shtab.gov.ua). With this application, citizens can report environmental damage caused by the military actions of an aggressor country.

The official web resource and mobile application of the Ministry of Environment EcoZagroza allows you to collect information about the state of natural resources, data from monitoring systems and information about radiation pollution in our state and other environmental information, and display the collected information on an interactive map of the country.

It seems appropriate to further expand the capabilities of state online platforms for the provision of administrative services and communication of the state with citizens using electronic services, to modernize web portals for the provision of administrative services and increase their number, and at the same time to strengthen work on ensuring their security, confidentiality of work with personal data, improving the interfaces for the provision of electronic services, popularizing electronic services and expanding the information campaign regarding their popularization through the preparation of relevant video materials and informational messages.

Informatization and digitization of the sphere of provision of administrative services provides time savings, mobility and competitiveness to their consumers, reduction of costs for maintaining the apparatus of the public administration body, transparency, accessibility and effectiveness of public administration and security and protection of personal data of consumers of administrative services.

The priorities in the field of providing electronic services should be the definition of uniform standards to ensure free public access to them, the fixation of unified administrative procedures for activities in this field and assessment of its quality [12, p. 73].

In the conditions of digitization of the sphere of public service provision, the issue of ensuring information security has become extremely important.

Informatization of management processes is extremely necessary to ensure the innovative development of society, strengthening public control over management activities in the state, establishing clear mechanisms for the administration of important areas of public management, ensuring the proportionality of the quality of public services and the money paid by taxpayers to obtain them, guaranteeing the quality of public functioning – service institutions in the state.

However, as noted by domestic authors, the processes of informatization and digitalization of public management processes in the aspect of conducting military operations in Ukraine have their own characteristics [13, p. 19]. Services and platforms used by the state to provide public legal services are subject to cyber attacks, information resources of public administration bodies are under constant threat.

It is important for the state to counter cyber threats, improve the quality of the software used by the state to administer the sphere of public administration and provide administrative services in an online format, work to identify sources of threats, and strengthen legal responsibility for actions that can harm consumers of public legal services , hinder the provision of high-quality digital public and legal services, harm the activities of public administration bodies in the information space [14, p. 81].

Changes in the field of public administration during the war should not contribute to the deterioration of its quality and rejection of digitalization of management processes.

The answer to the challenges should be the further improvement of the system of providing electronic services, the optimization of the administration procedures of important spheres of managerial influence, the search for a perfect model of the combination of centralism and decentralism regarding the delimitation of the competence of management institutions, the formation of a new model of relations with the public (expanding the sphere of citizen involvement in the processes of social life, volunteering).

It is time to expand the communication links of judicial bodies and public administration bodies in the conditions of digital transformation of the state.

Already from 2023, in the Diya application, you can receive informational messages about court sessions in which a person is a party to the case, court decisions.

The concept of public administration in the conditions of the formation of a public-service state is a system of a socially accepted model of implementation in the state of the organizing and regulatory influence of state institutions on various spheres of social relations in order to organize them and achieve the strategic tasks of state bodies, ensuring the implementation and protection of rights, freedoms and legitimate interests citizens.

Conclusions. The process of informatization and digitization of the sphere of public administration has not yet been completed. The expansion of the state's practical steps towards the implementation of the

main tasks of the National Informatization Program, defined by the Law of Ukraine "On the National Informatization Program", remains relevant. It is time to use information and communication technologies in the field of public and legal relations, to introduce new mechanisms of electronic governance and electronic democracy, and the system of state information resources. The state should continue to expand the approval of information and communication technologies, electronic public services, promote the expansion of the use of electronic document circulation mechanisms in the system of public administration, information and analytical support of state institutions.

REFERENCES

1. Keeling D. (1972). Management in Government. London : Allen & Unwin, 216 p. [in English].
2. ***Hlosariy Prohramy rozvytku OON*** [Glossary of the United Nations Development Program]. URL: http://www.unpan.org/Directones/UNPublicAdministrationGlossary [in Ukrainian].
3. Berezhnyy V. O. (2013). ***Suchasni kontseptsiyi publichnoho upravlinnya*** [Modern concepts of public administration]. Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya. No. 2. P. 31–38. [in Ukrainian].
4. Bosak O. Z. (2010). ***Publichne upravlinnya yak nova model' upravlinnya u derzhavnomu sektori*** [Public management as a new model of management in the public sector]. Derzhavne upravlinnya: teoriya ta praktyka. No. 2. 2010. URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/2010_2/txts/10bozuds.pdf. [in Ukrainian].
5. ***Yevropeyizatsiya publichnoho administruvannya v Ukrayini v konteksti yevropeys'koyi intehratsiyi*** [Europeanization of public administration in Ukraine in the context of European integration]. Materialy nauk.-prakt. konf. (17 hrud. 2009 r.) Dnipropetrovs'k. : DRIDU NADU. 224 p. [in Ukrainian].
6. Lychenko I. O. (2009). ***Administratyvno-pravovyy zakhyst prava vlasnosti v Ukrayini*** [Administrative and legal protection of property rights in Ukraine]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. L'viv, 264 p. [in Ukrainian].
7. Aver'yanov V. B., Derets' V. A., Shkolyk A. M. ta in. (2007). ***Derzhavne upravlinnya: yevropeys'ki standarty, dosvid ta administratyvne pravo*** [Public administration: European standards, experience and administrative law]. Kyyiv: Yustinian, 288 p. [in Ukrainian].
8. Lychenko I. O. (2020). ***Realizatsiya kontseptsiyi publichno-servisnoyi derzhavy v Ukrayini*** [Implementation of the concept of public service state in Ukraine]. Mizhnarodnyy naukovyy zhurnal "Internauka". Ceriya: "Yurydychni nauky". No. 7 (29). P. 18–24 [in Ukrainian].
9. Tsyhanov O. H. (2018). ***Administratyvni posluhy u sferi pravookhoronnoyi diyal'nosti Ukrayiny*** [Administrative services in the sphere of law enforcement activities of Ukraine]: dys. … d. yu. n.: 12.00.07. Kyyiv. 556 p. [in Ukrainian].
10. ***Osoblyvist' Diya Tsentriv*** [Feature Action Centers]. URL: https://center.diia.gov.ua/about-cnap.
11. ***Polozhennya pro Ministerstvo tsyfrovoyi transformatsiyi Ukrayiny.*** (2019). [Regulations on the Ministry of Digital Transformation of Ukraine]**: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 18 veresnya 2019 r. No. 856. Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny**. No. 80. P. 7 [in Ukrainian].
12. Tyshchenkova I. O. (2017). ***Elektronni posluhy u diyal'nosti publichnoyi administratsiyi Ukrayiny*** [Electronic services in the activity of the public administration of Ukraine] : monohraf. Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav. 156 p. [in Ukrainian].
13. Lychenko I. O., Pohorilets' M. V. (2022). ***Informatsiyna bezpeka diyal'nosti orhaniv publichnoho upravlinnya v period viyny v Ukrayini*** [Information security of activities of public administration bodies during the war in Ukraine]. Zhurnal skhidnoyevropeys'koho prava. No. 102. P. 14–19 [in Ukrainian].
14. Koruts U. Z. (2020). ***Zapobihannya ta protydiya propahandi viyny ta informatsiynym zahrozam v Ukrayini*** [Prevention and countering of war propaganda and informational threats in Ukraine]. Publichne pravo. No. 2. P. 80–87 [in Ukrainian].

Дата надходження: 11.08.2023 р.

Зоряна Добош
Національний університет "Львівська політехніка",
доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
zoryana.a.dobosh@lpnu.ua
https://orcid.org/0000-0002-3680-7207

КОНЦЕПЦІЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ ПУБЛІЧНО-СЕРВІСНОЇ ДЕРЖАВИ

Стаття присвячена проблемі формування оновленої концепції публічного управління в умовах формування публічно-сервісної держави в Україні.

У статті проаналізовано основні передумови формування оновленої концепції публічного управління, історичні аспекти зародження відповідної ідеології, формування філософської та наукової ідеї щодо термінологічного окреслення відповідних концепцій, присвячених удосконаленню управлінських процесів у державі.

Особливу увагу надано процесу дебюрократизації управлінських процесів, посилення їх гнучкості, орієнтованості на результат, залучення до них громадськості.

Відзначено, що оновлена концепція публічного управління формується в умовах становлення публічно-сервісної держави в Україні та утвердження "людиноцентризму" як нової філософії адміністративно-правових відносин та взаємодії держави і її громадян.

З'ясовано, що утвердження "людиноцентризму" як нової філософії адміністративно-правових відносин та публічного управління передбачає превалювання інтересів людини і суспільства над інтересами держави.

Особливу увагу присвячено особливостям нормативно-правової основи сучасного публічного управління, пошуку шляхів трансформації сучасного законодавства у цій сфері. З'ясовано, що важливими ідеями, закріпленими у чинному законодавстві України, стали ідеї діджиталізації процесу надання адміністративних послуг, створення єдиного державного веб-порталу щодо їх надання, раціоналізації й мінімізації переліку документів та процедур, які застосовуються задля отримання адміністративних послуг.

Охарактеризовано роль Міністерства цифрової трансформації України у процесі формування оновленої концепції публічного управління в Україні.

Наголошено на важливості подальшої роботи щодо впровадження проєкту "Цифрова держава", що активно реалізується через зручну онлайн-систему "Дія". Серед дієвих інструментів, апробація яких потребує подальшої підтримки держави, згадано послуги з надання електронних дозвільних документів через портал "Дія", систему електронний суд, електронне голосування, тощо.

Ключові слова: публічне управління; органи публічного управління; концепція публічного управління; публічно-сервісна держава; людино центризм; публічно-сервісна діяльність.

Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”

№ 3 (39), 2023

УДК 34.096

Ірина Крикавська
Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
iryna.v.krykavska@lpnu.ua
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-6108-2447

Мар’яна Повалена
Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
mariana.v.povalena@lpnu.ua
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0001-5638-200X

Остап-Зеновій Музика
Національний університет “Львівська політехніка”,
студент другого курсу магістратури
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
ostap-zenovii.muzyka.mpvpr.2022@lpnu.ua

ІНФОРМАЦІЙНІ ЗАГРОЗИ В МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

http://doi.org/10.23939/law2023.39.082

© Крикавська І., Повалена М., Музика О.-З., 2023

У статті досліджуються питання інформаційної безпеки як стану захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, за якого слід запобігати заподіянню шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується.

Мережа Інтернет впливає на інформаційну безпеку як позитивно, так і негативно, з одного боку, повний доступ до всієї інформації з можливістю подальшої фільтрації, перевірки і визначення для себе, яким джерелам можна довіряти, а яким не варто, з другого боку, легкість просування ворожих наративів через недостатність контролю, а також легкість через незнання потрапити не на ті посилання, наприклад, у тих людей, які користуються Інтернетом російською мовою, будуть в стрічці переважно промосковські новини і без знання обох мов дуже легко потрапити під вплив пропаганди.

Досліджуються шляхи негативного впливу, що застосовуються ворогом в інформаційному середовищі Інтернет.

На сучасному етапі розвитку законодавчого регулювання боротьби з дезінформацією в мережі Інтернет немає чітких механізмів притягнення до відповідальності осіб, що створюють пабліки чи так звані канали з поширення дезінформації, а тим паче, за коментарі в таких пабліках.

Враховуючи сутність і складність цифрового середовища та основ його функціонування, притягнення до відповідальності за поширення інформації, що не є обмеженою законами України, зокрема законом "Про інформацію", потребує додаткового вивчення та вирішення шляхів врегулювання.

Окреслено необхідні пріоритетні напрями для протидії масштабним інформаційним загрозам в мережі Інтернет, операціям інформаційної війни ворога.

Важливим є висновок щодо необхідності підвищення рівня інформаційної грамотності населення України для подолання інформаційних загроз в мережі Інтернет, прийняття на законодавчому рівні урядових програм та освітніх заходів органів місцевого самоврядування для підвищення цифрової грамотності населення, особливо з тих питань, що стосуються інформаційної безпеки в мережі Інтернет.

Ключові слова: інформаційна безпека; інформаційні загрози; Інтернет.

Постановка проблеми. Сучасна ситуація в Україні, зокрема війна з Росією, поглиблює розуміння надважливості необхідності розбудови ефективної системи забезпечення захисту українського інформаційного простору, зокрема в мережі Інтернет. Для забезпечення інформаційної безпеки було прийнято нормативні акти, що врегульовують основні питання, зокрема рішення Ради національної безпеки й оборони України від 29 грудня 2016 року "Про Доктрину інформаційної безпеки України", а також Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року "Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану".

Однак інформаційні загрози в мережі Інтернет є дуже динамічним явищем, що потребує постійного реагування і вдосконалення правового регулювання для їх подолання.

Мережа Інтернет впливає на інформаційну безпеку як позитивно, так і негативно. З одного боку – повний доступ до всієї інформації з можливістю подальшої фільтрації, перевірки, і визначення для себе, яким джерелам можна довіряти, а яким не варто, з другого – легкість просування ворожих наративів через недостатність, а подекуди й неможливість контролю.

Аналіз дослідження проблеми. У вітчизняній науковій літературі проблеми інформаційної безпеки досліджували Д. Смотрич, Л. Браілко, І. Боднар, С. Кавун та інші.

Метою статті є розгляд проблемних питань інформаційної безпеки в умовах війни на просторах Інтернету та шляхи протистояння таким загрозам.

Виклад основного матеріалу. Інформаційне середовище завжди впливало на емоційний стан людей, ставлення до певних подій та явищ, цінності. В умовах війни вплив через інформаційне середовище використовується ворогом для маніпуляцій свідомістю та діями не лише окремих індивідів, але й цілих груп осіб, що є загрозою національній безпеці. Слід звернути увагу на те, що вважається загрозою на законодавчому рівні, відповідно до Закону України "Про національну безпеку України" загрози національній безпеці України – це явища, тенденції та фактори, які унеможливлюють або утруднюють, чи можуть унеможливити або утруднити реалізацію національних інтересів і збереження національної цінності України [1]. Такий негативний вплив здійснюється за допомогою засобів масової інформації, а найактивніше за допомогою соціальних мереж у мережі Інтернет.

В інформаційному середовищі Інтернет для пропаганди ворогом найактивніше використовуються соціальні мережі, месенджери, зокрема пабліки у них, що зумовлено реаліями сьогодення. Оскільки в умовах війни для кожного українця стало щоденною звичкою відстеження новин у реальному часі за допомогою отримання інформації у групах у месенджерах та соціальних мережах, логічним є активація пропагандистської діяльності ворога саме на цих платформах. Найбільшої популярності набули такі соціальні мережі, як Телеграм і Фейсбук, хоч і довіра до місцевих медіа і зросла, але чистота споживання їх контенту навпаки знизилась. Натомість, спостерігається значне зростання груп і каналів у месенджерах (від 11 до 41 %), а також ютуб (від 21 до 29 %) [2].

Однак негативний вплив ворог здійснює не лише шляхом маніпуляцій, створюючи власні пабліки, але й, наприклад, поширюючи "фейки" у коментарях у групах пабліків, що мають проукраїнську орієнтацію чи створюючи дуже правдоподібні "інформаційні вкиди", які поширюють ці пабліки.

Слово "фейк" походить від англ. fake – підробка, інформаційна містифікація чи відверта дезінформація з метою введення в оману, шахрайство [3]. Незважаючи на існування такого явища, такого терміна немає у законодавстві України, що ускладнює його регулювання та подолання.

Слушно зазначає І. Мудра: "… на фейки взагалі можна було б не звертати увагу, сприймати їх як байки чи гуморески, якби такі повідомлення не були б інформаційною зброєю масового ураження проти українського народу, яку активно застосовує у війні Росія. Основна мета фейкових повідомлень як інструменту інформаційної війни – це посіяти сумніви і переконати аудиторію у правдивості поданої інформації. А завдання: дезінформувати аудиторію; пропагувати власне бачення, політику чи позицію; викликати агресію; похитнути позицію індивідума і заставити його засумніватися; посіяти паніку; змінити уставлену думку в аудиторії; спонукати по певної дії; активувати увагу і зацікавити аудиторію; переконати аудиторію за допомогою вигаданих фактів; залякування аудиторії тощо. Тому пропонуємо таке визначення фейку: Фейк – це спеціально створена новина, подія чи журналістський матеріал, який містить неправдиву або перекручену інформацію, що дискримінує певну людину чи групу осіб в очах аудиторії" [4].

На сучасному етапі розвитку законодавчого регулювання боротьби з дезінформацією в мережі Інтернет немає чіткого механізму притягнення до відповідальності осіб, що створюють пабліки чи так звані канали, за поширення фейкової інформації, а тим паче, за коментарі в таких пабліках.

Враховуючи сутність і складність цифрового середовища й основ його функціонування, притягнення до відповідальності за поширення інформації, що не є обмеженою законами України, зокрема законом "Про інформацію", потребує додаткового вивчення та вирішення шляхів врегулювання.

Важливим є також рівень інформаційної грамотності населення України для подолання інформаційних загроз у мережі Інтернет. Оскільки ми звикли сприймати Інтернет як безпечне середовище, з якого отримуємо корисну інформацію, розваги, спілкування, перебудова сприйняття такого середовища як такого, що може нести значні загрози, є досить складним процесом, що потребує усвідомленості і конкретних знань, зокрема щодо методів маніпуляцій свідомістю людей за допомогою інформаційної пропаганди в мережі Інтернет. Отже, необхідним є прийняття на законодавчому рівні урядових програм та освітніх заходів органів місцевого самоврядування для підвищення цифрової грамотності населення, особливо з тих питань, що стосуються інформаційної безпеки в мережі Інтернет.

Слушною є думка, що для протидії масштабним інформаційним загрозам у мережі Інтернет, операціям інформаційної війни ворога, пріоритетними напрямами мають бути: 1) створення власної національної моделі інформаційного простору та забезпечення розвитку інформаційного суспільства; 2) модернізації усієї системи інформаційної безпеки держави та формування й реалізація ефективної інформаційної політики; 3) вдосконалення законодавства з питань інформаційної безпеки, узгодження національного законодавства з міжнародними стандартами та дієве правове

регулювання інформаційних процесів; 4) розвиток національної інформаційної інфраструктури; 5) підвищення конкурентоспроможності вітчизняної інформаційної продукції та інформаційних послуг; 6) впровадження сучасних інформаційно-комунікативних технологій у процеси державного управління; 7) ефективна взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства під час формування, реалізації та коригування державної політики в інформаційній сфері [5].

Висновки. Як свідчать реалії сьогодення, інформаційна війна Росії не має кордонів – вона направлена як на Україну, так і на країни Європи. А види інформаційних операцій в мережі Інтернет обмежені тільки уявою ворога, і щоб запобігти та протидіяти інформаційним загрозам, потрібно не лише прийняти нормативно правові-акти, які б відповідали реаліям сьогодення, а й створити ефективну систему інформаційної безпеки, розробити дієві стратегії та тактики протидії тим чи іншим загрозам, розробити новий план заходів щодо реалізації Стратегії інформаційної безпеки.

Не варто недооцінювати те, що в умовах інформаційної війни на нас діє цілий комплекс інформації, який був розрахований на маніпуляцію громадською думкою за допомогою різних методів.

Сьогодні відповідні міністерства і відомства працюють над посиленням комунікацій, підтримують різного роду ініціативи, але без конкретного плану заходів ця робота не може бути ефективною. Отже, виникає необхідність не лише вчасних відповідей на такі інформаційні загрози, але і здатність попереджувати загрози.

В умовах сьогодення інформаційний простір України в мережі Інтернет є недостатньо захищений від ворожих атак, що і допомагає державі агресору раз за разом знаходити способи здійснювати негативний вплив. Оскільки цифрове середовище складно піддається демократичному централізованому регулюваню, вбачається доцільним розглянути інші шляхи вирішення, зокрема інформаційна освіта населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31.

2. Комплексне дослідження: як війна змінила мене та країну. Підсумок року. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kompleksne_dosl_dzhennya_yak_v_yna_zm_nila_mene_ta_kra_nu_p_dsumki_roku.

3. Слово фейк. Словотвір. https://slovotvir.org.ua/words/feik

4. Мудра І. (2016). Поняття фейк та його види у ЗМІ. *Теле- та радіожурналістика*, *вип. 15,* 184–188. http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/teleradio/article/viewFile/694/699

5. Ільницька У. (2016). Інформаційна безпека України: сучасні виклики, загрози та механізми протидії негативним інформаційно-психологічним впливам, *Humanitarian vision, Vol. 2, Num. 1,* 27–32. http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2016_2_1_7

REFERENCES

1. ***Pro natsional'nu bezpeku Ukrayiny : Zakon Ukrayiny vid 21.06.2018 r. No. 2469-VIII*** [On the national security of Ukraine: Law of Ukraine dated June 21, 2018 No. 2469-VIII].Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2018. No. 31 [in Ukrainian].

2. ***Kompleksne doslidzhennya: yak viyna zminyla mene ta krayinu*** [Comprehensive Study: How the War Changed Me and the Country]. Pidsumok roku. Retrieved from: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kompleksne_dosl_dzhennya_yak_v_yna_zm_nila_mene_ta_kra_nu_p_dsumki_roku (accessed 29.09.2023). [in Ukrainian].

3. ***Slovo feyk. Slovotvir.*** [The word fake. Word work]. Retrieved from: https://slovotvir.org.ua/words/feik (accessed 29.09.2023).

4. Mudra I. (2016). ***Ponyattya feyk ta yoho vydy u ZMI*** [The concept of fake and its types in mass media]. Tele- ta radiozhurnalistyka, Vyp. 15, 184–188. Retrieved from: http://publications.lnu.edu.ua/collections/index.php/teleradio/article/viewFile/694/ 699(accessed 29.09.2023). [in Ukrainian].

5. Il′nyts'ka U. (2016). ***Informatsiyna bezpeka Ukrayiny: suchasni vyklyky, zahrozy ta mekhanizmy protydiyi nehatyvnym informatsiyno-psykholohichnym vplyvam*** [Information security of Ukraine: modern challenges, threats and countermeasures against negative informational and psychological influences], Humanitarian vision, Vol. 2, No. 1, 27–32. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hv_2016_2_1_7 (accessed 29.09.2023). [in Ukrainian].

Дата надходження: 12.08.2023 р.

Iryna Krykavska
Lviv Polytechnic National University,
Assistant professor of the Department of administrative and informational law of
Educational and Scientific Institute of Jurisprudence,
Psychology and Innovative Education
Candidate of Laws Sciences
iryna.v.krykavska@lpnu.ua
ORCID iD: https://orcid.org /0000-0002-6108-2447

Mariana Povalena
Lviv Polytechnic National University,
Assistant professor of the Department of administrative and informational law of
Educational and Scientific Institute of Jurisprudence,
Psychology and Innovative Education
Candidate of Laws Sciences
mariana.v.povalena@lpnu.ua
ORCID iD: https://orcid.org /0000-0001-5638-200X

Ostap-Zenovii Muzyka
Lviv Polytechnic National University,
Master's degree student of
Educational and Scientific Institute of Jurisprudence,
Psychology and Innovative Education
ostap-zenovii.muzyka.mpvpr.2022@lpnu.ua

INFORMATION THREATS ON THE INTERNET IN THE CONDITIONS OF WAR IN UKRAINE: PROBLEMATIC ISSUES OF LEGAL REGULATION

The article examines the issue of information security as a state of protection of the vital interests of a person, society and the state, in which damage should be prevented due to: incompleteness, untimeliness and implausibility of the information used.

The current situation in Ukraine, in particular the war with Russia, deepens the understanding of the urgency of the need to build an effective system to ensure the protection of the Ukrainian information space, in particular the Internet. In order to ensure information security, normative acts regulating the main issues were adopted, in particular the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated December 29, 2016 "On the Information Security Doctrine of Ukraine", as well as the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated March 18, 2022 "Regarding the implementation of a unified information policy in the conditions of martial law." However, informational threats on the Internet are a very dynamic phenomenon that requires constant response and improvement of the legal regulation of their submission.

The Internet affects information security both positively and negatively. On the one hand – full access to all information, with the possibility of further filtering, checking, and determining for yourself

which sources can be trusted and which should not, on the other hand – the ease of promoting hostile narratives, due to the insufficiency, and in some cases, the impossibility of control.

The Internet network affects information security both positively and negatively, on the one hand, full access to all information, with the possibility of further filtering, checking, and determining for yourself which sources can be trusted and which should not, on the other hand, the ease of promoting hostile narratives, through the lack of control, as well as the ease due to ignorance to fall into the wrong tags, for example, those people who use the Internet in Russian will have mainly pro-Moscow news in their feed, and without knowledge of both languages it is very easy to fall under the influence of propaganda.

The ways of negative influence used by the enemy in the information environment of the Internet have been studied.

The essential priority directions necessary to counteract large-scale information threats on the Internet, the enemy's information warfare operations, are outlined.

An important conclusion is the need to increase the level of information literacy of the population of Ukraine in order to overcome information threats on the Internet.

Keywords: information security; information threats; Internet.

Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки"
№ 3 (39), 2023

УДК 342.95:349.6

Uliana Kostiuk
Lviv Polytechnic National University,
graduate student of the Department of Civil Law and Procedure
Educational and Scientific Institute of Law,
psychology and innovative education
uliana.i.kostiuk@lpnu.ua

MODERN PRINCIPLES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL SUPPORT FOR THE ACTIVITIES OF JUDICIAL BODIES AS SUBJECTS OF PROTECTION OF THE RIGHT OF CITIZENS TO AN ENVIRONMENT SAFE FOR LIFE AND HEALTH IN UKRAINE

http://doi.org/10.23939/law2023.39.088

© Костюк У., 2023

The article is devoted to the problem of identifying the main principles of administrative and legal support for the activities of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine.

Special attention is paid to the regulatory and legal principles of administrative and legal support for the activities of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine. It was established that they determine the competence of judicial bodies, fix the procedure for the implementation of administrative justice in such cases, determine the procedural rights of the participants in the trial, etc. Normative and legal principles are a reflection of the institutional principles of the functioning of the judicial power, and are evidence of the normatively defined special role of judicial bodies in Ukrainian society as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health.

The organizational and legal principles of administrative and legal support for the activities of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine have been analyzed. The principles (principles) of administrative proceedings fixed in Part 3 of Article 2 of the Code of Administrative Procedure.

It has been established that the judicial principles of administrative and legal support for the activities of judicial bodies (organizational – in the narrow sense) are evidence of the stability of the judicial system, the organizational ability to guarantee the protection of citizens' rights in the field of the environment.

It was established that the achievement of the principle of the effectiveness of the functioning of judicial authorities in the defined sphere is essential for all administrative and legal support of the activities of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine. It is recognized that new challenges and threats existing in Ukraine must be taken into account on the way to increase efficiency, and the system of administrative and legal support itself must be transformed under the influence of modern trends in the field of justice.

The processes of improving the efficiency of the communication system of bodies and institutions of judicial power, digitalization of judicial activity, ensuring public access, information availability and openness of judicial bodies are characterized.

Keywords: administrative and legal support; citizens' rights; protection of citizens' rights; environment safe for life and health; justice; judicial bodies.

Formulation of the problem. Identification of the main principles of administrative and legal support for the activities of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine is the key to a comprehensive understanding of the instruments of influence of judicial bodies on legal relations arising in the defined sphere, contributes to the understanding of the way of organization of functioning judicial institutions as subjects of human rights activities, guarantees of the effectiveness of their exercise of human rights powers. A scientific study of the basic principles of administrative and legal support for the activities of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine is a guarantee of their improvement in modern conditions.

Analysis of the study of the problem. Determining the basic principles of administrative and legal support for the activities of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine should take into account the need to update legal institutions and procedures taking into account new challenges and threats that exist in Ukraine, to transform under the influence of modern trends in the field of justice. The problems of administrative and legal support for the activities of judicial bodies as subjects of protection of the rights of citizens were studied by such scientists as I. L. Baeva, S. Bondar, R. Igonin, P. Nazarenko, I. Proshutya. However, these works did not deal with the problem of the activities of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine and did not take into account new trends in the field of justice. It is time to update scientific approaches to understanding the basic principles of administrative and legal support for the activities of judicial bodies as subjects of protection of citizens' right to an environment safe for life and health in Ukraine.

The aim is a scientific analysis of the main principles of administrative and legal support for the activities of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine.

Presenting main material.

The system of administrative and legal support for the activities of judicial bodies has been the subject of research by many scientists. Among its elements, special attention was paid to the object, the subject of administrative and legal support; administrative and legal norms, relations; guarantees methods and tools of practical implementation [1, p. 99].

At the same time, scientists consider the close connection in this system of administrative-legal norms, which regulate the legal capabilities of judicial bodies as participants in administrative-legal relations and the practical implementation of relevant powers by judicial bodies, to be indisputable.

In general, the effectiveness of the mechanism of administrative and legal support for the activities of judicial bodies is directly dependent on the state of administrative legislation regulating the activities of judicial bodies, the way of organizing the relevant judicial activities, as well as granting judicial bodies the necessary scope of competence in relation to human rights activities in the field of ensuring safety for life and health environment in Ukraine.

Speaking about the administrative and legal support for the activities of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine, it should be noted its dual nature, which is manifested in the focus on ensuring the normalization within the framework of the

current legislation of the procedure for the administration of justice in order to implement and protection of the subjective environmental rights of citizens, as well as on the practical implementation by judicial bodies of measures to ensure the prevention, cessation of any violations of such rights, their restoration, punishment of those guilty of their violation, and compensation for the damage caused.

The identification of its basic principles is decisive for the implementation of the entire system of administrative and legal support for the activities of judicial bodies in the defined area.

All the legal principles of administrative and legal support for the activity of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine can be divided into two large groups.

The first group of legal bases can be defined as normative and legal, since they relate to the system of administrative and legal norms (rules of conduct) established by the state to regulate the powers of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine . They determine the competence of judicial bodies in this area and the legal basis for the implementation of administrative justice in cases related to the protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine, fix the procedure for the implementation of administrative justice in such cases, the procedural rights of the participants in the trial, the types means of legal influence on violators, which make it possible to warn, stop illegal activities that harm the environment, punish the guilty and restore the violated environmental law.

Some scientists, talking about the administrative and legal support of the activities of judicial bodies, believe that it is exhausted by the normalization of the relevant administrative and legal relations, in which the judicial bodies are a participant. In particular, I. Proshutya, researching this category, came to the conclusion that it is a system of administrative-legal acts, the norms of which determine the most important principles of the functioning of judicial bodies, regulate the administrative-legal relations to which they are included [2, p. 68].

This approach is erroneous, since the administrative and legal support of the activities of judicial bodies is not limited to the normative and legal aspect. The regulatory and legal component is important, but not the only one in the system of administrative and legal support.

The regulatory and legal principles of the administrative and legal support of the activities of judicial bodies in the outline provide for the regulation with the help of administrative and legal means, in particular administrative and legal norms, of social relations in which the judicial bodies are a participant for the purpose of proper legal fixation of powers, normalization of procedural aspects of the effective exercise of powers, which make it possible to warn, stop any violations of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine, bring the culprits to justice and compensate for the damage caused.

Among the important normative and legal principles, such as the norm certifying the regulatory role of legal acts that outline the sphere of legal influence of judicial bodies, the possibility of its implementation by defining the limits of citizens' freedom in the environmental sphere, its limitations due to certain prohibitions or obligations should be singled out. , general obligation, state security of legal acts regulating the legal status of judicial bodies in the defined area, formal certainty of administrative and legal support for the activities of judicial bodies as subjects of protection of citizens' right to an environment safe for life and health in Ukraine, which reflects clarity and unequivocal legal establishment of the competence of judicial bodies, their rights and duties as a subject of protection of the subjective rights of citizens in the environmental sphere, etc.

The powers of judicial bodies as subjects of protection of citizens' right to an environment safe for life and health in Ukraine are enshrined in a number of legal acts. Speaking about such guarantees, the legislator uses the following wording: "disputes in the field of environmental protection are resolved by the court", "the activities of individuals and legal entities that cause damage to water (water bodies) can be stopped by a court decision", "the decision on the temporary ban (suspension) or termination of the activities of enterprises in the event of their violation of the legislation on environmental impact assessment is

accepted exclusively by the court", "disputes on the protection, protection, use and reproduction of forests are resolved in the established order ... by the courts".

Thus, the normative and legal principles of ensuring the activity of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine are enshrined in Part 3 of Art. 11 of the Law of Ukraine "On Environmental Protection" dated June 25, 1991 No. 1264-XII, Art. 103 of the Forest Code of Ukraine dated January 21, 1994 No. 3852-XII, Part 2 of Art. 95, 109 of the Water Code, Part 4 of Art. 16 of the Law of Ukraine "On environmental impact assessment" and in many other legal acts.

Normative and legal principles are a reflection of the institutional principles of the functioning of the judicial power, and are evidence of the normatively defined special role of judicial bodies in Ukrainian society as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health. Among such principles, scientists are accustomed to single out the principles of parity, justice, the rule of law, the legality of the exercise of judicial power, its implementation exclusively by judicial bodies, its independence, independence, impartiality, etc. [3, p. 20].

The second group of legal foundations can be outlined as the organizational and legal foundations of administrative and legal support for the activities of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine. Special attention devoted to this group will allow to better understand the peculiarities of the mechanism of functioning of the entire judicial system, the use of all resources of the judicial power to contribute to the achievement of the goal of protecting the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine.

Determining the content of administrative and legal support for the functioning of courts of general jurisdiction, R. Igonin insisted that this is the activity of public administration subjects regulated by the norms of administrative law, aimed at forming the necessary conditions for the functioning of judicial bodies, and a system of guarantees for their activity [4, p. 40].

This statement proves that the entire second group of outlined principles of administrative and legal support for the activities of judicial bodies is a reflection of the organizational, functional and judicial principles of the functioning of the judiciary in Ukraine.

Scientists in their scientific works distinguish between these principles and normative and legal ones rather vaguely. Some scientists, speaking about the organizational aspect of administrative and legal support, also include the rule-making activity that serves as the basis for the activity of judicial bodies [5, p. 596]. Such a broad interpretation seems wrong.

Quite rightly, S. Bondar referred to organizational measures in the field of administrative court maintenance as measures of an organizational and staffing nature, related to the formation of high-quality personnel, the proper structure of administrative courts, protective and preventive content, aimed at maintaining the established order of judicial proceedings, compliance with the rules , execution of the orders of the court, prevention of disrespect for it, related to the state protection of judges, guaranteeing the safe participation in the consideration of the case of the participants in the court process, of a financial, material, technical, organizational and technical nature, which serve to provide financial support for the court process and the activity of the courts, maintenance the suitability of court premises, providing them with technical means of recording court proceedings, covering the costs of judicial proceedings, information content on ensuring the availability of regulatory and legal acts, special literature, court practice, etc. [5, p. 596].

In general, while researching the administrative and legal support for the functioning of the judicial system, A. L. Borko came to the conclusion that its purpose is to guarantee the normal functioning of the judicial system of Ukraine and the legal capabilities of citizens (their fixation, regulation, protection) [6, p. 71].

According to some scientists, such principles include the state language of the judiciary, its publicity, the possibility of collegial and one-person consideration of cases by the court; involvement of the public in the justice process, the implementation of judicial proceedings based on equality, competition be-

tween the parties, the presumption of innocence, the guarantee of the right to appeal the court's decision and its bindingness [7, p. 22–23; 8, p. 80].

The principles (principles) of administrative proceedings fixed in Part 3 of Article 2 of the Code of Administrative Procedure. Among the important principles directly related to the protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine, the legislator paid special attention to the rule of law, the equality of all participants in the judicial process, the publicity and openness of the consideration of such cases, the adversarial nature of the parties and dispositiveness, the official clarification of the circumstances of the case, the binding nature of court decisions, the provision of the possibility of appellate review of the case, the right to cassation appeal of the court decision, the reasonableness of the terms of consideration of court cases, the inadmissibility of any abuse of procedural law and the reimbursement of court costs of persons whose rights are protected by a court decision .

At the same time, it is fundamental to be aware of the organizational and functional features, forms and methods of activity of judicial bodies, the specifics of the tasks of various judicial bodies in this area, the distribution of their competence, means of ensuring the universality of legal acts of judicial bodies, etc.

Characterizing the functional component of administrative and legal support for the activities of judicial bodies as subjects of protection of citizens' right to an environment safe for life and health in Ukraine, attention should be paid to the human rights tasks and powers of judicial bodies.

I. Lychenko emphasized that the system of judicial bodies should be able to direct its activities to the implementation of the protection of various kinds of legal opportunities of citizens from illegal legal acts, decisions, actions (inaction) of public authorities, officials, from offenses in the form of administrative torts, other various violations of legal rights [9, p. 104].

The realization of the right to judicial protection is directly dependent on the administrative and legal provision of the state-guaranteed right to access to fair justice, which is embodied through the operation of the system of independent and impartial courts, the determination of a reasonable period for consideration of disputes, ensuring the publicity and validity of court decisions, and the implementation of other guarantees justice (possibility of obtaining legal aid, ensuring the admissibility of evidence, etc.) [10, p. 231–248].

Judicial bodies, as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine, also implement their functions through active work on consideration of cases of environmental administrative offenses.

A particularly important area of activity of judicial bodies is the bringing to administrative responsibility of the heads of economic entities, whose activities violate the rights of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine. The activity of the judicial authorities serves to stop such activities and to bring the culprits to justice.

Implementation of the law-enforcement component of administrative-legal support of the activities of judicial bodies as subjects of the protection of the rights of citizens directly depends on the professionalism of judges, the ability to implement in practice the principles of the rule of law and legality. This is painstaking work that requires intellectual efforts, thorough knowledge in the field of law [11, p. 271].

Judicial principles of administrative and legal support for the activities of judicial bodies (organizational – in the narrow sense) are evidence of the stability of the judicial system, the organizational ability to guarantee the protection of citizens' rights in the field of the environment.

Among these, it is possible to single out the administration of justice exclusively by courts, the institutional separation of judicial bodies and, at the same time, the close connection of judicial bodies within the judicial system, with bodies of judicial self-government, the independence of courts, the independence of judges and their obedience only to the law, the possibility of bringing judges to justice in connection with improper performance of professional duties.

Fundamental to all administrative and legal support for the activities of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine is the achievement of the principle of the effectiveness of the functioning of judicial authorities in the defined sphere.

The effectiveness of administrative and legal support for the activities of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine is an indicator of the speed and accuracy of achieving the goal of protecting environmental rights by means of administrative law. It directly depends on the quality of legislation and law enforcement practice of judicial bodies in the defined area.

The effectiveness of administrative and legal support for the activities of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine is determined by the interdependence of the efforts expended, aimed at obtaining the stated goal and a certain degree of its achievement. According to E. Zhukova, when talking about increasing the effectiveness of this administrative and legal provision, it is fundamental to take into account the level of public involvement in the assessment of the results of the approval of administrative and legal norms, the elimination of the outdated mechanism of legal regulation, the elimination of vestiges of the Soviet period, the approval of tools of legal influence that have positively proven themselves in practice, the achievements of legal practice, the expansion of digitalization processes in the sphere of rulemaking and law enforcement, the introduction of modern information technologies, the openness of the formation of the legal basis for the functioning of state institutions, taking into account new social trends and events, in particular the conditions of wartime, etc. [12, p. 89–91].

On the way to increase the effectiveness of the administrative and legal support of the activities of judicial bodies as subjects of protection of citizens' right to an environment safe for life and health in Ukraine, it is extremely important to determine the strategic priorities for the development of the ecological sphere, to determine the risks to the life and health of citizens in modern conditions and means of neutralizing risks and threats to these rights in the environmental sphere, approving program documents (concepts, programs in which these issues would be defined), strengthening work on the harmonization of regulatory and legal acts regulating the procedure for implementing and protecting the right of citizens to environment safe for life and health in Ukraine, etc.

Qualitative organizational and legal principles of administrative and legal support for the activities of judicial bodies must be transformed under the influence of modern trends in the field of justice. Current challenges continue to be staff shortage in the courts (in 2022, 1,840 positions of judges remained vacant in the courts, which is 28 percent of their maximum number), the lack of an optimal court system in Ukraine, problems with the implementation of the process of digitalization of justice, etc. [13] .

Achieving the effectiveness of administrative and legal support for the activities of judicial bodies requires the digitalization of judicial activities in order to strengthen the protection of citizens' rights in the defined sphere.

The development of society and the processes of globalization require reliable technologies that will serve to simplify the implementation and protection of citizens' rights, and to optimize the activities of judicial bodies.

It is no less important to ensure public access to the development of legislation in the field of judicial activity and its wide access to information about the implementation of cases in courts, the spread of judicial practice, the establishment of communication links, and the approval of the principles of openness and publicity of justice.

It is time to settle the issue of the general system of communication of bodies and institutions of judicial power, ensure information accessibility and openness of judicial bodies, provide tools for feedback to the public, improve trust in them, strengthen cooperation with mass media, establish partnerships with public institutions and mass media, spread positive the image of the courts, strengthening work on the introduction of communication technologies to improve information exchange within the judiciary, improving the staffing and training of court employees, expanding the list of information activities of judicial bodies, in particular increasing the number of press conferences, round tables, and webinars dedicated to justice, strengthening the influence on legal culture population [14].

The functional component of the administrative and legal support for the activities of judicial bodies is under the constant influence of political events in Ukraine, including the effects of the war. As of March 15, the Supreme Court changed the jurisdiction of over one hundred and eight courts from Donetsk, Zhytomyr, Zaporizhzhia, Luhansk, Sumy, Kharkiv, Kherson, Chernihiv and other regions. The disadvantage is the absence of a regulatory definition of the specifics of the consideration of cases in wartime in the aspect of ensuring the attendance of the participants, terms of the consideration of the case. At the same time, it is forbidden to shorten and speed up any form of judicial proceedings.

Conclusions. Thus, the transformation of the basic principles of administrative and legal support for the activities of judicial bodies as subjects of protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine takes place under the influence of political, in particular military events, demands of society, the public, and mass media regarding the strengthening of the openness of judicial activities authorities, digitization of the judicial process. New trends require high-quality regulatory and legal consolidation and active implementation in judicial activity.

REFERENCES

1. Humin O. M. ***Administratyvno-pravove zabezpechennya: ponyattya ta struktura*** [Administrative and legal support: concept and structure]. Nashe pravo. 2014. No. 4. P. 46–50 [in Ukrainian].

2. Proshutya I. D. (2014). ***Administratyvno-pravove zabezpechennya diyal'nosti mistsevykh zahal'nykh sudiv v Ukrayini*** [Administrative and legal support for the activities of local general courts in Ukraine]. Pravo i Bezpeka. No. 4. P. 64–70. [in Ukrainian].

3. Bayeva L. V., Nazarenko P. H. Nazarenko P. H. (2017). ***Klasyfikatsiya pryntsypiv sudovoyi vlady v Ukrayini: zahal'noteoretychnyy analiz*** [Classification of principles of judicial power in Ukraine: general theoretical analysis]. Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya : Yurysprudentsiya. Vyp. 28. P. 19–21. [in Ukrainian].

4. Ihonin R. V. (2011). ***Ponyattya administratyvno-pravovoho zabezpechennya funktsionuvannya systemy sudiv zahal'noyi yurysdyktsiyi*** [The concept of administrative and legal support for the functioning of the system of courts of general jurisdiction]. Advokat. N 1. P. 36–40 [in Ukrainian].

5. Bondar S. O. (2010). ***Orhanizatsiyne zabezpechennya diyal'nosti administratyvnykh sudiv*** [Organizational support for the activity of administrative courts]. Aktual'ni problemy prava: teoriya i praktyka. No. 18. P. 588–596 [in Ukrainian].

6. Borko A. L. (2013). ***Ponyattya i osnovni rysy administratyvno-pravovoho zabezpechennya funktsionuvannya sudovoyi systemy Ukrayiny*** [The concept and main features of administrative and legal support for the functioning of the judicial system of Ukraine]. Publichne pravo. No. 2. P. 71–77 [in Ukrainian].

7. Honcharenko O. V. (2012). **O*snovni pryntsypy doboru kandydativ na posadu suddi*** [Basic principles of selection of candidates for the post of judge]. Visnyk Vyshchoyi rady yustytsiyi. No. 1 (9). P. 21–32 [in Ukrainian].

8. Makhnits'kyy O. I. (2014). ***Konstytutsiyno-pravovi pryntsypy sudovoyi vladyv Ukrayini*** [Constitutional and legal principles of judicial power in Ukraine]. Aktual'ni problemy derzhavy i prava. Vyp. 71. P. 79–87 [in Ukrainian].

9. Lychenko I. O. (2012). ***Sudovi orhany yak sub"yekty administratyvno-pravovoho zakhystu zakonnykh interesiv hromadyan Ukrayiny u sferi vlasnosti*** [Judicial bodies as subjects of administrative and legal protection of the legitimate interests of Ukrainian citizens in the sphere of property]. Chasopys Kyyivs'koho universytetu prava. No. 2. P. 103–106 [in Ukrainian].

10. Shevchuk S. (2010). ***Sudovyy zakhyst prav lyudyny*** [Judicial protection of human rights]. Praktyka Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny u konteksti zakhidnoyi pravovoyi tradytsiyi Vyd. Z-t·s. Kyyiv: Referat, P. 231–248 [in Ukrainian].

11. Hut' N. Yu. (2019). ***Zakhysna funktsiya administratyvnoho protsesu*** [Protective function of the administrative process]. Yurydychnyy byuleten'. Vyp. 11, Ch. 1. P. 268–274 [in Ukrainian].

12. Zhukova Ye. O. (2022). ***Vektory optymizatsiyi efektyvnosti administratyvnopravovoho zabezpechennya publichnoho administruvannya*** [Vectors of optimizing the effectiveness of administrative legal support of public administration]: materialy naukovoho seminaru (23 chervnya 2022 r.) / uporyad.: M. Kovaliv, M. Havryl'tsiv, N. Lepish. L'viv: L'vDUVS, P. 89–91 [in Ukrainian].

13. ***Nastupni kroky sudovoyi reformy: yaki vony?*** [The next steps of judicial reform: what are they?] URL: https://lb.ua/bloh/pravo_yustitse/552223_nastupni_kroki_sudovoi_reformi_yaki.html. [in Ukrainian].

14. ***Proyekt Kontseptsiyi rozvytku komunikatsiynoyi polityky sudovoyi vlady*** [Project of the concept of the development of the communication policy of the judiciary: the Council of Judges of Ukraine]: Rada suddiv Ukrayiny 04.05.2023 r. https://rsu.hov.ua/uploads/artitsle/risenna-rsu-no-18-vid-04052023-p-tsdb623db90.pdf. [in Ukrainian].

Дата надходження: 10.08.2023 р.

Уляна Костюк
Національний університет "Львівська політехніка",
аспірантка кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти
uliana.i.kostiuk@lpnu.ua

СУЧАСНІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВИХ ОРГАНІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ЗАХИСТУ ПРАВА ГРОМАДЯН НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена проблемі ідентифікації основних засад адміністративно-правового забезпечення діяльності судових органів як суб'єктів захисту права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля в Україні.

Особливу увагу присвячено нормативно-правовим засадам адміністративно-правового забезпечення діяльності судових органів як суб'єктів захисту права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля в Україні. Констатовано, що вони визначають компетенцію судових органів, фіксують процедуру реалізації адміністративного правосуддя у таких справах, визначають процесуальні права учасників судового розгляду тощо. Нормативно-правові засади є відображенням інституційних засад функціонування судової влади, свідченням нормативно визначеної особливої ролі судових органів в українському суспільстві як суб'єктів захисту права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля.

Проаналізовано організаційно-правові засади адміністративно-правового забезпечення діяльності судових органів як суб'єктів захисту права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля в Україні. До цієї групи засад адміністративно-правового забезпечення діяльності судових органів як суб'єктів захисту права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля в Україні слід віднести й засади (принципи) адміністративного судочинства, зафіксовані у ч. 3 ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства.

Встановлено, що судоустрійні засади адміністративно-правового забезпечення діяльності судових органів (організаційні – у вузькому розумінні) є свідченням сталості судової системи, організаційної спроможності гарантувати захист прав громадян у сфері довкілля.

Констатовано, що засадничим для усього адміністративно-правового забезпечення діяльності судових органів як суб'єктів захисту права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля в Україні є досягнення принципу ефективності функціонування органів судової влади в окресленій сфері. Визнано, що на шляху підвищення ефективності повинні враховуватися нові виклики та загрози, що наявні в Україні, а сама система адміністративно-правового забезпечення має трансформуватися під впливом сучасних тенденцій у сфері правосуддя.

Охарактеризовано процеси підвищення ефективності системи комунікації органів та установ судової влади, цифровізації судової діяльності, забезпечення доступу громадськості, інформаційної доступності й відкритості судових органів.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення; права громадян; захист прав громадян; безпечне для життя та здоров'я довкілля; правосуддя; судові органи.

УДК 342.92: 342.7

Iryna Lychenko
Lviv Polytechnic National University,
Educational and Scientific Institute of Law,
psychology and innovative education
Head of the Civil Law and Procedure Department
iryna.o.lychenko@lpnu.ua
ORCID ID :http://orcid.org/0000-0002-4838-3579

THE FUNCTION OF THE STATE TO PROTECT PROPERTY RIGHTS: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT

http://doi.org/10.23939/law2023.39.096

© Личенко І., 2023

The article is devoted to the problem of theoretical substantiation of the function regarding the protection of property rights and the definition of the administrative and legal basis for its implementation. Theoretical studies in this area are the key to making balanced practical decisions.

Special attention is paid to the historical and philosophical and legal foundations of the formation of the state's function regarding the protection of property rights, the determination of the role of legislative support of this function at various historical stages of the formation of our state, the role of the state in the field of property in view of the historical realities of the past.

It was established that with the declaration of Ukraine's independence there was a need to carry out radical structural changes in the sphere of property rights protection. The new economic conditions demanded the abandonment of the priority protection of the state form of property, the creation of public-law regulators that would effectively oppose encroachments on the right to own, use and dispose of property.

The proper definition of the function of the state in the protection of property rights is proposed and the administrative and legal aspect of its implementation is reflected. The peculiarities of the regulatory and legal consolidation of this function in Ukraine and foreign countries are given.

The concept of administrative-legal protection of property rights is defined and it is stated that the state has an obligation to create a system of legal methods and means for maintaining the regime of property rights protection.

It was determined that the complex of administrative-legal orders regarding the performance of legally significant actions and legal prohibitions in the sphere of property determine the essence of the administrative-legal regime of protection in the sphere of property. Separate ways of protecting the rights and legitimate interests of citizens in the field of property are characterized.

The priority tasks of the Ukrainian state within the framework of improving the administrative and legal support for the implementation of the function regarding the protection of property rights have been clarified.

Keywords: property; right of ownership; function of the state; administrative-legal protection; administrative-legal measures; subject of power.

Formulation of the problem. In modern conditions, the implementation of the function of the state regarding the protection of property rights requires the regulation of social relations in the sphere of property, their introduction into the appropriate legal framework with the help of administrative law norms and the entire set of administrative and legal measures. In view of this, the study of the administrative and legal aspect of the implementation of the function of the state in the protection of property rights deserves special attention. The legislative establishment of effective procedures for the protection of legal relations in the field of property has extremely great practical value and requires scientific justification. Detailed regulation of the procedure for addressing a subject of authority with a statement, complaint or petition; consideration of citizens' appeals; making a decision on the case; his appeal; practical implementation of influence measures to stop violations in the sphere of property, restoration of legitimate interests of citizens regarding ownership, use and disposal of property; the responsibility of civil servants for the improper performance of their official duties in this regard is an important guarantee of proper protection of property rights in Ukraine and requires a thorough theoretical study.

Analysis of the study of the problem. Solving the problems of the state's implementation of the function regarding the protection of property rights is impossible without the formation of a scientific basis for the necessary reforms. Theoretical studies in this area are the key to making balanced practical decisions. The works of such scientists as E. Borysenko, O. Voloh, V. Galunko, I. Hrybok, R. Denchuk, V. Ivanov and others should become the basis for further research on the features of the state's implementation of the function of property rights protection. Research in this area should be continued in view of the need to overcome new challenges and threats in the field of property caused by military actions in Ukraine and other new factors for Ukraine.

The aim is the theoretical justification of the function regarding the protection of property rights and the determination of the administrative and legal basis for its implementation.

Presenting main material. Transformational processes in the economy, deep state-legal and socio-economic transformations on the way to the formation of a legal state require proper protection of property rights. Achieving a high level of economic and social development is impossible without well-established activities on the part of the state in the field of property rights protection.

The formation of the institute of administrative and legal protection of property rights is a consequence of the evolution of the Ukrainian state as a subject of protection of property rights.

Philosophical views of representatives of Ukrainian scientific thought regarding property and the state's influence on it were formed on the basis of ideas developed by mankind throughout its centuries-old history.

A person's perception of property, methods of state influence on property relations, state activity in the field of property protection changed – at all stages of the development of human civilization, they underwent a significant transformation.

Confucius, the Chinese philosopher, while recognizing the right to the existence of various forms of property, called for ascetic self-restraint and detachment from property. In his opinion, a sense of justice should prevent a person from excessive enrichment. A follower of Confucius, Mo-tzu considered the relationship between the state and its people as an idealistic relationship between the owner and property [1, p. 9]. He assigned a special role to material incentives, he considered poverty to be the source of disorder in the state.

The classics of antiquity also paid considerable attention to property issues. The ancient Greek philosopher Plato, modeling an ideal state, also idealized the proprietary powers of its rulers, endowing the latter with altruistic views and actions in relation to property. He tried to justify the advantages of public property with moral ideals. According to his teaching, ownership of private property is unacceptable for rulers and leads to the destruction of the ruling elite [1, p. 9].

Aristotle held the opposite point of view. In his opinion, private property originates from the very nature of man, from his natural love for himself. He disagreed with Plato regarding his ideas about property, while not denying that it is a source of inequality between members of society [1, p. 9].

According to the ideas of antiquity, the state, its property, financial resources were considered the private property of the rulers [2, p. 17].

The idea that connected private property with natural law was formed in the writings of representatives of the New Age. J. Boden, T. Hobbs, and J. Locke played a key role in this. Investigating property as a legal category, John Locke in his works "Two Treatises of Government", "On Property", "Experience of the Human Mind" and others argued that from birth a person is endowed with three natural rights: the right to life, the right to liberty, the right on property Locke proceeded from the postulate, according to which justice cannot exist without the recognition of private property.

Representatives of domestic philosophical thought made their contribution to the study of the property issue.

The works of H. Skovoroda do not contain a direct condemnation of the right of private property, a critical understanding of private property relations. The philosopher turned his attention to exposing the spirit of selfishness, profiteering, love of money, extortion, etc. He believed that the ideal of human society should be based on the principles of love and common property [3, p. 41–43].

The economic and political views of I. Franko and M. Hrushevsky reflect the complex process of assimilation of models of world economic and political thought.

I. Franko recognized capital as an enemy force opposing the worker.

The socialist views of M. Hrushevsky became the basis for the adoption by the Central Council of social programs regarding the liquidation of ownership of landed property and other non-labor income, the transfer of land to the people without redemption.

The search for methodological conditions for resolving contradictions based on ownership was carried out by V. Lypinsky [4, p. 205].

Certain historical periods of the existence of the Ukrainian state testify to the leveling of the right to private property, the absence or deformation of legal means and ways of protecting the right to property. This determined the general approach to the study of the activities of the Ukrainian state in the sphere of property rights protection.

Considering the historical aspects of the development of the Ukrainian state as a subject of the protection of property rights, it should be noted that references to the protection of property rights are contained in the sources of the princely era – "Ruska Pravda" and "Lithuanian Statute". Based on these sources, we can conclude that at that time the prince, having concentrated all the power in his hands, with the support of his wife, ensured the protection of property from foreign invaders and was the arbiter of these relations within the feudal society [5, p. 15].

The protection of property rights during the time of B. Khmelnytskyi was carried out by the system of courts based on customary Cossack law, for the protection of property Cossack roads and bypasses of local communities were used.

The 10th volume of the Code of Laws of the Russian Empire contained separate provisions on the regulation of property rights, where this right was defined, the general principles of ownership, the specifics of restrictions on property rights and its protection were laid out. The concept of property rights was defined as the right to own, use and manage forever and for posterity [6, p. 188].

The protection of property rights was also regulated by the 15th volume of the Code of Laws of the Russian Empire entitled "Provisions on Criminal and Correctional Punishments", which was adopted in 1845 and was in effect until the Bolshevik coup [5, p. 22].

Cases of theft, fraud, logging, embezzlement were considered by justices of the peace in accordance with the "Statute on Punishments Imposed by Justices of the Peace", approved on November 20, 1864.

The period of the formation of statehood at the beginning of the 20th century was characterized by an ambiguous attitude to property and methods of its protection. The Central Rada announced its intention to pursue a policy of socialization and liquidation of large private property. On January 18, 1918, it adopted a land law, which legalized the expropriation of land from large private owners, but already on April 29, 1918, changes were made to this law, which provided that land ownership up to 30 desyats was not subject to expropriation ("socialization") [7 , p. 8].

The legislation of the Ukrainian state during the time of the Hetmanate was to some extent aimed at the protection of private property. Having canceled the law of the Central Council on the socialization of land, the Hetmanate took measures to prepare a new land law and equalize the position of peasants and landowners. However, according to the land reform project approved in November under the pressure of the Ukrainian National Union headed by V. Vynnychenko, all large land holdings were to be compulsorily bought by the state and distributed among the peasants no more than 25 desyats per each. In fact, there was a return to the law on land socialization with some modernization [8, p. 277].

State building in the western Ukrainian lands that were part of Austria-Hungary began on November 1, 1918, when the Ukrainian state was formed. On November 13, 1918, the state was named the Western Ukrainian People's Republic (ZUNR). In the light of the political events of that time, the question of property acquired special importance in the newly created state. A number of legislative acts related to land ownership were adopted: Laws of the Ukrainian People's Republic "On Expropriation of Large Tabular Estates" [9, p. 26–28], "On land reform" and a number of orders of the State Secretariat and the State Secretariat of Land Affairs. The adopted law "On land reform" was of a compromise nature: the lands of large landowners, owners who fought against the Ukrainian state with weapons in their hands, and lands that were state property of the Austro-Hungarian monarchy were confiscated [10, p. 14–15].

Analyzing the role of the state in the sphere of property in the Soviet period, it should be noted that in Ukraine, as in other republics of the former Soviet Union, the real subject of appropriation was the state. It was believed that the alienation of workers from the means of production, the product they create, is eliminated by establishing public ownership of the means of production. It was a generally accepted opinion that the state should mediate as much as possible, and ideally – all processes of appropriation [11, p. 260].

With the declaration of Ukraine's independence, it became necessary to carry out radical structural changes in the sphere of property rights protection. The new economic conditions demanded the abandonment of the priority protection of the state form of property, the creation of public-law regulators that would effectively oppose encroachments on the right to own, use and dispose of property.

In contrast to European states, which have developed centuries-old practices regarding the effective protection of property rights, national history has conflicting experience in this area. In the conditions of the totalitarian regime, the process of property rights protection was under the control of the administration of enterprises and law enforcement agencies [5, p. 22], and in the crisis conditions of the nineties acquired spontaneous features. The processes of theft of state property were massive, and the state policy in this area was to reduce administrative pressure, the state of legislative acts adopted back in the USSR did not meet the needs of the time.

At present, the formation of the legal framework for the protection of property rights is a rather complex, unsystematized, sometimes not sufficiently effective, slow process. The positive thing in this direction is the involvement of many bodies of state power and local self-government, the formation of norms of various branches of law (administrative, civil, criminal, labor and others) in this regard.

The function of the state to protect property rights includes the recognition of property rights; guarantee of ownership; determination of the procedure for acquisition and implementation of the right of ownership; maintaining the property rights protection regime; application of coercive measures in this area; determination of the status of participants in property rights protection relations; creation of a system of public authorities whose competence includes maintenance of the regime of protection and protection of property rights, definition of their competence; creation of a system of prevention and termination measures directed at the protection of property rights; definition of exclusivity and special order of nationalization, requisition, reprivatization.

An analysis of the main provisions of the Constitutions of various states allows us to conclude that the state's role in the protection of property rights has been normatively established in most of them.

The Constitutions of the Republic of Albania dated October 21, 1998, the Republic of Hungary dated August 18, 1949, and the Swiss Confederation dated April 18, 1999 indicate that property in these states is "recognized and protected." Property is "protected" ("is under protection", "is subject to protection") according to the Constitutions of Greece dated 11 July 1975, Sweden dated 27 January 1974, the Basic Law of Finland dated 11 July 1999.

Normative and legal regulation of property relations is not without certain shortcomings. The structure of natural resource property management is distant from the owner, who cannot in any way influence the improvement of the efficiency of natural resource management, the prevention and termination of illegal encroachments on property rights.

Administrative and legal protection is one of the components of the general function of the state regarding the protection of property rights.

Analyzing the problems of administrative-legal protection of communal property rights, R. Denchuk noted that administrative-legal protection of property is possible with the use of an arsenal of coercive measures and organizational-legal measures to alienate property, the formation of security organizations and the expansion of the use of technical means of administrative-legal protection [12, p. 74].

V. V. Galunko understands the legal protection of property as the creation and organization by the state of relevant institutions, which aim to detect the possibility of committing offenses, to carry out their prevention and to take effective measures to influence property violators, i.e. to ensure the owner's unhindered right to own, use, manage property, the right to receive income and alienate property, as well as to determine specific additional powers in accordance with current legislation [13, p. 68-72].

Administrative-legal protection of property rights, in our opinion, should be understood as a system of legal methods and means for maintaining the regime of protection of property rights, ensuring the activities of participants in administrative-protection relations in this area, implementing legal norms aimed at protecting property rights and contributing to the restoration violated rights of owners.

The state's activity in the field of administrative-legal protection of property rights is aimed at creating administrative-legal norms regarding the establishment of a general regime for the protection of property rights, determining the administrative-legal status of participants in administrative-protection relations; prevention and termination of violations of property rights; bringing to administrative responsibility for violation of property rights and others.

The state is tasked with creating a system of legal methods and means for maintaining the property rights protection regime. The administrative-legal regime of protection in the field of property is a special order of administrative-legal regulation that reflects a set of legal and organizational means used to establish the legal status of relations regarding ownership, use and disposal of property and the material status of objects of property rights and aimed at ensuring their sustainable functioning.

The complex of administrative-legal orders regarding the performance of legally significant actions and legal prohibitions in the sphere of property determine the essence of the administrative-legal regime of protection in the sphere of property. The administrative-legal regime for the protection of property rights concerns the establishment of mandatory rules for property owners and other persons to ensure their maintenance, property protection in case of emergency, prohibition of activities that harm the rights of owners.

An effective way to protect the rights and legitimate interests of citizens in the field of property is to stop actions that violate the rights of a person or create a threat of violation, and to restore the legal interests of the owner. Relevant officials of the Antimonopoly Committee of Ukraine, the specially authorized central executive body in the field of ecology and natural resources of Ukraine, the specially authorized central executive body in the field of water management, forestry have the right to terminate and suspend activities that violate these rights in the sphere of property. the State Architectural and Building Inspection of Ukraine and its territorial bodies, bodies of railway, sea and river transport, bodies controlling the use and protection of land, objects of intellectual property rights and other authorities within their competence on the basis of legislative acts that regulate their activities .

For example, the state commissioner of the Antimonopoly Committee of Ukraine has a wide range of powers to stop illegal activities related to the improper use of intellectual property rights, which harms the legitimate interests of citizens and violates antimonopoly legislation. In particular, this body has the right to provide binding recommendations to authorities, local self-government, administrative and economic management and control bodies, economic entities, associations regarding the termination of actions or inaction that contain signs of violations of antimonopoly legislation, and the elimination the causes of these violations and the conditions that contribute to them [14].

Carrying out state control over land use, State inspectors in the field of state control over land use and protection have the right to check documents on land use and protection; to give mandatory instructions (prescriptions) on the use and protection of land and compliance with the requirements of the legislation of Ukraine on land protection in accordance with their powers, as well as on the obligation to restore the land plot to its previous state in cases established by law, at the expense of the person , who committed the relevant offense, with compensation for the damages caused to the owner of the land plot [15].

Cancellation or recognition of fully or partially invalid (invalid) decisions of the authorities, the obligation of the authority to take certain actions or to refrain from taking them in order to ensure the realization of the legitimate interests of citizens regarding the possession, use and disposal of property as a way of protecting the rights and legitimate interests of citizens in in the field of property is the result of challenging decisions, actions or inaction of subjects of authority and is carried out in a judicial and administrative manner. The method of appeal (administrative or judicial) must be determined by the person making the appeal.

Administrative-legal protection of rights and legal interests in the field of property is sometimes not inferior to judicial protection in terms of its effectiveness. In particular, among the advantages of administrative and legal protection, V. Hrybok attributed the possibility of prompt response to the violation of the rights and freedoms of a specific person in the absence of material expenses of the person making the complaint (it is not necessary to pay a state fee for filing a complaint with an executive authority, but material expenses that related to the consideration of the case, rely on the bodies that carry out this consideration), and the fact that the administrative appeal is simpler in form and makes it possible to evaluate the contested actions not only from the point of view of legality, but also from the point of view of expediency and social justice [16, p. 63].

In any case, the decision of the executive authority considering the complaint cannot be final (in the sense of the impossibility of cancellation) and can be challenged in court [16, p. 31].

Applying the judicial method of challenging the acts, actions and inaction of subjects of authority, the citizen counts on a higher level of professionalism of the subjects of the case review and a higher degree of objectivity of the decision made.

Conclusions. The primary tasks of the Ukrainian state within the framework of administrative reform are the proper determination of the administrative-legal status of participants in administrative-security relations, the development of an organizational form of management in the field of property rights protection, which should provide for a rational distribution of powers in the field of property rights

protection between state bodies and local self-government bodies for implementation of community interests. In modern conditions, our state is entrusted with an important duty to carry out effective changes and optimal reform of legislation in the field of administrative and legal protection of property rights. The improvement of the legislation regarding the prevention and termination of violations of property rights deserves special attention on this path; bringing to administrative responsibility for violation of property rights.

REFERENCES

1. Borysenko Ye. O. (2004). ***Sotsial'no-filosofs'ka paradyhma vlasnosti yak motyvatsiynoyi osnovy zhyttyediyal'nosti osobystosti v postradyans'komu suspil'stvi*** [Socio-philosophical paradigm of property as a motivational basis for the life activity of an individual in the post-Soviet society] : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filosof. nauk : spets. 09.00.03 "Sotsial'na filosofiya ta filosofiya istoriyi". Kharkiv. 19 p. [in Ukrainian].

2. Nechay A. A. (2005). ***Pravovi problemy rehulyuvannya publichnykh vydatkiv u derzhavi*** [Legal problems of regulation of public expenditures in the state] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk : spets. 12.00.07 "administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiyne pravo". Kyyiv. 40 p. [in Ukrainian].

3. Skovoroda H. S. (1973). ***Knyzhechka o chtenyy svyashchennoho pysaniya, narechenna zhena Lotova*** [Knyzhechka, a book about reading the sacred scriptures, Lotov's bride]. Kyyiv : Naukova dumka. (zibrannya tvoriv v 2-kh t. / H. S. Skovoroda; T. 2.) 486 p. [in Ukrainian].

4. Lypyns'kyy V. (1926). ***Lysty do brativ – khliborobiv*** [Letters to brothers – farmers]. Ch. 3. Viden'. 470 p. [in Ukrainian].

5. Halun'ko V. V. (2006). ***Administratyvno-pravova okhorona sub"yektiv prava vlasnosti v Ukrayini*** [Administrative and legal protection of subjects of property rights in Ukraine]: [monohrafiya]. Kherson : VAT KhMD. 356 p. [in Ukrainian].

6. Muzychenko P. P. (2001). ***Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny*** [History of the state and law of Ukraine] : [navchal'nyy posibnyk]. Kyyiv : T-vo "Znannya", KOO. 429 p. [in Ukrainian].

7. Volokh O. V. (2002). ***Istoriya kryminal'no-pravovoyi borot'by z posyahannyamy na vlasnist' v Ukrayini*** [History of the criminal-legal fight against encroachment on property in Ukraine] : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.01 "Teoriya ta istoriya derzhavy i prava; istoriya politychnykh i pravovykh vchen'". Kyyiv. 19 p. [in Ukrainian].

8. Ivanov V. M. (2007). ***Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny*** [History of the State and Law of Ukraine]. Kyyiv : MAUP. 552 p. [in Ukrainian].

9. ***Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny u m. L'vovi*** [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]. F 581. Op. 1. Spr. 96. P. 26–27 [in Ukrainian].

10. Kobylets'kyy M. M. (1998). ***Utvorennya ZUNR, yiyi derzhavnyy mekhanizm ta diyal'nist' (1918–1923 rr.)*** [Formation of ZUNR, its state mechanism and activity (1918–1923)] : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.01 "Teoriya ta istoriya derzhavy i prava; istoriya politychnykh i pravovykh vchen'". L'viv. 22 p. [in Ukrainian].

11. Dzera O. V. (1997). ***Tsyvil'ne pravo*** [Civil law] : [pidruchnyk]. Kyyiv : Venturi. 544 p. [in Ukrainian].

12. Denchuk R. O. (2005). ***Administratyvno-pravova okhorona komunal'noyi vlasnosti v Ukrayini potrebuye udoskonalennya*** [Administrative and legal protection of communal property in Ukraine needs improvement]. Pravo Ukrayiny. No. 9. P. 73–76 [in Ukrainian].

13. Halun'ko V. V. (2006). **Pravova okhorona vlasnosti** [Legal protection of property]. Personal. No. 11. S. 68–72 [in Ukrainian].

14. ***Pro Antymonopol'nyy komitet Ukrayiny*** [About the Antimonopoly Committee of Ukraine] : zakon Ukrayiny vid 26.11.1993 r. No. 3659-XII. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 1993. No. 50. St. 472 [in Ukrainian].

15. ***Pro derzhavnyy kontrol' za vykorystannyam ta okhoronoyu zemel'*** [On state control over the use and protection of land] : zakon Ukrayiny vid 19.06.2003 # 963-IV. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny. 2003. No. 39. P. 350 [in Ukrainian].

16. Hrybok I. O. (2006). ***Oskarzhennya rishen' orhaniv vykonavchoyi vlady v administratyvnomu poryadku*** [Appealing decisions of executive authorities in administrative order] : dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. Kyyiv. 220 p. [in Ukrainian].

Дата надходження: 08.07.2023 р.

Ірина Личенко
Національний університет "Львівська політехніка",
завідувач кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти
доктор юридичних наук, професор
iryna.o.lychenko@lpnu.ua
ORCID iD :http://orcid.org/0000-0002-4838-3579

ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ З ОХОРОНИ ПРАВА ВЛАСНОСТІ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена проблемі адміністративно-правового забезпечення екологічної безпеки, адміністративному механізму, основною метою якого є регулювання суспільних відносин щодо збереження здоров'я та життя людей, запобігання заподіянню шкоди навколишньому середовищу, погіршення здоров'я населення.

Особливу увагу надано визначенню ролі чинного законодавства, сучасних екологічних програм у структурі адміністративно-правового забезпечення екологічної безпеки.

Сьогодні назріла потреба принципово нового ставлення держави до проблем охорони навколишнього середовища та екологічної безпеки, трансформація адміністративно-правового забезпечення екологічної безпеки відповідно до сучасних умов життя суспільства. Констатовано, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України є не лише стратегічною ціллю, але і обов'язком держави. А особливістю адміністративно-правового механізму забезпечення екологічної безпеки є і те, що застосування засобів адміністративно-правового характеру є прерогативою владних органів.

З'ясовано, що адміністративно-правове забезпечення екологічної безпеки в Україні є сукупністю адміністративно-правових гарантій і функціональних (діяльнісних) засобів підтримання стану захищеності еколого-правових можливостей населення та держави, безпечного стану довкілля, за якого гарантується необхідні умови для захисту права окремого індивіда на здорове та безпечне навколишнє середовище.

Особлива увага присвячена пошуку шляхів трансформації сучасного адміністративного законодавства в умовах посилення захисту екологічної безпеки України. З'ясовано основні напрями Підвищення ефективності адміністративно-правового забезпечення екологічної безпеки в Україні.

Наголошено на доцільності прийняття Екологічного кодексу, створення екологічної поліції як правоохоронної інституції в сфері екології в системі Національної поліції України, практичній значущості посилення адміністративної відповідальності за проступки в екологічній сфері.

Ключові слова: екологічна безпека; забезпечення екологічної безпеки; адміністративно-правове забезпечення; адміністративно-правовий механізм; правове регулювання.

Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки"
№ 3 (39), 2023

УДК 323.21:342.57

Олена Ромців
Національний університет "Львівська політехніка",
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
olena.i.romtsiv@lpnu.ua
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-3776-7120

Юлія Рудницька
Національний університет "Львівська політехніка",
студентка другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 081 "Право"
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
yuliia.rudnytska.mpvpr.2022@lpnu.ua

ВЗАЄМОДІЯ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

http://doi.org/10.23939/law2023.39.104

© Ромців О., Рудницька Ю., 2023

Проаналізовано значення ефективної взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади, адже інститути громадянського суспільства забезпечують надання якісних та економічно ефективних соціальних послуг, організацію приватних осіб та юридичних осіб приватного права для самостійного задоволення їх інтересів без додаткових фінансових або адміністративних витрат з боку держави; поширення благодійництва та надання адресної й оперативної благодійної допомоги; участь в ухваленні рішень та забезпечення більшої ефективності рішень з огляду на врахування інтересів різних соціальних груп.

Встановлено, що на сьогодні ця взаємодія активно відбувається у кількох правових формах, а саме: участь інститутів громадянського суспільства у нормотворчій діяльності держави; участь інститутів громадянського суспільства у правозастосовній діяльності держави; участь інститутів громадянського суспільства у правоохоронній діяльності держави.

Визначено політико-правовий аспект права громадян на об'єднання, що зумовлено специфікою предмета конституційно-правового регулювання. Досліджено, що діяльність громадського об'єднання чи благодійної організації в Україні до і після початку повномасштабної війни загалом досить високо оцінюється представниками громадського сектору.

Охарактеризовано роль засобів масової інформації, що виступають одночасно і каналом вираження думки громадянського суспільства, засобом її формування та

інструментом контролю громадськості за владою. З'ясовано, що сутність і специфіка ЗМІ розкривається через їх функції. Визначити функції ЗМІ означає розкрити роль, яку видіграють ЗМІ як елемент соціальної системи. Війна спричинила появу в медійному просторі ситуацій та юридичних дилем, які досі були не актуальними. Зокрема, не вся інформація може бути вільно запитана та використана. Адже є й інформація з обмеженим доступом – таємна, конфіденційна, службова. В час дії воєнного стану особливо важливо дотримуватись "букви закону" і не публікувати тих даних, які можуть прямо чи опосередковано зашкодити безпеці держави та її громадян.

Ключові слова: громадянське суспільство; засоби масової інформації; влада; органи державної влади; правова держава; громадські організації; громадські об'єднання; благодійні організації.

Постановка проблеми. Сьогодні можемо говорити про факт відсутності адекватних механіз-мів комунікації між інститутами громадянського суспільства та органами державної влади. Часто виникають непорозуміння, конфлікти та недовіра між цими двома секторами, що заважає спільним зусиллям у досягненні спільних цілей. Відсутність зручних механізмів комунікації та обміну інформацією призводить до недооцінки потреб та проблем громадянського суспільства з боку держави, а також неефективного використання ресурсів інститутів громадянського суспільст-ва.

Часто органи державної влади проявляють недостатню відкритість та готовність до діалогу з громадськістю. Це призводить до відчуття недовіри та відчуженості з боку громадян, які втрачають інтерес до активної участі у громадському житті. Таким чином, відбувається знецінення ролі інститутів громадянського суспільства та обмеження їх впливу на процеси прийняття рішень і формування політик держави. Необхідно створити сприятливі умови для спільної діяльності, включаючи розробку механізмів партнерства, спільних проєктів та програм, що дозволять об'єднувати зусилля для досягнення спільних цілей.

Аналіз дослідження проблеми. Особливості громадянського суспільства та, зокрема, його взаємодію з органами державної влади в своїх працях досліджували такі науковці, як С. Іщук, В. Ковальчук, А. Колодій, В. Федоренко, М. Кельман, В. Кравчук, С. Ковальчук та ін.

Метою статті є на основі законодавчих актів провести правовий аналіз взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів державної влади.

Виклад основного матеріалу. Громадянське суспільство активно сприяє процесам політичної демократизації, набуття державою ознак правової, відстоюючи матеріальну і духовну незалежність людини від держави, домагаючись правової гарантії такої незалежності, захисту приватних і суспільних інтересів людей. Водночас має бути зворотний зв'язок державних інститутів з громадськістю, оскільки правова держава має реагувати на запити потреби асоційованого громадянства, видавати відповідні законодавчі акти та стежити за їх виконанням. Іншими словами, вона повинна створити ситуацію правової захищеності громадян, сформувати сприятливе правове поле для діяльності створюваних ними громадських інститутів [1, с. 50].

Особливого значення набуває проблема взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади України. Нині ця взаємодія відбувається у декількох правових формах.

Участь інститутів громадянського суспільства у нормотворчій діяльності держави, яка забезпечується участю у розробленні та обговоренні діяльності проєктів нормативно-правових актів. Участь у правотворчій найпоширенішою формою участі громадських організацій у державному управлінні. Громадське обговорення проєктів нормативних актів є обов'язковим етапом нормотворчого процесу в системі органів виконавчої влади. Консультації з громадськістю в нормотворчому процесі проводяться з метою залучення громадян до участі в управлінні державними справами,

надання можливості для їх вільного доступу до інформації про діяльність органів виконавчої влади, а також забезпечення гласності, відкритості та прозорості в діяльності цих органів. Проведення консультацій з громадськістю має також сприяти налагодженню системного діалогу органів виконавчої влади і громадськості, підвищенню якості підготовки та прийняття рішень з важливих питань державного і суспільного життя з урахуванням думки громадськості, створенню умов для участі громадян у розробленні проєктів таких рішень. Консультації з громадськістю проводяться з тих питань, що стосуються суспільно-економічного розвитку держави, життєвих інтересів широких верств населення.

Участь інститутів громадянського суспільства у правозастосовній діяльності держави, яка забезпечується шляхом:

- передачі повністю повноважень державних органів;
- передачі частково повноважень державних органів;
- громадського контролю [2, с. 20].

З метою залучення громадських організацій до правозастосовної діяльності органів виконавчої влади законодавством передбачена передача громадській організації повністю повноважень (функцій), що їх виконує державний орган, або передача лише окремих функцій державних органів громадським організаціям, які діють паралельно або спільно з відповідними органами держави. Громадські організації також беруть участь у наданні адміністративних послуг на підставі повноважень, які їм надані законом або нормативно-правовим актом органу виконавчої влади.

Це також залучення інститутів громадянського суспільства до надання соціальних послуг; здійснення інститутами громадянського суспільства громадського контролю за діяльністю органів державної влади у формі громадського моніторингу підготовки та виконання рішень, експертизи їх ефективності, подання органам державної влади експертних пропозицій, утворення спільних консультативно-дорадчих та експертних органів, рад, комісій, груп для забезпечення врахування громадської думки у формуванні та реалізації державної політики; проведення органами державної влади моніторингу й аналізу громадської думки, забезпечення своєчасного публічного реагування на пропозиції та зауваження громадськості; ознайомлення широких верств населення з формами його участі у формуванні та реалізації державної політики, виконання спільних проєктів інформаційного, аналітично-дослідницького, благодійного і соціального спрямування тощо.

Участь у правоохоронній діяльності держави, яка забезпечується шляхом:

- реалізації права складати протоколи про адміністративні правопорушення;
- участі інститутів громадянського суспільства у діяльності органів внутрішніх справ із забезпечення охорони громадського порядку;
- реалізації права вживати спільно з працівниками міліції заходів до припинення адміністративних правопорушень і злочинів;
- участі інститутів громадянського суспільства з органами Державної прикордонної служби України в охороні державного кордону.

Серед основоположних принципів взаємовідносин держави й особи, які отримали конституційне визнання, відповідальність держави перед особистістю займає особливе місце. З одного боку, це одна з найважливіших характеристик, одна з ознак правової держави. З другого боку, відповідальність держави перед особистістю є державно-правовим втіленням вимог свободи і справедливості в реальній соціальній дійсності, належить до засадничих характеристик самого громадянського суспільства, є основою його нормального функціонування в режимі демократії, свободи і соціальної справедливості [3, с. 97].

У нашій державі за роки незалежності частково сформована державна політика у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства і взаємодії влади та громадянського суспільства, забезпечення відкритості та прозорості діяльності органів виконавчої влади, для реалізації якої створено відповідну нормативно-правову базу. Забезпечення відкритості та прозорості державної

політики є одним із пріоритетних завдань кожного органу виконавчої влади, для реалізації якого державні інституції повинні, зокрема, проводити консультації з громадськістю, здійснювати взаємодію з консультативно-дорадчими органами – громадськими радами, сприяти проведенню громадської експертизи своєї діяльності тощо [4, с. 21].

З погляду конституційного права, найбільший інтерес викликає саме політико-правовий аспект права громадян на об'єднання, що зумовлено специфікою предмета конституційно-правового регулювання.

У статті 1 Закону України "Про громадські об'єднання" під громадським об'єднанням розуміють добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів. Своєю чергою, такі об'єднання утворюються як громадська організація або громадська спілка.

Громадська організація – це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи.

Відповідно до статті 6 Закону України "Про громадські об'єднання", громадські об'єднання мають право реалізовувати свою мету (цілі) шляхом укладення між собою на добровільних засадах угод про співробітництво та/або взаємодопомогу, утворення відповідно до цього Закону громадських спілок, а також іншим способом, не забороненим законом [5].

Діяльність громадського об'єднання чи благодійної організації в Україні до і після початку повномасштабної війни загалом досить високо оцінюється представниками громадського сектору. Загалом 81,6 % оцінили діяльність громадського об'єднання чи благодійної організації задовільно / цілком задовільно до початку вторгнення (24.02.2022), а після вторгнення цей показник сягає 90,1 % (спостерігається зростання позитивних оцінок).

Громадські об'єднання/благодійні організації переконані, що громадянським суспільством здійснювався вплив на загальний стан справ в Україні на момент повномасштабного вторгнення. Зокрема переважають середні оцінки, але 37,7 % вказують на сильний / дуже сильний вплив, 20,1 % – на слабкий або його відсутність.

Оцінюючи вплив власного громадського об'єднання чи благодійної організації, 40,3–41,4 % вважають, що цілком або скоріше можуть впливати на загальні справи в країні, проте 59,7–58,6 % вважають власний вплив незначним або взагалі відсутнім.

На думку представників тривало діючих і новостворених громадського об'єднання чи благодійної організації громадянська активність відіграє суттєву роль в українському суспільстві в часи війни: 97,1 % вважають, що це сприяє консолідації суспільства та стимулює віру у перемогу; 96,7 % створює відчуття підтримки для ЗСУ; 96,2 % – відчуття згуртованості, незламності та рішучості українського народу; 93,8 % – відчуття піклування для постраждалих від війни та вразливих категорій громадян. До того ж 96,0 % вважають, що успішність волонтерського руху втілює надію на краще майбутнє.

Кількість згадок благодійних фондів, благодійних організацій, громадських організацій, волонтерських організацій в українському медіапросторі зросла з лютого 2022 року по листопад майже в 10 разів: від 9 398 згадок в лютому до 97 940 в листопаді.

Теми повідомлень про діяльність благодійних та громадських організацій було категоризовано на дві великі групи: військова та гуманітарна допомога. Частота появи двох видів повідомлень була майже однаковою, з невеликою перевагою військової компоненти: з лютого по листопад 2022 року було зафіксовано 234 755 публікацій на військову тематику, та 222 742 публікації на гуманітарну.

Лідерами за кількістю згадок в медіапросторі є БФ "Повернись живим", UNITED 24, ГО "Справа громад", БФ Сергія Притули, БФ Фонд Порошенка, БО "Карітас".

З початку повномасштабної війни лише на рахунки НБУ та у три найбільші фонди (United24, Повернись живим та фонд Притули) українці й іноземці задонатили понад 33,96 млрд грн (майже 1 млрд. доларів) [6].

До складників громадянського суспільства належать будь-які громадські об'єднання, інституції та формування, які тим чи іншим способом сприяють розвитку громадянської свідомості та залученню громадян до суспільного життя. Громадянське суспільство є сферою медіації між особою, громадськістю та державою, тому насамперед визначається наявністю механізмів, каналів їх ефективної взаємодії. Виходячи з цього, засоби масової інформації є одним з важливих інститутів громадянського суспільства, який репрезентує суспільну думку та впливає на її формування.

Засоби масової інформації виступають одночасно і каналом вираження думки громадянського суспільства, засобом її формування та інструментом контролю громадськості за владою. Тому право на інформацію, доступ до неї та забезпечення свободи слова мають важливе значення не тільки для тих чи інших осіб, а й для громадянського суспільства [7, с. 111].

ЗМІ відводиться провідна роль у механізмі реалізації права на інформацію. Зауважимо, що право на інформацію є однією з базових свобод демократичної правової держави. Право на інформацію – конституційне право кожного громадянина України вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово чи іншим способом на власний вибір (ст. 34 Конституції України) [8].

Сутність і специфіка ЗМІ розкривається через їх функції. Визначити функції ЗМІ означає розкрити роль, яку відіграють ЗМІ як елемент соціальної системи. На наше переконання, класифікація функцій ЗМІ з урахуванням їх взаємодії з іншими інститутами громадянського суспільства та публічною владою може мати такий вигляд: 1) інформаційна; 2) інноваційна; 3) формування і артикуляція громадської думки; 4) контроль і критика; 5) політична соціалізація особи; 6) піднесення політичної та громадянської культури; 7) мобілізаційна.

Сучасне суспільне інформаційне життя представляє досить динамічний процес масової комунікації, що є різновидом соціальної комунікації. Будь-яка політика, зокрема державна політика, полягає в інформації як сукупності знань, що дозволяє приймати відповідальні і часом доленосні рішення задля стратегії розвитку сучасної держави й загалом сучасного суспільства [9, с. 5].

Засоби масової інформації у суспільстві виступають як найважливіший інститут управління великими масами. До сучасних засобів відносять: періодичне друковане видання (газета, журнал), радіоканали, телеканали, відеопрограма; кінохронікальна програма, а також мережне видання. ЗМІ виступають невід'ємною складовою частиною механізму функціонування демократії, її ціннісних і нормативних засад. Саме ЗМІ можуть допомогти індивіду вийти за межі його безпосереднього життєвого досвіду і долучитися до політичної діяльності.

Війна спричинила появу в медійному просторі ситуацій та юридичних дилем, які досі були не актуальними. Зокрема, не вся інформація може бути вільно запитана та використана. Адже є й інформація з обмеженим доступом – таємна, конфіденційна, службова. В час дії воєнного стану особливо важливо дотримуватись "букви закону" і не публікувати тих даних, які можуть прямо чи опосередковано зашкодити безпеці держави та її громадян.

Правила роботи журналістів та журналісток затверджені 3 березня 2022 року Головнокомандувачем ЗСУ Валерієм Залужним і стосуються періоду воєнного стану в Україні. Він видав Наказ № 73, який регулює порядок акредитації представників ЗМІ під час воєнного стану, визначає перелік інформації, яку не можна розголошувати, встановлює порядок роботи журналістів в зоні ведення бойових дій.

Також, коли Росія напала, частина українських телеканалів відразу почали працювати в режимі інформаційного марафону, інші якийсь час показували свій звичний контент. 24 лютого Національна рада з питань телебачення і радіомовлення вирішила дозволити мовникам на час дії

воєнного стану відступити від своїх програмних концепцій. А 25 лютого, у другий день великої війни, Міністерство культури та інформаційної політики заявило про початок роботи в режимі спільного марафону за участі каналів “1+1”, СТБ/ICTV, “Інтер” і “Рада”. 26 лютого до виробництва марафону долучились “Україна”/“Україна 24” і Суспільне. Із часом марафон частково чи повністю почали транслювати майже всі українські телеканали.

5 канал, Прямий і “Еспресо” в перші дні не транслювали спільний ефір, а продовжили власне мовлення в режимі інформаційного марафону, але незабаром почали робити вставки і з марафону. Ці канали можна умовно назвати опозиційними. Зараз 5 канал, Прямий та “Еспресо” не транслюються в цифровому ефірі.

Отже, новітні комунікативні технології також можуть відігравати подвійну роль – слугувати могутнім засобом розширення творчих можливостей людини, радикально сприяти розвиткові процесів глобальної демократизації, і водночас бути джерелом негативних тенденцій, зокрема маніпулювання громадською думкою, якщо втрачається контроль суспільства над інформаційною владою [10, с. 4]. Тобто ЗМІ можуть як стабілізувати суспільне життя, так і відігравати негативну роль у цьому процесі, а саме сприяти порушенню стабілізації життєдіяльності суспільства.

Досвід історії показує, що діяльність ЗМІ полягає у тому, як інформувати людей, розвивати у них почуття власної гідності, прагнення до свободи і соціальної справедливості, сприяти і допомагати їх компетентній участі в політиці, збагачувати особистість, так і дезінформувати та залякувати населення, сіяти недовіру і страх. Найбільша небезпека як для громадян, так і для функціонування демократії – використання ЗМІ з метою політичного маніпулювання. Це приховане маніпулювання політичною свідомістю, що впливає на поведінку людей, щоб примусити їх діяти (або не діяти) всупереч своїм інтересам. Без відповідної боротьби з цим явищем можна звести нанівець усі проголошені державою демократичні принципи.

Тому вся інформація, яка доводиться до відома населення, повинна бути достовірною та актуальною, об’єктивною. Споживачам інформації необхідно гарантувати можливість отримання інформації з різних джерел, аби вони могли робити адекватні висновки й чинити відповідні дії [9, с. 5].

Висновки. Розвиток громадянського суспільства в Україні є складним та багатогранним процесом, який потребує взаємодії різних структур та суб’єктів суспільства, у тому числі держави, громадських організацій та громадян. Цей процес потребує постійної підтримки та розвитку, щоб забезпечити зростання громадської активності і підвищення рівня демократії та свободи в країні.

Особливо актуальною сьогодні є взаємодія інститутів громадянського суспільства з органами державної влади, коли в нас йде війна з росією як на фронті, так і в інформаційному полі. Інформаційна війна також є дуже небезпечною, тому нині основним завданням ЗМІ є донесення до громадян правдивої інформації, адже можемо спостерігати дуже активне поширення ворогом фейків, що негативно впливає на ситуацію в країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зарічний О. А. Взаємодія держави та громадянського суспільства через інститути участі громадян в управлінні державними справами. *Європейські перспективи*. 2015. № 1. С. 48–51.

2. Ладиченко В. Проблеми взаємодії держави і громадянського суспільства. *Публічне право.* 2016. № 4 (24). С. 18–25.

3. Лотюк О. С. Особливості механізму конституційно-правового регулювання громадянського суспільства. *Вісник Вищої ради юстиції.* 2013. № 1(13). С. 92–101.

4. Мельник Н. В. Взаємодія інститутів громадянського суспільства з органами державної влади. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2015. № 3. С. 17– 25.

5. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР),* 2013, № 1, ст. 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text (дата звернення: 29.03.2023 р.).

6. Громадянське суспільство в умовах війни: Звіт за результатами дослідження. м. Київ, грудень 2022 – січень 2023. URL: http://surl.li/fhfqf (дата звернення: 29.03.2023 р.).

7. Ковальчук В. Б., Іщук С. І. Громадянське суспільство та державна влада в процесі демократичної легітимації: теоретико-правові аспекти: Монографія / В. Б. Ковальчук, С. І. Іщук. Острог, 2013. 215 с.

8. Антошина І. В. Роль засобів масової інформації у функціонуванні інформаційної влади. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2022. № 57. С. 4–7.

9. Ліпкан В. А. Систематизація інформаційного законодавства України : монографія / за заг. ред. В. А. Ліпкана. К. : ФОП О. С. Ліпкан, 2012. 304 с.

REFERENCES

1. Zarichnyi O. A. (2015). ***Vzaiemodiia derzhavy ta hromadianskoho suspilstva cherez instytuty uchasti hromadian v upravlinni derzhavnymy spravamy***. [Interaction of the state and civil society through institutions of citizen participation in the management of state affairs]. Yevropeiski perspektyvy. No. 1. P. 48–51 [in Ukrainian].

2. Ladychenko V. (2016). ***Problemy vzaiemodii derzhavy i hromadianskoho suspilstva***. [Problems of interaction between the state and civil society]. Publichne pravo. No. 4 (24). P. 18–25 [in Ukrainian].

3. Lotiuk O. S. (2013). ***Osoblyvosti mekhanizmu konstytutsiino-pravovoho rehuliuvannia hromadianskoho suspilstva.*** [Peculiarities of the mechanism of constitutional and legal regulation of civil society]. Visnyk Vyshchoi rady yustytsii. No. 1(13). P. 92–101 [in Ukrainian].

4. Melnyk N. V. (2015). ***Vzaiemodiia instytutiv hromadianskoho suspilstva z orhanamy derzhavnoi vlady.*** [Interaction of civil society institutions with state authorities]. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. No. 3. P. 17–25 [in Ukrainian].

5. ***Pro hromadski obiednannia: Zakon Ukrainy*** vid 22.03.2012. No. 4572-VI. [On public associations: Law of Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), 2013, No. 1, st. 1. URL: **https://zakon.rada.gov.ua/** laws/show/4572-17#Text (data zvernennia: 29.03.2023 r.). [in Ukrainian].

6. ***Hromadianske suspilstvo v umovakh viiny***: Zvit za rezultatamy doslidzhennia. m. Kyiv, hruden 2022 – sichen 2023.[Civil society in the conditions of war: a research report]. URL: http://surl.li/fhfqf (data zvernennia: 29.03.2023 r.). [in Ukrainian].

7. Kovalchuk V. B., Ishchuk S. I. (2013). ***Hromadianske suspilstvo ta derzhavna vlada v protsesi demokratychnoi lehitymatsii: teoretyko-pravovi aspekty*** [Civil society and state power in the process of democratic legitimation: theoretical and legal aspects] : Monohrafiia / V. B. Kovalchuk, S. I. Ishchuk. Ostroh. 215 p. [in Ukrainian].

8. Antoshyna I. V. (2022). ***Rol zasobiv masovoi informatsii u funktsionuvanni informatsiinoi vlady***. [The role of mass media in the functioning of information power]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia. No. 57. P. 4–7 [in Ukrainian].

9. Lipkan V. A. (2012). ***Systematyzatsiia informatsiinoho zakonodavstva Ukrainy*** [Systematization of information legislation of Ukraine] : monohrafiia / za zah. red. V. A. Lipkana. K. : FOP O. S. Lipkan. 304 p. [in Ukrainian].

Дата надходження: 03.04.2023 р.

Olena Romtsiv
Lviv Polytechnic National University,
Associate Professor of the Department
of Theory of Law and Constitutionalism
Educational and Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Candidate of Law, Associate Professor
olena.i.romtsiv@lpnu.ua
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-3776-7120

Yuliia Rudnytska
Lviv Polytechnic National University,
student of the second (master's) level of higher education
of specialty 081 "Law"
Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education
yuliia.rudnytska.mpvpr.2022@lpnu.ua

INTERACTION BETWEEN CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS AND GOVERNMENT BODIES

The importance of effective interaction of public society institutions with state authorities is analyzed, because civil society institutions ensure the provision of high-quality and cost-effective social services, the organization of private individuals and legal entities under private law to independently satisfy their interests without additional financial or administrative costs from the state; spread of charity and provision of targeted and operational charitable assistance; participation in decision-making and thus ensuring greater effectiveness of decisions taking into account the interests of various social groups.

It has been established that today this interaction is actively taking place in several legal forms, namely: the participation of civil society institutions in the rule-making activity of the state; participation of civil society institutions in law enforcement activities of the state; participation of civil society institutions in law enforcement activities of the state.

The political and legal aspect of the right of citizens to association is defined, which is determined by the specificity of the subject of constitutional and legal regulation. It has been investigated that the activity of a public association or charitable organization in Ukraine before and after the start of a full-scale war is generally quite highly evaluated by representatives of the public sector.

The role of the mass media, acting simultaneously as a channel for expressing the opinion of civil society, as a means of its formation, and as a tool for public control over power, is characterized. It was found that the essence and specificity of mass media is revealed through their functions. Determining the functions of the media means revealing the role played by the media as an element of the social system.

The war caused the appearance in the media space of situations and legal dilemmas that were not relevant until now. In particular, not all information can be freely requested and used. After all, there is also information with limited access – secret, confidential, official. During martial law, it is especially important to follow the "letter of the law" and not to publish data that could directly or indirectly harm the security of the state and its citizens.

Keywords: civil society; mass media; power; public authorities; constitutional state; public associations; charitable organizations.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347.6

Марія Анциферова
Національний університет “Львівська політехніка”,
студентка Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
mariia.antsyferova.pv.2020@lpnu.ua

Вікторія Чорнописька
Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти
доктор юридичних наук, доцент
Viktoriia.Z.Chornopyska@lpnu.ua
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-3230-5971

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СІМЕЙНОЇ МЕДІАЦІЇ ТА ЙОГО МОЖЛИВІСТЬ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ В УКРАЇНІ

http://doi.org/10.23939/law2023.39.112

© Анциферова М., Чорнописька В., 2023

Враховуючи, що наша країна стрімко інтегрується в європейський простір, у статті проаналізовано міжнародний досвід правового регулювання інституту медіації та його можливість імплементації в Україні. Зокрема, розкрито міжнародний досвід у питаннях урегулювання спорів, що здійснюється за допомогою медіаційних процедур, органів, які відповідають за здійснення медіації, у США, Австрії, Німеччині, Фінляндії, Ірландії, Австралії та інших країнах.

Наголошується, що світова практика обов’язкової медіації в сімейних спорах зумовлена тим, що медіація дає можливість враховувати ті аспекти, які не підпадають під нормативно-правову регламентацію, проте мають вагоме значення у сімейних правовідносинах.

Особливу увагу надано яскраво вираженій тенденції в зарубіжних країнах щодо сімейної медіації, а саме щодо її професіоналізації. Так, у більшості державах здійснюється висока фахова підготовка, розробляються та затверджуються освітні стандарти навчання, вводиться процедура державної акредитації сімейних медіаторів.

Висвітлено важливість та ефективність впровадження інституту сімейної медіації в правову систему України як альтернативи суду.

Ключові слова: інститут; медіація; інститут сімейної медіації; медіатор; сімейні правовідносини; конфлікт; правове регулювання; правова система; Закон України "Про медіацію".

Постановка проблеми. Сучасний стан судової системи України важко назвати задовільним. Постійні порушення матеріального та процесуального законодавства, неефективне використання ресурсів та загальна зневіра населення в державних структурах призводять до усвідомлення необхідності реформування сфери захисту прав та інтересів людей. Проблеми у сфері правосуддя та активні дії України на шляху до інтеграції в європейську спільноту стимулюють розвиток кардинально протилежних шляхів для врегулювання спорів та конфліктів.

Альтернативні способи вирішення спорів існують давно, однак тільки сьогодні їм починає надаватися належна увага та розроблятися релевантна нормативно-правова база. Однією із таких альтернатив є медіація. Аналіз досвіду зарубіжних країн з цього питання суттєво полегшить процес імплементації медіаційних процедур в Україні. Адже проблеми із введенням останнього в юридичне середовище, які існують сьогодні в нашій державі, значною мірою вирішені іншими країнами і потребують окремого висвітлення.

Аналіз дослідження проблеми. Медіацію як соціально-правовий інститут розвинули зарубіжні вчені: Х. Бесемер, Х. Бродаль, Р. Буш, Ф. Глазл, Т. Глейсер, Х. Зер, Ч. Каррас, Ч. Ліксон, Ч. Мур, Л. Паркінсон, М. Райт, Дж. Фолджер, Л. Фуллер та інші. Натомість серед українських дослідників науковий інтерес до медіації виник порівняно недавно, це насамперед зумовлено інтеграційними процесами нашої держави до Європейського співтовариства та необхідністю зміни відповідно до нього національного законодавства. Нині медіації у сімейних конфліктах вивчають як науковці, так і практики у галузі юриспруденції, політології, психології, педагогіки тощо. Проблематику медіації в українському науково-правовому дискурсі розвинули такі дослідники: Р. Балабан, Н. Бондаренко-Зелінська, В. Ватрас, А. Головченко, П. Даниленко, А. Дутко, С. Йосипенко, Б. Леко, Н. Мазаракі, Ж. Мішина, О. Парнета, Ю. Розман, В. Тісногуз, О. Тищенко, С. Фурса та інші.

Мета статті – проаналізувати зарубіжний досвід інституту сімейної медіації у врегулюванні сімейних правовідносин загалом, і сімейних спорів зокрема, довести важливість та ефективність впровадження інституту сімейної медіації в правову систему України як альтернативи суду.

Виклад основного матеріалу. Медіація є однією з найбільш поширених альтернативних форм вирішення спорів у сучасних демократичних правових державах. Застосування процедури медіації розпочалося наприкінці 70-х років XX ст. у США, і пізніше у 80-х років в країнах Західної Європи. Нині цей правовий інститут успішно функціонує у Франції, Великобританії, Німеччині, Австрії, Норвегії, Фінляндії, Чехії, Польщі та інших країнах і виступає як один із необхідних елементів правової системи. Попри відмінності у національних правових системах й культурних традиціях, у зарубіжних країнах виразно простежується тенденція інституалізації сімейної медіації та її інтегрування у діяльність різних юрисдикційних органів чи інституцій.

Особливий статус сімейної медіації у зарубіжних країнах підтверджується і тим, що на правовому рівні сімейна медіація зазвичай виокремлюється з-поміж інших видів медіації та регламентується галузевим законодавством (наприклад, в Англії і Уельсі, Фінляндії, Австралії) або спеціальним, що прийняте у більшості штатів США. Загалом сімейна медіація у світовій демократично-правовій практиці розглядається як обов'язковий елемент вирішення спорів, що виникають зі сімейних правовідносин. В Україні закріплення інституту медіації у сімейних спорах на окремому рівні, безперечно, сприятиме активнішому її застосуванні, а відтак звільнить суди від перевантаження сімейними спорами.

Ефективність медіації як альтернативного способу вирішення сімейних спорів є визнаною Європейським співтовариством й рекомендована для впровадження. Так, у Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи відзначається, що "медіацію можна застосовувати до всіх спорів між членами одної сім'ї, які пов'язані кровними чи шлюбними стосунками, і всіма, хто живе чи жив у родинних зв'язках відповідно до того, як вони визначені в національному законодавстві" [2]. Світовий досвід засвідчує, що на сьогодні медіація є однією із найбільш популярних та оптимальних форм врегулювання конфліктів, позаяк більшість всіх процедур медіації позитивно завершуються для конфліктуючих сторін.

Специфіка правового регулювання медіації у сімейних відносинах у зарубіжних країнах полягає у тому, що вони дану процедуру застосовують як обов'язковий етап у вирішенні спорів, що виходять зі сімейних правовідносин. Так, в Англії та Уельсі, відповідно до Закону про сім'ю (1996 р.), коли до соліситора звернулася особи у справі сімейного спору, які мають право на її безкоштовне надання, він зобов'язаний їх направити до державно-акредитованого медіатора для проведення інформаційно-оцінної сесії (проходження так званої процедури MIAM). Основною метою такої попередньої зустрічі є роз'яснення суб'єкту сімейного спору мирної процедури його вирішення, її прерогатив, а також з'ясування значущості спору. У випадку, коли спір можливо врегулювати через медіацію і звернена сторона погоджується на неї, то медіатор надсилає повідомлення іншій стороні щодо її проведення. Якщо впродовж чотирнадцяти днів відповідь не надходить або друга сторона не бажає брати участь в інформаційній сесії й (чи) медіації, тоді медіатор формує письмовий висновок, який є підставою надання безкоштовної правової допомоги для розгляду справи в судовому порядку. Відповідно через наявність згоди обох сторін проводиться сімейна медіація, особи, матеріальне становище яких відповідає визначеним критеріям, користуються послугами медіації безкоштовно [1, с. 203].

У Республіці Ірландія наприкінці 80-их рр. XX ст. при Департаменті сім'ї та соціальних питань було створено Службу сімейної медіації, в структури якої входять 16 регіональних центрів, які забезпечують проведення безкоштовної медіації щодо вирішення сімейних спорів. Слід зауважити, що ця норма з огляду на недостатність матеріальних ресурсів і брак кадрів викликало певні черги на сімейну медіацію. Втім держава намагається активно підтримувати розвиток медіації як одного із визначальних напрямків реалізації політики у сфері підтримки й зміцнення сім'ї [3, с. 203].

Щодо США, то у більшості штатів існують закони, які регулюють сімейну медіацію, ба більше, в окремих із них передбачено проведення обов'язкової медіації в справах, що стосуються опіки та виховання дітей після розлучення батьків. Чимало служб сімейної медіації створюються та функціонують при судах [4].

В Австралії система вирішення сімейних спорів регламентується Законом про сім'ю (1975 р.), що передбачає медіацію та примирення *(conciliation)*, які здійснюють професіонали – акредитовані особи відповідно до вимог Системи практикуючих спеціалістів у галузі вирішення сімейних спорів. З метою зменшити навантаження сімейних судів і судів магістратів, а також зниження судових витрат й надання екс-дружинам можливості вибору способу вирішення їхнього конфлікту австралійська влада створила мережу Центрів сімейних відносин ("*FMCs – Family Relationship Centers*"), що фінансуються за рахунок федерального бюджету країни. Також 2007 р. встановлено вимогу, що після розлучення батьків є обов'язковим їх звернення до акредитованих практикуючих спеціалістів у галузі сімейних спорів стосовно майбутнього виховання дітей (виняток становлять лише випадки, коли спір був пов'язаний із жорстоким ставленням до дітей, насильством у сім'ї та (або) викраденням дітей) [4].

У країнах Європейського Союзу довкола сімейної медіації сфокусована значна увага. Так, у 1998 р. було прийнято Рекомендацію Rec N (98) 1, яка окреслила конститутивні принципи й норми сімейної медіації [2]. Зокрема, рекомендується медіаторам у сімейних спорах виняткову увагу відводити інтересам дитини та наголошувати батькам на їхньому основному обов'язку – піклуванні

про благополуччя спільних дітей. Відповідно до цієї Рекомендації, медіатор правосильний надавати двом сторонам правову інформацію, проте повинен утримуватися від надання пропозицій щодо конкретних рішень у певних суперечках і юридичних порад [2].

Державам – членам Європейського Союзу, рекомендується застосовувати всі можливі заходи щодо популяризації сімейної медіації, а також сформувати оптимальні правові механізми застосування судової сімейної медіації й забезпечити виконання домовленостей, які були досягнуті у процесі примирної процедури. Слід зауважити, що метою прийняття цих Рекомендацій було стимулювання популяризації, уніфікації та запровадження інституту сімейної медіації в країнах Європейського співтовариства, однак попри загальну підтримку і схвалення, вона не була практично реалізована серед широкого загалу. У більшості країн континентальної Європи медіація у сфері сімейних правовідносин розвивалася поступово у контексті сформованих культурних традицій та національної правової системи [2].

У Німеччині 2012 р. набув чинності Закон про медіацію (Mediationsgesetz), який не лише інкорпорував положення Директиви 2008/52/ Європейського Союзу, а значно їх розширив. Так, Директива стосується тільки транскордонних спорів, тоді як закон поширюється на всі моделі медіації незалежно від форми спору чи громадянства або місця перебування сторін. Слід зауважити, що у Німеччині сімейна медіація є однією із найбільш затребуваних видів медіації загалом. Сьогодні сімейні медіації проводяться не лише практикуючими медіаторами, але і державними службовцями управлінь у справах молоді. Зокрема останнім, відповідно до Кодексу соціального права Німеччини, делеговані повноваження щодо організації проведення медіацій у спорах, які торкаються проблем виховання дітей. У Німеччині до сімейної медіації також віднесено спадкові справи, пов'язані зі спором спадкоємців – членів однієї сім'ї [1, с. 204].

В Австрії у середині 90-их. рр. XX ст. на базі федеральних органів державної влади був проведений правовий експеримент, у межах якого відбувалося інформування й консультування громадян щодо примирних процедур, проводилися медіації у спорах, які виникали зі сімейних правовідносин, а також реалізована програма допомоги дітям у процесі розлучення їхніх батьків. Успішним результатом реалізованого проєкту стало створення у Відні Консультативної ради, яка об'єднала фахівців-медіаторів та функціонує досі. Діяльність Консультативної ради фінансується переважно державою [4].

Слід зауважити, що в Австрії поширена модель проведення сімейної медіації двома медіаторами ("комедіація"), один із яких фахівець у галузі психології (психотерапевт, психолог або особа, яка має освіту в галузі сімейних конфліктів), інший – фахівець у юриспруденції (юрисконсульт, нотаріус, адвокат) [4]. Такий підхід видається нам доволі виправданим, позаяк медіація в сімейних спорах пов'язана як з правовими, так і соціально-психологічними, моральними та особливими особистісними аспектами. Це дозволяє осмислити сутність спору і в юридичному, і в психологічному контексті, а відтак визначити оптимальні способи його вирішення з мінімізацією негативного впливу на кожну зі сторін, зокрема дітей. Вважаємо за доцільне впровадження такої практики і в Україні, тому пропонуємо до Закону України "Про медіацію" [5] внести положення про можливість підготовки медіаторів не лише юристів, але й психологів.

Цікавим є те, що у Фінляндії новоприйнятий Закон про шлюб містить окрему главу, присвячену питанням медіації (глава V "Сімейна медіація"). У статті 20 частині I цього Закону визначається, що пріоритетним способом вирішення спору є переговори між членами сім'ї та укладення відповідної угоди. Згідно з частиною II цієї статті у разі виникнення сімейного спору сторони мають право звернутися по допомоу до медіатора, головним завданням якого є забезпечення конфіденційного та довірливого діалогу між членами сім'ї з метою врегулювання розбіжностей, враховуючи інтереси всіх учасників. Водночас особливу увагу медіатор зобов'язаний присвятити інтересам неповнолітніх дітей. Сімейна медіація проводиться спеціалізованими установами, організаціями, асоціаціями, а також практикуючими спеціалістами, які мають дозвіл, виданий уповноваженими державними органами провінцій, на таку діяльність. Контроль і моніторинг за діяльністю

організацій, асоціацій та практикуючих сімейних медіаторів здійснюють також уповноважені державні органи провінцій, які звітують Міністерству соціальних справ та охорони здоров'я Фінляндії [3, с. 9].

У Данії проведення сімейної медіації контролюється місцевими органами опіки, більшість справ стосується виховання дітей після розлучення батьків. Так, у разі виникнення сімейного спору уповноважена на його розгляд посадова особа вказує батькам на необхідність звернення до консультанта чи медіатора зі сімейних питань. Якщо спір не може бути вирішений шляхом медіації, тоді орган опіки видає постанову щодо спору, яка підлягає затвердженню в суді та є обов'язковою до виконання [1, с. 204].

Активне впровадження сімейної медіації у демократичних правових державах світу зумовлене її високою ефективністю. Наприклад, у Північній Америці від 55 до 80 % сімейних медіацій завершуються укладенням угоди, водночас від 69 до 90 % суб'єктів медіаційної процедури є повністю задоволені її результатом; відповідно в Австралії – від 75–92 % та 83–90 % [4]. У Данії орієнтовно 64 % медіацій завершуються врегулюванням всіх контроверз, й приблизно 18 % спорів – лише частково; у Швеції орієнтовно 90 % спорів, які торкаються прав та інтересів дітей, шляхом проведення медіації успішно вирішуються [4].

Висновки. Враховуючи зазначене, доходимо висновку, що застосування медіації у сімейних спорах нині є найбільш конструктивним приватним способом їх вирішення, який переважно завершується позитивним результатом. Практика обов'язкової медіації в сімейних спорах у низці країн аргументується тим, що медіація дає можливість враховувати ті аспекти, які не підпадають під нормативно-правову регламентацію, проте мають вагоме значення у сімейних правовідносинах.

Слід зауважити, що у багатьох національних правових системах зарубіжних країн визначено низку сімейних спорів, процес вирішення яких фінансується із державного бюджету. Здебільшого це сімейні спори щодо питання врахування прав та інтересів дітей при розірванні шлюбу, а також проблем усиновлення та опікунства. Наприклад, у Норвегії спори між подружжям щодо розірвання шлюбу, які мають дітей віком до шістнадцяти років, фінансується в обов'язковому порядку із державного бюджету. Так, в Ірландії усім без винятку подружнім парам надається безкоштовна сімейна медіація (ця норма з огляду на недостатність матеріальних ресурсів і брак кадрів спричинила певні черги на сімейну медіацію). В Данії надається безкоштовна досудова та судова медіація подружжям, в яких виникають складнощі щодо майбутнього виховання дитини. В Англії послугами сімейного медіатора можуть безкоштовно користуватися ті особи, яких матеріальне становище відповідає встановленим державним критеріям.

Серед найбільш яскраво виражених тенденцій у зарубіжних країнах щодо сімейної медіації є її професіоналізація. Так, у більшості державах здійснюється висока фахова підготовка, розробляються та затверджуються освітні стандарти навчання, вводиться процедура державної акредитації сімейних медіаторів. Вважаємо в цьому аспекті показовою австрійську модель, яка передбачає проведення сімейної медіації двома медіаторами, один із яких фахівець у галузі психології, інший – фахівець у юриспруденції. Це дозволяє осмислити сутність спору і в юридичному, і в психологічному контексті, а відтак визначити оптимальні способи його вирішення з мінімізацією негативного впливу на кожну зі сторін, зокрема дітей. Вважаємо за доцільне впровадження такої практики і в Україні, тому пропонуємо до Закону України "Про медіацію" внести положення про можливість підготовки медіаторів не лише юристів, але й психологів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Йосипенко С. Т. (2017). Перспективи інституціоналізації сімейної медіації у приватноправових відносинах. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: журнал. Серія Право*. № 3(15). С. 201–209.

2. Рекомендація № R (1998). 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах: ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи на 616 засіданні заступників міністрів від 21.01.1998 р. *База даних "Законодавство України" / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_828#Text (дата звернення: 08.06.2023).

3. Мішина Ж. В. (2016). Медіація як альтернативна форма вирішення спорів. *Альманах права*. Вип. 3. С. 234–238.

4. Тісногуз В. Медіація – один з альтернативних методів вирішення спорів. URL: https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/15-30-17.pdf (дата звернення: 09.03.2023).

5. Закон України "Про медіацію". *База даних "Законодавство України" / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text (дата звернення: 08.06.2023).

REFERENCES

1. Yosypenko S. T. 9. (2017). ***Perspektyvy instytutsionalizatsii simeinoi mediatsii u pryvatnopravovykh vidnosynakh.*** [Prospects of institutionalization of family mediation in private law relations]. *Scientific and information bulletin of the Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytskyi: journal. Law series.* No. 3 (15). P. 201–209 [in Ukrainian].

2. ***Rekomendatsiia No. R (98) 1 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo mediatsii v simeinykh spravakh: ukhvaleno Komitetom Ministriv Rady Yevropy na 616 zasidanni zastupnykiv ministriv vid 21.01.1998 r.*** [Recommendation N R (98) 1 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states regarding mediation in family matters: adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe at the 616th meeting of the Deputy Ministers of 21.01.1998.]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_828#Text (Accessed: 08.03.2023) [in Ukrainian].

3. Mishyna Zh. V. (2012). ***Mediatsiia yak alternatyvna forma vyrishennia sporiv***. [Mediation as an alternative form of dispute resolution]. *Almanakh prava.* No. 3. P. 234–238 [in Ukrainian].

4. Tisnohuz V. ***Mediatsiia – odyn z alternatyvnykh metodiv vyrishennia sporiv.*** [Mediation is one of the alternative dispute resolution methods]. URL: https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/15-30-17.pdf (Accessed: 09.03.2023) [in Ukrainian].

5. ***Zakon Ukrainy "Pro mediatsiiu***". [Law of Ukraine "On Mediation"]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text (Accessed: 08.03.2023) [in Ukrainian].

Дата надходження: 01.08.2023 р.

Mariia Antsyferova
Lviv Polytechnic National University,
student Institute law, psychology and innovative education
mariia.antsyferova.pv.2020@lpnu.ua

Victoria Chornopyska
Lviv Polytechnic National University,
Institute of Jurisprudence, Psychology
and Innovative Education
Department of Civil Law and Procedure
Sc.D., Assoc. Prof.
Viktoriia.Z.Chornopyska@lpnu.ua
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-3230-5971

FOREIGN EXPERIENCE OF FAMILY MEDIATION AND ITS POSSIBILITY OF IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Taking into account that our country is rapidly integrating into the European space, the article analyzes the international experience of legal regulation of the institution of mediation and the

possibility of its implementation in Ukraine. In particular, the international experience in matters of dispute settlement, which is carried out with the help of mediation procedures, bodies responsible for mediation in the USA, Austria, Germany, Finland, Ireland, Australia and other countries, is disclosed.

It is emphasized that the world practice of mandatory mediation in family disputes is due to the fact that mediation makes it possible to take into account those aspects that are not subject to legal regulation, but are of significant importance in family legal relations.

Special attention is paid to a pronounced trend in foreign countries regarding family mediation, namely, regarding its professionalization. Thus, in most states, high professional training is provided, educational standards of training are developed and approved, and a procedure for state accreditation of family mediators is introduced.

The importance and effectiveness of introducing the institution of family mediation into the legal system of Ukraine as an alternative to the court is highlighted.

Keywords: institute; mediation; institute of family mediation; mediator; family legal relations; conflict; legal regulation; legal system; Law of Ukraine "On Mediation".

Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки"
№ 3 (39), 2023

УДК 349.6

Уляна Бек
Національний університет "Львівська політехніка",
доцент кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
ulyana.p.bek@lpnu.ua
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-1770-4237

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ КОДИФІКАЦІЇ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА В УКРАЇНІ

http://doi.org/10.23939/law2023.39.119

© Бек У., 2023

У статті окреслено особливості розвитку взаємодії суб'єктів кодифікації національного трудового законодавства. Відзначено, що рівень дійсної реалізації прав працівниками і роботодавцями визначає і характер взаємодії суб'єктів кодифікації трудового законодавства, що виникає у зв'язку з процесом реалізації громадянами конституційного права на працю. Тому для забезпечення рівних можливостей участі у кодифікаційних роботах працівників і роботодавців у Трудовому кодексі України варто чітко визначити їх основні права. Зокрема, закріплення основних трудових прав працівників і роботодавців повинно відбуватися в аспекті розширення застосування міжнародних стандартів залучення працівників до прийняття юридично важливих рішень. Передбачення рівних прав для працівників і роботодавців та спрямованість трудового законодавства на розширення повноважень працівників і роботодавців у процесі праці дозволить оптимізувати трудові правовідносини загалом.

Визначено такі особливості взаємодії суб'єктів кодифікації трудового законодавства: 1) залучення представників громадськості, а саме працівників, роботодавців та їх об'єднань до процесу прийняття нового Трудового кодексу України; 2) підвищення авторитетності кодифікації в частині розширення трудових прав працівників; 3) делегування розв'язання питань, що вирішуються на централізованому рівні, на локальний рівень; 4) узгодження взаємодії суб'єктів офіційної кодифікації трудового законодавства в Україні та Ради Європи, Європейської комісії як інституції Європейського Союзу, на яку покладаються функції виконавчого органу; 5) посилення колективно-договірного регулювання у межах соціального діалогу, що впливає на формування нових положень проєкту Трудового кодексу України; 6) спільна спрямованість на узгодження норм галузі трудового права та норм трудового законодавства; 7) необхідність створення єдиного кодифікаційного органу в Україні – Вищої кодифікаційної комісії.

Ключові слова: Кодекс законів про працю України; кодифікація трудового законодавства; суб'єкти кодифікації трудового законодавства; держава; правовідносини; комітет; міністерство; працівник; роботодавець; Верховна рада України; взаємодія; законопроєкт.

Постановка проблеми. Процеси правотворення зазвичай ініціюють його учасники або ті особи, на яких впливає створення, зміна чи втрата чинності певних правових норм. Сучасні глобалізаційні реалії неможливо регулювати без належного правового масиву, який би встановлю-

вав загальнообов'язкові правила для суб'єктів, які є рівними чи підпорядкованими, тобто перебувають у відносинах координації або субординації. При цьому євроінтеграційні прагнення нашої держави посилюють відповідальність суб'єктів кодифікації законодавства перед особами, на яких безпосередньо впливає їх діяльність.

Організованість та порядок діяльності суб'єктів кодифікаційних робіт значною мірою залежить від характеру їх взаємодії. Складання проєктів нормативно-правових актів, їх детальне обґрунтування, фінансовий розрахунок, обговорення в комітетах законодавчого органу – це вкрай складний шлях у напрямку прийняття нормативно-правового акта у трьох читаннях та направлення такого документа на підписання Президентові України. Більше того, сьогодні назріває потреба в структурно-функціональному перетворенні національного законодавства про працю на основі злагодженої взаємодії працівників, роботодавців, їх об'єднань суб'єктами кодифікації, адже тільки за участі суб'єктів трудових і пов'язаних з ними відносин видається можливим оцінити майбутній вплив прийнятого кодифікованого акта на стан суспільних відносин.

Актуальність нашого дослідження зумовлена вагомою роллю суб'єктів кодифікації трудового законодавства в аспекті розробки нового Трудового кодексу. Зазначимо, що проблема прийняття нового кодифікованого акта у сфері регулювання трудових і пов'язаних з ними відносин не є новою, адже вона перебуває у фокусі активного обговорення з початку 2000-х років. З того часу і дотепер, з урахуванням всіх напрацювань, подавалося приблизно 20 проєктів Трудового кодексу України, наступне читання яких або не долучалося до порядку денного, або відправлялися на доопрацювання до комітетів Верховної Ради України.

Аналіз дослідження проблеми. Теоретичні аспекти особливостей правовідносин у сфері кодифікації трудового законодавства вивчені такими вітчизняними дослідниками, як В. Венедиктов, Л. Гаращенко, Є. Гетьман, С. Гусаров, В. Жернаков, В. Костюк, О. Лаврів, Л. Лазор, О. Любчик, С. Маврін, О. Матвієнко, П. Пилипенко, С. Прилипко, О. Процевський, Г. Татаренко, Д. Татаренко, Н. Хуторян, О. Ярошенко та інші. Попри наявність певних висновків у наукових публікаціях означених нами авторів щодо питання характерних особливостей взаємодії суб'єктів кодифікації трудового законодавства в Україні, нині постає необхідність у здійсненні поглибленого дослідження задекларованої проблематики. Результати цього дослідження можуть бути використані під час підготовки нормативних і методичних документів, метою яких є регулювання діяльності офіційних суб'єктів кодифікації, а також осіб, що можуть брати факультативну участь у процесі впорядкування національного трудового законодавства.

Мета статті – окреслити особливості розвитку взаємодії суб'єктів кодифікації трудового законодавства.

Виклад основного матеріалу. Насамперед слід зауважити, що Кодекс законів про працю України [1] був прийнятий доволі давно – 10 грудня 1971 р., а відтак не враховує новітні реалії та зберігає плановий підхід до регулювання реалізації здатності людини до праці. Крім того, чинний кодифікований акт приймався з урахуванням того, що єдиним роботодавцем у СРСР була держава, і тому не передбачав перспективи розширення цього суб'єктного складу.

Дослідник І. Федоров вважає кодифікаційну діяльність державною законотворчою діяльністю, що здійснюється уповноваженими на те суб'єктами з метою приведення чинного законодавства у відповідність до потреб сучасності. Тобто, виходячи з положень Основного Закону держави, ця діяльність прямо відведена до компетенції єдиного законодавчого органу – Верховної Ради України [2, с. 94].

Однак ми не погоджуємося з цією позицією, позаяк, по-перше, кодифікація може здійснюватися як на державному, так і на приватному рівні (в останньому випадку кодифікація може санкціонуватися державою, в трудовому праві – це локальне нормотворення), по-друге, кодифі-

каційні процеси охоплюють стадії від створення і формування пропозицій, оформлення пояснювальної записки, фінансово-економічного обґрунтування нормативно-правового акта до його подання у Верховну Раду України, голосування за нього і підписання його Президентом як главою держави. Відповідно у цьому процесі беруть участь комітети Верховної Ради України, міністерства, суб'єкти законодавчої ініціативи і, звісно ж, безпосередні учасники майбутніх "реформованих" трудових та пов'язаних з ними відносин.

Враховуючи те, що взаємодією є зв'язок, співвідношення та узгодження воль різноманітних суб'єктів, тенденцією взаємодії суб'єктів кодифікації трудового законодавства є напрям розвитку зв'язку між учасниками кодифікаційних процесів із приведення трудового законодавства у формальну та змістовну, структурну і функціональну відповідність з метою стабілізації економіки, забезпечення балансу ринкових процесів, інтересів працівників та роботодавців.

Розглядаючи окремі особливості взаємозв'язку і взаємодії суб'єктів кодифікації трудового законодавства в Україні, зауважимо, що першою серед них є залучення представників громадськості, а саме працівників, роботодавців та їх об'єднань до процесу прийняття нового Трудового кодексу України. Так, необхідність прийняття Трудового кодексу України була офіційно закріплена в Коаліційній угоді, підписаній 27 листопада 2014 року [3]. Водночас представники роботодавців і працівників брали безпосередню участь у розробці положень, що ввійшли до проєкту Трудового кодексу України [4]. Саме у зв'язку з тим, що Федерація професійних спілок України виразила протест щодо впровадження затвердження нового Трудового кодексу України, цей акт до цього часу так не був прийнятий. Проте тенденція залучення громадськості до питань кодифікації трудового законодавства зберігає свою актуальність.

У цьому аспекті О. Процевський вказує, що основою сучасної систематизації трудового законодавства повинна бути соціальна спрямованість, яка б відображала принципи демократичної, соціальної, правової держави [5, с. 104]. Водночас потрібно врахувати те, що прийняття нового кодифікованого акта у сфері регулювання праці передбачає не лише вдосконалення чинного законодавства шляхом перегляду його норм, їх оновлення, але й створення нових норм з урахуванням інтересів як працівників, так і роботодавців.

Основною проблемою, що визначає неефективність трудового законодавства сьогодні, є наявність у Кодексі законів про працю України [1] нереальних пільг та гарантій, що спричиняє появу негативних наслідків для суб'єктів трудових відносин, які більшою мірою стосуються працівника. Річ у тому, що роботодавець на практиці доволі часто замінює трудовий договір трудовою "угодою", що означає заміну трудових правовідносин на цивільно-правові, за якими працедавець не повинен забезпечувати працівникові гарантовану законом максимальну тривалість робочого часу, мінімальну тривалість відпочинку, оплачувану щорічну відпустку тощо. Працівник же, враховуючи складну ситуацію на ринку праці, змушений погоджуватися працювати на таких умовах, щоби мати роботу.

Проєкт Трудового кодексу України [4] значною мірою покликаний заповнити прогалини та ліквідувати колізії чинного сьогодні законодавства, хоча і в ньому все ж таки деякі питання не знайшли свого вирішення. Зокрема мовиться про те ж право працівників брати участь у прийнятті на загальнодержавному рівні кодифікованого акта трудового законодавства. Так, Є. Краснов вказує, що положення актів МОП, Ради Європи, Європейського Союзу з цього приводу не знайшли свого відображення у проєкті Трудового кодексу України, що свідчить про його невідповідність міжнародним стандартам щодо участі працівників у правлінні організацією. У переліку основних прав працівників вілсутнє право делегувати своїх представників до законодавчого органу для вирішення питань шодо регулювання трудових та пов'язаних з ними правовідносин [6, с. 141]. Також не менш важливою є компетенційна діяльність державних органів із активного сприяння залучення громадськості до трудо-правових компетенційних процесів.

Державним органам як учасникам кодифікаційного процесу надаються законом повноваження, що становлять їх компетенцію, тобто повноваження, які перебувають у сфері трудових та

інших, безпосередньо пов'язаних з ними, відносин. У цьому сенсі їх можна розглядати як суб'єкти кодифікації трудового законодавства.

Вважаємо, що для реалізації положення, за яким відбувалася б належна взаємодія суб'єктів кодифікації трудового законодавства, необхідно долучити до глави 6 книги 1 проєкту нового Трудового кодексу України спеціальні норми щодо участі працівників та їх представників у процесах кодифікації трудового законодавства. Це є чи не найважливішим, адже Трудовий кодекс України, який буде прийнятий в майбутньому, безпосередньо впливатиме на регулювання трудових та пов'язаних з ними відносин, що складаються переважно між працівниками та роботодавцями і їх об'єднаннями.

Таким чином, національне законодавство повинно орієнтуватися на забезпечення насамперед рівного доступу працівників та роботодавців до питань регулювання трудових та пов'язаних з ними відносин. Важливо також, щоб у правозастосовній діяльності забезпечувалася рівність роботодавців та працівників у частині реалізації колективних прав останніх.

Наступною особливістю взаємодії суб'єктів кодифікації трудового законодавства є підвищення рівня впливу кодифікаційних робіт на розширення прав і свобод людини і громадянина у трудових правовідносинах. Ринкова економіка вносить суттєві зміни у зміст трудових відносин, у відносини управління й організації праці, правове становище їх суб'єктів у зв'язку з введенням нових форм власності і новітніх методів та організаційно-правових форм здійснення господарювання. Трудове законодавство є єдиною галуззю законодавства, яка здатна не тільки безпосередньо здійснювати вплив на основну виробничу силу – робітників, які є носіями робочої сили, а й захищати їх у процесі здійснення трудової діяльності від безробіття тощо. Під впливом суб'єктів кодифікації трудового законодавства формується правовий механізм захисту працівників.

Вважаємо, що причиною повернення всіх проєктів Трудового кодексу Україні на доопрацювання або неприйняття їх в подальшому стало саме звуження прав працівників у кожному з них порівняно з правами й обов'язками роботодавця. У жодному з проєктів Трудового кодексу України не визначено різнорідну правову природу основоположних прав та обов'язків працівників: одні з них належать до категорії статутних та становлять елементи правового статусу громадянина-працівника, інші ж є складовою частиною трудових правовідносин між працівником та роботодавцем. Цікаво і те, що більшість працівників, не знаючи про справжній обсяг прав і гарантій, які їм надає трудове законодавство, вважають, що такі гарантії їм надає сам роботодавець. Тому в межах здійснення кодифікаційної діяльності для забезпечення належного рівня взаємодії суб'єктів кодифікації трудового законодавства необхідно, щоб комітети Верховної Ради з питань зв'язків з громадськістю та з питань праці забезпечували належний рівень поінформованості населення про необхідність прийняття проєктів кодифікованих законодавчих актів про працю та їх основні положення [6, с. 148].

Саме соціальна спрямованість прав, свобод та законних інтересів працівників визначає рівень ефективності їхньої трудової діяльності. Першочергове завдання взаємодії суб'єктів кодифікації трудового законодавства – це формування національної системи соціально-правового захисту населення щодо створення умов для достатнього життєвого рівня людини. Погоджуємося із думкою В. Андрієва, що ефективне правове регулювання трудових відносин можливе лише за умови чіткого впорядкування прав та обов'язків основних суб'єктів цих правовідносин – працівника та роботодавця. Основна модель їх взаємодії, на думку вченого, така: з одного боку, працівник зі своїми правами і обов'язками, а з другого – роботодавець, який також має свої права та обов'язки. Права працівника кореспондують обов'язкам роботодавця, а права останнього – обов'язкам працівника [7, с. 344].

Рівень дійсної реалізації прав працівниками і роботодавцями визначає і характер взаємодії суб'єктів кодифікації трудового законодавства, що виникає у зв'язку з процесом реалізації громадянами конституційного права на працю. Тому, з врахуванням викладеного, для забезпечення рівних можливостей участі у кодифікаційних роботах працівників і роботодавців у Трудовому кодексі

України варто чітко визначити їхні основні права. Закріплення основних трудових прав працівників і роботодавців повинно відбуватися в аспекті розширення застосування міжнародних стандартів залучення працівників до прийняття юридично важливих рішень.

Передбачення рівних прав для працівників і роботодавців та спрямованість трудового законодавства на розширення повноважень працівників і роботодавців у процесі праці дозволить оптимізувати трудові правовідносини загалом. Водночас підвищення рівня впливу кодифікаційних робіт на взаємодію основних суб'єктів трудових та пов'язаних з ними відносин прямо пропорційно залежить від рівня гарантованості прав цих суб'єктів на законодавчому рівні. Тобто варто передбачити невичерпний перелік прав для працівників і роботодавців на рівні Трудового кодексу.

Третьою особливістю розвитку взаємодії суб'єктів кодифікації трудового законодавства є делегування розв'язання питань, які вирішуються на централізованому рівні, на локальний рівень. Йдеться про розширення повноважень сторін трудових та пов'язаних з ними відносин у локальному порядку вирішувати питання, що безпосередньо стосуються юридичного забезпечення координації працівників і роботодавців у процесі праці.

Ми погоджуємося з позицією С. Венедіктова, який вказує на реалізацію підприємствами і організаціями делегованого державою права на локальне встановлення умов праці робітників та службовців, визначених в межах, передбачених законом, маючи на увазі "попереднє санкціонування" [8, с. 24]. Тобто з поданого випливає, що взаємодія суб'єктів кодифікації трудового законодавства може базуватися на паралельному фактичному існуванні двох кодифікаційних рівнів – державного (прийняття проєкту Трудового кодексу України) та локального (прийняття на підприємстві власних правил внутрішнього трудового розпорядку). У всякому разі, ми вважаємо, що за таких обставин потрібно враховувати, що делегування кодифікаційних можливостей суб'єктам трудових та пов'язаних з ними відносин може відбутися за умови належного встановлення на централізованому рівні меж локального нормотворення, а також меж делегування і кодифікаційної діяльності.

Така думка підтверджується і напрацюваннями доктрини трудового права, за якою децентралізоване нормативне регулювання праці, його зміст, межі та сфера застосування визначаються відповідно кодифікованими актами, законодавчими та іншими нормативними актами, а також конститутивними (базовими) нормативними актами [9, с. 26]. Тобто фактичне існування принципу співвідношення централізованого та локального правового регулювання дозволяє реальне здійснення приватної кодифікації трудо-правових норм на рівні суб'єктів трудових та пов'язаних з ними відносин.

Правила прийняття децентралізованих нормативно-правових актів були зорієнтовані на великі державні підприємства з обов'язковою єдиною профспілковою організацією, яка зазвичай має профспілковий комітет. На сьогодні ситуація змінилася, адже існує значна кількість малих приватних підприємств, на яких переважно відсутні профспілкові організації. Таким чином, з урахуванням вищевикладеного можна констатувати, що правове регулювання делегування кодифікаційних повноважень від централізованого до локального рівня може відбуватися за конкретно визначених умов, а саме: визначення меж і суб'єктів такого делегування на централізованому рівні і встановлення конкретних сфер, які підлягають заповненню шляхом застосування локального нормотворення.

Ще одним напрямом взаємодії суб'єктів кодифікації трудового законодавства є узгодження взаємодії суб'єктів офіційної кодифікації трудового законодавства в Україні та Ради Європи, Європейської комісії як інституції Європейського Союзу, на яку покладаються функції виконавчого органу. У цьому аспекті Р. Харчук вказує, що Європейській комісії належить виняткове право законодавчої ініціативи (підготовка всіх політичних ініціатив ЄС). За загальним правилом усі нормативно-правові акти, прийняті Радою Європи або Радою спільно з Європейським парламентом, розглядаються на основі тих пропозицій, що вносяться Європейською комісією. Своєю чергою, Європейська комісія розробляє висновки щодо нормативно-правових актів та програм законодавчої

гілки влади. Водночас вона має право і прямої нормотворчості, адже розробляє і приймає нормативно-правові акти на виконання встановлених Радою ЄС правил і стандартів, деталізуючи і розвиваючи їх для безпосереднього застосування, тобто формує вторинне право, норми якого не повинні суперечити первинному праву ЄС [10, с. 193].

Зауважимо, що у зв'язку з ратифікацією Україною Угоди про асоціацію Європейським Союзом має йтися не тільки про внутрішню взаємодію суб'єктів кодифікації трудового законодавства, а й про зовнішню. Річ в тому, що узгодження процесу адаптації національного трудового законодавства до законодавства Європейського Союзу має пройти відповідно до норм і правил чинної передачі частини суверенітету держави, що вступає до Європейського Союзу. Відповідно кодифікація трудового законодавства повинна імплементувати як міжнародні стандарти у сфері праці, так і європейські.

Із врахуванням того, що європейське трудове право, яке не знало соціалістичного впливу, залишає роботодавцю більший простір для врегулювання його трудових відносин з працівником, більшу свободу з їх припинення і загалом велику гнучкість у таких питаннях як, наприклад, тривалість робочого часу і нормування праці, то, відповідно, зовнішня взаємодія суб'єктів кодифікації трудового законодавства веде до поглиблення процесів локального правового регулювання праці на рівні конкретного підприємства, установи, організації.

Отже, з урахуванням вищевикладеного можна стверджувати, що за умов належної взаємодії суб'єктів кодифікації трудового законодавства в Україні та на європейському рівні можливе подальше поглиблення євроінтеграційного курсу України, адже врахування європейських вимог при здійсненні національної кодифікації посилить позиції України як демократичної держави в європейському просторі. Творче застосування європейського досвіду дозволить у межах кодифікації національного законодавства відобразити вищий рівень стандартів праці; створить стимули для економічного і правового зростання населення; дозволить попередити колективні звільнення і масові порушення прав працівників у сфері праці; сприятиме на локальному рівні нормотворчості поглибленню соціальних гарантій захисту трудових прав працівників.

Ще однією особливістю взаємодії суб'єктів кодифікації трудового законодавства є посилення колективно-договірного регулювання у межах соціального діалогу, що впливає на формування нових положень проєкту Трудового кодексу України. В. Андріїв зазначає, що хоча держава як основний нормотворець у сфері трудового права та основні (роботодавці і працівники) і неосновні учасники суспільно-трудових відносин і роблять зусилля для досягнення "промислового миру" та розвитку відносин соціального діалогу, проте об'єктивно їхні інтереси не завжди збігаються, що призводить до появи непорозумінь і сутичок під час виникнення, розвитку та припинення трудових та тісно пов'язаних з ними правовідносин. Ці непорозуміння та сутички негативно відображаються на реалізації колективних прав, свобод і законних інтересів працівників, на добробуті держави та суспільства [7, с. 344].

Аналізуючи викладене, можемо констатувати, що загальну соціальну спрямованість нового Трудового кодексу вже варто ставити під сумнів, адже участь у його прийнятті беруть переважно роботодавці, інтересами яких є отримання прибутку, результату від застосування праці найманих працівників. Натомість, що стосується інтересів працівників – забезпечення їх гарантій – в розумінні будь-якого роботодавця не повинно виходити за межі його господарської влади і створювати загрозу для стабільності отримання ним прибутків.

Водночас зазначимо, що недоліком процесів кодифікації трудового законодавства станом на сьогодні в Україні є їх неповний характер. Річ у тому, що національний нормотворець під процесом кодифікації розуміє лише створення кодифікованого акта трудового законодавства, що є логічною помилкою. Кодифікація – це всеохопний процес реформування системи законодавства, який передбачає оновлення чинних норм і скасування застарілих шляхом: 1) створення кодифікованого акта трудового законодавства – Трудового кодексу України; 2) визнання нечинними актів, що суперечать принципам регулювання трудових та пов'язаних з ними відносин – актів радянського зако-

нодавства (наприклад, Указу Президії Верховної Ради УРСР "Про умови праці робітників і службовців, зайнятих на сезонних роботах" [11]); 3) створення правових основ для об'єднання положень декількох нормативно-правових актів, тобто інкорпорації у Трудовий кодекс законів України "Про охорону праці", "Про оплату праці", "Про колективні договори і угоди", "Про порядок вирішення трудових спорів (конфліктів)" тощо; 4) забезпечення відповідної правозастосовної практики шляхом вироблення адміністративної практики застосування положень Трудового кодексу та відповідної судової практики.

Ми вважаємо, що суттєво необхідним є об'єднання норм кількох законодавчих актів у Трудовий процесуальний кодекс. Закони України "Про колективні договори і угоди", "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)", "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності", "Про соціальний діалог в Україні" повинні становити собою єдиний акт з об'єднаними нормами та єдиними принципами, що підлягають застосуванню.

Отже, з врахуванням вищевикладеного, вважаємо, що сумарним досягненням взаємодії суб'єктів кодифікації трудового законодавства повинно стати створення єдиного кодифікаційного органу – Вищої кодифікаційної комісії, яка б функціонувала на базі координації суб'єктів офіційної і неофіційної кодифікації, формувала уявлення про функціонування трудових і пов'язаних з ними відносин на нормативному рівні з метою встановлення відповідності між застосуванням норм і їх об'єктивізацією.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи все вищевикладене, можемо стверджувати про наявність таких тенденцій взаємодії суб'єктів кодифікації трудового законодавства: 1) залучення представників громадськості, а саме працівників, роботодавців та їх об'єднань до процесу прийняття нового Трудового кодексу України; 2) підвищення авторитетності кодифікації в частині розширення трудових прав працівників; 3) делегування розв'язання питань, що вирішуються на централізованому рівні, на локальний рівень; 4) узгодження взаємодії суб'єктів офіційної кодифікації трудового законодавства в Україні та Ради Європи, Європейської комісії як інституції Європейського Союзу, на яку покладаються функції виконавчого органу; 5) посилення колективно-договірного регулювання у межах соціального діалогу, що впливає на формування нових положень проєкту Трудового кодексу України; 6) спільна спрямованість на узгодження норм галузі трудового права та норм трудового законодавства; 7) необхідність створення єдиного кодифікаційного органу в Україні – Вищої кодифікаційної комісії.

Отже, з урахуванням вищесказаного, можна стверджувати, що взаємодія суб'єктів кодифікації трудового законодавства відбувається як за умови офіційної, так і неофіційної кодифікації. Суб'єкти законодавчої ініціативи, законодавчий та виконавчі органи державної влади зобов'язані оптимізувати процес кодифікації законодавства про працю так, щоб створити дієву систему мінімальних гарантій для всіх без винятку працівників. Враховуючи експансію трудового права, необхідно встановити чіткі орієнтири з функціонування таких суб'єктів кодифікації та здійснення ними своїх повноважень у межах нового Трудового кодексу України.

Зауважимо, що поступові процеси кодифікації трудового законодавства України повинні дати свій належний результат. Водночас визначення стратегічного напряму, конкретних кодифікаційних завдань у межах трудового законодавства необхідно покласти на конкретних суб'єктів кодифікації для якнайкращого поєднання їхніх повноважень та особливостей у процесі залучення останніх до процесу постійного нормотворення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кодекс законів про працю України. *База даних "Законодавство України" / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08 (дата звернення: 11.06.2023).

2. Федоров І. О. (2006). Кодифікація адміністративно-деліктного законодавства: монографія. Запоріжжя: ВПО Запоріжжя. 321 с.

3. Коаліційна угода Верховної Ради України: Угода від 24.11.2014 року Верховної Ради України VII скликання. URL: http://samopomich.ua/wpcontent/uploads/2014/11/Koaliciyna_uhoda_parafovana_20.11.pdf. (дата звернення: 11.06.2023).

4. Законопроект Трудового кодексу від 27.12.2014 № 1658. *База даних "Законодавство України" / ВР України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221 (дата звернення: 17.02.2023).

5. Процевський О. І. (2014). Методологічні засади трудового права: монографія. Харків: ХНАДУ. 260 с.

6. Краснов Є. В. (2013). Основні трудові права: міжнародні стандарти і законодавство України: монографія. Одеса: Фенікс. 178 с.

7. Андріїв В. М. (2011). До питання захисту трудових прав працівників. *Актуальні проблеми держави і права*. Вип. 57. С. 343–347.

8. Венедіктов С. В. (2012). Правове регулювання трудових відносин: вітчизняний та зарубіжний досвід. Київ: Алерта. 368 с.

9. Трудове право України: навч. посіб. (2017). Колектив авторів; за ред. В. О. Кучера. Львів: ЛьвДУВС. 564 с.

10. Харчук Р. С. (2014). Основні принципи правотворчої діяльності виконавчих органів влади в Україні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Вип. 2. Том 3. С. 190–193.

11. Указ Президії Верховної Ради УРСР "Про умови праці робітників і службовців, зайнятих на сезонних роботах". *База даних "Законодавство України" / ВР України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/v0310400-74#Text (дата звернення: 11.06.2023).

REFERENCES

1. ***Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy.*** [Labor Code of Ukraine]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08 (Accessed: 17.02.2023) [in Ukrainian].

2. Fedorov I. O. (2006). ***Kodyfikatsiia administratyvno-deliktnoho zakonodavstva:*** [Codification of administrative and tort legislation]: monohrafiia. Zaporizhzhia: VPO Zaporizhzhia Publ. 321 p. [in Ukrainian].

3. ***Koalitsiina uhoda Verkhovnoi Rady Ukrainy: Uhoda vid 24.11.2014 roku Verkhovnoi Rady Ukrainy VII sklykannia.*** [Coalition agreement of the Verkhovna Rada of Ukraine: Agreement dated November 24, 2014 of the Verkhovna Rada of Ukraine of the VII convocation]. URL: http://samopomich.ua/wpcontent/uploads/2014/ 11/Koaliciyna_uhoda_parafovana_20.11.pdf. (Accessed: 11.06.2023) [in Ukrainian].

4. ***Zakonoproekt Trudovoho kodeksu vid 27.12.2014 № 1658.*** [Draft Law of the Labor Code of 12/27/2014 No. 1658]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/ webproc4_1?pf3511=53221 (Accessed:17.02.2023). [in Ukrainian].

5. Protsevskyi O. I. (2014). ***Metodolohichni zasady trudovoho prava:*** [Methodological principles of labor law] monohrafiia. Kharkiv: KhNADUPubl. 260 p. [in Ukrainian].

6. Krasnov Ye. V. (2013). ***Osnovni trudovi prava: mizhnarodni standarty i zakonodavstvo Ukrainy*** [Basic labor rights: international standards and legislation of Ukraine]: monohrafiia. Odesa: Feniks Publ. 178 p. [in Ukrainian].

7. Andriiv V. M. (2011). ***Do pytannia zakhystu trudovykh prav pratsivnykiv.*** [Regarding the protection of labor rights of employees]. *Aktualni problemy derzhavy i prava.* Vol. 57. P. 343–347 [in Ukrainian].

8. Venediktov S. V. (2012). ***Pravove rehuliuvannia trudovykh vidnosyn: vitchyznianyi ta zarubizhnyi dosvid.*** [Legal regulation of labor relations: domestic and foreign experience]. Kyiv: Alerta Publ. 368 p. [in Ukrainian].

9. ***Trudove pravo Ukrainy: navchalnyi posibnyk.*** (2017). [Labor law of Ukraine: study guide.]. Kolektyv avtoriv; za red. V. O. Kuchera. Lviv: LvDUVS Publ. 564 p.

10. Kharchuk R. S. (2014). ***Osnovni pryntsypy pravotvorchoi diialnosti vykonavchykh orhaniv vlady v Ukraini.*** [Basic principles of law-making activity of executive authorities in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu.* Vol. 2. No. 3. P. 190–193 [in Ukrainian].

11. ***Ukaz Prezydii Verkhovnoi Rady URSR "Pro umovy pratsi robitnykiv i sluzhbovtsiv, zainiatykh na sezonnykh robotakh***". [Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR "On the working conditions of workers and employees engaged in seasonal work"]. *Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0310400-74#Text (Accessed: 11.06.2023). [in Ukrainian].

Дата надходження: 07.06.2023 р.

Ulyana Beck
Lviv Polytechnic National University,
Institute law, psychology and innovative education
Department of Civil Law and Procedure,
Ph. D.
ulyana.p.bek@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1770-4237

FEATURES OF THE INTERACTION OF SUBJECTS OF THE CODIFICATION OF LABOR LEGISLATION IN UKRAINE

The article outlines the peculiarities of the development of the interaction between the subjects of the codification of national labor legislation. It is noted that the level of effective implementation of rights by employees and employers also determines the nature of the interaction between the subjects of the codification of labor legislation, which arises in connection with the process of implementation of the constitutional right to work by citizens. Therefore, in order to ensure equal opportunities for participation in the codification work of employees and employers, it is necessary to clearly define their basic rights in the Labor Code of Ukraine. In particular, the consolidation of the basic labor rights of employees and employers should take place in the aspect of expanding the application of international standards for the involvement of employees in making legally important decisions. The provision of equal rights for employees and employers and the focus of labor legislation on expanding the powers of employees and employers in the work process will allow optimizing labor relations as a whole.

The following features of the interaction of subjects of the codification of labor legislation were determined: 1) involvement of public representatives, namely employees, employers and their associations in the process of adoption of the new Labor Code of Ukraine; 2) increasing the authority of codification in terms of expanding the labor rights of employees; 3) delegating the resolution of issues resolved at the centralized level to the local level; 4) coordinating the interaction of the subjects of the official codification of labor legislation in Ukraine and the Council of Europe, the European Commission as an institution of the European Union, which is entrusted with the functions of the executive body; 5) strengthening of collective agreement regulation within the framework of social dialogue, which affects the formation of new provisions of the draft Labor Code of Ukraine; 6) joint focus on harmonizing norms of the field of labor law and norms of labor legislation; 7) the need to create a single codification body in Ukraine – the Higher Codification Commission.

Keywords: Code of Labor Laws of Ukraine; codification of labor legislation; subjects of codification of labor legislation; state; legal relations; committee; ministry; employee; employer; Verkhovna Rada of Ukraine; interaction; bill.

Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”
№ 3 (39), 2023

УДК 347

Ростислав Кельман
Національний університет “Львівська політехніка”,
аспірант кафедри теорії права та конституціоналізму,
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
rostyslav.kelman.mpv.2019@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7704-2055

ЗАБОРОНА ЯК МЕТОД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ В УКРАЇНІ

http://doi.org/10.23939/law2023.39.128

© Кельман Р., 2023

Поширення коронавірусної інфекції нового типу COVID-19 тепер не є надзвичайною ситуацією міжнародного значення. Таке рішення 5 травня ухвалила Всесвітня організація охорони здоров’я. Епідемія коронавірусної інфекції, що розпочалася наприкінці 2019 року в Китаї, у січні 2020 року була оголошена ВООЗ надзвичайною ситуацією міжнародного значення у сфері охорони здоров’я. Після поширення епідемії на інші країни її було в березні 2020 року оголошено пандемією. Багато країн пішли на безпрецедентні карантинні заходи, що позначилися на світовій економіці та житті людей. Запроваджувалися локдауни та масковий режим, закривалися кордони, переривалося авіасполучення між країнами. Після масової вакцинації та появи нових, менш летальних штамів кількість смертей різко скоротилася – якщо в січні 2021 року у світі за тиждень від COVID-19 помирали близько 100 тисяч людей, то в квітні 2023 року – 3,5 тисячі. Скорочення смертності дало змогу впродовж 2022 року скасувати більшість обмежувальних заходів. За даними ВООЗ, жертвами захворювання за минулі три роки та кілька місяців стали близько 20 мільйонів людей. Ідеться про всі смерті, пов’язані з інфекцією. За офіційними даними, інформацію про які збирав американський інститут Джонса Гопкінса, сама коронавірусна інфекція стала причиною смерті близько 7 мільйонів людей. ВООЗ наголошує, що вірус не зник, люди продовжують хворіти, і інфекція, найвірогідніше, залишиться в людській популяції як одне з респіраторних захворювань.

Досліджено роль заборони як методу правового регулювання під час пандемії коронавірусу в Україні. Проаналізовано законодавчі заходи, прийняті в Україні для боротьби з поширенням COVID-19, та їх ефективність. Розглянуто вплив заборон на громадянські права та свободи і досліджено альтернативні методи правового регулювання. Внаслідок наукової розвідки надано рекомендації щодо оптимального використання заборон під час пандемії коронавірусу з урахуванням захисту громадського здоров’я та збереження громадянських прав і свобод.

Розглянуто законодавчі заходи, що були прийняті в Україні для боротьби з поширенням коронавірусу. Аналізуються такі аспекти, як заборона проведення масових заходів, закриття нежитлових приміщень, обмеження пересування населення та інші. Досліджується ефективність цих заходів у зниженні кількості випадків захворювання, а

також їх вплив на динаміку поширення вірусу. Стаття проводить аналіз того, як заборони впливають на свободу переміщення, свободу вибору, свободу віросповідання та інші основні громадянські права. Розглядаються питання щодо обмежень у правах людини та можливості порушення гарантій, передбачених Конституцією України та міжнародними договорами.

Сформульовано висновки та рекомендації щодо оптимального використання заборон під час пандемії коронавірусу в Україні. Зроблено висновок про ефективність застосування заборон як методу правового регулювання в умовах пандемії. Заборони виявилися ефективними у зниженні рівня захворюваності та обмеженні поширення вірусу.

Дослідження має важливе значення для українського правового співтовариства, оскільки розглядає проблематику заборон як методу правового регулювання в контексті пандемії коронавірусу. Результати дослідження можуть слугувати основою для подальшого вдосконалення законодавства та розробки більш ефективних стратегій боротьби з пандемічними загрозами, водночас зберігаючи права та свободи громадян. У висновках наголошується на необхідності продовження досліджень у цій сфері та подальшого пошуку оптимальних підходів до правового регулювання під час пандемії, які б забезпечували захист громадського здоров'я, а також збереження громадянських прав та свобод в Україні.

Ключові слова: заборона; правове регулювання; пандемія корона вірусу; громадянські права; свободи.

Постановка проблеми. Пандемія коронавірусу в Україні викликала необхідність вжиття ефективних заходів для стримування поширення вірусу та збереження громадського здоров'я. Одним із методів правового регулювання, що було використано, є заборона – повна або часткова заборона діяльності, або переміщень, які вважаються необов'язковими. Заборона має своїх прихильників, які підтримують її як ефективний засіб захисту громадського здоров'я, але також натрапляє на критику, оскільки вона може мати негативний вплив на економіку та обмежувати права та свободи особи. Тому виникає потреба в детальнішому аналізі ефективності заборони як методу правового регулювання під час пандемії коронавірусу в Україні. В статті будуть розглянуті питання ефективності заборонних заходів у стримуванні поширення вірусу, їх впливу на економіку країни та реакції громадськості на такі заходи.

Метою статті є проведення аналізу ефективності заборони як методу правового регулювання під час пандемії коронавірусу в Україні.

Аналіз дослідження проблеми. Аналіз проблеми заборони як методу правового регулювання під час пандемії коронавірусу в Україні виявляє двозначність цього підходу. З одного боку, заборонні заходи допомагають обмежити контакти та зменшити поширення вірусу, сприяючи охороні громадського здоров'я. З другого боку, заборонні заходи мають негативний вплив на економіку та суспільство. Результати дослідження дають змогу оцінити ефективність заборони як методу правового регулювання в контексті боротьби з пандемією коронавірусу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Внаслідок пандемії COVID-19 уряди у всьому світі шукали найефективніші засоби стримування поширення вірусу. Одним з методів, на який звернули увагу, є заборона – захід, який передбачає повне або часткове обмеження активностей, операцій або руху, визнаних необов'язковими [1].

Україна впровадила різні заборони в межах зусиль щодо боротьби з COVID-19, зокрема, обмеження пересування, тимчасове закриття неважливих підприємств та запровадження карантинних заходів. Заборони отримали змішані реакції всередині країни, з одного боку – це визнання

зусиль уряду щодо захисту громадського здоров'я, а з другого – критика за надмірність заходів та їх негативний вплив на економіку. У цій статті буде розглянуто використання заборон як методу правового регулювання під час пандемії коронавірусу в Україні.

Заборона – це метод правового регулювання, який передбачає заборону певних дій або поведінки шляхом впровадження законів та суворих покарань для тих, хто їх порушує. Метою заборони є зниження випадків ризикованої або шкідливої діяльності, яка може мати негативний вплив на громадське здоров'я, безпеку чи благополуччя. Заборона широко використовується протягом історії як засіб регулювання людської поведінки, починаючи з заборони алкоголю під час ери Прохібіції в Сполучених Штатах до заборони наркотиків або зброї в багатьох країнах світу. Заборону часто впроваджують під час надзвичайних ситуацій або кризових періодів, таких як поточна пандемія коронавірусу в Україні, де уряд встановив суворі заборони на громадські зібрання та наклав обмеження на діяльність підприємств з метою стримування поширення вірусу.

Пандемія коронавірусу мала значний вплив на Україну, з першим випадком COVID-19, який було зафіксовано в країні 3 березня 2020 року. За серпень 2021 року в Україні було підтверджено понад 2,3 мільйона випадків і понад 55 000 смертей. Уряд у березні 2020 року ввів суворі карантинні заходи для боротьби з поширенням вірусу, закривши школи, підприємства та громадський транспорт. Експерти критикували реакцію уряду на пандемію, вказуючи на недостатність ресурсів та фрагментарну систему охорони здоров'я.

Але заборона відіграла значну роль у зменшенні поширення COVID-19 в Україні. Уряд ввів суворі обмеження на збори, закрив неважливі підприємства та обмежив масові заходи. Заборона публічних заходів та соціальних зборів виявилася успішною в мінімізації поширення вірусу.

Крім того, заборона міжнародних подорожей та обов'язкові вимоги щодо карантину для тих, хто подорожував країною, запобігли поширенню вірусу з одного регіону в інший. Уряд забезпечив виконання цих заборон штрафами та адміністративними санкціями для тих, хто порушував правила. Ці заходи допомогли обмежити поширення вірусу й уникнути перевантаження системи охорони здоров'я. Економічний вплив закриття підприємств був значним, і багато бізнесів та людей стикнулися з фінансовими труднощами. Уряд вжив різних заходів для полегшення економічного удару, таких як фінансова допомога бізнесам, пільги з оподаткування та субсидії зарплат. Та незважаючи на труднощі, заборона стала успішною стратегією в боротьбі з COVID-19 в Україні [2].

Суворе забезпечення виконання заборонних заходів урядом є важливим для збереження громадського здоров'я та безпеки під час пандемії COVID-19. Здатність уряду забороняти громадські збори, подорожі та неважливі підприємства має вирішальне значення для контролю поширення вірусу. Без втручання уряду існує більша загроза спільного поширення вірусу, збільшеного навантаження на системи охорони здоров'я і, як наслідок, більше смертей. Крім того, виконання урядом заходів заборони допомагає запобігати поширенню недостовірної інформації та теорій змови, які можуть поширювати паніку та збиткову змішаність. Через чітку комунікацію та забезпечення виконання заборонних заходів уряд може забезпечити стабільність та підтримку громадян у важкий час. Отже, важливість забезпечення виконання заборонних заходів урядом неможливо переоцінити, оскільки це відіграє вирішальну роль у захисті громадського здоров'я та безпеки під час пандемії COVID-19 [3].

Поки уряд зміцнює свої зусилля щодо забезпечення дотримання правил, він повинен одночасно навчати громадськість про необхідність цих заходів. Це може бути зроблено за допомогою різних засобів, таких як рекламні кампанії, соціальні медіа та розповсюдження інформаційних матеріалів у громадах. Крім того, важливо, щоб громадськість розуміла потенційні ризики невиконання, включаючи правові наслідки та небезпеку поширення хвороби. Без належної громадської освіти зусилля забезпечення виконання заборонних законів будуть марними, і вірус продовжуватиме поширюватись. Тому надзвичайно важливо зосередитись на громадській освіті як необхідному інструменті для забезпечення дотримання заборонних законів під час цієї пандемії.

Незважаючи на те, що заборона як метод правового регулювання мала намір скоротити поширення COVID-19, вона зіткнулася з кількома викликами та критикою в Україні. Одним з основних викликів є складність забезпечення дотримання заборонних заходів, особливо в країні, де поширена корупція та неформальна економіка. Як наслідок багато осіб та підприємств продовжують працювати нелегально, що може спричинити потенційне поширення вірусу. Крім того, заборонні заходи можуть нерівномірно впливати на вразливі групи населення, такі як люди, що живуть у бідності та залежать від неформальної економіки для свого проживання. Критики стверджують, що заборонні заходи можуть поглиблювати нерівності та створювати середовище соціальної нестабільності. Крім того, заборонні заходи можуть мати непередбачувані наслідки, такі як зростання організованої злочинності та виробництво низькопробних продуктів. Загалом хоча заборонні заходи на перший погляд можуть здатись ефективним засобом правового регулювання в теорії, їх реалізація під час пандемії COVID-19 в Україні підкреслила виклики та критику, пов'язану з цим методом.

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що заборона певних дій під час пандемії COVID-19 в Україні виявилася дискусійною і обговорюваною проблематикою. Вона дійсно сприяла зниженню поширення вірусу, але також призвела до економічних і соціальних труднощів для багатьох осіб та підприємств. Заходи заборони викликали різні реакції серед населення і в деяких випадках спричинили опір. Дії уряду були обґрунтовані потребою захисту громадського здоров'я та запобігання перевантаженню системи охорони здоров'я. Загалом, хоча заборона може бути необхідною у деяких випадках, але для ефективного реагування на пандемію в Україні потрібен був активніший та спрямований на громадськість підхід. Важливо зазначити, що заборона не повинна бути єдиним методом регулювання, і також необхідно впроваджувати альтернативні заходи, такі як освіта та підтримка в дотриманні правил. Під час подолання пандемії влада спільно з народом повинні знаходити баланс між захистом громадського здоров'я та забезпечення виживання бізнесу і благополуччя громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Задорожній О. В. Загальна декларація прав людини. Українська дипломатична енциклопедія : у 2-х т. / редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ : Знання України, 2004. Т. 1. 760 с.

2. Корнієвський О. Громадянське суспільство в умовах пандемії коронавірусу COVID-19: виклики та перспективи розвитку. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: https://niss.gov.ua/news/statti/gromadyanske-suspilstvo-v-umovakh-pandemii-koronavirusu-covid-19-vikliki-ta-perspektivi (дата звернення: 04.08.2021).

3. Всемирная организация здравоохранения. (2005). Международные медико-санитарные правила. Женева, 23 мая 2005 г. (http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/897_007).

4. Прес-служба МОЗ України. (2013*а*). Державна санітарно-епідеміологічна служба України контролює ситуацію з можливою появою нового коронавірусу в Україні. МОЗ України, 14 травня (http://www.moz.gov.ua/ua/portal/pre_20130514_3.html).

5. Прес-служба МОЗ України. (2013*б*). Імунізація – невід'ємне право людини на здорове життя. МОЗ України, 15 лютого 2013 р. (http://www.moz.gov.ua/ua/portal/pre_20130214_1.html).

REFERENCES

1. Zadorozhnii O.V. ***Zahalna deklaratsiia prav liudyny***. [Universal Declaration of Human Rights]. Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia : u 2-kh t. / redkol.: L.V. Huberskyi (holova) ta in. Kyiv : Znannia Ukrainy, 2004. T. 1. 760 p. [in Ukrainian].

2. Korniievskyi O. ***Hromadianske suspilstvo v umovakh pandemii koronavirusu COVID-19***: ***vyklyky ta perspektyvy rozvytku***. [Civil society in the conditions of the COVID-19 coronavirus pandemic: challenges and

prospects for development]. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. URL: https://niss.gov.ua/news/statti/gromadyanske-suspilstvo-v-umovakh-pandemii-koronavirusu-covid-19-vikliki-ta-perspektivi (data zvernennia: 04.08.2021). [in Ukrainian].

3. ***Vsemyrnaia orhanyzatsyia zdravookhranenyia.*** (2005). Mezhdunarodnыe medyko-sanytarnыe pravyla. Zheneva, 23 maia 2005 h. (http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/897_007). [in Russian].

4. Pres-sluzhba MOZ Ukrainy. (2013a). ***Derzhavna sanitarno-epidemiolohichna sluzhba Ukrainy kontroliuie sytuatsiiu z mozhlyvoiu poiavoiu novoho koronavirusu v Ukraini.*** [The State Sanitary and Epidemiological Service of Ukraine is monitoring the situation with the possible emergence of a new coronavirus in Ukraine] MOZ Ukrainy, 14 travnia (http://www.moz.gov.ua/ua/portal/pre_20130514_3.html). [in Ukrainian].

5. Pres-sluzhba MOZ Ukrainy. (2013b). ***Imunizatsiia – nevidiemne pravo liudyny na zdorove zhyttia*** [Immunization is an inalienable human right to a healthy life]. ***MOZ Ukrainy***, 15 liutoho 2013 r. (http://www.moz.gov.ua/ua/portal/pre_20130214_1.html). [in Ukrainian].

Дата надходження: 14.06.2023 р.

Rostislav Kelman
Lviv Polytechnic National University,
graduate student of the Department of Theory of Law and Constitutionalism,
Institute of Law, Psychology and Innovative Education
rostyslav.kelman.mpv.2019@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7704-2055

PROHIBITION AS A METHOD OF LEGAL REGULATION DURING THE CORONAVIRUS PANDEMIC IN UKRAINE

The spread of a new type of coronavirus infection, COVID-19, is no longer an emergency of international concern. This decision was adopted by the World Health Organization on May 5. The epidemic of coronavirus infection, which began at the end of 2019 in China, was declared by WHO in January 2020 as an emergency situation of international importance in the field of health care. After the epidemic spread to other countries, it was declared a pandemic in March 2020. Many countries resorted to unprecedented quarantine measures, which affected the world economy and people's lives. Lockdowns and a mask regime were introduced, borders were closed, and air traffic between countries was interrupted. After mass vaccination and the appearance of new, less lethal strains, the number of deaths decreased sharply – if in January 2021, about 100,000 people died of COVID-19 in a week, then in April 2023 – 3,500. The reduction in mortality made it possible to cancel most of the restrictive measures during 2022. According to the WHO, about 20 million people have become victims of the disease over the past three years and several months. These are all deaths related to infection. According to official data collected by the American Johns Hopkins Institute, the coronavirus infection itself caused the death of about 7 million people. WHO emphasizes that the virus has not disappeared, people continue to get sick, and the infection is likely to remain in the human population as a respiratory disease.

The role of the ban as a method of legal regulation during the coronavirus pandemic in Ukraine is studied. The legislative measures adopted in Ukraine to combat the spread of COVID-19 and their effectiveness are analyzed. The impact of bans on civil rights and freedoms is considered, and alternative methods of legal regulation are explored. As a result of the scientific investigation, recommendations were made regarding the optimal use of prohibitions during the coronavirus pandemic, taking into account the protection of public health and the preservation of civil rights and freedoms.

The legislative measures adopted in Ukraine to combat the spread of the coronavirus are considered. Aspects such as banning mass events, closing non-residential premises, restricting the

movement of the population and others are analyzed. The effectiveness of these measures in reducing the number of cases of the disease, as well as their impact on the dynamics of the spread of the virus, is being studied. The article analyzes how the bans affect freedom of movement, freedom of choice, freedom of religion and other basic civil rights. Issues related to restrictions on human rights and the possibility of violation of the guarantees provided for by the Constitution of Ukraine and international treaties are considered.

Conclusions and recommendations regarding the optimal use of bans during the coronavirus pandemic in Ukraine are formulated. A conclusion was made about the effectiveness of the application of prohibitions as a method of legal regulation in the conditions of the pandemic. The bans have proven effective in reducing disease rates and limiting the spread of the virus.

The study is of great importance for the Ukrainian legal community, as it examines the issue of bans as a method of legal regulation in the context of the coronavirus pandemic. The results of the study can serve as a basis for further improvement of the legislation and the development of more effective strategies for combating pandemic threats, while preserving the rights and freedoms of citizens. The conclusions emphasize the need to continue research in this area and further search for optimal approaches to legal regulation during the pandemic, which would ensure the protection of public health, as well as the preservation of civil rights and freedoms in Ukraine.

Keywords: prohibition; legal regulation; coronavirus pandemic; civil rights; freedoms.

Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки"
№ 3 (39), 2023

УДК 347

Максим Сироватченко
Київський національний університет внутрішніх справ, магістр,
помічник нотаріуса
m.syrovatchenko@gmail.com

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ВЧИНЕННЯ НОТАРІАЛЬНИХ ДІЙ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

http://doi.org/10.23939/law2023.39.134

© Сироватченко М., 2023

В сучасних умовах дослідження нормативно-правової бази у сфері нотаріату є як ніколи актуальним. Це пов'язано з тим, що в умовах воєнного стану, нотаріат, як і інші структури, що представляють нашу державу, зазнали значних змін задля безпеки країни. Саме тому метою цієї статті стало дослідження окремих аспектів вчинення нотаріальних дій під час військового стану в Україні, що зосередило в собі дослідження розкриття питань законодавства, захисту прав громадян, ролі нотаріусів та їхніх обов'язків у період воєнного стану з таких питань, як посвідчення документів, розірвання шлюбу, оформлення доручень, відчуження нерухомого майна, спадкування тощо. Для цього в процесі написання ми використовували низку методів дослідження, а саме: методи філософського, загальнонаукового та спеціально-наукового рівня. Так, серед філософських методів наукового пізнання застосовували такі методи, як метод діалектичного пізнання (що допомогло забезпечити об'єктивність, всебічність, конкретність і повноту дослідження), а також логічний метод (основними прийомами якого є аналіз і синтез, індукція та дедукція, аналогія, сходження від конкретного до абстрактного і від абстрактного до конкретного) тощо. Серед загальнонаукових методів ми використовували такі методи, як системного аналізу, цільовий, техніко-юридичний та порівняльно-правовий методи, що дали змогу цілісно проаналізувати законодавчі положення, які зазнали змін в умовах воєнного часу в сфері нотаріату. Водночас ми також використали такі спеціально-наукові методи, як формально-догматичний (під час аналізу зовнішніх форм права) та тлумачення права, які були необхідні для з'ясування змісту низки принципів і норм національного права, що сприяло виявленню певних закономірностей формування, функціонування та розвитку нотаріату в умовах війни. Внаслідок проведеного дослідження ми визначили, що незважаючи на оновлення та прийняття низки нових нормативно-правових актів у сфері нотаріату, наша держава зуміла вчасно інформувати нотаріусів щодо всіх внесених змін до законодавчих актів, що дає змогу забезпечувати в умовах війни в Україні безпеку не лише громадян України, а й їхніх прав та майна у сфері нотаріату, а також безпеку нотаріусів у сфері їх діяльності. Це дає нам підстави стверджувати, що Україна в міру появи тих чи інших проблем, що пов'язані з війною в Україні, вживала всіх необхідних дій задля безпеки громадян України та врегульованої діяльності нотаріусів.

Ключові слова: нотаріат; нотаріальні дії; війна; воєнний стан.

Постановка проблеми. На сьогодні дослідження окремих аспектів вчинення нотаріальних дій під час воєнного стану в Україні полягає насамперед в ідентифікації та аналізі ключових питань, які виникають у контексті нотаріальних послуг під час воєнного стану. Своєю чергою це перед-

бачає вирішення ряду аспектів, серед яких основним можна вважати саме зміни в законодавчій базі країни, оскільки розгляд законодавства, яке регулює процедури вчинення нотаріальних дій під час воєнного стану в Україні, не може не зазнавати змін. У зв'язку з цим виникає низка правових обмежень, визначення яких пов'язані з вчиненням нотаріальних дій у воєнний період. Відтак можна стверджувати, що під час воєнного стану в країні є свої особливості вчинення нотаріальних дій, оскільки розгляд особливостей та процедур, які стосуються нотаріальних дій у воєнний час, такі як встановлення ідентичності осіб, що перебувають у воєнній зоні, та інші аспекти, пов'язані із забезпеченням безпеки та легальності документів. Як наслідок, для нотаріусів виникають додаткові права та обов'язки, оскільки аналіз прав та обов'язків нотаріусів під час воєнного стану включають їхню роль у підтримці правопорядку та забезпеченні легальності документів. Тобто на нотаріусів покладається захист прав громадян, оскільки дослідження того, як забезпечити захист прав громадян у воєнний період через вчинення нотаріальних дій, охоплює визначення процедур для забезпечення їхніх прав та інтересів.

Аналіз дослідження проблеми. На сьогодні значна кількість науковців провадить аналіз діяльності нотаріусів та здійснення ними їх нотаріальних дій. Наприклад, дослідження щодо вчинення нотаріальних дій в умовах воєнного стану здійснювали такі науковці, як В. В. Бобріченко, І. М. Іліопол, Р. О. Кракан, К. Краснікова, Е. А. Крістєва, О. В. Марченко, В. Р. Нєгіна, О. Письменний, К. Резворович, Д. Роман, О. А. Руда, К. І. Спасова, О. Г. Тимощук, Ю. О. Федорчук, Є. М. Щербина тощо. Проте слід зауважити, що більшість із вказаних науковців та інших юристів-практиків під час аналізу вчинення нотаріальних дій зосереджують свою увагу лише на одній із дій, які вчиняє нотаріус, наприклад спадкування, переоформлення нерухомого майна тощо. Однак комплексного аналізу змін законодавчої бази та аналізу вчинення нотаріальних дій під час війни загалом дуже мало і лише ознайомчого характеру. Тому вважаємо за необхідне провести комплексний аналіз внесених оновлень до чинних нормативно-правових актів та прийнятих нових законодавчих актів і визначення їх впливу на діяльність нотаріусів під час її здійснення.

Мета статті. Мета дослідження окремих питань (аспектів) вчинення нотаріальних дій під час воєнного стану в Україні – розкриття питань законодавства, захисту прав громадян, ролі нотаріусів та їхніх обов'язків під час воєнного стану з таких питань, як посвідчення документів, розірвання шлюбу, оформлення доручень, відчуження нерухомого майна, спадкування тощо.

Виклад основного матеріалу. З моменту свого виникнення нотаріат є унікальним інститутом превентивного правосуддя, покликаний забезпечувати чітку реалізацію прав і законних інтересів учасників цивільного обігу з метою попередження звернення останніх до судових інстанцій по захист. Здійснюючи від імені держави передбачені законодавством нотаріальні дії, нотаріуси є ключовою ланкою ефективно функціонуючої правової системи і невід'ємним елементом демократичної правової держави [1, с. 282].

У зв'язку з недавніми змінами законодавства у сфері нотаріату в умовах воєнного стану доцільно наголосити на важливих аспектах, що врегульовані по-новому, адже державна влада в цей складний для України період не забуває про громадян і впорядковує діяльність нотаріусів на період воєнного стану. Із запровадженням правового режиму воєнного стану в Україні нотаріусів позбавили можливості повною мірою виконувати свої посадові обов'язки щодо вчинення нотаріальних дій. Тому логічно, що законодавство у сфері нотаріату потребувало суттєвих змін, насамперед для безпеки [2, с. 23].

Під час впровадження воєнного стану Кабінет Міністрів України вніс низку змін до законодавчих документів, які регламентують порядок роботи нотаріату з урахуванням усіх особливостей. Українські нотаріуси продовжують свою роботу з метою забезпечення потреб громадян у вчиненні матеріальних дій. Основною метою внесення змін у порядок нотаріальної діяльності є спрощення доступу фізичних та юридичних осіб до нотаріальних послуг. Для цього вимоги до

вчинення нотаріальних дій були свідомо знижені, однак, лише до такої міри, яка дозволяє забезпечити законність та не порушує основні принципи нотаріальної діяльності [3, с. 364].

Насамперед внесені в інститут нотаріату зміни були пов'язані із тим, що було спрощено процедуру доступу фізичних та юридичних осіб до послуг, які надаються нотаріусами. Було змінено певні вимоги, які висуваються до вчинення нотаріальних дій, водночас при вчиненні таких дій передбачено обов'язок дотримання законності та власне основних засад нотаріальної діяльності. Так, наприклад, законодавством передбачена імперативна норма стосовно форми нотаріально посвідчених документів, суть якої полягає у тому, що в процесі такої діяльності обов'язково повинні використовуватися бланки встановленого зразка. Проте збройна агресія російської федерації призвела до неможливості постачання таких бланків, а тому на період дії правового режиму воєнного стану нотаріуси отримали право посвідчувати доручення та інші документи на звичайному папері, водночас вказуючи реквізити нотаріуса, що вчинив відповідні дії [4, с. 104–105].

Повномасштабне військове вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 року на територію України спричинило в країні і суспільстві появу нових викликів, нових правових проблем і колізій, ускладнення функціонування державних органів в областях, де ведуться активні бойові дії тощо. У зв'язку з цим виникає необхідність роз'яснення нових умов розірвання шлюбу під час дії воєнного стану, адже процедура має певні особливості з урахуванням наслідків війни в країні. Варто відзначити, що воєнний стан не є перешкодою для розірвання шлюбу, адже сімейні інститути засновані на добровільності і в разі виявлення подружжям або одним з подружжя бажання припинити шлюбні правовідносини, воєнним станом це право не може бути обмежено [5, с. 653–654].

Щодо процедур нотаріального оформлення документів, а саме доручень, необхідно наголосити, що відчуження та застава нерухомості за дорученням заборонені. Використання доручення можливе лише для набуття, тобто отримання у подарунок чи купівлі, також для здачі в оренду нерухомості. Таке рішення було прийнято для безпеки власника, адже в умовах війни не можливо перевірити, чи жива особа, яка давала доручення. До того ж доручення на нерухомість, генеральне доручення на все майно, корпоративні права, а також на автомобіль строком понад три місяці робитимуть на бланку, а всі інші доручення – на аркуші паперу із зображенням герба України та відомостями про нотаріуса [6, с. 225].

29 червня 2022 року набула чинності постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2022 року № 719 "Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату та державної реєстрації в умовах воєнного стану" (далі – постанова № 719) [7], якою також були внесені зміни щодо порядку відчуження нерухомого майна. Зокрема, із змінами, внесеними до постанови № 164 [8] згідно з постановою № 719, забороняється нотаріальне посвідчення договору щодо відчуження нерухомого майна до закінчення одного місяця з дня державної реєстрації права власності відчужувача, якщо таке право набуто ним під час дії в Україні воєнного стану на підставі договору або у зв'язку з передачею майна у власність юридичної особи як внесок, або у зв'язку з виходом із складу засновників (учасників) юридичної особи [9, с. 187].

Перелік правочинів наданий в постанові, зокрема й щодо відчуження, поділу (виділу) нерухомого майна, посвідчення договорів позички, найму (оренди), відчуження цінних паперів, корпоративних прав тощо [10]. Особливу увагу слід акцентувати на тому, що постанова відносить ці правочини до правочинів з цінним майном, а також надає перелік нотаріусів, які мають право працювати з вказаним цінним майном [11, с. 770]. Питання, вирішені щодо правочинів із цінним майном, мають на меті відновлення ринкових відносин для стабілізації економіки країни та захист суспільства від протиправних посягань [11, с. 772].

Доповнюючи вищезгадане, 28.02.2022 року Кабінетом Міністрів України було прийнято постанову №164 "Про деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану" [8], в якій було визначено певні обмеження на так звані ризикові нотаріальні дії, такі як заборона звернення стягнення на майно, що перебуває у заставі, заборону відчуження майна на підставі доручення, виданого більше ніж місяць тому, зупинення строку для подання заяви про прийняття спадщини, водночас всі ці

положення постанови супроводжувались роз'яснювальною роботою Міністерства юстиції України, "враховуючи, що висока місія нотаріуса передбачає повсякчасну роботу в атмосфері безспірності, Міністерство юстиції застерігає стосовно неухильного дотримання пунктів Постанови, що забезпечить виконання нотаріусом обов'язку сприяти фізичним та юридичним особам у здійсненні їх прав та захисті законних інтересів, як це передбачено абзацом третім статті 5 ЗУ "Про нотаріат" [12] "потреба у цих обмеженнях викликана в першу чергу необхідністю захистити громадян, які в умовах війни не можуть отримати вільний доступ до органів нотаріату". Тому, на думку Міністерства юстиції України, деякі статті ЦКУ можуть або не виконуватись зовсім, або трактуватись по-іншому [13; 14, с. 24–25].

Порядок прийняття Постанови № 164, публікації листів та роз'яснень Мінюстом, які суперечать цивільному законодавству України, а особливо ЦКУ та Конституції України рано чи пізно повинно було отримати негативні наслідки [8; 13; 15]. Серед таких наслідків можна перерахувати для прикладу такі: нотаріуси, фактично не маючи доступу до спадкового реєстру на територіях, де велись активні бойові дії, заводили спадкові справи без внесення їх до Спадкового реєстру, що призвело до дублювання спадкових справ, у Постанові зазначено, що тільки заяви про прийняття спадщини подаються протягом десяти місяців, щодо статусу про заяви про відмову від прийняття спадщини нічого не зазначено, також дуже дивним є порушення конституційного права громадян щодо розпорядження власним майном, тобто особа не може реалізувати свій об'єкт нерухомого майна частіше ніж раз на місяць, що є порушенням ст. 41 Конституції України [14, с. 25–26; 15].

У зв'язку з введенням воєнного стану в Україні, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 164 від 28.02.2022 року "Про деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану" [8], було внесено ряд змін у Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, що діятимуть в умовах воєнного стану та які будуть діяти ще протягом одного місяця з дня його припинення. Відтак належну увагу слід надати порядку спадкування під час дії воєнного стану, адже законодавчими змінами були врегульовані питання стосовно перебігу строку для прийняття спадщини або відмови від її прийняття, оскільки він зупиняється на час дії воєнного стану (не більше ніж на чотири місяці); зміни місця відкриття спадщини та питання заведення спадкової справи, а також особливості видачі Свідоцтв про право на спадщину, що є вкрай актуальними з огляду на ситуацію в нашій країні [16, с. 148].

Значного нормативного врегулювання зазнали питання спадкування, оскільки доступ до Спадкового Реєстру може бути обмежений. За загальним правилом спадкова справа відкривається за місцем відкриття спадщини, а в умовах воєнного або надзвичайного стану – будь-яким нотаріусом за зверненням заявника. За неналежного функціонування Спадкового Реєстру – справа все одно відкривається, проте свідоцтво не видається, допоки справа не буде зареєстрована у цьому реєстрі і не будуть перевірені всі необхідні відомості (наприклад, наявність вже цієї справи, спадкового договору, заповіту). Якщо нотаріусом буде встановлено, що така ж справа була заведена іншим нотаріусом без використання Спадкового Реєстру, то вона передається тому нотаріусу, який відкрив її уперше [17; 18, с. 194] .

Оскільки повномасштабна війна спровокувала появу біженців, то з їх появою виникли певні труднощі з місцем відкриття спадщини. Мільйони українців, які опинилися за межами України, зіштовхнулися з цією проблемою. У частині 1 статті 1269 ЦК України вказано, що спадкоємець, який бажає прийняти спадщину, але на час відкриття спадщини не проживав постійно із спадкодавцем, має подати нотаріусу або в сільських населених пунктах – уповноваженій на це посадовій особі відповідного органу місцевого самоврядування заяву про прийняття спадщини [13]. Також частинами 1 та 2 статті 1270 ЦК України встановлюються строки для прийняття спадщини, а саме строк у шість місяців, який починається з часу відкриття спадщини. Якщо виникнення у особи права на спадкування залежить від неприйняття спадщини або відмови від її прийняття іншими спадкоємцями, строк для прийняття нею спадщини встановлюється у три місяці з моменту неприйняття іншими спадкоємцями спадщини або відмови від її прийняття [13]. Тобто на прийняття спад-

щини впливають строки. Як зазначається у частині 1 статті 1272 ЦК України, якщо спадкоємець протягом строку не подав заяву про прийняття спадщини, він вважається таким, що не прийняв її. Якщо у спадкоємця наявна поважна причина, через яку він пропустив строки на подання заяви про прийняття спадщини, то згідно з частиною 3 статті 1272 ЦК України такий спадкоємець звертається з позовом до суду, який встановить додатковий строк, достатній для подання ним заяви про прийняття спадщини [13]. В цьому випадку спадкоємець повинен подати до суду докази на підтвердження поважної причини пропуску строків. До поважних причин належить, наприклад, тривала хвороба спадкоємця або перебування на строковій службі в лавах Збройних Сил України. Суд оцінює поважність причини та чи стала ця причина перешкодою для звернення до нотаріусу. Якщо спадкоємець був необізнаний про смерть спадкоємця та пропустив строки, то це не вважається поважною причиною пропуску строків [19, с. 151–152].

Висновки. З проведеного нами аналізу можна побачити, що з початком введення воєнного стану в Україні урядом нашої держави було прийнято чимало нових законодавчих актів, а також оновлено вже чинні нормативно-правові положення у сфері нотаріату. Водночас кожна зі сфер нотаріальної діяльності зазнала змін: починаючи від встановлення осіб нотаріусом для вчинення нотаріальних дій – до здійснення нотаріальних дій, що потребують їх реєстрації у Державних Реєстрах тощо. З вищевикладеного варто виокремити, що держава здійснила низку кроків задля безпеки не лише громадян України, а й їх прав та майна, що вказує на цілісність та обдуманість прийнятих нормативно-правових актів. Окрему увагу слід присвятити питанню щодо інформованості нотаріусів відповідно до прийнятих змін, оскільки згідно з листами Нотаріальної Палати України, нотаріуси змогли швидко отримувати нові роз'яснення щодо своєї діяльності, що як наслідок, змогло забезпечити безпеку громадян України у сфері нотаріату, а також безпеку нотаріусів у сфері їх діяльності. Тому вважаємо, що наша держава намагається в міру надходження тих чи інших проблем, що пов'язані з війною в Україні, вживати всіх необхідних дій задля безпеки громадян України та врегульованої діяльності нотаріусів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Крістєва Е. А. (2016). Особливості дотримання нотаріальної таємниці в Україні. Правова держава, 21. 282–285.
2. Тимощук О. Г. (2023. Квітень 13–14). Окремі аспекти державного регулювання організації нотаріальної діяльності в Україні в умовах воєнного стану. Актуальні проблеми права, психології та педагогіки в умовах війни, Білоцерківський національний аграрнийуніверситет соціально-гуманітарний факультет, Біла Церква, 23–25.
3. Резворович К., Краснікова К. (2022. Квітень 29). Робота нотаріату під час військового стану. Діяльність державних органів в умовах воєнного стану: збірник матеріалів Міжнародного науково-практичного онлайн-семінару, Кривий Ріг, 362–364.
4. Кракан Р. О. (2022. Грудень 16). Нотаріальні дії в умовах воєнного стану. Цивільне судочинство та виконавче провадження в умовах воєнного стану : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного, Одеса: Фенікс, 103–106.
5. Спасова К. І. (2022. Червень 17). Розірвання шлюбу в умовах воєнного стану. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття" (до 25-річчя Національного університету "Одеська юридична академія" та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса : Видавничий дім "Гельветика", Т. 2. 653–655.
6. Роман Д. (2022. Травень 13). Особливості діяльності нотаріусів в умовах воєнного стану. Науковий простір: актуальні питання, досягнення та інновації: матеріали III Міжнародної наукової конференції, м. Хмельницький. Міжнародний центр наукових досліджень, Вінниця: Європейська наукова платформа, 224–226.

7. Кабінет Міністрів України. (2022. Червень 24). Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо нотаріату та державної реєстрації в умовах воєнного стану: Постанова (№ 719). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-2022- %D0 %BF#Text

8. Кабінет Міністрів України. (2022. Лютий 28). Деякі питання нотаріату в умовах воєнного стану: Постанова (№ 164). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022- %D0 %BF#Text

9. Руда О. А. (2022. Листопад 11). Особливості нотаріального посвідчення договорів щодо відчуження нерухомого майна в умовах воєнного стану. Актуальні проблеми приватного права в умовах євроінтеграційних процесів в Україні: збірник тез доповідей учасників науково-практичного семінару, Львів: ЛьвДУВС, 185–189.

10. Кабінет Міністрів України. (2022, Квітень 19). Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: Постанова (№ 480). https://zakon.rada.gov.ua laws/show/480-2022- %D0 %BF#Text

11. Іліопол І. М. (2022, Червень 17) Деякі особливості вчинення нотаріальних дій щодо цінного майна в умовах воєнного стану. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття" (до 25-річчя Національного університету "Одеська юридична академія" та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Одеса : Видавничий дім "Гельветика", Т. 2. 770–773.

12. Верховна Рада України. (1993, Вересень 02). Про нотаріат: Закон України (№ 3425-XII). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text

13. Верховна Рада України. (2003. Січень 16). Цивільний Кодекс України: Закон (№ 435-IV). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

14. Письменний О. (2023) Сучасні проблеми інституту нотаріату в умовах воєнного стану. Публічне право, 1 (49). 23-30. doi 10.32782/2306-9082/2023-49-3.

15. Верховна Рада України. (1996. Червень 28). Конституція України: Закон України (№ 254к/96-ВР). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254 %D0 %BA/96- %D0 %B2 %D1 %80#Text

16. Федорчук Ю. О. (2022, Грудень 16) Деякі особливості вчинення нотаріальних дій в умовах воєнного стану. Цивільне судочинство та виконавче провадження в умовах воєнного стану : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного, Одеса: Фенікс, 174–150.

17. Міністерство юстиції України. (2012. Лютий 22). Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ (№ 296/5). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#n677

18. Бобріченко В. В., Щербина Є. М. (2022. Травень 13) Особливості діяльності нотаріату в умовах воєнного часу. Науковий простір: актуальні питання, досягнення та інновації: матеріали III Міжнародної наукової конференції, м. Хмельницький, Міжнародний центр наукових досліджень, Вінниця: Європейська наукова платформа, 193–195.

19. Марченко О. В., Нєгіна В. Р. (2023). Проблематика вступу в спадщину під час воєнного стану особами, що виїхали за межі України. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права, 3. 150-155. doi https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.24.

REFERENCES

1. Kristieva E. A. (2016). ***Osoblyvosti dotrymannia notarialnoi taiemnytsi v Ukraini*** [Peculiarities of observing notarial secrecy in Ukraine]. Pravova derzhava, 21. 282–285 [in Ukrainian].

2. Tymoshchuk O. H. (2023. Kviten 13–14). ***Okremi aspekty derzhavnoho rehuliuvannia orhanizatsii notarialnoi diialnosti v Ukraini v umovakh voiennoho stanu*** [Certain aspects of state regulation of the organization of notarial activity in Ukraine under martial law]. Aktualni problemy prava, psykholohii ta pedahohiky v umovakh viiny, Bilotserkivskyi natsionalnyi ahrarnyiuniversytet sotsialno-humanitarnyi fakultet, Bila Tserkva, 23–25 [in Ukrainian].

3. Rezvorovych K., Krasnikova K. (2022. Kviten 29). ***Robota notariatu pid chas viiskovoho stanu*** [Notary work during martial law]. Diialnist derzhavnykh orhaniv v umovakh voiennoho stanu: zbirnyk materialiv Mizhnarodnoho naukovo-praktychnoho onlain-seminaru, Kryvyi Rih, 362–364 [in Ukrainian].

4. Krakan R. O. (2022. Hruden 16). ***Notarialni dii v umovakh voiennoho stanu*** [Notarial actions under martial law]. Tsyvilne sudochynstvo ta vykonavche provadzhennia v umovakh voiennoho stanu : materialy vseukr. nauk.-prakt. konf. im. Yu. S. Chervonoho. Odesa: Feniks, 103–106 [in Ukrainian].

5. Spasova K. I. (2022. Cherven 17). ***Rozirvannia shliubu v umovakh voiennoho stanu*** [Divorce under martial law]. Yevropeiskyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiiakh masshtabnoi viiskovoi ahresii ta hlobalnykh vyklykiv KhKhI stolittia" (do 25-richchia Natsionalnoho universytetu "Odeska yurydychna akademiia" ta 175-richchia Odeskoi shkoly prava) : u 2 t. : materialy Mizhnar.nauk.-prakt. konf., Odesa : Vydavnychyi dim "Helvetyka", T. 2. 653–655 [in Ukrainian].

6. Roman D. (2022. Traven 13). ***Osoblyvosti diialnosti notariusiv v umovakh voiennoho stanu*** [Peculiarities of the activity of notaries in the conditions of martial law]. Naukovyi prostir: aktualni pytannia, dosiahnennia ta innovatsii: materialy III Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii, m. Khmelnytskyi. Mizhnarodnyi tsentr naukovykh doslidzhen. Vinnytsia: Yevropeiska naukova platforma, 224–226 [in Ukrainian].

7. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2022. Cherven 24). ***Pro vnesennia zmin do deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy shchodo notariatu ta derzhavnoi reiestratsii v umovakh voiennoho stanu*** [On making changes to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine regarding notary and state registration under martial law]: Postanova (№ 719). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-2022- %D0 %BF#Text (accessed 04.10.2023).

8. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2022. Liutyi 28). ***Deiaki pytannia notariatu v umovakh voiennoho stanu*** [Some issues of notary in the conditions of martial law]: Postanova (No. 164). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/164-2022- %D0 %BF#Text (accessed 05.10.2023).

9. Ruda, O. A. (2022. Lystopad 11). Osoblyvosti notarialnoho posvidchennia dohovoriv shchodo vidchuzhennia nerukhomoho maina v umovakh voiennoho stanu Peculiarities of notarization of contracts on alienation of real estate under martial law. Aktualni problemy pryvatnoho prava v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv v Ukraini: zbirnyk tez dopovidei uchasnykiv naukovo-praktychnoho seminaru, Lviv: LvDUVS, 185–189 [in Ukrainian].

10. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2022. Kviten 19). ***Pro vnesennia zmin do deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy shchodo diialnosti notariusiv ta funktsionuvannia yedynykh ta derzhavnykh reiestriv, derzhatelem yakykh ye Ministerstvo yustytsii, v umovakh voiennoho stanu*** [On making changes to some resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine regarding the activities of notaries and the functioning of unified and state registers, the holder of which is the Ministry of Justice, in the conditions of martial law]: Postanova (№ 480). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/480-2022- %D0 %BF#Text (accessed 05.10.2023).

11. Iliopol, I. M. (2022. Cherven 17). Deiaki osoblyvosti vchynennia notarialnykh dii shchodo tsinnoho maina v umovakh voiennoho stanu [Some features of performing notarial actions regarding valuable property under martial law]. Yevropeiskyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiiakh masshtabnoi viiskovoi ahresii ta hlobalnykh vyklykiv KhKhI stolittia" (do 25-richchia Natsionalnoho universytetu "Odeska yurydychna akademiia" ta 175-richchia Odeskoi shkoly prava) : u 2 t. : materialy Mizhnar.nauk.-prakt. konf., Odesa : Vydavnychyi dim "Helvetyka", T. 2. 770–773 [in Ukrainian].

12. Verkhovna Rada Ukrainy. (1993. Veresen 02). Pro notariat [About the notary]: Zakon Ukrainy (No. 3425-XII). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text (accessed 06.10.2023).

13. Verkhovna Rada Ukrainy. (2003. Sichen 16). Tsyvilnyi Kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine]: Zakon (№ 435-IV). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text (accessed 04.10.2023).

14. Pysmennyi O. (2023) ***Suchasni problemy instytutu notariatu v umovakh voiennoho stanu*** [Modern problems of the notary institution in the conditions of martial law]. Publichne pravo, 1 (49). 23-30. doi 10.32782/2306-9082/2023-49-3 [in Ukrainian].

15. Verkhovna Rada Ukrainy. (1996. Cherven 28). **Konstytutsiia Ukrainy** [Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy (№ 254k/96-VR). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254 %D0 %BA/96- %D0 %B2 %D1 %80#Text

16. Fedorchuk Yu. O. (2022. Hruden 16). ***Deiaki osoblyvosti vchynennia notarialnykh dii v umovakh voiennoho stanu*** [Some features of performing notarial acts in the conditions of martial law]. Tsyvilne sudochynstvo ta vykonavche provadzhennia v umovakh voiennoho stanu : materialy vseukr. nauk.-prakt. konf. im. Yu. S. Chervonoho. Odesa: Feniks, 174–150 [in Ukrainian].

17. Ministerstvo yustytsii Ukrainy. (2012. Liutyi 22). ***Pro zatverdzhennia Poriadku vchynennia notarialnykh dii notariusamy Ukrainy*** [On the approval of the Procedure for the performance of notarial acts by notaries of Ukraine]: Nakaz (№ 296/5). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#n677 (accessed 07.10.2023).

18. Bobrichenko V. V., Shcherbyna Ye. M. (2022. Traven 13) ***Osoblyvosti diialnosti notariatu v umovakh voiennoho chasu*** [Peculiarities of notary activity in wartime conditions]. Naukovyi prostir: aktualni pytannia, dosiahnennia ta innovatsii: materialy III Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii, m. Khmelnytskyi, Mizhnarodnyi tsentr naukovykh doslidzhen, Vinnytsia: Yevropeiska naukova platforma, 193–195 [in Ukrainian].

19. Marchenko, O. V., Niehina, V. R. (2023). ***Problematyka vstupu v spadshchynu pid chas voiennoho stanu osobamy, shcho vyikhaly za mezhi Ukrainy*** [Issues of inheritance during martial law by persons who left Ukraine]. Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava, 3. 150–155. doi https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.3.24 [in Ukrainian].

Дата надходження: 09.08.2023 р.

Maksym Syrovatchenko
Kyiv national university of internal affairs, magister,
assistant to the notary public
m.syrovatchenko@gmail.com

SEPARATE ISSUES OF PERFORMING NOTARIAL DEEDS DURING MARITAL STATE IN UKRAINE

In today's conditions, the research of the legal framework in the field of notary is more relevant than ever. This is due to the fact that in the conditions of martial law, the notary, as well as other structures representing our state, underwent significant changes for the sake of the country's security. That is why the purpose of this article was to study certain aspects of notarial acts during martial law in Ukraine, which focused on research on the disclosure of legislation, protection of citizens' rights, the role of notaries and their duties during martial law on issues such as certification of documents , divorce, execution of powers of attorney, alienation of real estate, inheritance, etc. For this, in the process of writing, we used a number of research methods, namely methods of the philosophical, general scientific and special scientific level. Thus, among the philosophical methods of scientific knowledge, we used such methods as the method of dialectical knowledge (which helped to ensure the objectivity, comprehensiveness, specificity and completeness of the research), as well as the logical method (where the main techniques are analysis and synthesis, induction and deduction, analogy , descent from the concrete to the abstract and from the abstract to the concrete), etc. Among general scientific methods, we used such methods as system analysis, target, technical-legal and comparative-legal methods, which allowed us to comprehensively analyze the legislative provisions that underwent changes in the wartime conditions in the field of notary. At the same time, we also used such special scientific methods as formal-dogmatic (in the analysis of external forms of law) and interpretation of law, which were necessary to clarify the content of a number of principles and norms of national law, which contributed to the identification of certain patterns of formation, functioning and development of the notary in the conditions of war. As a result of the conducted research, we determined that despite the updating and adoption of a number of new normative legal acts in the field of notary, nevertheless, our state managed to inform notaries in a timely manner about all the changes made to legislative acts, which allows us to ensure the security of notaries in the conditions of war in Ukraine not only citizens of Ukraine, but also their rights and property in the field of notary, as well as the safety of notaries in the field of their activities. This gives us reason to assert that Ukraine, as certain problems related to the war in Ukraine arise, take all necessary actions for the safety of Ukrainian citizens and the regulated activity of notaries.

Keywords: notary; notarial acts; war; martial law.

Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”
№ 3 (39), 2023

УДК 347.135:004.77

Михайло Парасюк
Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри цивільного права та процесу,
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
mykhailo.v.parasiuk@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8600-5264

Василь Парасюк
Львівський державний університет внутрішніх справ,
доцент кафедри теорії права, конституційного та приватного права
Інституту з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції,
кандидат юридичних наук, доцент
Parasyk@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-8195-7597

ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ БАНКІВСЬКИХ ДОГОВОРІВ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

http://doi.org/10.23939/law2023.39.142

© Парасюк М., Парасюк В., 2023

У статті у контексті чинного національного законодавства та нормативних актів Європейського Союзу розглянуто теоретичні та практичні засади, які визначають особливості укладання банківських договорів у мережі Інтернет за допомогою сучасних вебінтерфейсів і подібних механізмів (насамперед click-wrap та browse-wrap контрактів) у світлі визнання дійсності. Методологічну основу становлять загальні та приватні методи наукового пізнання. У процесі дослідження застосовувався загальнонауковий метод діалектичного пізнання, формально-догматичний, порівняльно-правовий метод, лінгвістичний методи, методи дедукції, індукції, аналізу та синтезу. Предметом дослідження є норми цивільного права про договір, норми банківського права про умови певних видів банківських договорів, порядок їх укладання та виконання. Зазначено, що дії правовласника програми, у тому числі банку з метою подальшого укладання електронного договору на певних умовах з невизначеними контрагентами, доцільно кваліфікувати як публічну оферту. Акцепт цієї оферти повинен породжувати права та обов’язки в особи, яка є правовласником цієї програми, незалежно від її поінформованості про факт укладання такого договору. Обґрунтовано необхідність спеціального правового регулювання процедури укладання банківських договорів у мережі Інтернет. Порядок укладання зазначених договорів може бути в інструкції Національного банку України, що визначає вимоги до банківської установи щодо додаткової ідентифікації клієнтів у процедурі укладання банківських договорів у вигляді Інтернет-банку. Використання смарт-контракту потребує законодавчої бази,

яка визначала б правову природу, поняття та правовий механізм смарт-контракту. В особистий кабінет надходить оферта на укладення договору, клієнт приймає її за допомогою дій, передбачених у програмному забезпеченні, що можна прирівняти до кваліфікованого електронного підпису.

Ключові слова: правочин; click-wrap угода; browse-wrap угода; правове регулювання, спосіб укладання договору.

Постановка проблеми. Цифрові мобільні пристрої та програмне забезпечення призвели до фундаментальної зміни економіки. Звичними стали оплата товарів, робіт та послуг через мобільні додатки, отримання чеків на електронну пошту, укладання договорів страхування через сайт страховика, а також здійснення низки інших фінансових операцій в електронній формі, у тому числі укладання угод у банківській сфері. Банківська діяльність є одним із найбільш динамічних сегментів економіки, яка розвивається. Своєю чергою одним із способів розвитку банківського ринку є широке впровадження в діяльність нових банківських технологій. В умовах цифровізації виникають нові неврегульовані правовідносини, пов'язані з укладанням та виконанням банківського договору. Нині правове регулювання укладання угод в мережі Інтернет є однією з обговорюваних у науковій спільноті тем.

Аналіз дослідження проблеми. Питання особливостей укладання договорів у мережі Інтернет досліджували вчені: Т. В. Боднар, В. І. Борисова, В. А. Ватрас, О. В. Дзера, А. О. Дутко, І. В. Жилінкова, О. М. Калітенко, Л. В. Красицька, Н. С. Кузнєцова, М. В. Логвінова, Р. А. Майданик, О. В. Розгон, З. В. Ромовська, О. І. Сафончик, О. А. Явор та інші. Розвиток новітніх інформаційно-комунікаційних технологій зумовлює необхідність дослідження правового регулювання укладання договорів у банківській сфері.

Мета статті – дослідження особливостей укладання банківських договорів у мережі Інтернет.

Виклад основного матеріалу. Банківський договір – це цивільно-правовий договір, який укладається у банківській діяльності та оформляє юридично ті банківські операції та угоди, які становлять предмет діяльності банку. Незважаючи на належність до цивільно-правових угод, завдяки видовим особливостям можна виділити банківські договори як особливу групу цивільно-правових угод, яка потребує спеціального нормативного регулювання, що поєднує у собі норми як публічного, так і приватного права.

Механізм укладання договорів у мережі Інтернет підпорядковується загальним положенням порядку укладання договорів, закріплених у Цивільному кодексі України. Процес укладання договору між відсутніми особами повинен пройти ті самі стадії, як за традиційним договором. Договір вважатиметься укладеним, коли ухвалення пропозиції стане відомо особі, якій пропонують.

Особливість класичних конструкцій (оферта, акцепт) стосовно договорів, що укладаються в мережі Інтернет, у тому, що оферта частіше набуває форми публічної оферти, тобто оферти, зверненої до невизначеного кола осіб. Наприклад, банк на сайті або через мобільний додаток розміщує пропозицію відкрити вклад фізичним особам на певних умовах.

При оферті між відсутніми фізичними і юридичними особами покладається обов'язок на того, хто запропонував залишатися при наявній пропозиції, доки не закінчиться час очікування. Ухвалення публічної оферти (її акцепт) створює договір та породжує обов'язок виконання, при порушенні якого настає відповідальність за загальними правилами Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [1].

У разі розміщення банком публічної оферти, на ньому лежить обов'язок укласти договір із кожним, хто відгукнувся за дотримання умов, передбачених законодавством. Той, хто запропонує,

несе відповідальність за збитки, заподіяні несвоєчасним повідомленням контрагента про відміну пропозиції (оферти), у тому числі, якщо вона вже була акцептована.

Мережа Інтернет дає можливість знизити процес повідомлення до кількох хвилин, у зв'язку з чим правові ризики, пов'язані з несвоєчасним повідомленням контрагента мінімізовані. Як порівняно самостійний напрям юридичної науки, Інтернет-право узагальнює нові різноманітні підходи до проблем, що дає змогу виділити доволі широке коло завдань цього напряму: дослідження правових аспектів регулювання Інтернету; вивчення актуальних проблем законодавчого масиву в сфері використання цифрових технологій; встановлення специфіки відносин, що виникають під час використання цифрових технологій; аналіз злочинів та інших негативних явищ, пов'язаних із використанням Інтернету, виявлення способів боротьби з ними; вирішення проблеми міжнародно-правової співпраці у цій сфері [2, с. 150]. Зазначене має безпосередній стосунок до укладання банківських договорів в Інтернеті.

Акцепт публічної оферти буде мати місце в тому випадку, якщо сторона, яка приймає, прямо заявить про прийняття оферти або здійснить дії з виконання договору чи приступить до використання об'єкта оферти, тобто акцептує оферту конклюдентними діями. У такому разі договір укладається у письмовій формі, відповідно до чинного законодавства.

Проєкт Закону "Про цифровий контент та цифрові послуги" передбачає можливість відповідно до якого письмова форма правочину вважається дотриманою у разі вчинення особою правочину за допомогою інформаційно-комунікаційних засобів [3]. Законопроєкт передбачає внесення змін до ст. 177 "Види об'єктів цивільних прав" ЦК України, доповнивши терміном "цифровий контент".

У контексті розуміння електронного документа технічні заходи дають змогу відтворити на матеріальному носії у постійному вигляді зміст угоди. Наявність підпису вважається, якщо використаний будь-який спосіб, що дає змогу достовірно визначити особу [4, с. 119].

Закон України "Про електронну комерцію", кваліфікуючи електронну форму договору як письмову, в сукупності з іншими статтями проєкту Закону "Про цифровий контент та цифрові послуги", офіційно надає юридичну силу новим способам укладання договору в Інтернеті, даючи змогу говорити про наступні способи укладання договорів у віртуальному середовищі [5]. Це – укладання договору: шляхом складання одного електронного документа; шляхом обміну електронними документами; приєднання до стандартних умов.

З огляду на чинне законодавство України допускається укладання договору шляхом складання одного документа, у тому числі електронного, підписаного сторонами, або обміну листами, телеграмами, електронними документами чи іншими даними.

Для визначення особи, яка підписала документ, може використовуватися стандартний механізм електронного підпису трьох видів: електронний підпис; кваліфікований електронний підпис; удосконалений електронний підпис. Електронний підпис має юридичну силу у випадку, якщо сторони заздалегідь узгодили та у випадках, передбачених законом.

Проєкт Закону "Про цифровий контент та цифрові послуги" передбачає можливість під час укладання договору використовувати спосіб, за допомогою якого можна буде достовірно визначити особу, яка висловила свою волю, у тому числі на вебсайті.

Click-wrap, browse-wrap угоди – угоди, які укладаються з використанням електронних пристроїв різного типу: комп'ютерів, мобільних пристроїв за допомогою здійснення конклюдентних дій, передбачених програмним забезпеченням, у click-wrap угодах, або browse-wrap перегляд вебсайту після прочитання сповіщення про існування правил користування сайтом.

Дані договори є договорами приєднання, до акцепту яких практично прирівнюються дії на вебсайті чи фактичне використання цифрового сервісу або програми для електронно-обчислювальної машини. Для того, щоб ці види угод були дійсними, в частині дотримання вимог щодо пропозиції однієї сторони укласти договір, вони повинні задовольняти вимоги до оферти відповідно

до ЦК України, що охоплює визначеність; вираз наміру особи, яка розмістила click-wrap-угод, або на сайті наміру вважати себе уклавши договір з адресатом, який прийме цю пропозицію; зміст у цих угодах істотних умов договору.

Browse-wrap-угода означає пасивну згоду з умовами онлайн-контракту. На browse-wrap сайтах споживач може здійснити угоду без необхідності активними діями висловити згоду з умовами договору. На browse-wrap-сайтах дається посилання, де можна побачити умови договору. Перебуваючи на такому сайті або користуючись послугами, користувач автоматично погоджується з умовами browse-wrap угоди і від нього не вимагається додаткової згоди щодо певних дій на вебсайті, як це передбачено у click-wrap угодах.

У більшості випадків розв'язання спорів не застосовується, коли умови про це були зазначені в документах, розміщених на browse-wrap-сайті, за винятком випадків, коли буде встановлено, що споживач знав про застереження або має знання у цій галузі. Click-wrap означає активне прийняття споживачем умов онлайн-контракту.

Click-wrap-тип сайтів вимагає від споживача певних дій на вебсайтах, де вказані умови угоди до того, як вона буде здійснена. При розміщенні застереження про онлайн розв'язання спорів на сайтах click-wrap, які відображають умови контракту на дисплеї, де міститься зображення "прийняти умови", відповідні угоди щодо розв'язання спорів зазвичай виконуються примусово навіть у тих випадках, коли споживач фактично не читав умови контракту.

Щоб дії користувача були розцінені як акцепт, вираз користувачем згоди має бути явним. При конструюванні відповідних угод власник вебсайту може використовувати методики, що дають змогу розкрити відповідну інформацію для користувача: забезпечення неможливості продовжити роботу без переходу на вебсторінку, на якій потрібно висловити згоду; встановлення обов'язку користувача підтвердити згоду з договором, здійснюючи дії, визначені на дисплеї; встановлення як обов'язкову вимогу відзначити порожнє поле поруч із написом "я згоден з умовами угоди"; встановлення як обов'язкова умова для користувача вимоги прокручування [6].

Зазначені юридичні конструкції необхідно брати до уваги та використовувати, оскільки суд при вирішенні питання про наявність дійсної угоди враховуватиме модель вираження акцепту, обраної власником вебсайту в сукупності з іншими фактичними обставинами справи. Зокрема, за кордоном склалася практика визнання укладеними та дійсними угод click-wrap, за якими споживачі на сайті виконують вимоги програмного забезпечення щодо прийняття угоди. У деяких ситуаціях під час визначення того, чи була угода, суди уважно вивчали питання, чи отримав споживач повідомлення про умови договору, перш ніж погодитися з ним [7, с. 89].

Використання вебсайту для укладання договору без повідомлення про умови використання, які були розміщені на домашній сторінці, вважається недостатнім для прийняття умов, якщо стороною договору є споживач.

При укладанні click-wrap угод суб'єкт договору повинен бути повідомлений про договір, що укладається, як приватний прояв відносин сторін. Суб'єкт повинен бути повідомлений про ширше коло питань, зокрема, як відбувається процес укладання угод із використанням даного сайту чи іншого програмного забезпечення.

Н. С. Мелещук зазначає, такий спосіб характерний для інтернет-магазинів і має неабияку популярність. Інформація, яка розміщується на сайті інтернет-магазину, є публічною офертою. Договір вважається укладеним з моменту натискання на кнопку, що підтверджує згоду на укладення договору. Конструкція browse-wrap (або web-wrap) застосовується у випадках, коли умови договору доступні для ознайомлення за посиланням на сайті, але користувач не висловлює згоди з його умовами в явній формі [8, с. 25].

В Україні суди під час аналізу укладання click-wrap угод враховують наявність чи відсутність конклюдентних дій сторін договору.

В. І. Нагнибіда, розглядаючи судову практику, зазначає, що нездійснення особою конклюдентних дій та відсутність акту приймання наданих послуг не підтверджує укладення договору за допомогою публічної оферти в Інтернеті за моделлю click-wrap угоди [9, с. 77].

При укладанні цієї групи договорів існують деякі ризики та проблеми, наприклад, ймовірність неправильної автентифікації та верифікації особи, яка акцептувала умови click-wrap договору. Ймовірна ситуація, коли неповнолітня дитина встановить платний контент на електронний пристрій без відома батьків, які матимуть нагоду оскаржити таку угоду. Неповнолітня дитина може укласти click-wrap угоду та придбати продукт, продаж якого дозволений лише повнолітнім, у зв'язку з чим виникає правовий ризик правомірності укладання угод. Питання правомірності як якості угоди у цивілістиці є дискусійним.

На думку авторів підручників з цивільного права, законні правочини можна назвати угодами. Підходи до кваліфікації недійсних правочинів як протиправні дії у даний час залишаються неоднозначними. На думку одних авторів, недійсні правочини внаслідок суперечності закону або іншим нормативно-правовим актам, є не правочинами, а правопорушеннями. Інші цивілісти вважають, що невідповідність правочину правовим нормам не є причиною протиправності.

Зокрема, І. В. Давидова зазначає, що попри особливості, які виникають при вчиненні правочинів в інформаційному суспільстві, визнання правочинів недійсними (у тому числі ІТ-правочинів) може відбуватися на загальних засадах цивільного права, властивих цій галузі. Враховуючи методологічно важливе положення про "подвійне" розуміння правочину в цивілістиці, ведучи мову про визнання правочинів недійсними, необхідно враховувати, що у ЦК України йдеться про недійсність правочину як підстави виникнення цивільних прав та обов'язків [10, с. 28].

На думку І. В. Дзери, недійсний правочин як дії однієї або кількох осіб – суб'єктів цивільного права, спрямовані на набуття, зміну або припинення цивільних прав, вчинені з таким порушенням вимог законодавства, які унеможливлюють настання правових наслідків, притаманних правомірним юридичним фактам, за винятками, прямо передбаченими законом, наприклад, за наявності підстав для незастосування недійсності вчинених з вадами дій або для застосування механізму санації (оздоровлення) вчинених з вадами дій правочинів шляхом визнання їх дійсними в судовому порядку [11, с. 25].

Якщо угода у формі click-wrap вчинена зі стороною, яка не має права на укладення такої угоди, то вона має юридичну силу доти, доки не буде визнана недійсною. Сайт-продавець переконується у повнолітті продавця лише шляхом запиту, у якому покупцю треба підтвердити, що досяг повноліття.

Продавець вживає заходів щодо визначення віку покупця перед продажом товару. Однак для неповнолітнього покупця немає перешкод, щоб здійснити покупку. У зв'язку з цим виникає питання про достатність тих заходів, які вживає продавець для укладання угоди з повнолітнім покупцем.

Необхідно запровадження додаткових вимог для онлайн-продавців товарів, купівля яких дозволена законодавством повнолітнім. Такою вимогою може стати обов'язкова верифікація особистості покупця за допомогою цифрового профілю, наприклад, порталу Дія, що містить верифіковані відомості про особу покупця, зокрема його вік [12]. У такому разі можна говорити, що продавець переконався у повнолітті покупця і угода не суперечить законодавству.

Банківські договори все частіше укладаються через мережу Інтернет, зокрема через Інтернет-банк, який пропонує клієнтам (робить оферту) укласти банківський договір, зокрема, кредитний договір або договір банківського вкладу, а клієнт приймає оферту (акцепт) за допомогою натискання необхідних клавіш, проставлення відповідних позначок і підписання електронних документів за допомогою коду з SMS або пароля від Інтернет-банку, що представляє кваліфікований електронний підпис.

Ключовою проблемою такого порядку укладання договорів є проблема ідентифікації клієнта та його дійсної волі щодо укладення того чи іншого договору у тих випадках, коли телефон із мобільним банком або доступ до Інтернет-банку отримали зловмисники з метою розкрадання коштів. Якщо вхід до мобільного банку та подальші операції здійснюються лише за допомогою

SMS-повідомлень, то зловмисникам не важко перевести кошти, що зберігалися на рахунку, на свій рахунок і навіть оформити кредитний договір, якщо в додатку була відповідна оферта та викрасти кредитні грошові кошти.

У зв'язку з цим, є доцільним запровадження спеціального правового регулювання порядку укладання банківських договорів у мережі Інтернет. Таке регулювання може бути виражене у формі Інструкції Національного банку України, яка містить вимоги до банківських установ щодо укладання договорів у мережі Інтернет після прийняття Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання питань ідентифікації та верифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства" (проєкт Закону від 24.10.2022 р. № 8151, включено до порядку денного 07.02.2023 р.) [13].

Як одна з таких вимог є обґрунтоване застосування механізму паролів під час укладання банківських договорів в електронній формі. У процесі застосування цього механізму на стадії укладання договору в мережі Інтернет-банку необхідно використовувати багатофакторну ідентифікацію клієнта, виражену: у використанні клієнтом пароля для входу в інтернет-банк; у застосуванні банком коду із SMS-повідомлення, спрямованого на номер телефону, прив'язаний до особистого кабінету клієнта, використання клієнтом кодового слова при відкритті, наприклад, поточного рахунку. Для більш точної ідентифікації клієнта до кодового слова повинні пред'являтися універсальні вимоги: довжина пароля, правила поєднання букв, цифр та інших символів, і навіть поєднання малих і великих букв.

Висновки. Пропонований механізм укладання банківських договорів у мережі Інтернет може бути встановлений у нормативному акті Національного банку України, наприклад, у формі інструкції. Така Інструкція повинна висувати вимоги до банківських установ щодо забезпечення клієнту електронного доступу до тексту договору, його додатків, зокрема до графіка платежів, та можливості безперешкодно виконувати в електронному форматі зобов'язання за банківським договором. Потрібно додатково регулювання укладання банківських договорів у мережі Інтернет, основним завданням якого став захист інтересів споживача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 26.01.2003 р. № 435-IV. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15/conv

2. Бортник Н., Єсімов С. Відносини в мережі Інтернет як об'єкт правового регулювання. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Юридичні науки*. 2019. Випуск 22. С. 147–153.

3. Проект Закону "Про цифровий контент та цифрові послуги" від 31.01.2022 р. № 6576. URL. https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/38875

4. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Ярема О. Г. Інформаційне право України: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 416 с.

5. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 р. № 675-VIII. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/675-19

6. Прокрутка. Сучасний підручник з JavaScript. 23.03.2023 р. URL. https://uk.javascript.info/onscroll

7. Філатова Н. Ю., Бережняк О. С. Договори типу click-wrap і browse-wrap: особливості і призначення. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2018. № 1 (23). Том 23. С. 87–97.

8. Міліщук Н. С. Правове значення форми договору купівлі-продажу у процедурі його укладення. *Держава та регіони. Серія право*. 2021. № 2 (72). С. 22–27.

9. Нагнибіда В. І. Арбітражне застереження у договорах електронної комерції: питання відповідності вимогам Нью-йоркської конвенції 1958 року. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2022 № 57. С. 75–79.

10. Давидова І. В. Правочини та їх недійсність в інформаційному суспільстві: автореф. дис. … д-ра юрид. наук.: спец.:12.00.03. Одеса, 2018. 40 с.

11. Дзера І. Поняття та правова природа недійсних правочинів. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 21–25.

12. Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.12.2019 р. № 1137. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019- %D0 %BF#Text

13. Проєкт Закону України від 24.10.2022 р. № 8151 "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо врегулювання питань ідентифікації та верифікації громадян України, іноземців та осіб без громадянства". URL. https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40709

REFERENCES

1. ***Tsyvil'nyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 26.01.2003 r. No. 435-IV***. [Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine dated January 26, 2003 No. 435-IV]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/435-15/conv [in Ukrainian].

2. Bortnyk N., Yesimov S. (2019)/ ***Vidnosyny v merezhi Internet yak ob'yekt pravovoho rehulyuvannya.*** [Relations in the Internet as an object of legal regulation].Visnyk Natsional′noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika". Seriya: Yurydychni nauky – Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences. 22. 147–153 [in Ukrainian].

3. ***Proekt Zakonu*** "***Pro tsyfrovyy kontent ta tsyfrovi posluhy***" vid 31.01.2022 r. No. 6576. [Draft Law "On Digital Content and Digital Services" dated January 31, 2022 No. 6576]. Retrieved from https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/38875 [in Ukrainian].

4. Kovaliv M. V., Yesimov S. S., Yarema O. H. (2022). ***Informatsiyne pravo Ukrayiny: navchal'nyy posibnyk.*** [Information law of Ukraine: study guide]. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs [in Ukrainian].

5. ***Pro elektronnu komertsiyu: Zakon Ukrayiny vid 03.09.2015 r. No. 675-VII***I. [On electronic commerce: Law of Ukraine dated September 3, 2015 No. 675-VIII]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/675-19 [in Ukrainian].

6. ***Prokrutka. Suchasnyy pidruchnyk z JavaScript***. 23.03.2023 r. [Scrolling. Modern JavaScript tutorial]. Retrieved from https://uk.javascript.info/onscroll [in Ukrainian].

7. Filatova N. Yu., Berezhnyak O. S. (2018). ***Dohovory typu click-wrap i browse-wrap: osoblyvosti i pryznachennya.*** [Click-wrap and browse-wrap contracts: features and purpose]. Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Pravoznavstvo – Bulletin of Odessa National University. Science of law. 1 (23). 23. 87–97 [in Ukrainian].

8. Milishchuk N. S. (2021). ***Pravove znachennya formy dohovoru kupivli-prodazhu u protseduri yoho ukladennya.*** [Legal significance of the form of the sales contract in the procedure of its conclusion]. Derzhava ta rehiony. Seriya pravo – State and regions. Series right. 2 (72). 22–27 [in Ukrainian].

9. Nahnybida V. I. (2022). Arbitrazhne zasterezhennya u dohovorakh elektronnoyi komertsiyi: pytannya vidpovidnosti vymoham N′yu-yorks′koyi konventsiyi 1958 roku. Arbitration clause in electronic commerce contracts: the question of compliance with the requirements of the New York Convention of 1958. Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Yurysprudentsiya – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence. 57. 75–79 [in Ukrainian].

10. Davydova I. V. (2018). ***Pravochyny ta yikh nediysnist' v informatsiynomu suspil'stvi: avtoref. dys. … d-ra yuryd. nauk: spets.:12.00.03.*** [Legal acts and their invalidity in the information society: author's review. thesis ... Doctor of Law. Sci.: sp.: 12.00.03]. Odesa [in Ukrainian].

11. Dzera I. (2018). ***Ponyattya ta pravova pryroda nediysnykh pravochyniv.*** [Concept and legal nature of invalid transactions]. Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law. 11. 21–25 [in Ukrainian].

12. ***Pytannya Yedynoho derzhavnoho vebportalu elektronnykh posluh ta Reyestru administratyvnykh posluh: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 04.12.2019 r. No. 1137.*** [The issue of the Unified state web portal of electronic services and the Register of administrative services: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 04.12.2019 No. 1137]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019- %D0 %BF#Text [in Ukrainian].

13. ***Proyekt Zakonu Ukrayiny vid 24.10.2022 r. No. 8151*** "***Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo vrehulyuvannya pytan' identyfikatsiyi ta veryfikatsiyi hromadyan Ukrayiny, inozemtsiv ta osib bez hromadyanstva***". [Draft Law of Ukraine dated 10/24/2022 No. 8151 "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding Regulation of Identification and Verification of Citizens of Ukraine, Foreigners and Stateless Persons"]. Retrieved from https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40709 [in Ukrainian].

Дата надходження: 12.07.2023 р.

Mykhailo Parasiuk
Lviv Polytechnic National University,
Associate Professor of the Department of Civil Law and Procedure,
Institute of Law, Psychology and Innovative Education,
Candidate of legal sciences, associate professor
mykhailo.v.parasiuk@lpnu.ua
ORCID ID :https://orcid.org/0000-0001-8600-5264

Vasyl Parasiuk
Lviv State University of Internal Affairs,
Associate Professor of the Department of Theory of Law,
Constitutional and Private Law
Institute for training specialists for units of the National Police,
Candidate of legal sciences, associate professor
Parasyk@ukr.net
ORCID ID :https://orcid.org/0000-0002-8195-7597

FEATURES OF CONCLUSION OF BANKING AGREEMENTS IN THE INTERNET NETWORK

In the context of current national legislation and regulations of the European Union, the article examines the theoretical and practical principles that determine the peculiarities of concluding banking contracts on the Internet using modern web interfaces and similar mechanisms (primarily, click-wrap and browse-wrap contracts) in the light recognition of reality. The methodological basis made up of general and private methods of scientific knowledge. The general scientific method of dialectical cognition, formal-dogmatic, comparative-legal method, linguistic methods, methods of deduction, induction, analysis and synthesis were used in the research process. The subject of the study is the norms of civil law on the contract, the norms of banking law on the conditions of certain types of banking contracts, the procedure for their conclusion and execution. It noted that the actions of the right holder of the program, including the bank, with the aim of further concluding an electronic contract on certain terms with unspecified counterparties, should be qualified as a public offer. Acceptance of this offer must create rights and obligations for the person who is the right holder of this program, regardless of his awareness of the fact of concluding such an agreement. The need for special legal regulation of the procedure for concluding banking contracts on the Internet substantiated. The procedure for concluding these contracts can found in the instructions of the National Bank of Ukraine, which defines the requirements for the banking institution regarding the additional identification of clients in the procedure for concluding banking contracts in the form of an Internet bank. The use of a smart contract requires a legal framework that would define the legal nature, concept and legal mechanism of a smart contract. An offer for the conclusion of a contract received in the personal account; the client accepts it using the actions provided in the software, which can be equated to a qualified electronic signature.

Keywords: deed; click-wrap agreement; browse-wrap agreement; legal regulation; method of concluding an agreement.

Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки"
№ 3 (39), 2023

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.288

Ірина Андрусяк
Національний університет "Львівська політехніка",
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
кандидат юридичних наук, доцент
iryna.p.andrusiak@lpnu.ua
ORCID ID :https://orcid.org/0000-0001-6887-0510

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: СОЦІАЛЬНІ ПРИЧИНИ ПРОБЛЕМИ

http://doi.org/10.23939/law2023.39.150

© Андрусяк І., 2023

В статті проводиться аналіз соціальних чинників, які впливають на поширення проблеми домашнього насильства як суспільно-негативного явища, що зазіхає на фізичну недоторканість й інші особистісні права людини.

Позиціоновано, що домашнє насильство може бути викликане соціальними чинниками, які впливають на взаємовідносини у сім'ї і сприяють конфліктам й агресії та на поведінку, переконання, ставлення й життєві кореляції індивідів та груп. Вони охоплюють різні аспекти суспільно-державного життя і містять такі елементи: економічна, політична ситуація в державі, освітня компонента, спосіб життя та особливості його трансформації й інші.

Проблеми держави впливають на громадян, економічні кризи, бідність населення провокує ряд інших факторів, що позиціонуючись вже на індивідуальному рівні, спричиняє поширення проблеми на багато домогосподарств, доведено, що спостерігається позитивна кореляція між домашнім насильством щодо жінок і низьким доходом.

Рівень освіти та доступ до навчання сприяють особистому та професійному розвитку, в соціальному аспекті можуть подолати нерівність та дискримінацію. Суспільна успішність, поведінка, соціальне життя великою мірою залежить від системи освіти, яка включає процес передачі знань, що через ефективні реально існуючі установи суспільства надають молоді достатньо знань для життя та розвитку. Вмотивовано, що рівень освіти негативно корелює з домашнім насильством щодо жінок, а вища освіта суттєво знижує ризик домашнього насильства щодо жінок.

Доведено, що нещодавні пандемічні загрози та військові дії як чинник проблем у державній системі та політичній реальності суттєво впливає на поведінку населення у різних сферах, у тому числі виступають причиною домашнього насильства.

Мотивовано, що при розробці політики запобігання та протидії домашньому насильству важливо визнати точки перетину соціальних, культурно-ментальних та індивідуальних факторів, для того щоб не тільки врахувати кожен фактор, але й складну взаємодію, яка існує між ними.

Ключові слова: домашнє насильство; ендерна рівність; права жінок; соціальні фактори; освітній рівень; глобальні загрози; порушення прав людини; агресія.

Постановка проблеми. Домашнє насильство є серйозною проблемою, яка впливає на життя багатьох людей у всьому світі. Воно стосується різних соціальних, економічних та культурних контекстів і виступає суспільно-негативним явищем, що зазіхає на фізичну недоторканість й інші особистісні права людини. Проблема полягає в тому, що в сучасному соціумі, яке декларує людиноцентризм, гуманізм та імплементацію ціннісних вимірів правової реальності, втім залишається проблема домашнього насильства, до того ж часто побічно схвалена суспільством. Жертви домашнього насильства стикаються з травмами, як фізичними, так і емоційними, що може призвести до серйозних наслідків для їхнього здоров'я і життя. Окрім того, спостерігається циклічність проблеми, коли домашнє насильство не є одноразовим випадком, складається з повторюваних епізодів, що призводить до особливо тяжких наслідків, котрі можуть включати травми, стрес, депресію, посттравматичний стресовий синдром, який інколи триває десятиліттями, і навіть смерть.

Аналіз дослідження проблеми. Проблема ґендерної рівності, дотримання прав і свобод людини як принципу діяльності органів публічної влади набуває особливої уваги у колі науковців та практиків. Зокрема проблему аналізували представники теоретичної юриспруденції, конституційного та особливо кримінального права, зокрема І. Ю. Хомишин, І. М. Жаровська, Ф. В. Веніславський, С. П. Погребняк, Н. П. Бортник, О. В. Степаненко, А. А. Вознюк та інші. Активно питання формування причин домашнього насильства розглядали представники іноземної школи права.

Однак існує ряд невирішених доктринальних та праксіологічних питань, що потребують додаткового аналізу, серед яких причини домашнього насильства в сучасних умовах транзитивного соціуму.

Мета статті – аналіз соціальних чинників, які впливають на поширення проблеми домашнього насильства.

Виклад основного матеріалу. В широкому розумінні домашнє насильство слід розуміти як патологічні стосунки в родині чи прирівняні до них відносини, де одна зі сторін використовує фізичне, психологічне, економічне або сексуальне насильство для здійснення контролю над іншою стороною. Насильство – це модель поведінки, що характеризується створенням страху, погрозами або демонстрацією шкідливої/дратівливої поведінки з метою контролю над людиною; таке насильство може бути фізичним (побиття), психічним (приниження), фінансовим (чоловік не дає гроші дружині, чоловік приховує свої доходи від дружини) та сексуальним (примус до статевих стосунків або вираження сексуального незадоволення в принизливій формі). Всі форми насильства є соціальною, правовою та медичною проблемою, пов'язаною з численними суспільно-політич-ними, психологічними та фінансовими наслідками, які порушують права та гідність жінок й інших жертв насильства.

Слід відзначити, що домашнє насильство може торкатися жінок, чоловіків та дітей, проте домінантно саме жінки є основними жертвами. Міжнародні статистичні звіти повідомляють, що одна третина жінок зазнавала домашнього насильства (включає як фізичне, так і психологічне) [1]. Наслідки для жертв насильства зазвичай є суттєвими: близько п'яти відсотків загальної втрати здоров'я жінок пов'язано з насильством щодо жінок у сім'ї, яке також посилюється гендерною нерівністю в стосунках [2].

Починаючи з 1980-х років, зокрема після створення національних і міжнародних організацій із захисту прав жінок, насильство щодо жінок привернуло велику увагу як важлива проблема. З початку 1990-х років для боротьби з насильством щодо жінок були введені системні нормативно-правові акти та ресурси. Незважаючи на зусилля міжнародних та національних інституцій, слід погодитися з науковцями С. Гарсія-Морено та С. Вотс (Garcia-Moreno C, Watts C.), котрі вважають насильство над жінками найпоширенішим і найтривожнішим порушенням прав людини [3].

Для вирішення проблеми первинно необхідно дослідити сферу (“поле”, “матрицю”), де функціонує досліджуване соціально-правове явище, що зумовлює потребу визначити причини (тригери, рушійні чинники), що зумовлюють домашнє насильство.

Загалом, на нашу думку, їх з погляду загальнотеоретичної юриспруденції, доречно виокремлювати в три групи: індивідуальні, культурно-ментальні та соціальні. В межах цього наукового дослідження зупинимося на останніх.

Соціальні фактори – це впливи, які сприяють у суспільстві та впливають на поведінку, переконання, ставлення та життєвий шлях індивідів та груп. Вони охоплюють різні аспекти життєдіяльності та містять такі елементи, як економічна, політична ситуація в державі, освітня компонента, спосіб життя й особливості його трансформації та інші. Визначимо роль кожного з вказаних елементів.

Проблеми держави впливають на громадян, економічні кризи, бідність населення провокує ряд інших факторів, що позиціонуючись вже на індивідуальному рівні, спричиняє поширення проблеми на багато домогосподарств. Науковці доводять, що бідність і відсутність освіти є двома важливими суспільними факторами, які пов’язують із домашнім насильством у країнах Азії. Як вказує Р. Кауер (Kaur), існує кореляція між економічною залежністю жінок від їхніх партнерів і підвищеним ризиком зазнати домашнього насильства [4].

Експертами спостерігається позитивна кореляція між домашнім насильством щодо жінок і низьким доходом, такий висновок можна довести тим фактом, що з поширенням карантинних обмежень, сім’ї відчували економічні проблеми через рецесію або втрату роботи; негативний вплив цих фінансових проблем більш інтенсивно відчувають малозабезпечені сім’ї, що призводило до значного зростання домашнього насильства в цей період.

Сублімується цей висновок з фактом наявності самостійних фінансових коштів у жертв насильства, оскільки присутність економічних ресурсів значно скорочує такі ризики, проте залежність жертви провокує неналежну поведінку насильника. На підтвердження цього подаємо кілька праксіологічних прикладів. Так, жінки, які фізично працювали (сільське господарство), мали втричі більше шансів піддатися домашньому насильству, ніж жінки з несільськогосподарськими професіями [5]. На противагу жінки, які очолюють бізнес або виконують різні види роботи, мали на 50 % менше шансів зазнати домашнього насильства протягом життя, ніж жінки, які безробітні.

Крім того, нормалізації та прийняттю насильницьких стосунків у сім’ї може сприяти відсутність освіти та обізнаності щодо прав жінок і важливості гендерної рівності. Неадекватна правова база та соціальна політика також відіграють певну роль у збереженні домашнього насильства в країнах, оскільки, якщо людина розуміє нікчемність результату звернення до правоохоронних органів держави, відповідно й не здійснюватиме такі спроби.

У зв’язку з домашнім насильством у багатьох країнах навіть чинні закони часто не виконуються ефективно, і для жертв не існує прийнятних легітимних варіантів. Жінок можуть стримувати від пошуку правового захисту від домашнього насильства не лише суспільні норми, а й стигма, пов’язана з соціально-політичними проявами дискримінації та утиску.

Слід зазначити, що значні зміни відбулися в сучасних суспільствах унаслідок глобалізації та модернізації, включаючи зміни в гендерних ролях і можливості для економічного розвитку. Незважаючи на те, що ці зміни призвели до більшої автономії та можливостей для жінок, вони також призвели до викликів і розбіжностей у родинах і громадах. Чоловіки, які не в змозі виконувати традиційні ролі, наприклад, забезпечувати свою сім’ю, можуть відчувати почуття чоловічої нереалі-

зованості, безвиході і як наслідок вдатися до насильства як засобу відновити свою владу та контроль [6]. Крім того, глобалізація спричинила тенденції міграції, що своєю чергою призвело до утворення транснаціональних сімей. Через те, що існують в таких родинах культурні та мовні відмінності, вони можуть призвести до непорозумінь і конфліктів, спричиняючи додатковий стрес і напругу в сім'ях [7]. Можливо, саме вказаним пояснюється те, що попри активну трансформацію ролі жінки, проблема домашнього насильства не зникає, а в деяких державах навіть збільшує свої розміри.

Освітній рівень в державі також формує фактори наявності проблеми. Рівень освіти та доступ до навчання можуть допомогти людині для особистого та професійного розвитку, в соціальному аспекті подолати нерівність та дискримінацію. Суспільна успішність, поведінка, соціальне життя великою мірою залежать від системи освіти, яка включає процес передачі знань, що через ефективні установи суспільства, які рально існують, надають молоді достатньо знань для життя та розвитку.

Рівень освіти негативно корелює з домашнім насильством щодо жінок, а вища освіта суттєво знижує ризик домашнього насильства щодо жінок, особливо сексуального [8]. Дослідження, проведене щодо індійських та бангладешських жінок, показало, що вища освіта є захисним фактором проти домашнього насильства над жінками [9], оскільки жінки з вищою освітою більш здатні контролювати ситуації потенційного насильства та керувати ними, ніж жінки з нижчою освітою.

У фаховій літературі знаходимо переконливі докази: у шести комплексних дослідженнях світового масштабу доведено, що неосвічені або початково освічені жінки отримали вдвічі більший рівень поширеності будь-якої форми домашнього насильства, ніж ті, які мали середню або вищу освіту [10]. Вказане стосується не тільки інтелектуальних та комунікативних навичок жінок, або фактору економічної незалежності, а й зумовлене внутрішнім сприйняттям/несприйняттям такого ставлення: жінки без освіти приблизно втричі частіше схвалювали (приймали) домашнє насильство, ніж жінки із середньою або вищою освітою.

Ще одним фактором є суспільні кризові явища, тут слід вести мову про нещодавні пандемічні загрози та військові дії як чинник проблем у державній системі та політичній реальності, котрий суттєво впливає на поведінку населення у різних сферах.

Існує багато експериментально доведених фактів про те, що трансформація, особливо радикальна, усталених способів життя провокує прояви девальвацій великої кількості соціальних груп та відповідно їх девіантну поведінку.

З поширенням інфекції COVID-19 і запровадженим карантином люди змушені були проводити більше часу вдома, що збільшило ризик домашнього насильства щодо жінок через можливі розбіжності, страх заразитися вірусом і фінансові проблеми. Крім того, діти довше залишаються вдома через закриття шкіл, що також ставало значним джерелом стресу для членів родини. У Франції повідомили про зростання домашнього насильства над жінками на 32 % за перший тиждень карантину. Крім того, перші два тижні карантину супроводжувалися зростанням домашнього насильства щодо жінок в Аргентині на 60 %, Бразилії – 18 % та Колумбії, аж на 250 %. Під час карантину в Австралії пошукові запити жертв домашнього насильства в Інтернеті зросли на 75 % [11].

Дані свідчать про те, що збільшення домашнього насильства щодо жінок є глобальною проблемою, яка не обмежується певними країнами. Під час пандемії численні жертви домашнього насильства можуть бути не в змозі повідомити про випадки через те, що мають обмежене право на пересування, котрі приймалося з боку органів державної влади як чинник захисту громадського здоров'я.

Загалом слід відзначити, що культурні, індивідуальні та суспільні чинники, які сприяють домашньому насильству, не є взаємовиключними; скоріше, вони перетинаються один з одним і підсилюють вплив один одного. Наприклад, релігійні цінності та вірування, зокрема повага до жінки й

матері, глибоко вкорінені в багатьох культурах і сприяють нормалізації домашнього насильства [12]. Подібно наявність традиційних вірувань і практик в інших державах, де панує домінування ґендерно-патріархальної доктрини, у поєднанні з низьким доходом і відсутністю освіти може підвищити ризик того, що особа стане жертвою домашнього насильства. Якщо жінка не має доступу до освіти чи економічних можливостей, її можливості розірвати насильницькі стосунки можуть бути обмеженими. Це особливо проблемно, якщо спільнота стигматизує її або вона не має підтримки держави.

Висновок. Домашнє насильство може бути викликане соціальними чинниками, які впливають на взаємовідносини у сім'ї та сприяють конфліктам й агресії та на поведінку, переконання, ставлення і життєві кореляції індивідів та груп. Вони охоплюють різні аспекти суспільно-державного життя та містять такі елементи: економічна, політична ситуація в державі, освітня компонента, спосіб життя й особливості його трансформації та інші.

При розробці політики запобігання та протидії домашньому насильству важливо визнати точки перетину соціальних, культурно-ментальних та індивідуальних факторів, для того, щоб не тільки врахувати кожен фактор, але й складну взаємодію, яка існує між ними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Hajnasiri H., Gheshlagh R. G., Sayehmiri K., Moafi F., Farajzadeh M. Domestic violence among Iranian women: a systematic review and meta-analysis. Iran Red Crescent Med J. 2016. Vol. 18(6). P. 1–8. https://doi.org/10.5812/ircmj.34971.

2. WHO. Global and regional estimates of violence against women: prevalence and health effects of intimate partner violence and non-partner sexual violence. Geneva: World Health Organization, 2013. www.who.int/reproductivehealth.

3. Garcia-Moreno C., Watts C. Violence against women: an urgent public health priority. *Bull World Health Organization.* 2011. Vol. 89(1). P. 2.

4. Kaur R., Bhullar N., Dhaliwal, G. K. Sociocultural and legal determinants of domestic violence in South Asian countries: A review. Trauma, *Violence, & Abuse*, 2020. Vol. 21(1). P. 69–84.

5. Owoaje E. T., Olaolorun F. M. Women at risk of physical intimate partner violence: a cross- sectional analysis of a low-income Community in Southwest. Afr J Reprod Health. 2012. Vol. 16 (1). P. 43–53.

6. Chen X., Ma Y., Chen Y. Religious beliefs and domestic violence against women in China. Journal of Interpersonal Violence, 2020. Vol. 35 (17–18). P. 3635–3655.

7. Joshi P., Dhungana R. R., Subedi N., Syed Z. Domestic violence in South Asian countries: A systematic review. Journal of Immigrant and Minority Health, 2019. Vol. 21 (4). P. 856–872.

8. Yari A., Nouri R., Rashidian H., Nadrian H. Prevalence and determinants of sexual intimate partner violence against women in the city of Marivan, Iran. J Family Reprod Health, 2013. Vol. 7 (4). P. 157–63.

9. Hajnasiri H., Gheshlagh RG, Sayehmiri K., Moafi F., Farajzadeh M. Domestic violence among Iranian women: a systematic review and meta-analysis. Iran Red Crescent Med J. 2016 Vol. 18(6):1–8. https://doi.org/10.5812/ircmj.34971.

10. Doku D. T., Asante K. O. Women's approval of domestic physical violence against wives: analysis of the Ghana demographic and health survey. BMC Women's Health. 2015;15(120). https://doi.org/10.1186/s12905-015-0276-0.

11. The COVID-19 pandemic exacerbated gender violence. 2020-04-03. URL: https://www.eluniversal.com.mx/english/covid-19-pandemic-exacerbated-gender-violence;

12. De Silva B., Dharmasiri K., Dissanayake D. The Cultural and Societal Factors Contributing to Domestic Violence in Asia. GNOSI: An Interdisciplinary Journal of Human Theory and Praxis, 2022. Vol. 6 (2), P. 1–6. URL: https://www.gnosijournal.com/index.php/gnosi/article/view/229.

REFERENCES

1. Hajnasiri H., Gheshlagh R. G., Sayehmiri K., Moafi F., Farajzadeh M. (2016). ***Domestic violence among Iranian women: a systematic review and meta-analysis***. Iran Red Crescent Med J, 18(6), 1–8. https://doi.org/10.5812/ircmj.34971 [in English].

2. WHO. (2013) ***Global and regional estimates of violence against women: prevalence and health effects of intimate partner violence and non-partner sexual violence.*** Geneva: World Health Organization; www.who.int/reproductivehealth [in English].

3. Garcia-Moreno C., Watts C. ***Violence against women: an urgent public health priority. Bull World Health Organization***. 2011, 89(1), 2 [in English].

4. Kaur R., Bhullar N., Dhaliwal, G. K. (2020) ***Sociocultural and legal determinants of domestic violence in South Asian countries****: A review*. Trauma, Violence, & Abuse, 2020. 21(1), 69–84 [in English].

5. Owoaje E. T, Olaolorun F. M. (2012) ***Women at risk of physical intimate partner violence: a cross-sectional analysis of a low-income Community in Southwest.*** Afr J Reprod Health. 2012 16(1), 43–53 [in English].

6. Chen X., Ma Y., Chen Y. ***Religious beliefs and domestic violence against women in China***. Journal of Interpersonal Violence, 2020. Vol. 35(17–18). P. 3635–3655. [in English].

7. Joshi P., Dhungana R. R., Subedi N., Syed, Z. (2019) ***Domestic violence in South Asian countries: A systematic review***. Journal of Immigrant and Minority Health, 21(4), 856–872 [in English].

8. Yari A., Nouri R., Rashidian H., Nadrian H. (2013) ***Prevalence and determinants of sexual intimate partner violence against women in the city of Marivan, Iran***. J Family Reprod Health. 7(4):157–63 [in English].

9. Hajnasiri H., Gheshlagh R. G., Sayehmiri K., Moafi F., Farajzadeh M. ***Domestic violence among Iranian women: a systematic review and meta-analysis*.** Iran Red Crescent Med J. 2016; 18(6):1–8. https://doi.org/10.5812/ircmj.34971 [in English].

10. Doku D. T., Asante K. O. ***Women's approval of domestic physical violence against wives: analysis of the Ghana demographic and health survey.*** BMC Women's Health, 2015, 15(120). https://doi.org/10.1186/s12905-015-0276-0 [in English].

11. ***The COVID-19 pandemic exacerbated gender violence.*** (2020) URL: https://www.eluniversal.com.mx/english/covid-19-pandemic-exacerbated-gender-violence[in English].

12. De Silva B., Dharmasiri K., Dissanayake D. (2022) ***The Cultural and Societal Factors Contributing to Domestic Violence in Asia.*** GNOSI: An Interdisciplinary Journal of Human Theory and Praxis, 6(2), 1–6. URL: https://www.gnosijournal.com/index.php/gnosi/article/view/229[in English].

Дата надходження: 12.06.2023 р.

Iryna Andrusiak
Lviv Polytechnic National University,
Institute of Jurisprudence, Psychology
and Innovative Education
Department of Theory of
Law and Constitutionalism
Ph.D. in Law, Associate Professor
iryna.p.andrusiak@lpnu.ua
ORCID ID :https://orcid.org/0000-0001-6887-0510

THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS OF THE EFFICIENCY OF LEGAL POLICY IN THE SPHERE OF DOMESTIC VIOLENCE: SOCIAL CAUSES OF THE PROBLEM

The article analyzes social factors that affect the spread of the problem of domestic violence as a socially negative phenomenon that encroaches on physical integrity and other personal human rights.

It is posited that domestic violence can be caused by social factors that affect family relationships and contribute to conflicts and aggression and the behavior, beliefs, attitudes and life correlations of individuals and groups. They cover various aspects of social and state life and include the following

elements: economic and political situation in the state, educational component, way of life and features of its transformation, and others.

State problems affect citizens, economic crises, poverty of the population provokes a number of other factors that, when positioned at the individual level, cause the problem to spread to many households, it has been proven that there is a positive correlation between domestic violence against women and low income.

The level of education and access to education can contribute to personal and professional development, and in the social aspect to overcome inequality and discrimination. Social success, behavior, social life largely depends on the education system, which includes the process of knowledge transfer, which, through effective, actually existing institutions of society, provides young people with enough knowledge for life and development. It is reasoned that the level of education is negatively correlated with domestic violence against women, and higher education significantly reduces the risk of domestic violence against women.

It has been proven that recent pandemic threats and military actions as a factor of problems in the state system and political reality have a significant impact on the behavior of the population in various areas, including causing domestic violence.

It is motivated that when developing policies to prevent and combat domestic violence, it is important to recognize the intersection of social, cultural-mental and individual factors, in order not only to take into account each factor, but also the complex interaction that exists between them.

Keywords: domestic violence; gender equality; women's rights; social factors; educational level; global threats; human rights violations; aggression.

Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”
№ 3 (39), 2023

УДК 343.322

Ростислав Бундз
Національний університет “Львівська політехніка”,
асистент кафедри кримінального права та процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук
rostyslav.o.bundz@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3651-4068

Оксана Підгородецька
Національний університет “Львівська політехніка”,
студентка Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
oksana.pidhorodetska.pv.2022@lpnu.ua

ПРОБЛЕМИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ДЕРЖАВНУ ЗРАДУ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

http://doi.org/10.23939/law2023.38.157

© Бундз Р., Підгородецька О., 2023

Повномасштабне вторгнення рф створило нові проблеми, пов’язані з державною зрадою. Питання державної зради є актуальним в умовах сьогодення, адже воно завжди залишається важливим для забезпечення національної безпеки, суверенності та недоторканності держави. Державна зрада є серйозною злочинною діяльністю, що може мати колосальні наслідки для майбутнього держави. У статті розкрито недоліки у законодавстві, пов’язані з недостатньо ефективною системою регулювання, реалізації та виконання покарань, проведено дослідження та аналіз проблеми притягнення до кримінальної відповідальності за державну зраду в умовах війни в Україні. Акцентується увага на питаннях справедливого судового процесу, прав захисту обвинувачених та дотримання міжнародних норм права.

У статті розглядається правовий статус та визначення державної зради в українському законодавстві, а також подано статистику розглядів справ державної зради під час повномасштабного вторгнення російської федерації. У статті виокремлено актуальні проблеми притягнення до кримінальної відповідальності за державну зраду в умовах війни в Україні, яка загрожує національній безпеці держави – особливості та проблеми реалізації. Важливим аспектом є визначення, які конкретно дії можуть вважатися державною зрадою і які інтереси держави порушуються. Проблематика державної зради може стати предметом політичних маніпуляцій і переслідувань. Державі необхідно максимально забезпечити справедливого покарання тих громадян України, що вчиняють кримінальні правопорушення проти національної безпеки України в умовах воєнного

часу. Влада повинна забезпечити належну охорону національної безпеки та здатність ефективно реагувати на загрози.

Українське законодавство потребує подальшої роботи над вдосконаленням визначення та застосування поняття державної зради, а також забезпечення правових гарантій для захисту громадян від можливих зловживань.

Ключові слова: державна зрада; війна; кримінальна відповідальність; національна безпека.

Постановка проблеми. Під час війни наша держава зіткнулася з рядом проблем, пов'язаних з притягненням до кримінальної відповідальності за державну зраду. Найбільш поширеними з них на сьогодні є недоліки у законодавстві, пов'язані з недостатньо ефективною системою регулювання, реалізації та виконання покарань.

Аналіз дослідження проблеми. Дослідження національної безпеки України стало одним з провідних напрямів у сфері кримінального права від початку повномасштабного вторгнення в Україну, зокрема дослідження теми державної зради. Наукові дослідження спрямовані на аналіз ситуації та проблем держзради. Кримінальну відповідальність за державну зраду в умовах війни досліджують багато вітчизняних вчених, зокрема: І. Сервецький, Ю. В. Луценко, М. А. Рубащенко, Р. О. Мовчан, Ю. Ю. Коломієць та інші. Попри вагомий доробок авторів у досліджуваній сфері, поза їхньою увагою залишилося багато актуальних питань щодо причин, процедури та проблеми порядку притягнення до кримінальної відповідальності за державну зраду.

Метою статті – дослідження та аналіз проблеми притягнення до кримінальної відповідальності за державну зраду в умовах війни в Україні.

Виклад основного матеріалу. Від початку вторгнення російської федерації на територію України для нашої держави постали нові виклики і проблеми, пов'язані з державною зрадою. Питання співпраці з державою-агресором та зради держави залишається актуальним питанням протягом всієї війни. Державна зрада є серйозною злочинною діяльністю, яка може мати великі наслідки для національної безпеки, може порушити суверенність та територіальну цілісність держави.

У ст. 17 Конституції України зазначено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу [2].

Відповідно до ч. 1 ст. 111 Кримінального кодексу України, державна зрада – це діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України [3]. Таким чином, законодавець конституційними приписами відніс державну зраду до одного з найнебезпечніших діянь проти основ національної безпеки України [4].

Державна зрада становить велику загрозу національній безпеці України, адже дії зрадників можуть завдати колосальних збитків, зокрема це витік важливої інформації, яку ворог може використати в своїх інтересах.

З об'єктивного боку, державна зрада може характеризуватись у таких діях: 1) перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту; 2) шпигунство; 3) надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Перехід на бік ворога означає, що громадянин України надає безпосередню допомогу державі, з якою Україна на той час перебуває у стані війни [6].

Державна зрада є закінченим злочином не з моменту встановлення зв'язку з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками чи з моменту отримання від них злочинного завдання, а з моменту вчинення певних конкретних дій на шкоду Україні. Прикладом цього є вступ до лав ворожої армії, початку збирання відомостей, що становлять державну таємницю, з метою їх наступної передачі представнику ворожої держави тощо [6].

Верховна Рада України ухвалила закон від 3 березня 2022 року "Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану". Кримінальний кодекс України було доповнено положеннями, які передбачають максимальне покарання за вчинення державної зради в умовах воєнного стану в Україні. За вчинення державної зради у ч. 2 ст. 111 КК передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна [5].

Для притягнення до відповідальності за державну зраду необхідно зібрати достатньо доказів. Це може включати: свідчення свідків, матеріальні докази, аудіо- та відеозаписи, електронні повідомлення та інші джерела інформації. Попри фіксацію доказів, існують перешкоди, які ускладнюють притягнення винних до кримінальної відповідальності. Дуже часто свідки не бажають або бояться співпрацювати з правоохоронними органами, обсяг доказів може бути недостатнім або самі докази є слабкими. Це все впливає на процес притягнення винних до кримінальної відповідальності, він стає складним і часом незрозумілим.

Від початку повномасштабного вторгнення рф у нашу державу Державне бюро розслідувань викрило багато зрадників та колаборантів, які під час війни зрадили Україну та перейшли на бік ворога. За станом на 500 день повномасштабного вторгнення рф, Державне бюро розслідувань відкрило майже 1,7 тис. кримінальних проваджень щодо злочинів проти нацбезпеки. Серед них: 1 тис. 315 кримінальних проваджень за фактом державної зради (ст. 111 КК України), 286 кримінальних проваджень – за фактом колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України), 23 кримінальних проваджень – щодо пособників державі-агресору (ст. 111-2 КК України) та інші [4].

За результатами проведення досудового розслідування: 797 особам повідомлено про підозру; 436 осіб оголошені в розшук; 1 тис. 52 особи перевіряється на причетність до державної зради та колабораційної діяльності; 476 обвинувальних актів направлено до суду за цими статтями. Найбільшу кількість проваджень розпочато у Луганській, Запорізькій, Херсонській, Донецькій областях [4].

Українське законодавство потребує подальшої роботи над вдосконаленням визначення та застосування поняття державної зради, а також забезпечення правових гарантій для захисту громадян від можливих зловживань. Важливим аспектом є визначення, які конкретно дії можуть вважатися державною зрадою і які інтереси держави порушуються. У деяких випадках звинувачення у державній зраді може бути тлумачено не однозначно, тому потрібно більш чіткіше і конкретніше описати закони.

Проблематика державної зради може стати предметом політичних маніпуляцій і переслідувань. У контексті боротьби з державною зрадою необхідно збалансувати захист національних інтересів і прав та свобод громадян. Під час розгляду подібних справ необхідно забезпечувати право на справедливий суд. Для вирішення цих проблем важливо мати ефективні і незалежні судові органи, які дотримуються міжнародних стандартів з прав людини і забезпечують справедливість у всіх судових справах. Нашій державі треба максимально забезпечити справедливого покарання тих громадян України, що вчиняють кримінальні правопорушення проти національної безпеки України в умовах воєнного часу.

Висновки. У підсумку можна зазначити, що державна зрада завжди була і залишається однією з найважливіших і складних проблем сьогодення. Повномасштабне вторгнення рф створило

нові проблеми, пов'язані з державною зрадою. Ця тема є складною і потребує уважного вивчення та обговорення. Для України важливо створити ефективні механізми запобігання, виявлення та покарання державної зради. Влада повинна забезпечити належну охорону національної безпеки та здатність ефективно реагувати на загрози.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 500 днів війни: ДБР відкрило майже 1,7 тис. кримінальних справ щодо злочинів проти Нацбезпеки (інфографіка). *Державне бюро розслідувань*. URL: https://dbr.gov.ua/news/dbr-vidkrilo-majzhe-1-7-tis.-kriminalnih-sprav-shhodo-zlochiniv-proti-nacbezpeki-infografika (дата звернення: 27.09.2023).

2. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *База даних "Законодавство України" / ВР України*. URL: http: www.rada.gov.ua (дата звернення: 26.09.2023).

3. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *База даних "Законодавство України" / ВР України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text. (дата звернення: 26.09.2023).

4. Луценко Ю. В. Підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду. *Держава і право*. 2012. Вип. 56. С. 429–434.

5. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану: Закон України від 24.03.2022 № 2160-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#Text (дата звернення: 27.09.2023).

6. Науково-практичний коментар до ст. 111 Кримінального кодексу України URL: http://www.jurists.org.ua/criminal-law/1762-naukovo-praktichniy-komentar-do-st-111-krimnalnogo-kodeksu-ukrayini.html (дата звернення: 30.09.2023).

REFERENCES

1. ***500 dniv viiny***: DBR vidkrylo maizhe 1,7 tys. kryminalnykh sprav shchodo zlochyniv proty Natsbezpeky (infohrafika). Derzhavne biuro rozsliduvan. URL: https://dbr.gov.ua/news/dbr-vidkrilo-majzhe-1-7-tis.-kriminalnih-sprav-shhodo-zlochiniv-proti-nacbezpeki-infografika (Accessed:27.09.2023). [in Ukrainian].

2. ***Konstytutsiia Ukrainy***: Zakon vid 28.06.1996 No. 254k/96-VR. Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy. URL: http: www.rada.gov.ua (Accessed: 26.09.2023). [in Ukrainian].

3. ***Kryminalnyi kodeks Ukrainy***: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 roku No. 2341-III. Baza danykh "Zakonodavstvo Ukrainy" / VR Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text. (Accessed: 26.09.2023). [in Ukrainian].

4. Lutsenko Yu. V. ***Pidstavy ta umovy zvilnennia vid kryminalnoi vidpovidalnosti za derzhavnu zradu***. Derzhava i pravo. 2012. Vyp. 56. S. 429–434 [in Ukrainian].

5. ***Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za zlochyny proty osnov natsionalnoi bezpeky Ukrainy v umovakh dii rezhymu voiennoho stanu***: Zakon Ukrainy vid 24.03.2022 No. 2160-IX URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#Text (Accessed: 27.09.2023). [in Ukrainian].

6. ***Naukovo-praktychnyi komentar do st. 111 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy*** URL: http://www.jurists.org.ua/criminal-law/1762-naukovo-praktichniy-komentar-do-st-111-krimnalnogo-kodeksu-ukrayini.html (Accessed: 30.09.2023). [in Ukrainian].

Дата надходження: 03.04.2023 р.

Rostyslav Bundz
Lviv Polytechnic National University,
Assistant of the Criminal Law and Procedure Department
of the Educational and scientific institute
of law, psychology, and innovation education
PhD in Law
rostyslav.o.bundz@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3651-4068

Oksana Pidhorodetska
Lviv Polytechnic National University,
student
Educational and scientific institute
law, psychology and innovative education
oksana.pidhorodetska.pv.2022@lpnu.ua

PROBLEMS OF PROSECUTING CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR TREASON IN THE CONDITIONS OF WAR IN UKRAINE

The full-scale invasion of the Russian Federation created new problems related to treason. The issue of treason is relevant in today's conditions, because it always remains a place for ensuring national security, sovereignty and inviolability of the state. Treason is a serious criminal activity that can bring colossal consequences for the future state. The article reveals shortcomings in the legislation associated with an insufficiently effective system of regulation, implementation and execution of punishments, research and analysis of the problems of criminal prosecution for treason in the conditions of war in Ukraine is carried out. Attention is focused on the issues of a fair trial, rights of protection of plaintiffs and compliance with international legal norms.

The article examines the legal status and definition of treason in Ukrainian legislation, as well as statistics on the consideration of treason cases during the full-scale invasion of the Russian Federation. The article highlights the current problems of criminal prosecution for treason in the conditions of the war in Ukraine, which threatens the national security of the state – peculiarities and problems of implementation. An important aspect is the determination of which specific actions can be considered treason and which interests of the state are violated. The issue of treason can become the subject of political manipulation and persecution. The state needs to maximally ensure the fair punishment of those citizens of Ukraine who commit criminal offenses against the national security of Ukraine in wartime conditions. The authorities must ensure adequate protection of national security and the ability to effectively respond to threats.

Ukrainian legislation needs further work on improving the definition and application of the concept of treason, as well as providing legal guarantees to protect citizens from possible abuses.

Keywords: treason; war; criminal liability; National security.

Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”
№ 3 (39), 2023

УДК 343

Ростислав Бундз
Національний університет “Львівська політехніка”,
асистент кафедри кримінального права та процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук
rostyslav.o.bundz@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3651-4068

Діана Яровик
Національний університет “Львівська політехніка”,
студентка Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
diana.yarovyk.pv.2022@lpnu.ua

ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

http://doi.org/10.23939/law2023.39.162

© Бундз Р., Яровик Д., 2023

У статті висвітлено поняття, ознаки та класифікації воєнних злочинів. Розкриття змісту поняття “воєнний злочин” з урахуванням положень міжнародного кримінального права. Акцентується увага на розкритті змісту поняття “воєнний злочин” з урахуванням положень міжнародного кримінального права. Україна переживає складний період історії, пов’язаний із збройним конфліктом на сході країни. Це створює серйозну потребу у вивченні та регулюванні воєнних злочинів в контексті національного кримінального права. Постановка проблеми зосереджує увагу на воєнних злочинах як об’єкті дослідження. Це дає змогу визначити специфічність цих злочинів та необхідність їх окремого правового регулювання. Злочинні дії в контексті збройного конфлікту мають свої особливості та можуть відрізнятися від злочинів, які вчиняються в мирний час. Подальше дослідження цієї проблеми може включати аналіз правового регулювання воєнних злочинів в Україні, порівняння з міжнародними нормами, вивчення практики судового переслідування воєнних злочинів, а також розробку пропозицій щодо вдосконалення законодавства у цій сфері.

У статті розкривається поняття воєнного злочину в кримінальному праві України, його ознаки, перелік воєнних злочинів, передбачених КК України. Надається інформацію про правовий статус та поняття воєнних злочинів згідно з українським законодавством, а також проаналізовано міжнародні норми, які регулюють цю проблему. Розкрито проблематику воєнних злочинів, шляхів їх вирішення і регулювання. Аналіз санкцій за скоєння воєнних злочинів, передбачених відповідно до законодавства України. Аналіз забезпечення прав підозрюваних та обвинувачених у воєнних злочинах,

а також дотримання міжнародних стандартів. Класифікація воєнних злочинів українського кримінального права, яка включає: злочини проти миру, злочини проти цивільного населення та військові злочини. Аналіз захисту прав індивідуальної особи, а також забезпечення справедливого судового процесу для підозрюваних та обвинувачуваних.

Ключові слова: воєнний злочин; кримінальне право; міжнародний злочин; Міжнародний трибунал; Кримінальний кодекс України; Женевська конвенція.

Постановка проблеми. Поняття "воєнний злочин" має дуалістичну природу. Насамперед воєнний злочин є одним із видів міжнародного злочину, відповідальність за який встановлена рядом міжнародних договорів. Водночас більшість національних кримінальних законів встановлюють кримінальну відповідальність за воєнні злочини. Це є наслідком імплементації норм міжнародного кримінального права в національне. Воєнні злочини передбачені також і КК України. Внаслідок російської агресії в Криму і на сході України та довготривалого військового конфлікту актуальність дослідження воєнних злочинів зростає. Незважаючи на це, проблемам воєнного злочину присвячено недостатньо уваги в науці кримінального права. Видається, що це викликано, принаймні, трьома причинами: по-перше, КК України не використовує поняття "воєнний злочин" та, незважаючи на спільний родовий об'єкт цих діянь, передбачає відповідальність за їх вчинення у двох різних розділах: в Розділі XIX "Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)" та в Розділі XX "Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку" Особливої частини КК України. По-друге, протягом 32 років незалежності України вдавалось уникати військових конфліктів. Та, нарешті, по-третє, КК України 1960 року не виділяв міжнародні злочини в окрему Главу Особливої частини. Замість того міжнародні злочини, в тому числі й воєнні, були передбачені в Главі I "Злочини проти держави" та Главі XI "Військові злочини" Особливої частини КК України 1960 року.

Аналіз дослідження проблеми. Питання кримінальної відповідальності за воєнні злочини вивчали В. А. Базов, В. М. Боровенко, О. М. Броневицька, С. О. Загороднюк, М. П. Куцевич, С. П. Кучевська, Ю. К. Кучеренко, В. О. Навроцький, В. П. Пилипенко, М. І. Хавронюк. В Україні проблеми військових злочинів частково досліджували вчені В. О. Глушков і К. Г. Фетісенко, проте загалом ці питання глибокому теоретичному аналізу практично не підлягали і розглядались на рівні глав або розділів у монографіях, коментарях і підручниках. На дисертаційному рівні у нашій країні були досліджені деякі проблеми військових злочинів. 1998 р. М. І. Хавронюк захистив кандидатську дисертацію на тему: "Кримінальна відповідальність за перевищення військовою посадовою особою влади або службових повноважень", а також захищені кандидатські дисертації іншими юристами з окремих проблем інституту військових злочинів. Незважаючи на вагомий внесок багатьох авторів у досліджувану сферу, в Україні питанням імплементації норм міжнародного права, в тому числі й про воєнні злочини, не надають значної уваги.

Мета статті – визначити поняття воєнного злочину в кримінальному праві України, розкрити його ознаки, а також визначити перелік воєнних злочинів, передбачених КК України. Надати інформацію про правовий статус та поняття воєнних злочинів згідно з українським законодавством, а також проаналізувати міжнародні норми, які регулюють цю проблему.

Виклад основного матеріалу. Більшість науковців вважають, що поняття "воєнний злочин" виникло у другій половині XIX століття, коли було прийнято Женевську конвенцію 1864 р. про поліпшення долі поранених і хворих воїнів у діючих арміях та ряд інших документів, що регулювали порядок ведення воєнних дій. Проте перші обмеження щодо методів і засобів ведення

збройних конфліктів встановлювалися ще в ІІІ тисячолітті до н. е. в Єгипті. Існували такі обмеження і в інших народів, так Махабхарата і закони Ману, зокрема, забороняли воїнам убивати безпомічних ворогів, а також тих, хто здався. Після одужання поранених військовополонених відправляли на батьківщину. Про існування подібних правил у стародавньому Китаї згадує Сунь Цзи [1]. В Древній Греції такі правила мали силу закону [2]. Згодом вони знайшли втілення у так званих законах лицарства. Про воєнні злочини згадується також у Кодексі Лібера 1863 року, проте цей термін ще не використовувався. Сам термін "воєнний злочин" з'явився лише в 1945 році у ст. 6 Статуту Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі, де зазначалося, що такими слід вважати порушення законів і звичаїв війни, що включають вбивства, жорстоке поводження або депортацію цивільного населення на окупованих територіях, вбивство або жорстоке поводження з військовополоненими, вбивство заручників, розкрадання державної або приватної власності, безглузде руйнування населених пунктів, що не зумовлене військовою необхідністю. Женевські конвенції 1949 року, в яких було кодифіковано міжнародне гуманітарне право після Другої світової війни, окрім іншого, містять перший в історії перелік воєнних злочинів, під якими розуміли серйозні порушення конвенцій, враховуючи специфіку відносин, врегульованих кожною із них.

Причому кожна з чотирьох Женевських конвенцій 1949 р. подає власний перелік серйозних порушень, разом створюючи єдину систему. До них належать такі дії: навмисне вбивство; катування і нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти; навмисне спричинення важких страждань або серйозного каліцтва; завдання шкоди здоров'ю; незаконне знищення і привласнення майна, якщо воно не викликане військовою необхідністю; примус цивільної особи або військовополоненого служити в збройних силах держави противника; позбавлення права на неупереджене судочинство; незаконна депортація, переміщення цивільних осіб, що перебувають під захистом; незаконний арешт цивільних осіб, що перебувають під захистом; захоплення заручників.

Можна виділити майже сто окремих складів злочинів, які слід вважати воєнними. Однак всі вони характеризуються певною сукупністю ознак, які є притаманні кожному складу зокрема і групі загалом. На сьогодні можна виділити п'ять таких ознак:

1) дії, що становлять об'єктивну сторону воєнних злочинів, вчиняються під час збройного конфлікту і є пов'язані з ним;

2) вчинення дій, що вважаються серйозними порушеннями норм міжнародного гуманітарного права;

3) дії, які зазвичай вчиняються комбатантами або особами, які можуть віддавати їм накази;

4) об'єктом посягання є особи, що перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права;

5) дані злочини завжди вчиняються умисно або із грубої необережності.

Із приводу поняття воєнного злочину в міжнародному кримінальному праві, незважаючи на велику кількість досліджень, немає єдності думок. Деякі діяння, що визнані воєнними злочинами, є такими не внаслідок порушення міжнародного гуманітарного права, а внаслідок порушення основних принципів міжнародного права. Зокрема, це стосується вербування, використання, фінансування та навчання найманців. У преамбулі Міжнародної конвенції про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням та навчанням найманців від 4 грудня 1989 року злочинність даних діянь як воєнних злочинів зумовлена тим, що найманці вербуються, використовуються, фінансують та навчаються для діяльності, що порушує такі принципи міжнародного права, як суверенна рівність, політична незалежність, територіальна цілісність держав та самовизначення народів [3].

Таким чином, воєнні злочини виходять за межі порушень міжнародного гуманітарного права і полягають також в інших порушеннях норм чи принципів міжнародного права. Всі воєнні злочини в міжнародному праві об'єднані низкою спільних юридичних ознак:

1) усі ці злочини посягають на встановлений основними принципами міжнародного права та міжнародним гуманітарним правом порядок ведення збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного (внутрішнього) характеру. Регламентований порядок ведення воєнних дій у збройних конфліктах є основною частиною інтересів забезпечення миру та безпеки людства;

2) перелік воєнних злочинів встановлений у документах міжнародного кримінального права. У зв'язку із цим злочинне порушення загальновизнаних принципів міжнародного права і міжнародного гуманітарного права, вчинене під час збройного конфлікту, є воєнним злочином.

У зв'язку із цим воєнний злочин можна визначити як винне, суспільно небезпечне, протиправне та каране діяння, що полягає в порушенні встановлених основними принципами міжнародного права, міжнародним гуманітарним правом правил ведення збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру та злочинність яких визначена актами міжнародного кримінального права.

Виникає питання про те, порушення яких саме принципів міжнародного права та норм міжнародного гуманітарного права утворює воєнні злочини. Як зазначає М. Бос, норми міжнародного права, що передбачають відповідальність за воєнні злочини, по суті, встановлюють відповідальність, в тому числі і за порушення норм міжнародного гуманітарного права. Питання в тому, порушення яких норм міжнародного гуманітарного права складає об'єктивну сторону воєнних злочинів [4, с. 387].

Деякі угоди, зокрема Женевські конвенції, прямо криміналізують порушення їх основних положень. Воєнні злочини утворюють також порушення і деяких норм міжнародного звичаєвого права навіть за відсутності договірних положень про криміналізацію даних діянь. Так, наприклад, Нюрнберзький трибунал ухвалив, що ключові положення Гаазьких конвенцій 1907 року відображають положення міжнародного звичаєвого права, і їх порушення є злочинними, хоча Гаазькі конвенції 1907 року безпосередньо не криміналізували такі порушення [5].

З другого боку, не будь-яке порушення норм міжнародного гуманітарного права утворює склад воєнного злочину. Такого висновку дійшла апеляційна палата Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії. У своєму рішенні в справі щодо Д. Тадіча апеляційна палата тлумачить зміст порушення законів та звичаїв війни [6]. Такий висновок є цілком правильним, оскільки міжнародне гуманітарне право містить низку технічних норм, порушення яких було б зовсім недоречно криміналізовувати.

Аналізуючи чинний КК України, можна дійти висновку, що воєнні злочини містяться у двох розділах. Це розділ XIX Особливої частини КК України "Злочини проти порядку несення військової служби (військові злочини)" та розділ XX Особливої частини КК України "Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку".

У Розділі XIX Особливої частини КК України передбачені такі злочини, які можна віднести до воєнних:

1) мародерство (ст. 432 КК України);
2) насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433 КК України);
3) погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК України);
4) незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання нею (ст. 435 КК України).

Розділ XX Особливої частини КК України визначає такі злочини, які можна віднести до воєнних:

1) порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 КК України);
2) застосування зброї масового знищення (ст. 439 КК України);
3) розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення (ст. 440 КК України).

Слід зазначити, що КК України не дає визначення поняття “воєнний злочин”, а також не використовує цей термін. Такий стан речей не можна вважати нормальним. Адже Україна ратифікувала ряд конвенцій, які передбачають відповідальність за воєнні злочини і встановила в кримінальному законі відповідальність за такі діяння.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що тема воєнних злочинів у кримінальному праві України залишається актуальною, але досліджена недостатньо. Воєнний злочин можна охарактеризувати як винне, суспільно небезпечне, протиправне та яке підлягає покаранню діяння, що порушує основні принципи міжнародного права і норми міжнародного гуманітарного права щодо ведення збройних конфліктів, міжнародного або неміжнародного характеру. Український Кримінальний кодекс не використовує термін “воєнні злочини”, але встановлює відповідальність за подібні діяння у розділах, присвячених військовим злочинам та злочинам проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. War and Law. London, 1984. P. 102.
2. Greenspan M. The Modern Law of Land Warfare / M. Greenspan. Berkeley, 1959. P. 14–18.
3. Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням та навчанням найманців URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_103.
4. Michael Bothe,Warcrimes, in Antonio Cassese, Paola Gaetaand John R.W.D. Jones (eds), The Rome Statute of the International Criminal Court, Oxford University Press, NewYork, 2002 . 450 p.
5. Nuremberg Judgment (1947) 41 AJIL at 218 and 248–9; United States v. vonLeeb, XII LRTWC 1 at 61–2 and 86–92.
6. Tadic ICTY A. Ch. 2.10.1995 para. 94.

REFERENCES

1. ***War and Law.*** London, 1984. P. 102 [in English].
2. Greenspan M. ***The Modern Law of Land Warfare / M. Greenspan.*** Berkeley, 1959. P. 14–18 [in English].
3. ***Mizhnarodna konvenciya pro borot’bu z verbuvannyam, vy’kory’stannyam, finansuvannyam ta navchannyam najmanciv*** [International convention on combating the recruiting, use, financing and training of mercenaries].URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_103 [in Ukraine].
4. Michael Bothe,Warcrimes, in Antonio Cassese, Paola Gaetaand John R.W.D. Jones (eds), ***The Rome Statute of the International Criminal Court***, Oxford University Press, NewYork, 2002. 450 p. [in English].
5. ***Nuremberg Judgment*** (1947) 41 AJIL at 218 and 248–9; United States v. von Leeb, XII LRTWC 1 at 61–2 and 86–92 [in English].
6. ***Tadic ICTY A. Ch.*** 2.10.1995 para. 94 [in English].

Дата надходження: 03.04.2023 р.

Rostyslav Bundz
Lviv Polytechnic National University,
Assistant of the Criminal Law and Procedure Department
of the Educational and scientific institute
of law, psychology, and innovation education
PhD in Law
rostyslav.o.bundz@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3651-4068

Diana Yarovyk
Lviv Polytechnic National University,
student
Educational and scientific institute
law, psychology and innovative education
diana.yarovyk.pv.2022@lpnu.ua

WAR CRIMES IN CRIMINAL LAW OF UKRAINE

The article highlights the concepts, signs and classifications of war crimes. Disclosure of the meaning of the concept of "war crime" taking into account the provisions of international criminal law. Attention is focused on revealing the meaning of the concept of "war crime" taking into account the provisions of international criminal law. Ukraine is going through a difficult period of history associated with the armed conflict in the east of the country. This creates a serious need for the study and regulation of war crimes in the context of national criminal law. The formulation of the problem focuses attention on war crimes as an object of research. This allows us to determine the specificity of these crimes and the need for their separate legal regulation. Criminal acts in the context of armed conflict have their own characteristics and may differ from crimes committed in peacetime. Further research of this problem may include an analysis of the legal regulation of war crimes in Ukraine, a comparison with international norms, a study of the practice of prosecution of war crimes, as well as the development of proposals for improving legislation in this area.

The article reveals the concept of a war crime in the criminal law of Ukraine, its characteristics, the list of war crimes provided for by the Criminal Code of Ukraine. Information is provided on the legal status and concept of war crimes according to Ukrainian legislation, as well as an analysis of international norms that regulate this problem. The problems of war crimes, the ways of their solution and regulation are disclosed. Analysis of sanctions for the commission of war crimes provided for in accordance with the legislation of Ukraine. Analysis of ensuring the rights of suspects and accused in war crimes, as well as compliance with international standards. Classification of war crimes of Ukrainian criminal law, which includes: crimes against peace, crimes against civilians and war crimes. Analysis of the protection of the rights of an individual, as well as ensuring a fair trial for suspects and accused persons.

Keywords: war crime; criminal law; international crime; International Tribunal; Criminal Code of Ukraine; Geneva Convention.

Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”
№ 3 (39), 2023

УДК 343

Михайло Гузела
Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
mykhailo.v.huzela@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2254-6990

ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ЛАТЕНТНОСТІ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЯКІ СКОЮЮТЬСЯ ЩОДО УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

http://doi.org/10.23939/law2023.39.168

© Гузела М., 2023

Стаття присвячена дослідженню проблеми латентності кримінальних правопорушень, скоюваних щодо учасників кримінальних проваджень, як одного з елементів оцінки реального рівня злочинності у сфері правосуддя і, зокрема, в сфері кримінальних проваджень. На основі аналізу наукових позицій з приводу дефініції та основних ознак латентності, висловлених низкою вчених у галузі кримінології, матеріального та процесуального права, констатовано наявність цілого комплексу передумов для констатації високого рівня латентності злочинності щодо учасників кримінального провадження. За допомогою загальнонаукових методів пізнання з’ясовано об’єктивні закономірності виникнення латентності окремих видів кримінальних правопорушень в аналізованій сфері, а також запропоновано дієві механізми подолання латентності кримінальних правопорушень, скоюваних щодо учасників кримінальних проваджень через виявлення комплексу передумов високого рівня латентності злочинів у цій сфері. У зв’язку з цим сформульовано систему механізмів виявлення такого виду кримінальних правопорушень через умовне відмежування непізнаваної латентної злочинності від пізнаваної, оскільки переважна більшість латентних кримінальних правопорушень, скоюваних щодо учасників кримінальних проваджень, охоплюються поняттям пізнаваної злочинності, що, безперечно, має практичне значення для розробки системи заходів попередження злочинності у цій сфері.

Ключові слова: латентність кримінальних правопорушень; учасники кримінального провадження; латентність кримінальних правопорушень щодо учасників кримінального провадження.

Постановка проблеми. Одвічною проблемою боротьби зі злочинністю в державі є її латентність. Латентність істотно перешкоджає як виробленню загальної стратегії боротьби зі злочинністю, так і реальних реальних напрямків діяльності держави з її профілактики. Тому максимальне подолання цього негативного явища забезпечить насамперед встановлення реальних показників злочинності в державі і водночас розширить можливості подолання злочинності у різноманітних

сферах її прояву, зокрема в сфері кримінальних проваджень. Враховуючи складну кримінологічну структуру детермінації злочинності щодо учасників кримінальних проваджень, ускладнюється і оцінка реального рівня злочинності щодо учасників кримінального провадження через високу її латентність. Тому дослідження такого виду проблеми є актуальним як з теоретичного, так і з практичного боку.

Аналіз дослідження проблеми. Вагомий внесок у дослідження проблем латентності кримінальних правопорушень, зокрема, латентності кримінальних правопорушень щодо учасників кримінальних проваджень більшою чи меншою мірою внесли вчені-правники В. А. Ахмедов, В. В. Волинець, О. М. Гумін, А. П. Закалюк, І. М. Зубач, С. М. Іншаков, О. М. Литвак, О. Ф. Чередник та ін.

Метою статті є висвітлення особливостей та визначення шляхів розв'язання проблеми зниження латентності злочинності щодо учасників кримінального провадження через встановлення причин та умов її виникнення, а також формулювання на цій основі способів і методів її виявлення.

Виклад основного матеріалу. Латентність істотно перешкоджає як виробленню загальної стратегії боротьби зі злочинністю, так і реальних напрямків діяльності держави з її профілактики. Тому визначення сутності цього явища є надзвичайно важливим на початковому етапі дослідження поставленої проблеми. Латентну злочинність здебільшого позиціонують як незареєстровану уповноваженими органами правоохоронної сфери в державі частину фактичної злочинності [2, с. 171]. Своєю чергою Х. Д. Алікперов та Р. І. Расулов до латентної злочинності відносять кримінальні правопорушення, котрі були вчинені реально, однак не стали відомими уповноваженим особам правоохоронної сфери або ж, хоч і стали їм відомі, проте були приховані від реєстрації [1, с. 14].

В кримінологічній науці найчастіше трапляються наукові позиції щодо поділу латентної злочинності на природну і штучну. Штучна латентність зумовлена негативними проявами в діяльності правоохоронних органів у формі приховування кримінальних правопорушень відповідними уповноваженими на ведення кримінального провадження суб'єктами. Водночас приховування реальних кримінальних правопорушень може бути різним за своєю формою. Так, до найбільш поширених форм приховування кримінальних правопорушень можна віднести такі: безпричинна і безпідставна відмова від прийняття заяви про скоєне кримінальне правопорушення; прийняття заяви з наступним її знищенням і відповідно невжиттям заходів щодо реєстрації кримінального правопорушення та початку кримінального провадження з проведення досудового розслідування; необґрунтована відмова у відкритті кримінального провадження; необґрунтоване закриття кримінального провадження, яке поєднується у окремих випадках з безповоротною втратою доказової інформації. Сутність же природної латентності проявляється в тому, що про скоєні кримінальні правопорушення, вірогідно, знають лише самі правопорушники та причетні до вчинення кримінального правопорушення особи. Була висловлена також наукова позиція про те, що природна латентність ґрунтується на природному прагненні практично кожного суб'єкта кримінального правопорушення приховати скоєне ним кримінальне протиправне діяння і намагання ухилитися від кримінальної відповідальності [8, с. 54–60].

Не буде зайвим наголосити, що до так званої природної латентності злочинності відносять види кримінальних правопорушень, якими заподіяно шкоди конкретній особі та про які потерпілі з різноманітних причин не повідомили уповноважені органи правоохоронної сфери. Підтримуємо позицію, що зазвичай в основі такої пасивності лежить або страх помсти з боку правопорушників, або ж зневіра в змогу правоохоронних органів відновити справедливість і притягнути до відповідальності винних [2, с. 173; 3, с. 88]. Водночас, професор А. П. Закалюк слушно висловлює думку, що такий поділ не охоплює всі можливі причини та механізми латентизації кримінальних правопорушень. Зокрема, вчений пропонує дещо інший спосіб класифікації латентних кримінальних правопорушень в залежності від причин і механізмів їхньої латентизації. За запропонованим А. П. Зака-

люком поділом, усі латентні кримінальні правопорушення відповідно до вказаних підстав (причини і механізми набуття латентності) поділяються на шість основних груп: 1) кримінальні протиправні прояви, які з низки причин (вчинення з необережності, правова некомпетентність тощо) помилково не сприймаються як передбачені Кримінальним кодексом України кримінально карані діяння; 2) кримінальні правопорушення, про які потерпілі з різних мотивів не повідомляють компетентним органам сфери правоохоронної діяльності; 3) кримінальні правопорушення, в яких немає персоніфікованого потерпілого як учасника провадження, зацікавленого повідомляти про їхнє вчинення (посягання на державні, загальносуспільні об'єкти та відносини); 4) кримінальні правопорушення, про факт вчинення яких відомо обмеженому колу осіб або лише їх виконавцям, які через вжиття ними спеціальних заходів щодо непоширення відомостей про згадані кримінально протиправні діяння або ж через незацікавлення у цьому потерпілих, повідомлення про такі кримінальні правопорушення не надходять до уповноважених органів; 5) кримінальні правопорушення, інформація про які відома правоохоронним органам, однак вони (помилково або ж свідомо) не оцінені ними у встановленій кримінальній процесуальній процедурі як кримінальні протиправні діяння, а тому й не обліковані (тут мовиться про так звані приховані кримінальні правопорушення; 6) кримінальні правопорушення, стосовно яких прийнято необґрунтоване процесуальне рішення щодо відсутності події кримінального правопорушення або ж відсутності складу злочину кримінального правопорушення [4, с. 178].

Якщо звернути увагу на причини латентності кримінальних правопорушень, скоєних щодо учасників кримінального провадження, то слід наголосити, що вони дуже відрізняються від причин латентності інших видів кримінальних правопорушень. Зокрема, виникнення причин та умов високої латентності кримінальних правопорушень завжди пов'язують з настанням певних обставин: безпосередньо пов'язаних з характеристикою кримінально протиправного посягання і поведінкою його суб'єкта (напр., низький ступінь очевидності вчиненого діяння, ретельна діяльність винного щодо приховування кримінально протиправного посягання тощо); пов'язаних з поведінкою окремих учасників кримінального провадження (потерпілих, свідків, очевидців), котрі з власних мотивів не повідомляють уповноваженим органам у сфері правоохоронної діяльності про скоєні кримінальні правопорушення; пов'язані безпосередньо з діями уповноважених органів у сфері правоохоронної діяльності, зокрема, відсутність належної реакції з їх боку на виявлену інформацію про вчинення кримінального правопорушення, порушення встановленого порядку ведення статистичного обліку скоєних кримінальних правопорушень, свідоме приховування від обліку скоєних кримінальних протиправних посягань (зазвичай наявна корупційна складова частина), помилкова кваліфікація вчиненого кримінального правопорушення як, наприклад, адміністративного правопорушення чи дисциплінарного проступку; низька кваліфікація працівників правоохоронних органів, недовіра населення до їхніх можливостей тощо [5, с. 427; 8, с. 54–60].

Вважаємо також за необхідне визнати слушною наукову позицію В.А. Ахмедова з приводу питання пізнаваності латентної злочинності як основної методологічної проблеми, яка виникає в процесі дослідження латентної злочинності. Вчений стверджує, що непізнаваною латентна злочинність є саме тому, що інформацію про неї приховують зацікавлені особи. Однак, як відомо, кримінального правопорушення без слідів не буває в принципі, а тому про кожне скоєне кримінальне правопорушення комусь та відомо (напр., суб'єкту, який його скоїв, потерпілому, очевидцям). Однак латентним кримінальне правопорушення є лише тому, що інформація про його скоєння не отримана правоохоронними органами, а якщо й отримана, то не належним чином ними оцінена. Таким чином, правоохоронній системі залишається не відомим латентне кримінальне правопорушення, оскільки з певних причин (об'єктивних чи суб'єктивних) не спрацювали закріплені в законодавстві способи передачі чи отримання доказової інформації. Тому видається правильним висновок, що латентна злочинність, в принципі, пізнавана, а проблема її пізнання полягає в розробці відповідних методик, які дозволили б з максимальною точністю пізнати її масштаби, структуру, динаміку та інші характеристики цього явища [2, с. 172].

Щодо способів виявлення латентної злочинності, зокрема у сфері кримінально протиправних посягань на учасників кримінальних проваджень, низка науковців пропонує застосовувати специфічні для цього методи. Такими методами встановлення фактичної та латентної злочинності вважають: статистичні, соціологічні, логічні, економічні, історичні, політологічні, вибіркових спостережень тощо. Так, В. Ф. Оболенцев стверджує, що відповідно до статистичної теорії дослідження фактичної і латентної злочинності цілком можливо шляхом аналізу певної кількості кримінальних правопорушень як репрезентативної вибірки за умови додержання певних правил чи вимог [6, с. 12]. Ще одним методом виявлення латентних кримінальних правопорушень вчені В. А. Ахмедов та В. І. Поклад вважають проведення аналізу документів: вивчення рішень щодо відмови внесення даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань, скарг громадян у різні органи щодо вчинення корупційних чи інших службових кримінальних правопорушень, матеріалів щодо зазначених кримінальних правопорушень, провадження за якими закриті з різних підстав, задокументованих телефонних повідомлень про скоєні кримінальні правопорушення (зокрема, "гарячих ліній" НАБУ, БЕБ, МВС, СБУ, Генеральної прокуратури, а також урядових – стосовно запобігання і протидії корупції з повідомленнями про корупцію), матеріалів службових розслідувань за фактами приховування кримінальних правопорушень від реєстрації тощо. Однак, як доречно зауважує В. І. Поклад, метод вивчення документів є ефективним, коли йдеться про так звану штучну латентність, коли відомості про такі кримінальні правопорушення все ж дійшли до відома правоохоронних органів, але з тих чи інших причин їх не було зареєстровано [7, с. 23; 8, с. 54–60].

Не зайвим буде також зосередити увагу на проблемі несвоєчасного обліку кримінальних правопорушень, що своєю чергою породжує штучну латентність та низку негативних наслідків: втрачаються сліди кримінальних правопорушень; особи, які вчинили зазначені кримінальні правопорушення, мають можливість продовжувати свою кримінально протиправну діяльність; не відшкодовується завдана внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Наявність латентної злочинності створює в певному мікросередовищі психологічну обстановку безкарності за скоєння суспільно небезпечних діянь, що своєю чергою заохочує осіб, що скоїли кримінальні правопорушення, продовжувати свою кримінально протиправну діяльність. Тому слушним вважаємо запропонований однин із результативних методів виявлення латентної злочинності – метод експертних оцінок через опитування певного виду фахівців, які добре ознайомлені з відповідним питанням [8, с. 60]. Опитуваними з названих питань фахівцями можуть виступати, наприклад, працівники правоохоронних органів, представники громадських правозахисних організацій, науковці, які володіють відповідним рівнем знань та досвідом, журналісти, яким можуть бути відомі незареєстровані факти вчинення даного виду кримінальних правопорушень [2, с. 173]. Загалом це можливість дати обґрунтовану оцінку справжніх показників злочинності, усунути її латентність. Також важливо, щоб такі опитування охоплювали різні регіони, експертів різного віку, а оцінки різного роду експертів зіставляли та аналізували. Окрім цього, опитувані експерти можуть володіти додатковою інформацією про кримінальні правопорушення із різних джерел. Наприклад, як зазначає В. В. Сухонос, доволі часто трапляються ситуації, коли злочинці без протоколу і свідків надають слідчому цінну інформацію про корупційну діяльність [9, с. 47]. Однак, як слушно зауважує С. М. Храмов, проблема використання запропонованого методу полягає в тому, щоб знайти достатньо кваліфікованих експертів, здатних надати оцінку, правильність якої може бути підтверджена лише через певний проміжок часу [10, с. 75]. Слід також підтримати позицію, що вивчення громадської думки з різних питань може мати дві мети: по-перше, моніторинг громадської свідомості; по-друге, вивчення реальних явищ соціального життя через відображення їх у свідомості мас. Адже одним з аспектів кримінальної протиправності латентної злочинності є породжуваний нею страх, тривога, втрата громадянами відчуття безпеки. Це породжує зневіру в спроможності правоохоронної та судової систем у державі, зневіру в офіційну інформацію ЗМІ, оскільки громадяни вважають, що держава недостатньо ефективно бореться зі злочинністю. З другого боку, така зневіра породжує відчуття безкарності та обов'язково підштовхуватиме окремих громадян до скоєння кримінальних

правопорушень, в т. ч. щодо учасників кримінальних проваджень. Тому слушною вважаємо позицію, що громадська думка про злочинність, зокрема злочинність латентну, дає можливість розкрити та вирішити низку соціальних проблем суспільства. Водночас цінність вивчення громадської думки про латентну злочинність вирішенням лише соціальних не обмежується, адже стосовно деяких видів кримінальних правопорушень (зокрема, вважаємо, що й кримінальних правопорушень щодо учасників кримінального провадження) громадська думка може бути достатньо об'єктивним джерелом інформації про рівень латентності [2, с. 118]. Це має особливе значення сьогодні, в період оголошеного воєнного стану в Україні, коли агресор ведене не тільки повномасштабні бойові дії проти нашої держави, але й пропагандистську війну, в т. ч. у сфері досліджуваної проблематики.

Висновки. На основі вищесказаного слід констатувати, що латентність кримінальних правопорушень, які скоюються щодо учасників кримінального провадження, кардинально відмінна від латентності інших видів кримінальних правопорушень, якщо брати до уваги насамперед її причини. Так, причинами латентності більшості кримінальних правопорушень щодо учасників кримінальних проваджень є насамперед скритість (неочевидність) зазначених діянь. Тоді як кримінальні протиправні діяння, спрямовані насамперед проти учасників кримінальних проваджень, які в силу своїх повноважень ведуть кримінальний процес, то вони здебільшого належно розслідуються і розглядаються відповідно до встановленої кримінальної процесуальної процедури. Водночас все ж непоодинокими є випадки, коли потенційний суб'єкт (слідчий, дізнавач, оперативний працівник, прокурор, суддя) скоює кримінальне правопорушення щодо інших учасників кримінального провадження, і водночас в силу своїх повноважень, високої професійної компетенції (а інколи й статусу) має змогу досить ефективно його приховати. Непоодинокі також випадки необґрунтованих відмов від облікування такого виду кримінальних правопорушень через відсутність належної реакції з боку слідчого чи прокурора на повідомлення про такого виду кримінально протиправні діяння. Проте слід також наголосити, що більшість повідомлень осіб про вчинені щодо них кримінальні правопорушення, зокрема, у вигляді незаконного затримання, у вигляді примушування до дачі показань тощо, з незрозумілих причин оминають встановлену КПК України процедуру кримінального провадження шляхом винесення рішень про залишення цих повідомлень без розгляду або ж через притягнення винних у вчиненні таких правопорушень лише до дисциплінарної відповідальності. Тут, на жаль, слід погодитись з висловленою раніше позицією про дію так званого принципу корпоративної солідарності [2, с. 174] в середовищі суддів та представників правоохоронної сфери. Водночас слід наголосити, що оскільки переважна більшість латентних кримінальних правопорушень в аналізованій сфері є впізнаваними, то на сьогодні особливо важливим є розроблення ефективної системи заходів та методів запобігання (профілактики) латентної злочинності щодо усіх без винятку учасників кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аликперов Д. Понятие и причины латентной преступности / Х. Д. Аликперов, Р. И. Расулов; Науч.-метод. совет при прокуратуре АзССР; Бакинская спец. сред. школа милиции им. Н. К. Ризаева МВД СССР. Баку, 1989. 39 с.

2. Ахмедов В. А. Латентність злочинів проти правосуддя: умови та причини виникнення , методи виявлення// Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник "Повітряне і космічне право". № 4 (49). 2018. С. 170–175.

3. Литвак О. М. Державний контроль за злочинністю: дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О. М. Литвак. Х., 2001. 377 с.

4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. / А. П. Закалюк. К.: Вид. Дім "Ін Юре", 2007; Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.

5. Гумін О. М. Поняття латентної злочинності та напрями її профілактики / О. М. Гумін, М. Зубач // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. 2015. № 824. С. 424–429.

6. Оболенцев В. Ф. Актуальні проблеми латентної злочинності: автореф. дис. … канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В. Ф. Оболенцев. Харків, 2001. 18 с.

7. Поклад В. І. Методологія та методика вивчення латентної злочинності: навч. посібник / В. І. Поклад; МВС України; Луган. держ. ун-т внутр. справ. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. 48 с.

8. Ахмедов В. А. Протидія злочинам проти правосуддя за кримінальним законодавством Азербайджанської Республіки та України: дис. … докт. юрид. наук: 12.00.08 / Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ, 2021. 433 с.

9. Сухонос В. В. Правові заходи протидії корупції в Україні в сучасних умовах: науковотеоретичні аспекти: монографія / В. В. Сухонос. Суми: Університетська книга, 2015. 74 с.

10. Храмов С. М. Латентная преступность: методология познания и основные направления противодействия: монография / С. М. Храмов; Брест. гос. ун-т имени А. С. Пушкина. Брест: БрГУ, 2010. 169 с.

REFERENSES

1. Alykperov D. ***Poniatye y prychynы latentnoi prestupnosty*** / Kh. D. Alykperov, R. Y. Rasulov; Nauch.-metod. sovet pry prokurature AzSSR; Bakynskaia spets. sred. shkola mylytsyy ym. N. K. Ryzaeva MVD SSSR. Baku, 1989. 39 p. [in Russian].

2. Akhmedov V. A. ***Latentnist zlochyniv proty pravosuddia: umovy ta prychyny vynyknennia, metody vyiavlennia*** // Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Seriia: Yurydychnyi visnyk “Povitriane i kosmichne pravo”. No. 4 (49). 2018. P. 170–175 [in Ukrainian].

3. Lytvak O. M. ***Derzhavnyi kontrol za zlochynnistiu:*** dys. … kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.08 / O. M. Lytvak. Kh., 2001. 377 p. [in Ukrainian].

4. Zakaliuk A. P. ***Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka:*** u 3 kn. / A. P. Zakaliuk. K.: Vyd. Dim “In Yure”, 2007; Kn. 1: Teoretychni zasady ta istoriia ukrainskoi kryminolohichnoi nauky. 424 p. [in Ukrainian].

5. Humin O. M. ***Poniattia latentnoi zlochynnosti ta napriamy yii profilaktyky*** / O. M. Humin, M. Zubach // Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnika”. Yurydychni nauky. 2015. No. 824. P. 424–429 [in Ukrainian].

6. Obolentsev V. F. ***Aktualni problemy latentnoi zlochynnosti***: avtoref. dys. … kand. yuryd. nauk: spets. 12.00.08 / V. F. Obolentsev. Kharkiv, 2001. 18 p. [in Ukrainian].

7. Poklad V. I. Metodolohiia ta metodyka vyvchennia latentnoi zlochynnosti: navch. posibnyk / V. I. Poklad; MVS Ukrainy; Luhan. derzh. un-t vnutr. sprav. Luhansk: RVV LDUVS, 2007. 48 p. [in Ukrainian].

8. Akhmedov V. A. ***Protydiia zlochynam proty pravosuddia za kryminalnym zakonodavstvom Azerbaidzhanskoi Respubliky ta Ukrainy***: dys. … dokt. yuryd. nauk: 12.00.08 / Instytut derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv, 2021. 433 p. [in Ukrainian].

9. Sukhonos V. V. ***Pravovi zakhody protydii koruptsii v Ukraini v suchasnykh umovakh: naukovoteoretychni aspekty***: monohrafiia / V. V. Sukhonos. Sumy: Universytetska knyha, 2015. 74 p.

10. Khramov S. M. ***Latentnaia prestupnost: metodolohyia poznanyia y osnovnыe napravlenyia protyvodeistvyia***: monohrafyia / S. M. Khramov; Brest. hos. un-t ymeny A. S. Pushkyna. Brest: BrHU, 2010. 169 p. [in Ukrainian].

Дата надходження: 11.07.2023 р.

Mykhailo Huzela
Lviv Polytechnic National University,
Department of Criminal Law and Procedure
Institute of Jurisprudence and Psychology
Ph. D., Assoc. Prof.
mykhailo.v.huzela@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2254-6990

REASONS AND CONDITIONS OF LATENCY OF CERTAIN CRIMINAL OFFENSES, WHICH ARE COMMITTED AGAINST PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article is devoted to the study of the problem of the latency of criminal offenses committed against participants in criminal proceedings, as one of the elements of assessing the real level of crime in the sphere of justice and, in particular, in the sphere of criminal proceedings. Based on the analysis of scientific positions on the definition and main signs of latency, expressed by a number of scientists in the field of criminology, material and procedural law, it was established the presence of a whole set of prerequisites for ascertaining a high level of latency of crime in relation to participants in criminal proceedings. With the help of general scientific methods of cognition, the objective patterns of the latency of certain types of criminal offenses in the analyzed area have been clarified, and effective mechanisms for overcoming the latency of criminal offenses committed against participants in criminal proceedings have been proposed through the identification of a complex of prerequisites for a high level of latency of crimes in this area. In this regard, a system of mechanisms for the detection of this type of criminal offenses has been formulated through the conditional separation of uncognizable latent criminality from cognizable criminality, since the vast majority of latent criminal offenses committed against participants in criminal proceedings are covered by the concept of cognizable criminality, which undoubtedly has practical significance for the development systems of crime prevention measures in this area.

Keywords: latency of criminal offenses; participants in criminal proceedings; latency of criminal offenses against participants in criminal proceedings.

Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”
№ 3 (39), 2023

УДК 343.148

Вікторія Зубик
Національний університет “Львівська політехніка”,
студентка Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти

Володимир Бараняк
Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
кандидат хімічних наук, доцент
volodymyr.m.baraniak@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6161-7862

КАТЕГОРИЧНИЙ НЕГАТИВНИЙ ВИСНОВОК В ЕКСПЕРТИЗІ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ

http://doi.org/10.23939/law2023.39.175

© Зубик В., Бараняк В., 2023

У статті розглянуто обґрунтування надання експертом категоричного негативного висновку на прикладі експертного дослідження наркотичних засобів з рослини маку. Надану на експертизу рослинну масу, яка за зовнішніми ознаками схожа на макову солому, досліджували мікроскопічним та хімічним методами. Внаслідок мікроскопічного дослідження були виявлені характерні для маку снодійного анатомо-морфологічні елементи, що є підставою відносити досліджувану речовину до макової соломи.

Згідно з переліком наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів макова солома, що містить наркотично-активні алкалоїди опію, належить до наркотичних засобів.

Для підтвердження наявності у маковій соломі наркотично-активних алкалоїдів опію дослідження проводили мікроскопічним методом та методом тонкошарової хроматографії. Унаслідок дослідження встановлено, що надана на дослідження макова солома не містить наркотично активних алкалоїдів опію, а, отже, не є наркотичним засобом. Відсутність алкалоїдів опію можна пояснити багаторазовою екстракцією макової соломи, про що свідчить її зовнішній вигляд, колір і запах розчинника.

Дослідження залишків речовини темно-коричневого кольору з поверхні посуду проводили методом тонко шарової хроматографії за стандартною методикою. Внаслідок дослідження виявлені слідові кількості морфіну, який належить до наркотичних засобів.

За результатами дослідження був наданий категоричний негативний висновок, що може бути підставою для закриття кримінального провадження. Наявність незначної кількості морфіну у речовині з поверхні посуду на прийняття такого рішення суттєво не впливає.

Ключові слова: категоричний негативний висновок; криміналістична експертиза наркотичних засобів; наркотичний засіб; макова солома; анатомо-морфологічні елементи маку; алкалоїди опію; екстракція макової соломи; мікроскопічний метод; метод тонкошарової хроматографії.

Постановка проблеми. У теорії та практиці актуальним залишається питання про визначення доказової сили фактичних даних, що містяться у висновку експерта, залежно від його форми. У кримінальному процесуальному значенні найбільш важливими за ступенем їх визначеності є категоричні висновки експерта, як позитивні, так і негативні, допустимість та доказове значення яких сумніву не викликає.

Проводячи експертне дослідження, експерт ставить собі за мету досягнення відповідності кожного його висновку принципам належності, достовірності, допустимості та достатності і був категоричним в кожному конкретному випадку. Узагальнюючи судово-слідчу та експертну практику, слід констатувати, що у більшості випадків експертами надаються обґрунтовані категоричні висновки. Такі висновки мають найбільшу доказову цінність для органів досудового розслідування та суду.

Аналіз дослідження проблеми. Різні аспекти висновків експерта як джерела доказів вивчали такі вчені, як Т. В. Авер'янова, Л. Ю. Ароцкер, В. П. Бахін, Р. С. Бєлкін, В. Д. Берназ, Г. С. Бідняк, А. І. Вінберг, А. Ф. Волобуєв, Л. М. Головченко, В. Г. Гончаренко, Г. І. Грамович, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. О. Коновалова, Ю. Г. Корухов, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, А. І. Лозовий, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, І. В. Пиріг, О. Р. Росинська, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, Е. Б. Сімакова-Єфремян, І. Я. Фрідман, В. Ю. Шепітько, О. Р. Шляхов, М. Г. Щербаковський та інші.

Мета статті – обґрунтування надання експертом категоричного негативного висновку на прикладі експертного дослідження наркотичних засобів.

Викладення основного матеріалу. У чинному Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) суттєво змінено визначення поняття висновку експерта та його змісту. Зокрема, статтею 101 КПК [1] встановлено, що висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи.

Стаття 102 містить перелік основних складових частин змісту висновку експерта, серед яких у пункті 6 зазначено, що у висновку повинно бути зазначено докладний опис проведених досліджень, у тому числі методи, застосовані у дослідженні, отримані результати та їх експертна оцінка.

Суттєвим позитивним нововведенням у чинному КПК є також скасування дослідчої перевірки матеріалів про вчинення кримінального правопорушення, що вирішило багаторічну дискусію про можливість призначення експертизи до відкриття кримінального провадження. Якщо раніше підставою проведення експертизи була постанова органу дізнання та слідчого, яка виносилась після порушення кримінальної справи, то у новому процесі судова експертиза може бути призначена одразу ж після внесення інформації про кримінальне правопорушення в Єдиний реєстр досудових розслідувань.

У кримінально-процесуальному значенні найважливішим є поділ висновків експерта за ступенем їх визначеності – на категоричні та ймовірні. Категоричні висновки – це висновки експертів, у яких формуються ствердження або заперечення тотожності. За своїм змістом вони поділяються на позитивні та негативні. Категоричний висновок експерта є джерелом доказів, а фактичні дані,

викладені у висновку, – доказами у справі. Кожний висновок експерта має відповідати вимогам належності, достовірності, допустимості та достатності і за мзмогою бути категоричним. Як свідчить судово-слідча та експертна практика, здебільшого експерти надають обґрунтовані категоричні висновки, які мають найбільшу доказову цінність для органів досудового розслідування та суду. Однак на практиці через певні причини не завжди можна дійти таких висновків. Коли перед експертом ставиться питання про підтвердження якогось факту, то він, провівши дослідження і дійшовши ствердувального висновку, робить категоричний чи ймовірний позитивний висновок або надає відповідь на запитання органу досудового розслідування, прокурора, слідчого судді чи суду про неможливість провести таке дослідження, і навпаки. У зв'язку з цим актуальним залишається питання про визначення доказової сили фактичних даних, що містяться у висновку експерта (залежно від форми, в якій його надають). Безперечно, допустимість і доказове значення категоричних висновків (як позитивних, так і негативних) не викликає сумніву [2].

Водночас категоричний висновок – це не завжди гарантія об'єктивного пізнання, адже об'єктивні факти існують незалежно від глибини і достовірності нашого пізнання [3, с. 158–159]. Науковці, які наполягають на тому, що висновок експерта завжди повинен бути викладений у категоричній формі, відстоюють думку про те, що в іншому випадку експерт зобов'язаний повідомити про неможливість дати відповідь на поставлене перед ним запитання чи неможливість надання висновку [4, с. 34].

На досудовому слідстві тільки слідчий має право оцінювати доказову силу висновку експерта. Навіть категоричний висновок експерта згідно із чинним законодавством (ч. 10 ст. 101 КПК України) не є обов'язковим для слідчого як доказ. Це також стосується й суду, який оцінює вже на стадії судового розгляду справи. Тому остаточно вирішуватиме питання про вірогідність висновку експерта та перевірятиме його правильність особа, яка проводить досудове розслідування, прокурор, слідчий або суд під час оцінки доказів.

Важливий тактичний аспект, пов'язаний з виконанням експертизи, полягає в присутності слідчого під час її проведення (ст. 102 КПК). Будучи присутнім під час проведення експертних досліджень, слідчий може не тільки отримувати роз'яснення з приводу здійснюваних дій, але і законно спрямовувати хід досліджень, ставлячи необхідні додаткові питання.

У КПК також встановлено норму, згідно з якою до процесуальних джерел доказів поряд із висновком експерта віднесено і його показання, надані в усній чи письмовій формі під час допиту (статті 84, 95, 356 КПК), що також забезпечує повноту дослідження доказів та вдосконалює процедуру оцінки висновку експерта у суді.

Як приклад з експертної практики щодо надання експертом категоричного негативного висновку можна надати дослідження наркотичних засобів рослинного походження.

На експертизу були надані сильно зволожена подрібнена рослинна маса світло-коричневого кольору, ганчірки з залишками подрібненої речовини світло-коричневого кольору і запахом розчинника, кухонний посуд із залишками речовини темно-коричневого кольору і запахом розчинника.

На вирішення експертові були поставлені запитання:

1. Чи є надана на експертизу рослинна маса світло-коричневого кольору наркотичним засобом, і якщо так, то яким саме?
2. Чи є залишки наркотичних засобів на внутрішніх стінках кухонного посуду?

Згідно з Переліком наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 травня 2000 р. № 770 (Таблиця І Список № 1 "Особливо небезпечні наркотичні засоби, обіг яких заборонено": "Макова солома, концентрат з макової соломи – усі частини, цілі чи подрібнені (за винятком дозрілого насіння), рослини виду мак снотворний, зібрані будь-яким способом, що містять алкалоїди, а також речовини, які отримують з цієї макової соломи" віднесена до наркотичних засобів [5].

Внаслідок зовнішньої подібності наданої на дослідження рослинної маси та речовини з поверхні ганчірок на макову солому їх дослідження проводили мікроскопічним методом та методом тонкошарової хроматографії.

Мікроскопічний метод дослідження

Зразки досліджуваної рослинної маси розглядали в полізору мікроскопу МБС-2 із збільшенням у 16 крат. Під час мікроскопічного дослідження в значній кількості виявлені характерні для макових коробочок частинки зовнішньої і внутрішньої епідерми, а також залишки стебла, що є підставою відносити досліджувану речовину до макової соломи.

Метод тонкошарової хроматографії

0,5 г наданої на дослідження і попередньо висушеної соломи маку екстрагували 5 мл суміші етанол: хлороформ 1:2, що містить 0,1 % триетиламіну, і нагрівали до початку кипіння, постійно перемішуючи. 2 мкл отриманих екстрактів наносили на хроматографічну пластинку “SilufolUV–254”. На цю ж пластинку наносили стандартні 0,4 % спиртові розчини морфіну і кодеїну. Хроматографування здійснювали в системі розчинників бензол:етанол:триетиламін 9:1:1. Після закінчення хроматографування пластинку сушили, вивчали в ультрафіолетовому промінні кварцевої лампи, позначаючи виявлені зони. Після цього хроматограму проявляли реактивом Маркі.

Внаслідок дослідження встановлено, що надана на дослідження макова солома не містить наркотично активних алкалоїдів опію, і, отже, не є наркотичним засобом.

Зовнішній вигляд макової соломи, її колір і запах розчинника свідчить проте, що перед наданням її на дослідження вона підлягала багаторазовій екстракції, чим можна пояснити відсутність у ній наркотично активних алкалоїдів опію.

Внутрішню поверхню посуду обробляли екстрагуючою сумішшю, яка використовувалась в попередніх випадках. Отримані екстракти випаровували і їх аліквоту об’ємом 2 мкл наносили на хроматографічну пластинку. Наступне дослідження проводили згідно з вищезгаданою стандартною методикою. Внаслідок дослідження на поверхні посуду та марлі виявлені слідові кількості морфіну, який належить до наркотичних засобів.

Висновки. Отже, за результатами дослідження був наданий категоричний негативний висновок, що може бути підставою для закриття кримінального провадження.

Наявність незначної кількості морфіну у речовині з поверхні посуду на прийняття такого рішення суттєво не впливає.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс України (Закон України). № 4651-VI (2012). Вилучено з http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

2. Іванюк Р. В., Юрчишин В. Д. (2013). Сучасна класифікація висновків експерта: криміналістичний і кримінально-процесуальний аспект. Криміналістичний вісник. 1 (19), 72.

3. Романюк Б. В. (2002). Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві. Київ: НАВС України.

4. Булига А. З. (2005). Аналіз і оцінка експертних висновків в кримінальних справах: тези виступів учасників конференції прокурорів-криміналістів, начальників управлінь карного розшуку, НДЕКЦ УМВС областей та обласних бюро судово-медичної експертизи МОЗ України (с. 27–36). 14–15 березня, 2005, Київ, Україна: Український центр духовної культури.

5. Перелік наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (Постанова КМ України). № 770. (2000). Вилучено з https://ips.ligazakon.net/document/KP000770?an=627.

REFERENCES

1. ***Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrain***y [Criminal procedure code of Ukraine] (Zakon Ukrainy). No. 4651-VI (2012). Vylucheno z http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 [in Ukrainian].

2. Ivaniuk R. V., Yurchyshyn V. D. (2013). ***Suchasna klasyfikatsiia vysnovkiv eksperta: kryminalistychnyi i kryminalno-protsesualnyi aspekt***. [Modern classification of expert conclusions: forensic and criminal procedural aspect]. Kryminalistychnyi visnyk. 1 (19), 72 [in Ukrainian].

3. Romaniuk B. V. (2002). ***Suchasni teoretychni ta pravovi problemy vykorystannia spetsialnykh znan u dosudovomu slidstvi.*** [Modern theoretical and legal problems of using special knowledge in pre-trial investigation]. Kyiv: NAVS Ukrainy [in Ukrainian].

4. Bulyha A. Z. (2005). ***Analiz i otsinka ekspertnykh vysnovkiv v kryminalnykh spravakh*** [Analysis and assessment of expert opinions in criminal cases]: tezy vystupiv uchasnykiv konferentsii prokuroriv-kryminalistiv, nachalnykiv upravlin karnoho rozshuku, NDEKTs UMVS oblastei ta oblasnykh biuro sudovo-medychnoi ekspertyzy MOZ Ukrainy (s. 27–36). 14–15 bereznia, 2005, Kyiv, Ukraina: Ukrainskyi tsentr dukhovnoi kultury [in Ukrainian].

5. ***Perelik narkotychnykh zasobiv, psykhotropnykh rechovyn i prekursoriv*** [List of narcotic drugs, psychotropic substances and precursorsv] (Postanova KM Ukrainy). No. 770. (2000). Vylucheno z https://ips.ligazakon.net/document/KP000770?an=627 [in Ukrainian].

Дата надходження: 10.06.2023 р.

Victoria Zubyk
Lviv Polytechnic National University,
student
of the Educational and scientific institute
of law, psychology and innovative education

Volodymyr Baranyak
Lviv Polytechnic National University,
associate Professor of Criminal Law and Procedure
of the Educational and scientific institute
of law, psychology and innovative education
candidate of chemical sciences, associate Professor
volodymyr.m.baraniak@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6161-7862

CATEGORICAL NEGATIVE CONCLUSION IN THE EXAMINATION OF NARCOTIC DRUGS

The article examines the rationale for an expert's categorical negative opinion on the example of an expert study of narcotic drugs from the poppy plant. The plant mass submitted for examination, which by its external features resembles poppy straw, was examined by microscopic and chemical methods. The microscopic examination revealed anatomical and morphological elements characteristic of poppy sleeping pills, which is the basis for classifying the substance under investigation as poppy straw.

According to the List of Narcotic Drugs, Psychotropic Substances and Precursors, poppy straw containing narcotically active opium alkaloids is a narcotic drug.

To confirm the presence of narcotically active opium alkaloids in poppy straw, the study was carried out by microscopic and thin-layer chromatography. As a result of the study, it was established that the poppy straw provided for the study did not contain any narcotically active opium alkaloids, and, therefore, was not a narcotic drug. The absence of opium alkaloids can be explained by the multiple extraction of poppy straw, as evidenced by its appearance, colour and smell of the solvent.

The study of the residues of a dark brown substance from the surface of the dishes was carried out by thin-layer chromatography according to the standard method. As a result of the study, trace amounts of morphine, which is a narcotic drug, were found.

The results of the study provided a categorical negative conclusion, which may be the basis for closing the criminal proceedings. The presence of a small amount of morphine in the substance on the surface of the dishes does not significantly affect this decision.

Keywords: categorical negative conclusion; forensic examination of narcotic drugs; narcotic drug; poppy straw; anatomical and morphological elements of poppy; opium alkaloids; extraction of poppy straw; microscopic method; thin-layer chromatography method.

УДК 343.98

Volodymyr Kantsir
Lviv Polytechnic National University,
Institute of Jurisprudence, Psychology
and Innovative Education
Professor of criminal law and procedure department
Doctor of law
volodymyr.s.kantsir@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3689-4697

Anatolii Kryzhanovskyi
Lviv Polytechnic National University,
Institute of Jurisprudence, Psychology
and Innovative Education
Associate Drofessor of Criminal law and Procedure Department
Candidate of Legal Sciences
anatolii.s.kryzhanivskyi@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2432-5286

APPLICATION OF INFORMATION AND TELECOMMUNICATION TECHNOLOGIES IN CRIMINAL PROCEEDINGS IN UKRAINE

http://doi.org/10.23939/law2023.39.181

© Канцір В., Крижановський А., 2023

Some aspects of the use of information and communication and digital technologies ("video conference mode"), software products during proceedings, relevant technical and procedural mechanisms of application, storage (archiving) of evidentiary information, and their regulation in domestic and other countries' legislation were studied.

The use of the latest technologies during judicial proceedings becomes relevant in the case of the impossibility of a person's "physical presence" to participate in certain procedural (investigative) actions, court proceedings: in the event of an artificial or natural situation declared (introduced) in the state, a state of martial law, a state of emergency, implementation measures to ensure national security and defense, repel armed aggression of the Russian Federation.

In the development of innovative technologies, individual problems that arise before the participants of criminal proceedings are subject to a fairly quick and, most importantly, operational solution with the help of modern information and communication technologies and products.

If at the stages of the pre-trial investigation or trial of the case, the direct participation of a person is impossible due to objective reasons; the competent persons have given the legal permission to decide on the conduct of individual investigative or procedural actions in video conference mode.

The most rational, in this context, are software products related to the improvement of telecommunication networks, in particular, the use of online services and platforms. It is only

possible to single out the rapid development of mobile information technologies, particularly the mobile Internet. This field of communication all over the world, and in Ukraine as well, is mastering new standards that allow for faster and better exchange of information.

Keywords: information; communication and digital technologies; video conference mode; software product; portal; information transportation; remote proceedings.

Problem statement. The Law of Ukraine "On the National Program of Informatization", entered into force on March 1, 2023, regulates legal relations arising during the formation and implementation of the informatization program, including during criminal proceedings. The procedure of sending legal notices, messages, and calls to the participants of the judicial process in electronic form has been approved. The service of automatic sending by vessels of notifications through the application of the portal action and/or Viber had introduced.

By the decision of the Supreme Council of Justice, the "Regulations on the functioning of separate subsystems (modules) of the Single Judicial Information and Telecommunications Systems" was approved: "Electronic Cabinet"; "Electronic Court"; video conference subsystem.

According to the provisions of the Criminal Code of Ukraine, the laws of Ukraine "On the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine", "On the Prosecutor's Office", "On the Judiciary and the Status of Judges", "On the higher Anti-Corruption Court", "On Information", "On Protection of Information in Automated Systems", "On Telecommunications", "On the National System of confidential communication", "On Electronic Documents and Electronic Documents Circulation", "On electronic trust services" – developed "Regulations on information and telecommunication system of pre-trial investigation "e_Case". The system provides the creation, assembly, storage, search, processing, and transfer of materials and information (information) in criminal proceedings [1].

The use of the latest technologies during litigation in case of impossibility of "physical presence" of a person for participation in separate procedural (investigative) actions, judicial review: In case of declared (introduced) state situation of artificial or natural character, the regime of the military, emergency state, implementation of measures to ensure national security and defense, defense of the armed aggression of the Russian Federation.

In the process of the development of innovative technologies, some problems that arise before the participants of criminal proceedings are subject to rather fast and basic, operative decisions by means of the application of modern information, communication technologies, and products.

If at the stage of pre-trial investigation or trial proceedings the case, the direct participation of the person is impossible due to objective reasons; competent persons are given the legislative permission to make a decision on conducting separate investigative or procedural actions in the mode of a video conference (for example, consideration of the petition on forced feeding of the suspect, can be conducted in the mode of a video conference (p. 206-1 Criminal Code of Ukraine).

Due to informatization, which had mentioned in the legislation as "a combination of interconnected organizational, legal, political, socio-economic, scientific and technical, technological and production processes aimed at creating conditions for the development of the information society and the introduction of information-communication and digital technologies", the transition to a new "happy" communication and broadcasting, transportation of information, which could be used effectively in all spheres of society's life activity, is taking place.

The most rational, in this context, are the software products connected with the improvement of telecommunication networks, particularly the application of online services and platforms. It is impossible not to distinguish the rapid development of mobile information technologies, particularly mobile Internet. This sphere of communication worldwide, and in Ukraine, is also taking on new standards that allow for more efficient and qualitative information exchange.

Problem research analysis. Some aspects of the application of information, telecommunication technologies, and video recording technologies scientists have applied in their works: G. K. Avdeeva, K. O. Arkhipova, O. V. Baulin, V. V. Bilous, V. V. Biryukov, O. G. Volevodza, V. O. Golubev, D. V. Dabizhi, M. V. Karchevskyi, P. O. Litvyshko, E. D. Lukyanchikov, T. V. Mykhalchuk, A. V. Moldovan, Yu. Yu. Orlov, M. I. Pashkovskyi, M. A. Pogoretskyi, A. S. Rybchenko, I. V. Rogatyuk, V. M. Trofymenko, A. S. Syzonenko, A. V. Stolitniy, O. S. Starenky, M. I. Smirnov, V. G. Uvarov, D. M. Tsekhan, I. V. Chernychenko, S. S. Chernyavskyi, N. V. Shulga and others.

At the same time, several problematic narratives remain in theory and practice, which require further improvement in terms of technical support and procedural law.

The purpose of the article is the study certain aspects of the use of information and communication and digital technologies /"video conference mode"/, software products during proceedings, relevant technical and procedural mechanisms of application, storage (archiving) of evidentiary information, their regulation in domestic and other countries legislation.

Statement of basic materials. It had generally accepted that, as a session of two-way interactive communication, the concept of "video conference mode" is interpreted as a means of understanding a set of legal, organizational, administrative, and engineering-technical constructions, such as: "video recording technical means", "electronic information resource", "computer "computer technology"; "information technology"; "information and communication technology"; "telecommunication technology"; "mobile terminal of the communication system"; "Browser and Internet"; "biometric data, parameters"; "digitized signature of a person, digitized image of a person's face, digitized fingerprints", "electronic message", "electronic document", "qualified electronic signature", "electronic court" and "electronic cabinet"; "Diya portal application"; "unified judicial information and telecommunication system"; "remote proceedings", "principle of procedural economy" etc.

Prof. M. Bortun believes that a "video conference in a criminal process had understood as a special procedure carried out with the help of telecommunication technologies, during which communication in the form of audio and video information exchange between remote participants of the investigative action takes place at a distance (remotely), but in the mode real-time" [2].

Instead, Prof. M. I. Smirnov outlined the concept of a video conference as a special procedure of proceedings, during which an official (judge, prosecutor, investigator) is at the place of the main proceedings. The participant of the procedural action is at another place, and communication between them takes place in real-time using technical means using audiovisual interaction [3].

Currently, there is no "one-size-fits-all" technology to be used by the court. The parties must choose a specific one from the list of possible IT platforms (for example, Skype, Microsoft Teams, Zoom) and agree on its use before starting the corresponding procedural action.

The main goal is to ensure permanent access to justice, minimize any external unauthorized intervention, and save "procedural time", allowing the parties to fully participate in the court process, which is as close as possible to generally accepted, customary, legally, and legally regulated procedures. The court's permission to carry out all or any part of the court proceedings is necessary. The judge conducting any hearings requiring in-person attendance must approve them [4].

Today, remote proceedings (video conference mode) have been used effectively in most states of the European Union, Great Britain, and the USA.

The first regulatory mentions of the possibility of using modern telecommunications technologies in criminal justice refer, for the most part, to the 90s of the 20th century and also had found in UN documents. They provide for "live video recording" or "video transmission" for the testimony of witnesses, in particular in cases involving crimes against children. Studying UN normative documents related to telecommunication technologies, somebody can come across the terms "video link" and

"videoconference"; in some documents, they appear simultaneously. These concepts are also used in the law enforcement practice of most UN member states [5].

In the normative legal acts and documents of some foreign countries, generalized formulations had been used, which replaced the term "video conference" in terms of content. Thus, the Criminal Code of Canada provides provisions for participation in court sessions using "cable television" or any other means that allow a person to "participate in simultaneous visual communication and oral communication" or "virtually present" [6].

In Great Britain, testimony could be provided using the so-called "live link", a synonym for "video link" [7].

Articles 69, 287 of the Criminal Code of Estonia provide for the possibility of "long-distance hearing" (long-distance hearing) as a remote testimony of witnesses [8].

In the Criminal Justice Act of Great Britain, "video communication" is interpreted as a "live" television or other communication that allows a witness to be in another building in which the trial has not to hold, but located on the territory of the United Kingdom, to be seen and heard by the parties to the process and vice versa [9].

In England and Wales, video conferencing have successfully used in courts and prisons. During the trial, it has mostly used during bail and custody hearings. This practice has also been used to hear child witnesses from a separate room, as they are a vulnerable group among the participants in the process [10].

On 23 March 2020, following the Prime Minister's State of the Nation Address, the Lord Chief Justice of England and Wales issued guidance to the judiciary regarding hearings in the District and Family Courts, stating that no hearings should take place unless necessary and remote hearings are not possible [4].

Ireland has a Video Conferencing Committee, established by High Court Judge Susan Denham in January 2003. The committee has been tasked with studying the potential of such technology as videoconferencing, the effectiveness, and efficiency of conducting criminal and civil trials in Irish courts with its help, considering all the advantages of its use. In Northern Ireland, the video conference mode has used for communication between the court and the accused (convicted) through specially equipped soundproof booths, and the police stations have equipped with such modern technologies, which means that there is no need for the officer to be in the courtroom in person [10].

The use of video conferencing in criminal proceedings in Scotland was successfully launched in 2003, led by the Courts Service and the Scottish Prison Service. This system has been used most actively for so-called "full committal hearings", which allow the accused to apply for release on bail privately. Such hearings usually require the delivery of the prisoner from the place of deprivation of liberty to the sheriff under police escort, and the so-called "video courtroom" allows this process to have carried out without the need to leave the premises, which also reduces the burden. It has believed that this practice eliminates the potential for inmates to experience stress associated with leaving and returning to the institution. Their regime has not been disrupted, as regular meals, exercise, and other activities have not been missed. In addition, with the help of video conferences, there is also communication between prisoners and their lawyers [10].

The US Supreme Court interprets the Sixth Amendment to the US Constitution as the right of the accused to be physically present at all stages of the judicial process. In the US, there is a limited number of circumstances under which the absence of the accused is allowed. It is, for example, a trial of a corporation or a hearing for a crime punishable by imprisonment for a year or less (provided the accused consents to such a hearing in writing). In the US, video conferencing is particularly widely used in appellate courts, civil proceedings, and bankruptcy cases (which, by law, require multiple hearings) [11].

In the American judicial system, video conferencing is called "telejustice". The introduction of this system brings many benefits to the judicial system. First of all, it reduces costs and speeds up the judicial

process. According to the Pew Foundation, which conducted a study on the effectiveness of the introduction of telejustice in the United States, cases that usually have been considered for 120 days are now heard for at most 10 days. The reason is that personal presence in the courtroom is optional [11].

The use of websites of criminal prosecution bodies has been implemented. In this regard, many years of experience in the use of websites of US law enforcement agencies is interesting. On its website, the police department publishes information about the most dangerous criminals who have escaped prison and about particularly serious crimes.

For example, the Pennsylvania State Police launched its website in February 1997. It covers the history of the local police, information on the conditions of employment in law enforcement agencies, news of the police department, recommendations for ensuring the personal safety of citizens, housing safety, and crime prevention. It is significant that after posting information about ten dangerous criminals on the website, four of them have been arrested.

The main task of personal Internet pages of US law enforcement agencies is to use a computer network to fight crime, in which various vectors have represented for faster and better detection of crimes. Thanks to this, it becomes possible to identify and arrest wanted criminals and inform citizens about the problems of law enforcement agencies and the criminogenic situation [5].

In Canada, for the most part, the emphasis is on mandatory participation in the court process rather than physical presence in court [10].

One of the examples of the application abroad of the regime of the remote presence of persons during interrogation is the experience of the Italian judiciary. In most cases, the interrogation of witnesses in remote presence have carried out if there is a need to apply security measures. Since 1996, Italy has had a system that allows one to get an image of one of the more than 1,200 witnesses to whom security measures are applied. Moreover, all of them watch him only from the back. In addition, an additional line provided private communication between the witness and his lawyer [12].

The possibility of using such technology as “video conference” is provided for in the domestic criminal procedural legislation.

This term has been used in criminal procedural law and some decisions of the country’s higher courts. For the first time, this concept was introduced in the CPC of Ukraine (1960) on June 16, 2011, Art. 85-3 “Usage of telephone conference and video conference during investigative action”. The current CCP of Ukraine contains more than a dozen norms in which the term “video conference” is used (Articles 35, 206-1, 232, 336, 351, 354, 567 and Transitional Provisions of the CCP of Ukraine).

The use of technical means of video recording to record the progress and results of an investigative (search) action conducted in the mode of a video conference is carried out by an investigator, a prosecutor, or, at his direction, by specialists of expert forensic units at the place of residence of the person conducting such an action, at the place of drawing up the protocol. The video recording must have organized so that the video recording materials, as appendices to the investigative (search) action protocol, contain all the necessary information that reflects the events that occurred during the investigative (search) action in each location. Such a requirement indicates the expediency of using not one but several video cameras to record the course and results of an investigative (search) action conducted in the mode of a video conference. Changing the appearance and voice of a person who was protected and who participates in actions in the video conference mode is a technical task, the execution of which the investigator and prosecutor should entrust to specialists, having ensured that under the created conditions, the person could not identify.

Victims, witnesses (including minors), and suspects may participate in a remote pre-trial investigation, and a representative, defense attorney, specialist, expert, translator, teachers, psychologists, and other persons may participate in their conduct. The need for this arises in connection with the specifics of these actions [5].

The decision to conduct procedural actions in the mode of video conference during the pre-trial investigation is taken by the investigator, the prosecutor, and in the case of interrogating the mode of video conference, according to Art. 225 of the Criminal Code of Ukraine, – an investigating judge on his

initiative or at the request of a party to criminal proceedings or other participants in criminal proceedings (Part 4 of Article 232 of the Criminal Code of Ukraine). The court takes the decision to conduct procedural actions in the mode of a video conference during a trial on its initiative or at the request of a party or other participants in criminal proceedings (Part 2 of Article 336 of the Criminal Procedure Code of Ukraine) [13].

The decision to carry out a remote pre-trial investigation is made by the investigator, prosecutor, investigating judge, and in the case of a trial – by the court in the following cases:

1) in case of impossibility of direct participation of certain persons in pre-trial proceedings due to health or other valid reasons;

2) if necessary, ensure the safety of persons;

3) during the interrogation of a minor or minor witness, the victim;

4) if necessary, take such measures to ensure the efficiency of the pre-trial investigation;

5) in the presence of other grounds determined by the investigator, prosecutor, or investigating judge to be sufficient (Articles 232, 336 of the Criminal Procedure Code of Ukraine) [14].

The court decides to conduct remote court proceedings on its initiative or at the request of a party or other participants in criminal proceedings. Suppose a party to a criminal proceeding or a victim objects to remote court proceedings. In that case, the court may decide on its implementation only with a reasoned resolution, justifying its decision. The court does not have the right to decide on conducting remote court proceedings in which the accused is outside the court premises if he objects to it, except for the cases of conducting remote court proceedings under martial law [14].

The court could accept the evidence obtained in connection with the application of the video conference mode, provided that the proper procedure for conducting investigative (search) and judicial actions has been observed remotely. Observing the conduct of the procedural action and the mental and physical state of the person allows the court to verify the legality and possibility of using evidence obtained using a video conference. In addition, it is necessary to organize a video conference so that it is possible to see the persons participating in it and the premises where they are. Otherwise, such evidence may be denied by a participant in criminal proceedings [12].

The law does not require the issuance of a special resolution on the implementation of investigative (search) actions in videoconference mode, except in cases where a party to the proceedings or the victim objects to it. In this case, the specified officials can still carry out identification, but with the issuance of a reasoned resolution (resolution), in which they justify their decision. Conducting remote proceedings with the suspect's participation when he objects to it is not allowed [5].

It is important to determine the whereabouts of such participants in criminal proceedings as teachers, psychologists, doctors, and legal representatives. Therefore, it must be established in the relevant legal regulations. The latter's absence makes conducting a remote pre-trial investigation and court proceedings difficult. Considering the functions of a teacher, psychologist, doctor, and legal representative, these persons should be close to minors, incapacitated, or persons with limited legal capacity who participate in procedural actions during criminal proceedings. When solving this issue, it is necessary to take into account the peculiarities of conducting procedural actions with the participation of minors, minors, incapacitated or limitedly capable persons, which have provided for in Articles 44, 59, 226, 227, 354, 491 of the Criminal Procedure Code of Ukraine [12].

From the point of view of cybernetic knowledge, interrogation in the videoconference mode is a process of receiving and transmitting information from the investigator to the interrogated and vice versa, which occurs with the help of technical means and the use of technologies that provide video and sound transmission from another room. Thus, in cybernetic sciences, transmitting information is to obtain new knowledge from the carrier. During the interrogation, the investigator faces a wider range of tasks, which are considered here from the point of view of the possibility of solving them during the interrogation in video conference mode.

In Part 1 of Art. 232 of the Criminal Procedure Code of Ukraine provides for the presence of legal and factual grounds for conducting an interrogation in videoconference mode. They must reflect in the materials of the pre-trial proceedings. It is necessary to pay special attention to questioning persons whose safety needs ensuring, defined in the Law of Ukraine as "On ensuring the safety of persons participating in criminal proceedings". A protected person may be interrogated via video conference with such changes in appearance and voice that it would be impossible to recognize him. The regulation of such possibility and necessity, in addition to domestic legislation, is also mentioned in several international legal documents: (European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters (April 20, 1959); Additional Protocol to the European Convention on Mutual Legal Assistance in Criminal Matters (March 17, 1978) (ratified by the Law of Ukraine dated January 16, 1998); Second Additional Protocol to the European Convention on Mutual Legal Assistance in Criminal Matters (November 8, 2001). [12].

Common to both pre-trial investigation and court proceedings is the rule regarding the possibility of using the video conference mode depending on the respective will of the participants in the criminal proceedings, the investigator, the prosecutor, the investigating judge, and the court. Suppose a person objects to conducting a remote investigation or trial. In that case, it is possible only in the event of a reasoned, substantiated decision of the investigator, prosecutor, investigating judge, or court. At the same time, this rule does not apply to the objection of the suspect (accused), which makes it impossible to use the video conference mode [12].

After the completion of procedural actions in the mode of a video conference, the investigator must

1) familiarize the participants of the video conference with its results by viewing the video phonogram;
2) record a video phonogram on a video recording medium, creating a backup and working copies;
3) check the recording quality of the backup copy;
4) to attach backup and working copies to the materials of the criminal proceedings;
5) remove the videogram from the technical means of video recording.

The investigator, the prosecutor, must record the progress of these measures in the investigative (search) action protocol in compliance with the requirements of Art–104 of the CPC of Ukraine. Also, after the end of the procedural action in the video conference mode, the investigator or a specialist on his behalf is obliged to block the technical means of video recording or exit the corresponding program [14].

According to the "Regulations on the procedure for the functioning of individual subsystems (modules) of the Unified Judicial Information and Telecommunication System", a video conference is a telecommunication technology of interactive interaction of two or more remote participants in court proceedings with the possibility of exchanging audio and video information in real-time [15]. The video conferencing system is a complex of technical means and software (at the web address of the judicial authorities of Ukraine: vkz.court.gov.ua) or other means available to the court and participants in the legal process, which ensure the conduct of court sessions in the mode of video conferencing and meet the requirements of the law.

Remote court proceedings have been carried out in the courts of the first, appeal, and cassation instances, the Supreme Court of Ukraine, during court proceedings on any issues, the consideration of which is assigned to the competence of the court [14].

The participants in the court process participate in the court session in the mode of video conference outside the premises of the court, provided that the court has the appropriate technical capability, which the court notes in the decision. Information on holding a court session in video conference mode have posted on the official web portal of the judiciary of Ukraine. Responsibilities regarding implementing organizational measures related to the functioning of the video conference system in the court have been entrusted to the head of the staff of the corresponding court. Risks of the technical impossibility of participation in the video conference mode outside the court premises, and interruption of communication, are borne by the case participant who submitted the relevant application.

To participate in a court session in videoconference mode, a party to the case must first register using a qualified electronic signature in the System and check his technical means for compliance with technical requirements.

The participant in the case submits an application for participation in the court session via video conference outside the court premises. It must include the name of the court; court case number; the date and time of the court session in which the participant wishes to participate in the video conference mode; surname, first name, and patronymic; status in the court case; the e-mail address used by them to register in the System; the name of the System offered for video conferencing (in case of using other software than the one posted at the vkz.court.gov.ua link); phone number for contacting the court; a note about the presence or absence of an electronic signature. A copy of the application has been sent by the participant who applied simultaneously to other participants in the case.

The progress and results of the procedural actions carried out in the video conference mode are recorded by the court, considering the case with the help of technical video recording. The secretary starts to carry out the recording itself from the moment the presiding judge announces the start of it [16].

There is no clear regulation of the defender's location when using the video conference mode in domestic legislation. Three formats are possible: 1) when the lawyer is in the courtroom; 2) when he is with the client outside the courtroom; 3) if there are two or more defenders in the case, one of them can be next to the client, and the other – in the court session. The first format is more common in practice, facilitating the submission of evidence, documents, and petitions, while difficulties arise in communication between the lawyer and the client giving advice. The second option may limit the accused's right to a confidential conversation with his defense attorney in case of recording their communication by technical means. It would be possible to preserve the confidentiality of the conversation by suspending the recording of the video conference by the secretary of the court session for the duration of such a conversation. Therefore, it is advisable to enshrine this provision in the legislation. The third option is the most effective for the client, but one should consider the individual's financial capabilities and expenses for several lawyers [12].

Amendments to the procedural codes allow the participants in the case to participate in the court session in the mode of video conference outside the court premises using their technical means [16]. Confirmation of the participant's identity in the case is carried out using an electronic signature, per the procedure specified by the Law of Ukraine "On the Unified State Demographic Register and documents confirming the citizenship of Ukraine, certifying a person or his special status".

The legal basis for conducting remote criminal proceedings within the framework of international legal assistance with the participation of witnesses, experts, suspects or accused persons who are in the territory of other states is, in particular, the provisions of: 1) the European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters dated April 20, 1959; 2) Art. 10 of the Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters between the Member States of the European Union dated May 29, 2000; 3) Art. 9 of the Second Additional Protocol to the European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters dated November 8, 2001; 4) Art. 6 of the Convention on Legal Assistance and Legal Relations in Civil, Family and Criminal Matters dated 07.10.2002; 5) international treaties of Ukraine with other states on international legal assistance; 6) Art. 225–227, 228, 229, 232, 336, 552, 566 of the Communist Party of Ukraine; 7) Instructions on the procedure for international cooperation in matters of mutual legal assistance, extradition of offenders (extradition), transfer (acceptance) of convicted persons, execution of sentences and other issues of international judicial cooperation in criminal proceedings during court proceedings [17].

The question of the form and content of the consent of the suspect or the accused to participate in the conduct of procedural actions in the mode of video conference, as well as the means of checking their own will during the presentation of an objection to the consideration of the petition for the selection of a preventive measure of detention in the mode of video conference, remains insufficiently defined in the

Criminal Procedure Code of Ukraine, if the suspect or the accused is outside the court. Also, the question of the consequences of the non-arrival of the defense party to join the trial by video conference remains unresolved [13].

Conclusions. A videoconference is a legally prescribed procedure for implementing certain procedural actions by its participants with the help of audiovisual interaction with the use of technical means during the broadcast from another room in real time.

The practice of using remote proceedings through interactive technologies is relevant today in martial law conditions. The bodies of inquiry, investigation, prosecutor's office, and the court "mobilized" and partially transferred the work format to online mode. The introduced legislative changes allowed the participants in the case to participate in the video conference mode using their technical means.

Using the mentioned progressive norms of criminal procedural legislation contributes to improving the quality of justice, ensuring its availability and realization of the right to judicial protection, shortening the terms of consideration of cases, and saving procedural and financial costs.

REFERENCES

1. Pro Natsional'nu prohramu informatyzatsiyi: Zakon Ukrayiny vid 1 hrudnya 2022. No. 2807-IX [On the National Informatization Program: Law of Ukraine dated December 1, 2022. No. 2807-IX]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws; Polozhennya pro informatsiyno-telekomunikatsiynu systemu dosudovoho rozsliduvannya "iKeys": Nakaz Natsiona'noho antykoruptsiynoho byuro Ukrayiny, Ofisu Heneral'noho prokurora, Rady suddiv Ukrayiny, Vyshchoho antykoruptsiynoho sudu, vid 15 hrudnya 2021. No. 175/390/57/72. [Regulations on the "iCase" pre-trial information and telecommunications system: Order of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, the Office of the Prosecutor General, the Council of Judges of Ukraine, the High Anti-Corruption Court, dated December 15, 2021. N 175/390/57/72]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0390886-21#Text; Poryadok nadsylannya sudovykh povistok, povidomlen' i vyklykiv uchasnykam sudovoho protsesu v elektronniy formi: Nakaz Derzhavnoyi sudovoyi administratsiyi Ukrayiny, vid 23 sichnya 2023. N 28 [The procedure for sending court summonses, notices and summonses to participants in the legal process in electronic form: Order of the State Judicial Administration of Ukraine, dated January 23, 2023. No. 28]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0028750-23?find=1 [in Ukrainian].

2. Bortun M. (2014). ***Aktual'ni pytannya provedennya dopytu u rezhymi videokonferentsiyi*** [Current issues of interrogation in video conference mode]. Visnyk Natsional'noyi akademiyi prokuratury Ukrayiny. 1 (34). 64–70. [in Ukrainian].

3. Smyrnov M. (2005). ***Osoblyvosti nadannya vzayemnoyi pravovoyi dopomohy u kryminal'nykh spravakh z vykorystannyam metodu videokonferentszv'yazku: dys. … kand. yur. nauk***: 12.00.09 [Peculiarities of providing mutual legal assistance in criminal cases using the video conference method: dissertation]. Kyyiv. 268. [in Ukrainian].

4. ***Court of Protection: Guidance 31 March 2020*** [Court of Protection: Guidance 31 March 2020]. URL: https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2020/04/20200331-Court-of-Protection-Remote-Hearings.pdf.

5. Shul'ha N. (2019). ***Provedennya protsesual'nykh diy v rezhymi videokonferetsiyi u kryminal'nomu provadzhenni: dys. … d-ra yur. nauk***: 12.00.09 [Conducting procedural actions in the mode of video conferencing in criminal proceedings: thesis. for obtaining sciences. degree of Doctor of Law]. Kyyiv. [in Ukrainian].

6. ***Criminal Code of Canada*** (R.S.C., 1985, 46). URL: https://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-46. [in Ukrainian].

7. ***The Police and Criminal Evidence Act 1984.*** URL: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1984/60 [in English].

8. ***The Penal Code of Estonia. Legislation***. URL: https://www.derechos.org/intlaw/doc/est1.html [in English].

9. *Criminal Justice Act 2003* URL: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2003/44/introduction [in English].

10**. *The committee on videoconferencing:*** report. URL: http://www.justice.ie/en/JELR/VIDEOen.pdf/Files/VIDEOen.pdf [in English].

11. ***Sudove zasidannya v rezhymi videokonferentsiyi: vplyv karantynu na zakonodavstvo*** [Court session in video conference mode: impact of quarantine on legislation]. URL: https://jurliga.ligazakon.net/ua/news/194366_sudove-zasdannya-v-rezhim-vdeokonferents-vpliv-karantinu-na-zakonodavstvo [in Ukrainian].

12. Nazaruk O., Koval'ova R. (2017). ***Rezhym videokonferentsiyi u kryminal'nomu protsesi: perevahy ta nedoliky*** [Video conference mode in criminal proceedings: advantages and disadvantages]. Chasopys Kyyivs'koho universytetu prava. 1. 307–310 [in Ukrainian].

13. Staren'kyy O. (2020). ***Aspekty zastosuvannya videokonferentsiyi v kryminal'nomu protsesual'nomu dokazuvanni v umovakh zaprovadzhennya nadzvychaynoyi sytuatsiyi v Ukrayini. Yurydychnyy chasopys Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav*** [Aspects of the use of videoconferencing in criminal procedural evidence in the conditions of the introduction of an emergency situation in Ukraine]. 1 (19). 88–94 URL: https://lawjournal.naiau.kiev.ua/index.php/lawjournal/article/view/1213/1217.

14. ***Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny*** [Criminal Procedure Code of Ukraine]: Zakon Ukrayiny vid 13.04.2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17 [in Ukrainian].

15. ***Polozhennya pro poryadok funktsionuvannya okremykh pidsystem (moduliv) Yedynoyi sudovoyi informatsiyno-telekomunikatsiynoyi systemy*** [Regulations on the procedure for the functioning of individual subsystems (modules) of the Unified Judicial Information and Telecommunication System]: rishennya Vyshchoyi rady pravosuddya, vid 17 serpnya 2021. No. 1845/0/15-21 (iz zminamy). URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text [in Ukrainian].

16. ***Sudovi zasidannya pid chas karantynu ta zminy do KASU*** [Court hearings during quarantine and changes to KASU]. URL: https://legalhub.online/blogy/sudovi-zasidannya-pid-chas-karantynu-ta-zminy-do-kasu [in Ukrainian].

17. Pohorets'kyy M., Staren'kyy O. (2020). ***Dystantsiyne kryminal'ne provadzhennya v umovakh poshyrennya koronavirusu (COVID-19)*** [Remote criminal proceedings in the conditions of the spread of the coronavirus (COVID-19)]. Zakon i Biznes. 04.04-10.04. 13 (1467). URL: https://zib.com.ua/ua/142090-distanciyne_kriminalne_provadzhennya_v_umovah_poshirennya_ko.html [in Ukrainian].

Дата надходження: 05.06.2023 р.

Володимир Канцір
Національний університет "Львівська політехніка",
професор кафедри кримінального права і процесу
Інституту права, психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук
volodymyr.s.kantsir@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3689-4697

Анатолій Крижановський
Національний університет "Львівська політехніка",
доцент кафедри кримінального права і процесу
Інституту права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук
anatolii.s.kryzhanivskyi@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2432-5286

ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УКРАЇНІ

Досліджено окремі аспекти використання інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій /"режим відеоконференції"/, програмних продуктів під час судового провадження, відповідні технічні та процесуальні механізми застосування, зберігання (архівування) доказової інформації, їх регулювання у вітчизняному законодавстві та законодавстві інших держав.

Використання новітніх технологій під час судового провадження набуває актуальності у разі неможливості "фізичної присутності" особи для участі у певних процесуальних (слідчих) діях, судових засіданнях: у разі виникнення надзвичайної ситуації штучного або природного характеру, оголошеного (введеного) в державі воєнного, надзвичайного стану, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки й оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації.

В умовах розвитку інноваційних технологій окремі проблеми, які виникають перед учасниками кримінального провадження, підлягають досить швидкому і, основне, оперативному вирішенню за допомогою сучасних інформаційно-комунікаційних технологій та продуктів.

Якщо на етапах досудового розслідування або судового розгляду справи безпосередня участь особи неможлива з об'єктивних причин, компетентними особами надано правовий дозвіл на прийняття рішення про проведення окремих слідчих чи інших процесуальних дій у режимі відеоконференції.

Найбільш раціональними в цьому контексті є програмні продукти, пов'язані з удосконаленням телекомунікаційних мереж, зокрема, з використанням онлайн-сервісів та платформ. Окремо можна виділити стрімкий розвиток мобільних інформаційних застосунків, зокрема мобільного Інтернету. Ця сфера зв'язку в усьому світі, і в Україні також, освоює нові стандарти, які дозволяють швидше і якісніше обмінюватися інформацією.

Ключові слова: інформація; комунікаційні та цифрові технології; режим відео конференції; програмний продукт; портал; транспортування інформації; дистанційне судочинство.

Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”
№ 3 (39), 2023

УДК 343.148

Маркіян Корчук
Національний університет “Львівська політехніка”,
студент Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти
markiian.korchuk.mpvpr.2022@lpnu.ua

Володимир Бараняк
Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
кандидат хімічних наук, доцент
volodymyr.m.baraniak@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6161-7862

ПРИКЛАДИ ОДНООСОБОВОГО ВИКОНАННЯ КОМПЛЕКСНОЇ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

http://doi.org/10.23939/law2023.39.192

© Корчук М., Бараняк В., 2023

У статті розглянуто приклади одноособового виконання комплексної криміналістичної експертизи металів та вибухових речовин. Комплексні експертизи призначаються у випадках, коли експертне завдання не може бути вирішене на основі однієї галузі знань. Для досягнення процесуальної вимоги повноти, всебічності й об’єктивності доказування необхідна інтеграція різних галузей спеціальних знань. Відповідно до однієї з точок зору, комплексна експертиза може проводитися одним експертом, який володіє знаннями з різних галузей науки, техніки тощо, тобто таким, хто має право на проведення досліджень за декількома судово-експертними спеціальностями. У цьому випадку процесуальна особливість комплексної експертизи підмінюється пізнавальними особливостями комплексного експертного дослідження. Практично вирішення будь-якого експертного завдання вимагає застосування комплексу методів, спрямованих на встановлення різних властивостей наданих на дослідження об’єктів.

Під час виконання комплексної експертизи щодо встановлення конструкції вибухового пристрою у висновку комплексної вибухотехнічної та хімічної експертизи були використані спеціальні знання експерта-хіміка, який визначив елементний склад металу, та металознавця, що вивчив структуру і фазовий склад металу.

Вид вибухової речовини визначали методами мікроскопічним, хімічним, тонкошарової хроматографії (ТШХ) та інфрачервоної спектроскопії (ІЧС). Металічні об’єкти досліджувались рентгенівським (дифрактометричним) та мікроструктурним (метод шліфа) аналізом.

З метою визначення фізичних характеристик та хімічного складу металічного порошку використовували мікрскопічний, хімічний методи, метод емісійного спектрального аналізу та рентгеноструктурний метод дослідження.

Ключові слова: комплексна експертиза; одноособова комплексна експертиза; криміналістична експертиза металів; криміналістична експертиза вибухових речовин; методи дослідження.

Постановка проблеми. У теорії та практиці судової експертизи актуальним залишається питання про призначення комплексної експертизи. Комплексні експертизи призначаються у випадках, коли експертне завдання не може бути вирішене на основі однієї галузі знань. Для досягнення процесуальної вимоги повноти, всебічності й об'єктивності доказування необхідна інтеграція різних галузей спеціальних знань. Це відповідає слідчим ситуаціям, коли встановлення тієї або іншої обставини вимагає використання спеціальних знань, що належать до декількох галузей, тобто необхідно провести дослідження одного об'єкта експертами різних спеціальностей, але з однією метою.

Проведення таких експертиз випливає з потреб слідчої практики у вирішенні питань, що перебувають на стику різних наук і потребують знань з різних галузей науки, техніки тощо. В експертній діяльності це граничні завдання, суміжні для різних класів, родів судових експертиз.

Аналіз дослідження проблеми. Питання щодо особливостей призначення комплексної експертизи вивчали такі вчені, як Т. В. Авер'янова, Л. Ю. Ароцкер, В. П. Бахін, Р. С. Бєлкін, В. Д. Берназ, Г. С. Бідняк, А. І. Вінберг, А. Ф. Волобуєв, Л. М. Головченко, В. Г. Гончаренко, Г. І. Грамович, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. О. Коновалова, Ю. Г. Корухов, В. С. Кузьмічов, В. К. Лисиченко, А. І. Лозовий, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, І. В. Пиріг, О. Р. Росинська, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, В. Ю. Шепітько, О. Р. Шляхов, М. Г. Щербаковський та інші.

Метою статті є обґрунтування одноособового виконання експертом комплексної експертизи на прикладі експертного дослідження металів та вибухових речовин.

Виклад основного матеріалу. У спеціальній літературі є дві точки зору щодо сутності комплексної експертизи. Відповідно до першої вона може проводитися одним експертом, який володіє знаннями з різних галузей науки, техніки тощо, тобто таким, хто має право на проведення досліджень за декількома судово-експертними спеціальностями. У цьому випадку процесуальна особливість комплексної експертизи підмінюється пізнавальними особливостями комплексного експертного дослідження. Практично вирішення будь-якого експертного завдання вимагає застосування комплексу методів, спрямованих на встановлення різних властивостей, наданих на дослідження об'єктів [1].

Під час виконання комплексної експертизи щодо встановлення конструкції вибухового пристрою у висновку комплексної вибухотехнічної та хімічної експертизи були використані спеціальні знання експерта-хіміка, який визначив елементний склад металу, та металознавця, що вивчив структуру і фазовий склад металу.

Під час проведення оперативно-розшукових заходів і слідчих дій у категорії кримінальних проваджень, пов'язаних, зокрема, з вибухами, виникають різноманітні питання, які потребують спеціальних знань у галузі хімії і технології виробництва ВР, конструктивних особливостей, характеру дії і способу виготовлення ВП на їх основі.

Одним з типових питань, які необхідно вирішити експерту в процесі експертного дослідження об'єктів вибуху, є:

1. Чи однорідні частинки металу, вилучені з місця події, і якщо так, то чи належать вони оболонці вибухового пристрою?

Відсутність нових довідкових даних про конструкцію вибухових пристроїв, універсальної методики їх дослідження нерідко призводить до того, що визначення виду вибухового пристрою, особливо за продуктами вибуху, найчастіше залишається без вирішення.

Аналіз експертної практики з дослідження вибухових речовин та продуктів вибуху свідчить про широке використання саморобних вибухових пристроїв та пристроїв промислового і військового призначення.

У випадках застосування вибухової речовини (суміші), заряд якої міститься у металевій оболонці, для вирішення питання про вид вибухового пристрою металічні об'єкти досліджуються рентгенівським та металографічним методами.

Приклад з експертної практики. У 1996 році в одному з міст Івано-Франківської області невідомі особи підірвали вагончик-магазин, підклавши під його підлогу вибуховий пристрій. Внаслідок вибуху було пошкоджено вагончик-магазин та заподіяна значна майнова шкода.

З місця події серед низки об'єктів були вилучені деформована жерсть з пошкодженої підлоги та частинка металу, вилучена зі стелі вагончика.

Вид вибухової речовини визначали методами мікроскопічним, хімічним, тонкошарової хроматографії (ТШХ) та інфрачервоної спектроскопії (ІЧС). Частини деформованої жерсті досліджувались рентгенівським та мікроструктурним методами.

З метою встановлення належності куска металу, вилученого зі стелі вагончика, до частини корпуса вибухового пристрою деформовану жерсть з пошкодженої підлоги та кусок металу, вилученого зі стелі вагончика, досліджували рентгенівським (дифрактометричним) методом та мікроструктурним (метод шліфа) аналізом.

Рентгенівське дослідження проводили на дифрактометрі "ДРОН – 2" (випромінювання – Fe Kα, режим сканування неперервний, відлік кутів – 2 град/хв., діапазон кутів знімання – 20 – 114о). Внаслідок дослідження отримані дифрактограми α-Fe (альфа заліза) з періодом решітки 2,8628 (3) Å.

Для визначення фазового складу деформованої жерсті з пошкодженої підлоги та куска металу, вилученого зі стелі вагончика, проводили мікроструктурний (метод шліфа) аналіз. Для травлення шліфів порівнюваних металів використовували 2н розчин азотної кислоти. Мікроструктуру металу вивчали на металографічному мікроскопі "Ne ophot – 30" (об'єктив – 25 х, збільшення – 16, загальне збільшення – 250 х). Була отримана однакова картина мікроструктури обох зразків металу.

Висновки. За результатами проведеного комплексного експертного дослідження продуктів вибуху встановлено, що кусок металу, вилучений зі стелі вагончика-магазина, є частиною жерсті його підлоги і не належить корпусу вибухового пристрою.

Виявлені під час дослідження типи вибухових сумішей належать до промислових, виготовляються як конструктивно оформлені заряди, а також у непатронованому вигляді, що дозволяє використовувати їх для спорядження саморобних вибухових пристроїв [2].

Приклад використання суміжних спеціальних знань у дослідженні складу об'єктів металічної природи [3].

20 червня 1994 р. на експертизу з Волинської митниці на дослідження надійшов порошок сірого кольору.

Перед експертом поставлені запитання:

Який хімічний склад наданого на дослідження порошку?

Дрібнодисперсний порошок сірого кольору надійшов на дослідження в герметичному вигляді у двох заплавлених поліетиленових пакетах, які поміщені в один заплавлений поліетиленовий пакет. В цьому ж пакеті окремо від основної маси порошку містилася закрита гумовим корком скляна пробірка з аналогічним за зовнішнім виглядом порошком.

Об'єкт надійшов на дослідження в неопечатаному вигляді.

Брутто вага порошку (разом з упаковками) становить 1065,720 г. Порівняно велика вага та зовнішній вигляд порошку дає підстави вважати його дрібнодисперсним порошком невідомого металу.

З метою визначення фізичних характеристик та хімічного складу металічного порошку використовували мікроскопічний, хімічний методи, метод емісійного спектрального аналізу та рентгеноструктурний метод дослідження.

Дослідженню підлягав порошок з пакету і порошок з пробірки.

Мікроскопічний метод аналізу

Порошок розглядали з полі зору стереоскопічного мікроскопу МБС-2 із збільшенням до 56 крат. Унаслідок дослідження спостерігали наявність дрібнодисперсних частинок коричневого та сріблясто-білого кольорів.

Хімічний метод дослідження

Використовуючи властивість металів взаємодіяти з кислотами і лугами, невеликі порції порошку обробляли концентрованими та розведеними (1:3) азотною, сірчаною і соляною кислотами, а також розчином їдкого натру.

В результаті дослідження металічний порошок енергійно реагував при кімнатній температурі з концентрованою азотною кислотою з виділенням діоксиду азоту або бурого газу. Розчинення порошку спостерігалось також у гарячій концентрованій сірчаній кислоті. Решта реактивів з металічним порошком не реагувала.

Метод емісійного спектрального аналізу (ЕСА).

З метою визначення хімічного складу металічного порошку сірого кольору використовували метод ЕСА за таких технічних умов: лазерний мікроаналізатор LMA-1, безлазерний режим спалювання проб, напруга на електродах до 4,5 кВ, індуктивність – 125 мкГ, ємність – 2,5 мкф. Віддаль між електродами – 1 мм. Система освітлення щілини – однолінзова. Спектрограф кварцовий Q – 24 з триступінчастим послаблювачем з 10, 50 і 100 % пропускання. Ширина щілини – 0,015 мм. Накладання спектрів – двадцятикратне. Спектри реєстрували на спектрографічну пластинку типу 1 чутливістю 6 од. ДМСТу. Проби закріплювались на спектральночистих вугільних електродах за допомогою гумового клею.

Внаслідок розшифрування отриманих спектрограм були виявлені лінії ренію, танталу, стронцію, алюмінію, титану, ніобію, заліза, кремнію, магнію, кальцію, міді.

Рентгеноструктурний метод аналізу (РСА).

Цей метод аналізу використовували з метою визначення фазового складу порошку ренію.

Технічні умови РСА такі: автоматичний порошковий дифрактометр “HZG-4A”, Co A – випромінювання, кроковий метод реєстрації дифракційної картини, крок сканування 0,020, експозиція в кожній точці 2–8 сек, 2 max=1300.

Внаслідок дослідження встановлено, що досліджуваний порошок є ренієм. Фактор достовірності структури становить 2, 5 %. В таблиці подана порівняльна характеристика експериментальних та літературних кристалографічних даних для ренію.

Невелика розбіжність в значеннях об’єму елементарної комірки для ренію пояснюється наявністю в досліджуваному порошку домішки танталу в кількості 0,15 %.

Внаслідок проведеного дослідження встановлено, що наданий на дослідження порошок сірого кольору є ренієм, який містить домішки таких металів, як тантал, стронцій, алюміній, титан, ніобій, залізо, кремній, магній, кальцій, мідь. Серед вказаних домішок найбільший вміст танталу, який становить 0,15 %.

Висновки. Отже, проведені комплексні дослідження одним експертом дозволили досягнути повноти складеного ним висновку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Щербаковський М. Г. (2011). Призначення та провадження судових експертиз. Харків: Фактор.
2. Бахін В. П., Михайлов М. А. (2001). Кримінальний вибух: поняття, характеристика, аналіз, розслідування. Київ: НАВСУ.
3. Щербаковський М. Г. (1996). Криміналістичне дослідження металів, сплавів та виробів з них. Харків: Основа.
4.

REFERENCES

1. Shcherbakovskyi M. H. (2011). ***Pryznachennia ta provadzhennia sudovykh ekspertyz*** [Appointment and conduct of forensic examinations]. Xarkiv: Faktor [in Ukrainian].
2. Bakhin V. P., Mykhailov M. A. (2001). ***Kryminalnyi vybukh: poniattia, kharakterystyka, analiz, rozsliduvannia***. [Criminal explosion: concept, characteristics, analysis, investigation]. Kyiv: NAVSU [in Ukrainian].
3. Shcherbakovskyi M. H. (1996). ***Kryminalistychne doslidzhennia metaliv, splaviv ta vyrobiv z nykh***. [Forensic investigation of metals, alloys and their products]. Xarkiv: Osnova [in Ukrainian].

Дата надходження: 05.06.2023 р.

Markiyan Korchuk
Lviv Polytechnic National University,
student
of the Educational and scientific institute
of law, psychology and innovative education
markiian.korchuk.mpvpr.2022@lpnu.ua

Volodymyr Baranyak
Lviv Polytechnic National University,
associate Professor of Criminal Law and Procedure
of the Educational and scientific institute
of law, psychology and innovative education,
candidate of chemical sciences, associate Professor
volodymyr.m.baraniak@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6161-7862

EXAMPLES OF A SINGLE PERSON PERFORMING A COMPREHENSIVE FORENSIC EXAMINATION

The article discusses examples of a single person performing a comprehensive forensic examination of metals and explosives. Comprehensive examinations are appointed in cases where the expert task cannot be solved on the basis of one branch of knowledge. In order to meet the procedural requirement of completeness, comprehensiveness and objectivity of proof, it is necessary to integrate various branches of specialised knowledge. According to one point of view, a comprehensive examination may be conducted by one expert who has knowledge of various fields of science, technology, etc., i.e., who has the right to conduct research in several forensic specialties. In this case,

the procedural feature of a comprehensive examination is replaced by the cognitive features of a comprehensive expert study. In practice, the solution of any expert task requires the use of a set of methods aimed at establishing various properties of the objects provided for examination.

In the course of a comprehensive examination to determine the design of an explosive device, the conclusion of a comprehensive explosive and chemical examination used the special knowledge of a chemist expert who determined the elemental composition of the metal and a metallurgist who studied the structure and phase composition of the metal.

The type of explosive was determined by microscopic, chemical, thin-layer chromatography (TLC) and infrared spectroscopy (IRS). Metal objects were examined by X-ray (diffractometric) and microstructural (grinding method) analysis.

To determine the physical characteristics and chemical composition of the metal powder, microscopic, chemical, emission spectral analysis and X-ray diffraction methods were used.

Keywords: comprehensive examination; single-person comprehensive examination; forensic examination of metals;, forensic examination of explosives; research methods.

Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки"
№ 3 (39), 2023

УДК [351.75:324:342.9](477)

Анатолій Крижановський
Національний університет "Львівська політехніка",
доцент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
anatolii.s.kryzhanivskyi@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2432-5286

Святослав Обрембальський
Національний університет "Львівська політехніка",
студент Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
sviatoslav.obrembalskyi.pv.2020@lpnu.ua

МАРОДЕРСТВО ЯК РІЗНОВИД КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ: ОСОБЛИВОСТІ ВЧИНЕННЯ ЙОГО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

http://doi.org/10.23939/law2023.39.198

© Крижановський А., Обрембальський С., 2023

У статті розглянуто особливості мародерства та інших видів кримінальних правопорушень, які вчиняються проти власності, під час правового режиму воєнного стану. Як відомо, проблема збереження майна є особливо актуальною в період військо-вих дій. Серед усіх кримінальних правопорушень, що спрямовані на привласнення чужого майна, займають особливе місце, враховуючи численну кількість форм їх прояву. Зрозуміло, що за вчинення як адміністративних, так і кримінальних правопорушень в умовах воєнного або надзвичайного стану, відповідальність стала більш жорсткою, враховуючи скрутне економічне становище держави та моральне виснаження суспільства. Військові кримінальні правопорушення, зокрема мародерство, наразі потребують глибокого наукового дослідження з урахуванням його юридичних аспектів, що є проблемними через прогалини не тільки у національному кримінальному законодавстві, але й в окремих міжнародних нормативно-правових актах. Здійснено порівняння кримінальної відповідальності до та після прийняття Закону України "Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство" від 03.03.2022 року. Крім того, проаналізовано правову сутність понять: "крадіжка", "грабіж", "розбій", запропоновано їх розмежування з урахуванням їх суспільної небезпеки в умовах воєнного стану.

Ключові слова: військовослужбовець; воєнний стан; грабіж; крадіжка; мародерство, розбій.

Постановка проблеми. З початком повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України в буденному житті почала з'являтися нова за змістом характеристика кримінальних правопорушень, що раніше звучала лише у професійних колах. Одним з таких кримінальних правопорушень є мародерство, яке слід чітко розмежовувати від інших протиправних кримінальних правопорушень у сфері власності. Це викликано тим, що це кримінальне правопорушення має свої особливості, які, на жал,ь набувають іншого змісту, в умовах правового режиму воєнного стану.

Чинне кримінальне законодавство України чітко встановлює визначення поняття "мародерство", однак на побутовому рівні не всі громадяни України вживають слово "мародер" правильно і коректно. Всі військові кримінальні правопорушення потребують детального аналізу, які в майбутньому може бути викладено як. нові доповнювальні статті до Кримінального кодексу України. Крім того, залишаються дискусійними за змістом поняття, що характеризують військові відносини, що створює проблему застосування нормативно-правових актів та притягнення правопорушників до кримінальної відповідальності.

Аналіз дослідження проблеми. Науково-теоретичну базу дослідження кримінальних правопорушень проти власності становлять праці таких науковців, як: Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін, Ю. А. Дорохіна та багато інших.

Мета статті. Метою цієї статті є дослідження кримінального законодавства України, з'ясування особливостей вчинення кримінальних правопорушень щодо заволодіння чужим майном в умовах воєнного стану, а також науково-теоретичне розмежування ознак та особливостей кримінальних правопорушень проти власності та мародерства, як кримінального правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби.

Виклад основного матеріалу. У зв'язку із запровадженням в Україні правового режиму воєнного стану тимчасово обмежені конституційні права й свободи людини та громадянина, зазначені в статтях 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України (недоторканість житла, таємниця листування і телефонних розмов, втручання в особисте і сімейне життя, право вільно залишати територію України тощо), а також запроваджуються тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб [1]. Такі дії необхідні насамперед для забезпечення національної безпеки та запобігання загрозам порушення територіальної цілісності України. Належна кримінально-правова охорона таких соціальних цінностей, як суверенітет, є однією з умов безпечного життя і здоров'я громадян нашої країни.

В умовах правового режиму воєнного стану все більшою стає кількість вчинення кримінальних правопорушень, склад яких характерний лише в умовах ведення бойових дій. Будь-які незаконні дії, вчинені під час воєнного стану, прийнято називати військовими кримінальними правопорушеннями. Від стану військової дисципліни та правопорядку у Збройних Силах України, а також інших прирівняних до них військових формуваннях, що беруть участь у захисті України, від збройної агресії зі сторони росії, залежить рівень суспільної безпеки як держави, так і населення країни. Наявність воєнного стану, ведення бойових дій певною мірою породжують відповідну специфіку функціонування суспільних відносин у сфері несення військової служби.

Військові кримінальні правопорушення, серед яких є і мародерство, описані у розділі XIX Кримінального кодексу України. Ними визнаються передбачені цим розділом кримінальні правопорушення проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час прохо-

дження зборів [2]. Тобто родовим об'єктом військових кримінальних правопорушень є встановлений кримінальним законодавством та іншими нормативно-правовими актами порядок несення або проходження військової служби, під яким розуміють врегульовані нормативно-правовими актами суспільні відносини, певні правила поведінки на війні, що виникають та існують при проходженні служби різними категоріями військовослужбовців у процесі їх службової та бойової діяльності. Конкретно-визначені військові кримінальні правопорушення посягають на окремі відносини, порушення яких є їх безпосереднім об'єктом. Відповідно, об'єктивна сторона військових кримінальних правопорушень полягає у вчиненні суспільно небезпечного і протиправного діяння, що порушує відносини у військовій сфері. Такі діяння можуть вчинятися шляхом активної дії (статті 404, 405, 432 КК України), або ж бездіяльності (статті 403, 425, 426 КК України тощо), а також поєднання протиправних дій та бездіяльності (статті 415, 417, 422 КК України тощо). Одним із складових елементів кримінальних правопорушень проти встановленого порядку несення військової служби є суб'єкт кримінального правопорушення, а саме – військовослужбовець та інші прирівняні до них особи (військовозобов'язані під час проходження ним навчання і резервісти. Своєю чергою, суб'єктивна сторона військових кримінальних правопорушень полягає в тому, що останні вчиняються лише з прямим умислом та з корисливих мотивів. Окрім того, низка військових кримінальних правопорушень характеризується такими особливостями, як: вчинення діяння в умовах воєнного стану, в бойовій обстановці, під час бою, в районі бойових дій [3, с. 538]. Це свідчить про підвищену суспільну небезпеку цих діянь, адже, крім завданої шкоди суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом, мовиться ще про скрутну ситуацію, в якій опинилася держава, чим і користуються правопорушники.

Звернемо увагу на мародерство (ст. 432 КК України). Мародерство – це викрадення на полі бою речей, що перебувають при вбитих чи поранених [2]. Як бачимо, що обов'язковою ознакою мародерства є саме місце вчинення кримінального правопорушення – поле бою (сухопутний, морський чи повітряний простір), в якому відбуваються або відбувалися бойові дії. Найчастіше полем бою стають земельні ділянки, ліси, території міст, сіл, житлові будинки, окремі підприємства, об'єкти військової та цивільної інфраструктури. Також до поля бою прирівнюється ділянка тилу, яка піддалася ворожому обстрілу. Варто зазначити, що визначення терміна "поле бою" юридично не закріплене у Кримінальному кодексі України. Про нього ми дізнаємося лише з Науково-практичного коментаря до статті 429 КК України (Самовільне залишення поля бою або відмова діяти зброєю), у якому наголошується на обов'язковості таких ознак об'єктивної сторони розглядуваного кримінального правопорушення, як місце і час скоєння. Існування бою у його часовій і просторовій характеристиках свідчить про наявність бойової обстановки – підготовки чи ведення бою (бойової операції). Оскільки ця обстановка може виникнути і в мирний час (наприклад, при відбитті нападу на державний кордон України), то кримінальне правопорушення, передбачене ст. 429 КК України, може мати місце і поза межами воєнного стану.

Предметом мародерства визначають речі, які перебувають при вбитих чи поранених. Зазвичай мародери найбільше викрадають особисті речі: годинники, прикраси, мобільні телефони, кошти, предмети обмундирування вбитих чи поранених. Тобто до цих речей не належать зброя, боєприпаси, документи, які мають військове значення [4, с. 524]. Способи викрадення можуть бути різноманітними: таємним (прихованим), відкритим, із застосуванням насильства чи погроз. До того ж не важливо, чиї саме речі викрадаються – до якої армії належать вбиті чи поранені. Водночас викрадення речей у здорових військовослужбовців не може кваліфікуватися за ст. 432 КК України, оскільки такі дії вже підпадають під об'єктивну сторону кримінальних правопорушень проти власності. Слід наголосити на тому, що мародерство, як і інші військові кримінальні правопорушення, завжди вчиняється із прямим умислом та характеризується корисливим мотивом. Адже винна особа має намір заволодіти чужою річчю.

Як відомо, кримінальні правопорушення, спрямовані на заволодіння чужим майном фізичними особами, які не є військовослужбовцями, кваліфікуються за статтями: про

- "Крадіжка" (ст.185 КК України),
- "Грабіж" (ст.186 КК України),
- "Розбій" (ст.187 КК України),
- "Вимагання" (ст. 189 КК України),
- "Привласнення, розтрата майна або заподіяння ним шляхом зловживання службовим становищем" (ст. 191 КК України [2].

У сучасному суспільстві існує бачення, що всі кримінальні правопорушення проти власності, які скоєні в умовах воєнного часу, необхідно кваліфікувати як мародерство. Однак особи, які вчинили правопорушення, що передбачені зазначеними статтями, не підпадають під кваліфікацію відповідно до статті 432 Кримінального кодексу України, а саме "Мародерство", оскільки ці дії вчиняються загальним суб'єктом, і не на полі бою. Визначення відмежувальних ознак суміжних посягань дає змогу зрозуміти відмінності між схожими кримінальними правопорушеннями, якщо відповідальність за їх вчинення передбачається статтями, розміщеними у різних розділах Особливої частини КК України [5, с. 585].

Згідно зі ст. 185 КК України, крадіжка – це таємне викрадення чужого майна [2]. Насамперед слід звернути увагу на спосіб вчинення кримінального правопорушення: мародерство може вчинятися, як таємно, так і відкрито, а крадіжка вчиняється лише таємно. Друга та третя відмінності полягають в тому, що мародерство – це викрадення речей у вбитого чи пораненого спеціальним суб'єктом (військовослужбовцем чи прирівняною до нього особою), а крадіжка може вчинятися осудною особою, яка досягла 14 років, не лише щодо людей на полі бою. Якщо говорити далі про різницю між мародерством і грабежем, то вона полягає у: способі вчинення (грабіж вчиняється лише відкритим способом), суб'єкті, місці вчинення. Адже стаття 186 КК України зазначає, що грабіж – це винятково відкрите викрадення чужого майна [2]. Наступне порівняння кримінальних правопорушень слід провести між мародерством та розбоєм. Стаття 187 КК України визначає розбій як напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства [2]. Відповідно основною відмінністю між мародерством та розбоєм є те, що останній завжди вчиняється із застосуванням насилля. Таким чином, аналіз військового кримінального правопорушення, – мародерства, дає змогу визначити відмінності між цим правопорушенням та крадіжкою, грабежем, розбоєм. Насамперед це стосується суб'єкта, місця та обставин вчинення кримінального правопорушення.

Варто звернути увагу на зміни кримінального законодавства України, які свідчать про наявність таких видів мародерства: 1) військове кримінальне правопорушення полягає у викраденні на полі бою речей, які перебувають при вбитих чи поранених; 2) кримінальне правопорушення проти власності, що полягає у таємному викраденні чужого майна, вчиненого в умовах правового режиму воєнного стану.

Зазначимо, що вчинення мародерства в умовах правового режиму воєнного стану потребує конкретизації дій суб'єкта та його особливості. Верховна Рада України загалом законопроєкт "Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство", №7124, який набув чинності 7 березня 2022 року [6]. Цим Законом посилено відповідні санкції за привласнення чужого майна на полі бою або використання трагічних обставин, бойових дій для власної наживи шляхом пограбування людей, в тому числі вбитих або поранених. Крім того, внесено зміни до статті 432 "Мародерство" КК України та встановлено більш посилену відповідальність у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років (замість строку від трьох до десяти років), що, на нашу думку, є доцільним та правильним.

Висновки. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну спровокувало збільшення кримінальних правопорушень, які посягають на власність. Саме тому важливим і досить проблемним є питання розмежування між мародерством, як військовим кримінальним правопорушенням, та кримінальними правопорушеннями проти власності такими, як крадіжка, розбій, грабіж, які часто плутають. Вчинення кримінального правопорушення в умовах воєнного стану є обтяжуючою обставиною, оскільки винна особа спеціально використовує важке становище, в якому опинилося суспільство. Враховуючи те, що при будь-якій війні будуть існувати люди, які користуються цими обставинами задля власної вигоди, потрібно посилювати та вдосконалювати законодавчу базу щодо військових кримінальних правопорушень, зокрема й мародерства. Варто розуміти, що мародерство – це суто військове кримінальне правопорушення. Застосування цього поняття до осіб, які не є військовослужбовцями, але вчинили крадіжку в зоні ведення бойових дій, не є коректним. Тобто це не стосується цивільних громадян. Для кращого аналізу цієї тематики необхідне офіційне визначення поняття "поле бою", яке зазначене в ст. 432 КК України. Різниця у кримінальній відповідальності за вчинення "мародерства" та кримінальних правопорушень проти власності є однією з основних відмежувальних ознак цих сумісних понять.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 верес. 2019 р. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2019. 74 с.

2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 12.03.2023).

3. Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. та ін. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник. За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків: Право, 2010. 608 с.

4. Саєнко А. Г., Огієвич А. О. Щодо питання розмежування військового кримінального правопорушення – мародерства та кримінальних правопорушень проти власності, вчинених в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 523–526.

5. Дорохіна Ю. А. Злочини проти власності. Теоретико-правове дослідження: монографія. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. 744 с.

6. "Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство", № 7124. URL: https://www.rada.gov.ua/news/razom/220175.html (дата звернення 14.04.2023).

REFERENCES

1. ***Konstytuciya Ukrayiny:*** **chynne zakonodavstvo zi zminamy.** (2019, September 1). [The Constitution of Ukraine: current legislation with changes and supplements]. Kyiv: PALYVODA A. V. 74 p. [in Ukrainian].

2. ***Kryminalnyi kodeks Ukrainy*** (2001, April 5). [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (accessed 12.03.2023). [in Ukrainian].

3. Baulin Yu. V., Borysov V. I., Tyutyugin V. I. ta in. (2010). ***Kryminalne pravo Ukrayiny: Osoblyva chastyna. 4-te vyd., pererobl. i dopov.*** [Criminal law of Ukraine: Special part. 4th ed., revised. and added]. Xarkiv: Pravo. 608 p. [in Ukrainian].

4. Sayenko A. G., Ogiyevych A. O. (2022). ***Shhodo pytannya rozmezhuvannya vijskovogo kryminalnogo pravoporushennya – maroderstva ta kryminalnyx pravoporushen proty vlasnosti, vchynenyx v umovax voyennogo stanu.*** [The issue of distinguishing between military criminal offense of looting and criminal offenses against property committed under martial law]. *Yurydychnyj naukovyj elektronnyj zhurnal*. No. 5. P. 523–526. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-5/125 [in Ukrainian].

5. Doroxina Yu. A. (2016). ***Zlochyny proty vlasnosti. Teoretyko-pravove doslidzhennya: monografiya.*** [Crimes against property. Theoretical and legal research: monograph]. Kyiv: Kyiv. nacz. torg.-ekon. un-t. 744 p. [in Ukrainian].

6. "***Pro vnesennya zmin do Kryminalnogo kodeksu Ukrayiny shhodo posylennya vidpovidalnosti za maroderstvo***", No. 7124. (2022, March 3). [On Amendments to the Criminal Code of Ukraine on Strengthening Liability for Looting]. Retrieved from: https://www.rada.gov.ua/news/razom/220175.html (accessed 14.04.2023). [in Ukrainian].

Дата надходження: 12.07.2023 р.

Anatolii Kryzhanovskyi
Lviv Polytechnic National University,
Institute of Jurisprudence, Psychology
and Innovative Education
Associate Drofessor of Criminal law and Procedure Department
Candidate of Legal Sciences
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-2432-5286
anatolii.s.kryzhanivskyi@lpnu.ua

Sviatoslav Obrembalskyi
Lviv Polytechnic National University,
student of the Educational and Scientific Institute of Law,
psychology and innovative education
sviatoslav.obrembalskyi.pv.2020@lpnu.ua

LOOTING AS A TYPE OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST PROPERTY: FEATURES OF ITS COMMITMENT UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

The article examines the peculiarities of looting and other types of criminal offenses committed against property during the legal regime of martial law. As you know, the problem of preserving property is especially relevant during military operations. Among all criminal offenses, crimes aimed at the appropriation of someone else's property occupy a special place, given the numerous forms of their manifestation. It is clear that for the commission of both administrative and criminal offenses under conditions of war or state of emergency, responsibility has become tougher, taking into account the difficult economic situation of the state and the moral exhaustion of society. Military criminal offenses, in particular looting, currently require in-depth scientific research taking into account its legal aspects, which are problematic due to gaps not only in national criminal legislation, but also in separate international legal acts. A comparison of criminal liability was made before and after the adoption of the Law of Ukraine "On Amending the Criminal Code of Ukraine on Strengthening Liability for Looting" dated March 3, 2022. In addition, the legal essence of the concepts: "theft", "robbery", "robbery" was analyzed, their demarcation was proposed, taking into account their social danger in the conditions of martial law.

Keywords: military serviceman; martial law; robber; theft; looting; robbery.

Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”
№ 3 (39), 2023

УДК 343

Володимир Макарчук
Національний університет “Львівська політехніка”,
професор кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
доктор юридичних наук, професор
volodymyr.s.makarchuk@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5441-0468

ВОЄННІ ТА ВІЙСЬКОВІ ЗЛОЧИНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ, РРФСР ТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ: ТЕОРІЯ І БЕЗПОСЕРЕДНЯ ПРАКТИКА

http://doi.org/10.23939/law2023.38.204

© Макарчук В., 2023

Розглянуто кваліфікацію військових та воєнних злочинів у законодавстві Московського царства, Російської імперії, РРФСР та сучасної Росії. Зроблено висновок про примат військової доцільності над міркуваннями загальнолюдської моралі та гуманізму. Так, уже в законодавстві Московського царства передбачалася можливість обернення в холопи т. зв. боярських дітей (молодшої верстви боярства), відсторонених царем від служби. Військове законодавство Петра І не робить різниці між самогубством військового та державною зрадою. Військова реформа Олександра ІІ, проведена міністром Мілютіним, дещо лібералізувала військове законодавство та створила чітку систему військових судів. Відмова Тимчасового уряду від застосування смертної кари дезорганізувала російську армію, що було враховано більшовиками під час створення Червоної гвардії та Червоної армії. В роки громадянської війни більшовицьке керівництво застосовувало навіть децимацію стосовно червоноармійців. Після завершення воєнних дій військові злочини (Кримінальний кодекс РРФСР 1922 р.) карані загалом м’якше, але майже відразу почалося закручування гайок у бік посилення репресії. Апогею ці процеси досягли в роки Другої світової війни, коли у відання військових трибуналів було передано найширшу номенклатуру справ. У Кримінальному кодексі РРФСР 1960 р. число військових злочинів подвоїлося, санкція стала максимально жорсткою (до смертної кари включно). Поняття воєнного злочину вперше згадується у Статті 67.1. Применение биологического оружия, але вона введена до Кодексу Законом уже РФ від 29.04.1993.

Кримінальний кодекс сучасної РФ включає як військові, так і воєнні злочини, санкції жорсткі, але жодним чином не стримує російську армію, росгвардію та воєнізовані формування в ході повномасштабної війни проти України. Світ став свідком численних злочинів проти мирного населення, військовополонених, довкілля (підрив Каховської ГЕС).

Ключові слова: воєнні злочини; військові злочини; військове законодавство Московського царства; військове законодавство Російської імперії; військове законо-

давство РРФСР; воєнні злочини в Кримінальному кодексі РРФСР; військові злочини в Кримінальному кодексі Російської Федерації (РФ); воєнні злочини в Кримінальному кодексі РФ.

Постановка проблеми: На відміну від Середньовічної Європи, де рицарство з часів Роланда мало своєрідний кодекс честі (і цим гордилося, на відміну від "безчесної черні"), російська служива верства ніколи не переймалася подібного роду "дурницями". Військовий успіх за будь-яку ціну – ось чи не основна відмінність російських *дєдовоєвалов* від європейських "псов-рыцарей" ((с), термін радянської пропаганди).

То ж не доводиться дивуватися, що військові та воєнні злочини, вчинені російськими вояками, тривалий час московською та російською імперською "юстицією" в окрему категорію не виділялися.

Мета статті. Сучасна російська історична та історико-правова наука одним з головних завдань бачать (і дотримуються цієї мети) глорифікацію російської армії усіх часів і народів – від Івана Калити (чи навіть від Алєксандра Нєвского, прийомного сина Батия) до Владіміра Путіна. Належить з'ясувати, наскільки обґрунтовані ці амбітні завдання. Принаймні, з огляду на загальноприйняті стандарти – історичні, правові, моральні тощо.

Аналіз дослідження проблеми. Тема надто широка, аби виділити якихось видатних дослідників питання. Вкажемо, що у сучасній вітчизняній історико-правовій школі ці (та дотичні) питання, передусім морально-психологічний стан російських окупаційних сил, вивчали: Н. М. Оніщенко, О. Н. Ярмиш, Н. М. Пархоменко, П. М. Балтаджи, І. Й. Бойко, М. М. Кобилецький, І. В. Музика, А. Ф. Коваль, В. М. Малишко, Є. В. Зозуля, О. М. Головко, Л. О. Зайцев, А. Ю. Іванова, О. А. Гавриленко, В. Є. Кириченко, Т. І. Бондарук, В. Т. Окіпнюк, О. О. Самойленко, О. В. Сокальська, О. Ю. Іванов, І. Б. Усенко, Н. М. Крестовська, П. В. Рекотов, Л. В. Худояр, С. Д. Сворак та ін.

Виклад основного матеріалу. В Судебнику 1497 р. – "первом кодексе феодального права Русского централизованного государства" – поняття військових та воєнних злочинів, як такого немає [1]. Втім це жодною мірою не означає ні відсутності такого роду проступків (як-от дезерція з рядів війська), ні відсутності їх караності. В Судебнику фігурує термін "лихой человек" (кримінальний злочинець), "крамольник" (ст. 9), під яким розуміється зрадник, змовник [2]), яких наказано карати смертю.

"Судебник руской" 1550 р. [3] містить загалом 99 (чи 100) статей. Військові та воєнні злочини в окрему категорію не виділені.

Судебник 1589 р. [4] у просторовій редакції налічує уже 231 статтю. За великого бажання тут можна знайти певні натяки на службові та військові проступки. Так, ст. 146 забороняє обертати на холопів "дітей боярських" (тобто т.зв. *молодших бояр*, низи боярської верстви), навіть тих, що не служать, "опричь кого государь отставит от службы". Треба думати, за певні службові проступки, які "не тягнуть" на більш суворе покарання. Також Ст. 197 вимагала при купівлі коня "в служебном походе" мати п'ять *послухов* (свідків), що, на нашу думку, ставило на меті запобігання мародерству з боку військовиків (інакше, навіщо встановлювати цю клаузулу?).

1716 р. в парадигмі створення регулярної армії європейського зразка Петро І увів своїм указом *Правильный самостоятельный военный суд*. Згодом був запроваджений *Артикул воинский*, який радянська історична наука трактувала як "первый отечественный военно-уголовный кодекс" [5].

Ось сучасна російська оцінка цього законодавчого акта: *Воинский артикул проводит и чисто военный взгляд на преступление. Преступление рассматривается не с точки зрения правонарушения, а как нарушение субординации, неисполнение приказанного, ослушание; на внутреннюю или нравственную сторону деяния обращается столь мало внимания, что измена и покушение*

на самоубийство совершенно равны в глазах законодателя и облагаются одним и тем же наказанием – лишением жизни. Наказание же имеет своей основной идеей – возмездие, а ближайшей целью – истребление преступника и устрашение. Отсюда обилие жестоких казней и наказаний осрамительных. Кроме того, здесь начинают появляться наказания, обнимающие собою всю личность преступника, поражающие его во всех сферах общественной жизни и вырывающие его навсегда из общества. Таково было наказание вечными каторжными работами [6 .

Після поразки у Кримській війні 1853–1856 рр. Олександр II здійснив ряд реформ, з військовою включно. У її рамках 15 травня 1867 р. був впроваджений *Військово-судовий статут* та створено нову військово-судову структуру: полкові суди, військово-окружні суди та *Головний військовий суд*.

Як слушно відзначив дореволюційний історик права В. Корнілов (цитуємо сучасним російським правописом – аби не бути обвинуваченими в упередженості перекладу – але без "ятів"): "*Правительство, которое во многих отношениях старалось улучшить материальный быт офицерства, которое установило для офицеров льготные условия получения билетов в театры и т. п. – в то же время стремилось воспитать офицерство в духе определенно кастовом, так, чтобы оно чувствовало себя совершенно отдаленным от остального населения. Чтобы сильнее развить в офицерстве этот дух, для него были издаваемы даже особые законодательные нормы. Так, специально для офицеров отменено было действующее для всего населения запрещенных уголовным законом дуэлей. Вообще участие в дуэли у нас наказывается довольно существенной карой; между тем для офицеров дуэли в известном порядке не только были разрешены между собой, но по новому закону им разрешалось прибегать к дуэлям даже из их столкновений с лицами гражданского звания; в известных случаях кодекс чести, установленный в это время для офицеров, даже* ***требует*** (тут виділення В. Корнілова. – Авт.) *вызова на дуэль*" [6].

Тож армія в Російській імперії (та її законодавстві) залишалася свого роду автономією, якщо бажаєте, державою в державі.

Відтак в *Уложеніе о наказанияхъ уголовных и исправительныхъ по изданію 1866 года* потрапили лише покарання, передбачені для порушників порядку рекрутського набору та укривачів дезертирів [7].

Як у Кримінальному кодексі РРФСР 1922 р., так і в новому КК 1960 р. (у первісній та у всіх наступних редакціях), категорії злочинів проти людства (включаючи й воєнні) як такої немає. Та воно й не вимагалося в соціалістичній державі, бо хто міг виступати суб'єктом такого злочину? Тільки керівник держави чи його найближче оточення. Поодинокий виняток становить лише Стаття 67.1. *Применение биологического оружия*, але вона введена до Кодексу Законом уже не комуністичної РРФСР, а новоутвореної (буржуазно-демократичної) РФ від 29.04.93 (№ 4901-1. – Ведомости СНД РФ и ВС РФ, 1993, № 22, ст. 789) [8].

Натомість військові злочини уже в Кодексі 1922 р., у Главі VII *Воинские преступления* (статті від 200 (загальне визначення) по 214), звичайно, наявні. Тут вони охоплюють загалом 14 складів злочину. Назвемо їх, вказавши (лише) максимальну санкцію:

Стаття 201. Оскорбление подчиненным военнослужащим своего начальника при исполнении последним служебных обязанностей карается, если оскорбление нанесено насильственным действием) – позбавлення волі "на срок не ниже одного года со строгой изоляцией".

Стаття 202. Неисполнение военнослужащим приказания, законно отданного ему по службе начальником – позбавлення волі "на срок не ниже одного года со строгой изоляцией". Ця ж дія у бойовій обстановці – "не ниже трех лет или высшей мерой наказания".

Стаття 203. Сопротивление исполнению законно отданного по военной службе приказания или распоряжения (…) совершенное в боевой обстановке даже без применения насилия, каране "наказаниями, предусмотренными 1-й частью ст. 86 Уголовного Кодекса".

Стаття 204. Побег, т.-е. самовольное оставление военнослужащим своей части или места службы с целью уклониться от несения военной службы или от участия в боевых действиях –

позбавлення волі “на строк до трёх лет с конфискацией или без конфискации имущества”. У військовий час чи у бойовій обстановці – смертна кара.

Стаття 205. Самовольная отлучка, т.-е. самовольное оставление военнослужащим своей части или места службы без цели уклониться от военной службы, – позбавлення волі “на срок до 1 года, или же по правилам устава дисциплінарного”. В бойовій обстановці – позбавлення волі “на срок до 5 лет с конфискацией или без конфискации имущества”.

Стаття 206. Уклонение военнослужащего от несения военной службы или от участия в боевых действиях путем причинения себе какого-либо повреждения или путем иного обмана (симуляции глухоты, немоты, слепоты, душевной болезни и т. п.), подстрекательство к совершению сего деяния и способствование ему – покарання, передбачене Статтею 204.

Стаття 207. Промотание, т.-е. противозаконное отчуждение военнослужащим выданных ему (для носки) предметов казенного обмундирования и аммуниции, а равно умышленная порча их или оставление без присмотра и в ненадлежащем месте, – позбавлення волі “на срок до 1 года, при смягчающих же вину обстоятельствах – по правилам устава дисциплинарного с возмещением стоимости промотанных, испорченных или оставленных вещей”.

Стаття 208. Нарушение военнослужащими уставных правил караульной службы и законно изданных в развитие правил особых приказов и распоряжений, если таковое нарушение не сопровождалось никакими вредными последствиями – позбавлення волі “на срок до одного года или по правилам устава дисциплінарного”. У військовий час чи у бойовій обстановці – “высшей мерой наказания, с понижением при смягчающих вину обстоятельствах до лишения свободы со строгой изоляцией на срок не ниже трех лет”.

Стаття 209. Превышение военным начальником пределов своей власти или бездействие его, совершенное без злостного умысла, не повлекшее за собой дезорганизации вверенных ему вооруженных сил и материальных средств или других особо важных последствий – позбавлення волі “на срок до трех лет со строгой изоляцией”. В разі настання особливо тяжких наслідків, як-от “повлекшее за собой общую дезорганизацию вверенных ему вооруженных сил и материальных средств или военный бунт, или отсутствие надлежащего снабжения, или гибель этих сил и средств, или разглашение тайн, стратегических планов, или другие особо важные последствия” – позбавлення волі “на срок до пяти лет со строгой изоляцией”.

Стаття 210. Самовольное отступление военного начальника от данной ему диспозиции или иного распоряжения, отданного для боя, сдача им неприятелю вверенных ему отрядов, укрепления или военного судна, а равно уничтожение или приведение в негодность укрепления, судна, орудий, складов оружия, продовольственных припасов и других предметов, принадлежащих к средствам ведения войны, в тех случаях, когда указанные деяния учинены без всякого намерения способствовать неприятелю, а лишь в силу неправильной оценки им с точки зрения пользы дела сложившейся во время боя обстановки, позбавлення волі – “на строк не ниже одного года”.

Стаття 211. Самовольное оставление поля сражения во время боя, отказ во время боя действовать оружием против неприятеля – покарання за 58-ю Статтею (законодавець не проводить різниці між військовим і цивільним фігурантами злочину).

Стаття 212. Переписка и сношение военнослужащего во время войны непосредственно или через других лиц с кем-либо, находящимся в неприятельской армии, во владениях неприятеля или в местности, занятой войсками неприятеля – позбавлення волі “до трех лет со строгой изоляцией”.

В тех же случаях, когда военнослужащий, хотя и без умысла способствовать неприятелю, сообщил таким путем сведения, могущие иметь какое-либо отношение к военным действием, – позбавлення волі “на срок не ниже трех лет со строгой изоляцией”.

Стаття 213. Военный шпионаж, т.-е. агентурное обслуживание неприятельской армии путем собирания и передачи неприятелю всякого рода сведений, осведомленность в коих может способствовать неприятелю в его враждебных действиях против республики – покарання за 66-ю Статтею КК (законодавець не проводить різниці між військовим і цивільним фігурантами злочину).

Стаття 214. Мародерство, т.-е. противозаконное отобрание при боевой обстановке у гражданского населения принадлежащего последнему имущества, с употреблением угрозы военным оружием и под предлогом необходимости сего отобрания для военных целей, а также снятие с корыстной целью с убитых и раненых находящихся у них вещей – покарання за 66-ю Статтею КК (законодавець не проводить різниці між військовим і цивільним фігурантами злочину) [9].

Ця Робітничо-селянська армія Республіки може видатися ледь не піонерським табором – принаймні за суворістю покарань. Утім, це ілюзія. В добу т. зв. Громадянської війни в РСЧА, починаючи уже з 1918 р., були введені військові трибунали, які широко практикували застосування смертної кари. Історикам добре відомі факти децимації в Червоній армії [10], широко застосовувані її творцем Левом (Лейбою) Троцьким, який до 1925 р. залишався народним комісаром з військово-морських справ, а відтак вищою владою в РККА. Дотримуємося думки, що кричущі розходження офіційної радянської теорії і безпосередньої (каральної) практики – характерна ознака усієї марксистсько-ленінської держави і права, то ж військове законодавство тут не є якимось винятком.

Утім практично відразу після прийняття "ліберального" Кримінального кодексу РРФСР 1922 р. розпочалась його правка. Звісно, у бік посилення санкцій. Тож, наприклад, на Халхін-Голі (1039 р.) майбутній "маршал Побєди" Г. Жуков розстрілював своїх підлеглих навіть за незначні службові проступки. Відомий випадок, коли офіцери, відряджені у військову частину, уночі в степу за повної радіотиші не змогли знайти місце призначення і повернулися назад. Їх показово розстріляли.

В період Другої світової війни до підсудності військових трибуналів був переданий значний обсяг складів злочину. Зокрема саме військові трибунали розглядали справи про будь-які злочини, здійснені в місцевостях, оголошених на військовому становищі, а також справи про правопорушення, допущені працівниками залізничного і водного транспорту, бійцями народного ополчення, винищувальних батальйонів, частин ППО, воєнізованої охорони НКВС. При кожній дивізії в діючій армії функціонували військово-польові суди, в чиїй компетенції були злочини, здійснені колаборантами ("зрадниками батьківщини") та німецькими окупантами. Прикладом таких рішень можуть слугувати смертні вироки кільком селянкам с. Петрищево, уся провина котрих полягала у виявленому злорадстві під час страти схопленої підпалювачки сільських хат та стаєнь в розпал суворої зими 1941-го р. Зої Космодем'янської.

Водночас кримінальним злочинцям, уже позбавленим волі за рішенням суду, та червоноармійцям-правопорушникам давався шанс "змити кров'ю" тягар вчиненого злочину шляхом 6-місячної служби у штрафних батальйонах (для рядових) та ротах (для офіцерів) [12]. Цю ж практику сьогодні застосовують рашисти, використовуючи на найбільш важких ділянках фронту зеків з ПВК Є. Прігожіна та ін. подібних структур.

Після 1945 р. країна повернулася до звичного розподілу компетенції військових та цивільних судів.

В кримінальному кодексі РРФСР 1960 р. число складів військового злочину подвоїлося, а заходи покарання стали максимально жорсткими, зокрема вищою санкцією (за умови настання особливо важких наслідків, або у воєнний час чи в бойовій обстановці) встановлено:

Стаття 238. *Неповиновение* – смертна кара;

Стаття 239. *Неисполнение приказа* – від 3 до 10 років позбавлення волі;

Стаття 240. *Сопротивление начальнику или принуждение его к нарушению служебных обязанностей* – смертна кара;

Стаття 241. *Угроза начальнику* – до 10 років позбавлення волі;

Стаття 242. *Насильственные действия в отношении начальника* – смертна кара;

Стаття 243. *Оскорбление подчиненным начальника или начальником подчиненного* – до 5 років позбавлення волі;

Стаття 244. *Нарушение уставных правил взаимоотношений между военнослужащими при отсутствии между ними отношений подчиненности* – до 12 років позбавлення волі;

Стаття 245. *Самовольная отлучка* – до 10 років позбавлення волі;

Стаття 246. *Самовольное оставление части или места службы* – до 10 років позбавлення волі;

Стаття 247. *Дезертирство* – смертна кара;

Стаття 248. *Самовольное оставление части в боевой обстановке* – смертна кара;

Стаття 249. *Уклонение от воинской службы путем членовредительства или иным способом* – смертна кара;

Стаття 250. *Промотание или утрата военного имущества* – до 7 років позбавлення волі;

Стаття 251. *Умышленное уничтожение или повреждение военного имущества* – смертна кара;

Стаття 251.1. *Нарушение правил обращения с оружием, а также с веществами и предметами, представляющими повышенную опасность для окружающих* – до 15 років позбавлення волі;

Стаття 252. *Нарушение правил вождения или эксплуатации машин* – до 10 років позбавлення волі;

Стаття 253. *Нарушение правил полетов или подготовки к ним* – до 10 років позбавлення волі;

Стаття 254. *Нарушение правил кораблевождения* – до 10 років позбавлення волі;

Стаття 255. *Нарушение уставных правил караульной службы* – смертна кара;

Стаття 256. *Нарушение правил несения пограничной службы* – до 10 років позбавлення волі;

Стаття 257. *Нарушение правил несения боевого дежурства* – смертна кара;

Стаття 258. *Нарушение уставных правил внутренней службы* – до 10 років позбавлення волі;

Стаття 259. *Разглашение военной тайны или утрата документов, содержащих военную тайну* – до 5 років позбавлення волі;

Стаття 260. *Злоупотребление властью, превышение или бездействие власти* – смертна кара;

Стаття 260.1. *Халатное отношение к службе* – до 10 років позбавлення волі;

Стаття 261. *Сдача или оставление противнику средств ведения войны* – смертна кара;

Стаття 262. *Оставление погибающего военного корабля* – смертна кара;

Стаття 263. *Самовольное оставление поля сражения или отказ действовать оружием* – смертна кара;

Стаття 264. *Добровольная сдача в плен* – смертна кара;

Стаття 265. *Преступные действия военнослужащего, находящегося в плену* – до десяти років позбавлення волі;

Стаття 266. *Мародерство* – смертна кара;

Стаття 267. *Насилие над населением в районе военных действий* – смертна кара;

Стаття 268. *Дурное обращение с военнопленными* – (санкція заслуговує на дослівне і повне опублікування)

а) Дурное обращение с военнопленными, имевшее место неоднократно, или сопряженное с особой жестокостью, или направленное против больных и раненых, а равно небрежное исполнение обязанностей в отношении больных и раненых лицами, на которых возложены лечение их и попечение о них, при отсутствии признаков более тяжкого преступления – наказываются лишением свободы на срок от одного года до трех лет;

б) дурное обращение с военнопленными без указанных отягчающих обстоятельств – влечет применение правил Дисциплинарного устава Вооруженных Сил СССР;

Стаття 269. *Незаконное ношение знаков Красного Креста и Красного Полумесяца и злоупотребление ними* – до 1 року позбавлення волі [13].

Чи варто дивуватися тим звірствам, які нащадки славних *дєдовоєвалов* практикують щодо українських військовополонених? Сам вигляд цих нещасних на кадрах кінохроніки обміну поло-

неними показує ставлення рашистів до полоненого “врага”, представника ще вчора “братского народа”. До речі, точно таким же було ставлення “доблесної армії” й до афганських *душманів*, ічкерських *чичиков* чи грузинських *гризунов*. Що ж стосується насильства щодо мирного населення, то тут варто згадати про мільйонні втрати афганського народу, передусім т. зв *мирняка* (на військовому слензі).

У кримінальному кодексі сучасної РФ військовим злочинам присвячений Розділ XI *Преступления против военной службы*, який складається з однієї Глави 33 з однойменною назвою. Містить він 23 статті від ст. 331 (*Понятие преступлений против военной службы*) по ст. 352.1 (*Добровольная сдача в плен*).

Розділ XII також містить єдину Главу 34 *Преступления против мира и безопасности человечества*, чия назва дублюється в назві Розділу.

Факти порушення російським військово-політичним керівництвом та ЗС РФ Статті 354 *Планирование, подготовка, развязывание или ведение агрессивной войны*, рівно як й: Статті 356.1. *Мародерство*; Статті 358 *Экоцид*; Статті 359 *Наемничество*, багатократно зафіксовані та не потребують особливих доказів.

Завершує Розділ XII Стаття 361 *Акт международного терроризма*.

Аналіз того, наскільки декларативними виявились ці статті в ході російської агресії проти України, відкладемо до завершення війни. Наразі є численні факти порушення законів і звичаїв війни російськими окупантами, розстрілів українських військовополонених та цивільного населення і насильств над ними, викрадення українських дітей (ордер МКС на арешт В. Путіна та М. Львової-Бєлової). Так, 22 червня 2023 р. ООН внесла російську армію до “ганебного списку”, через вбивство українських дітей. Про це повідомляє агентство ***Reuters***. Повідомляється, що інформація про внесення Росії до “ганебного списку” міститься в доповіді Ради безпеки ООН. За даними ООН, у 2022 р. Росія вбила 136 дітей. “Організація Об’єднаних Націй також підтвердила, що російські збройні сили та пов’язані з ними групи покалічили 518 дітей і здійснили 480 нападів на школи та лікарні. Згідно з повідомленням, російські збройні сили також використовували 91 дитину як живий щит”, – йдеться в повідомленні [14].

Висновок. Російська (в перерві – радянська) пропаганда культивувала образ російського “воина-освободителя”, високогуманного носія моральних чеснот та скрупульозного дотримувача міжнародного права війни. Насправді ж уся каральна політика в царині військових та воєнних злочинів була “заточена” на підвищення боєздатності армії – шляхом репресій проти порушників державних інтересів та військової дисципліни. Покарання ж за насильство над військовополоненими чи мирним населенням ніколи не перебувало у пріоритеті – як у теорії, так і у безпосередній практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Судебники XV–XVI веков. М.–Л.: Издательство АН СССР, 1952. С. 19–29.
2. Судебники XV–XVI веков. М.–Л.: Издательство АН СССР, 1952. С. 58 (комментарии).
3. Судебники XV–XVI веков. М.–Л.: Издательство АН СССР, 1952. С. 135–177.
4. Судебники XV–XVI веков. М.–Л.: Издательство АН СССР, 1952. С. 349–414.
5. Епифанов П. П. Воинский устав Петра Великого // Петр Великий: Сб. статей / Под ред. А. И. Андреева. М.–Л., 1947. Т. 1.
6. Воинский устав Петра I // https://ru.wikipedia.org/wiki/ %D0 %92 %D0 %BE %D0 %B8 %D0 %BD %D1 %81 %D0 %BA %D0 %B8 %D0 %B9_ %D1 %83 %D1 %81 %D1 %82 %D0 %B0 %D0 %B2_ %D0 %9F %D0 %B5 %D1 %82 %D1 %80 %D0 %B0_I.
7. Корниловъ А. Курс исторіи Россіи XIX в. Часть III. М.: Изданіе М. и С. Сабашниковывхъ, прилож. С. 307.

8. Таганцев Н. С. Уложеніе о наказанияхъ уголовныхъ и исправительныхъ по изданію 1866 года. СПб.: Изданіе книжного магазина для иногороднихъ, 1873. С. 274–287.

9. Уголовный кодекс РСФСР (утв. ВС РСФСР 27.10.1960) (ред. от 30.07.1996) Глава первая. Государственные преступления // https: // www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_2950/a1c6dc8d5d1 c64dfde052f2ec6cddf1ab2fb1fe8/.

10. Уголовный кодекс РСФСР 1922 г. // https: // nnov.hse.ru/ba/law/igpr/sov_gos/ugkod_22.

11. Децимация: за что в Красной армии казнили каждого десятого // https: // news.rambler. ru /other/41703901-detsimatsiya-za-chto-v-krasnoy-armii-kaznili-kazhdogo-desyatogo/.

12. Нормативно-правові форми стимуляції бойової відваги : солдати та офіцери Червоної армії у Другій світовій війні (Продовження). Частина 2. Штрафні підрозділи. “Наркомівські 100 грамів”. Завершення війни та згортання матеріальної стимуляції бійців і ветеранів // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”. № 4 (28). 2020. С. 9–18.

13. Уголовный кодекс РСФСР (утв. ВС РСФСР 27.10.1960) (ред. от 30.07.1996) // https: //www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_2950/1b7087b880162df71dfed6dd 46 f9aace0bfc3b42/.

14. ООН внесла російську армію до “ганебного списку” за вбивства дітей в Україні // https://www. unn.com.ua/uk/news/2033525-oon-vnesla-rosiysku-armiyu-do-ganebnogo-spisku-za-vbivstva-ditey-v-ukrayini.

REFERENCES

1. ***Sudebniki XV–XVI vekov***. M.– L.: Izdatelstvo AN SSSR, 1952. P. 19–29 [in Russian].

2. ***Sudebniki XV–XVI vekov***. M.–L.: Izdatelstvo AN SSSR, 1952. P. 58 (kommentarii) [in Russian].

3. ***Sudebniki XV–XVI vekov.*** M.– L.: Izdatelstvo AN SSSR, 1952. P. 135–177 [in Russian].

4. ***Sudebniki XV–XVI vekov.*** M.–L.: Izdatelstvo AN SSSR, 1952. P. 349–414 [in Russian].

5. Epifanov P. P. ***Voinskiy ustav Petra Velikogo*** // Petr Velikiy: Sb. statey / Pod red. A. I. Andreeva. M.– L., 1947. T. 1 [in Russian].

6. ***Voinskiy ustav Petra I*** // https://ru.wikipedia.org/wiki/ %D0 %92 %D0 %BE %D0 %B8 %D0 %BD %D1 %81 %0 %BA %D0 %B8 %D0 %B9_ %D1 %83 %D1 %81 %D1 %82 %D0 %B0 %D0 %B2_ %D0 %9F %D0 %B5 %D1 %82 %D1 %80 %D0 %B0_I [in Russian].

7. Kornilov A. ***Kurs istorIi RossIi HIH v. Chast III***. M.: IzdanIe M. i S. Sabashnikovyivh’, prilozh. P. 307. [in Russian].

8. Tagantsev N. S. ***UlozhenIe o nakazaniyah’ ugolovnyih i ispravitelnyih’ po izdanIyu 1866 goda***. SPb.: Izdanie knizhnogo magazina dlya inogorodnih’, 1873. P. 274–287 [in Russian].

9. ***Ugolovnyiy kodeks RSFSR*** (utv. VS RSFSR 27.10.1960) (red. ot 30.07.1996) Glava pervaya. Gosudarstvennyie prestupleniya // https: // www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_ 2950/a1c6dc8d5d1c64dfde 052f2ec6 cddf1ab2fb1fe8/ [in Russian].

10. ***Ugolovnyiy kodeks RSFSR 1922 g.*** // https: // nnov. hse.ru/ba/law/igpr/sov_gos/ugkod_22 [in Russian].

11. ***Detsimatsiya: za chto v Krasnoy armii kaznili kazhdogo desyatogo*** // https: // news.rambler. ru /other/41703901-detsimatsiya-za-chto-v-krasnoy-armii-kaznili-kazhdogo-desyatogo/ [in Russian].

12. ***Normatyvno-pravovi formy stymuliatsii boiovoi vidvahy : soldaty ta ofitsery Chervonoi armii u Druhii svitovii viini*** (Prodovzhennia). Chastyna 2. Shtrafni pidrozdily. “Narkomivski 100 hramiv”. Zavershennia viiny ta zghortannia materialnoi stymuliatsii biitsiv i veteraniv // Visnyk Natsionalnoho universytetu “Lvivska politekhnik” Seriia: “Iurydychni nauky”. No. 4 (28). 2020. P. 9–18 [in Ukrainan].

13. ***Ugolovnyiy kodeks RSFSR*** (utv. VS RSFSR 27.10.1960) (red. ot 30.07.1996) // https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_2950/1b7087b880162df71dfed6dd 46 f9aace0bfc3b42/ [in Russian].

14. ***OON vnesla rosiisku armiiu do “hanebnoho spysku” za vbyvstva ditei v Ukraini*** /// https://www. unn.com.ua/uk/news/2033525-oon-vnesla-rosiysku-armiyu-do-ganebnogo-spisku-za-vbivstva-ditey-v-ukrayini [in Ukrainian].

Дата надходження: 06.06.2023 р.

Volodymyr Makarchuk
Lviv Polytechnic National University,
J.S.D., Professor of the Department of Theory of Law and Constitutionalism
Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education
volodymyr.s.makarchuk@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5441-0468

WAR AND MILITARY CRIMES IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF THE RUSSIAN EMPIRE, THE RSFSR, AND THE RUSSIAN FEDERATION: THEORY AND DIRECT PRACTICE

The qualification of military and war crimes in the legislation of the Tsardom of Muscovy, the Russian Empire, the RSFSR and modern Russia is considered. A conclusion about the primacy of military expediency over considerations of universal morality and humanism is made. Thus, the legislation of the Tsardom of Muscovy foresaw the possibility of turning the so-called boyar children (the younger layer of the boyars), suspended by the tsar from service, into kholops (serfs).

The military legislation of Peter I does not distinguish between the suicide of a soldier and treason. The military reform of Alexander II, carried out by Minister Milyutin, somewhat liberalized military legislation and created a clear system of military courts. The refusal of the Provisional Government to use the death penalty disorganized the Russian army, and this was considered by the Bolsheviks while creating the Red Guards and the Red Army. During the civil war, the Bolshevik headship even used decimation regarding the Red Army men. After the end of hostilities, military crimes (Criminal Code of the RSFSR of 1922) were generally punished more mildly, but the tightening of the screws in the direction of repression's increase began almost immediately.

These processes reached their apogee during the Second World War when the widest range of cases was handed over to military tribunals. In the Criminal Code of the RSFSR of 1960, the number of military crimes doubled, and the sanction became as severe as possible (up to the death penalty). The concept of a war crime is first mentioned in Article 67.1. The use of biological weapons, but it was introduced into the Code by the Law of the Russian Federation, dated 29.04.1993.

The criminal code of the modern Russian Federation includes both military and war crimes, the sanctions are severe, but these in no way restrain the Russian army, Rosgvardiya (National Guard of Russia), and paramilitary formations during a full-scale war against Ukraine. The world has witnessed numerous crimes against the civilian population, prisoners of war, and the environment (the blowing up of the Kakhovka HPP).

Keywords: war crimes; military crimes; military legislation of the Tsardom of Muscovy; military legislation of the Russian Empire; military legislation of the RSFSR; war crimes in the Criminal Code of the RSFSR; military crimes in the Criminal Code of the Russian Federation; war crimes in the Criminal Code of the Russian Federation.

Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”

№ 3 (39), 2023

УДК 343.1

Наталія Слотвінська
Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук
Nataliia.D.Slotvinska@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org//0000-0002-2756-4557

Наталія Слобода
Національний університет “Львівська політехніка”,
студентка Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
nataliia.sloboda.pv.2020@lpnu.ua

ОСОБЛИВОСТІ ДИСТАНЦІЙНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

http://doi.org/10.23939/law2023.38.213

© Слотвінська Н., Слобода Н., 2023

Стаття присвячена дослідженню особливостей дистанційного кримінального провадження, що зумовлені введенням воєнного стану на території України. Окреслено значення та актуальність питання використання режиму відеоконференції в кримінальному процесі під час війни.

У статті проаналізовано законодавчі нововведення, що були закріплені у зв’язку із повномасштабним вторгненням рф, зокрема, можливість здійснення дистанційного судового провадження за ініціативою судді або за клопотанням учасників провадження, його здійснення із використанням технічних засобів суддів, адвокатів, свідків та інших суб’єктів процесу та інші. Обґрунтовано актуальність закріплення можливості у зв’язку з об’єктивними обставинами, приєднання учасника у режимі відеоконференцзв’язку за допомогою інших засобів, а не технічних засобів, визначених Кримінальним процесуальним кодексом України.

Виокремлено недоліки, що характерні дистанційному кримінальному провадженню і породжують певні ризики порушення процесуальної форми, зокрема, відсутність можливості достовірного встановлення особи, що виступає учасником судового процесу, відсутність можливості в обвинуваченого конфіденційно поспілкуватися із своїм адвокатом, відсутність чіткої інформації щодо обізнаності учасника про належні йому права та обов’язки, а також можливості забезпечити відсутність стороннього впливу, тиску на учасників, неупередженість і конфіденційність судового процесу.

Обґрунтовано доцільність подальшого використання системи Custody Records та комунікаційної платформи EasyCon у діяльності органів досудового розслідування, які,

окрім інших переваг, забезпечують зменшення ризику незаконних впливів на учасників кримінального провадження під час проведення процесуальних дій у дистанційному режимі. Проаналізовано доцільність інтеграції елементів Єдиного реєстру адвокатів України до підсистеми "Електронний суд".

Ключові слова: режим відеоконференції; кримінальне провадження; законодавчі нововведення; воєнний стан; інформаційно-телекомунікаційна система; технічні засоби; процесуальні гарантії.

Постановка проблеми. Із введенням воєнного стану на території нашої держави закономірними є суттєві зміни у всіх сферах функціонування суспільства, зокрема, і в кримінальному процесуальному законодавстві. В умовах військової агресії небезпека для життя і здоров'я існує в кожного, а тим паче на територіях, що близько розміщені до ведення бойових дій. Відтак з цих причин очевидно, що питання дистанційного кримінального провадження набуло неабиякої актуальності, навіть попри те, що активні бойові дії належать до категорії поважних причин неприбуття на судове засідання.

Цей формат провадження характеризується широкою сферою застосування, оскільки процесуальні дії в онлайн-режимі здійснюються під час і досудового розслідування, і судового розгляду. Використання дистанційного провадження допомагає значно зекономити час, оперативно вирішувати завдання процесу, а також забезпечує можливість надання гарантій щодо захисту прав і законних інтересів суб'єктів кримінального провадження, зокрема, у сфері гарантування їх безпеки.

Аналіз дослідження проблеми. Специфіку цієї теми досліджували такі досвідчені вчені в галузі кримінального процесуального права: З. М. Чуприна, І. В Гловюк, О. М. Дроздов, Г. К. Тетерятник, Т. Г. Фоміна, С. І. Кравченко, В. В. Рогальська, В. А. Завтур та ін.

Проте, незважаючи на зацікавлення науковців цією темою та значну кількість досліджень, важливим залишається те, що більшість питань кримінального провадження у режимі відеоконференції в умовах запровадження законодавчих нововведень у зв'язку з введенням воєнного стану на території України так і залишаються відкритими.

Метою статті є комплексне дослідження особливостей проведення дистанційного кримінального провадження в умовах введення воєнного стану на території України, а також недоліків, що характерні для провадження у режимі відеоконференцзв'язку та породжують певні ризики порушення процесуальної форми. Досягнення цієї мети допоможе забезпечити реалізацію й охорону прав та свобод громадян у кримінальному процесі за умов воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Дистанційне кримінальне провадження під час досудового розслідування та судового провадження в онлайн-режимі застосовується у випадках, передбачених статтею 232 (досудове розслідування) та статтею 336 (судове провадження) КПК України [1].

У мирний час досвід застосування цієї форми кримінального провадження не набув широкого поширення. Проведення онлайн-провадження було можливе за чітко визначеною процедурою і залежало від волі обвинуваченого. Законодавцем не було передбачено участь сторін, які перебувають за межами приміщення суду, за допомогою використання власних технічних засобів.

Актуальність дистанційного кримінального провадження у реаліях воєнного стану обумовлюється тим, що судове провадження характеризується вимушеними тривалими перервами у у зв'язку з перебуванням учасників справи на тимчасово окупованих територіях, внутрішнє переміщення громадян, неможливість здійснення допиту свідків, експертів через невстановлення їх реального місцезнаходження та інше. Важливим є те, що при цьому не відбувається зупинення

строків притягнення до кримінальної відповідальності, що згодом слугує підставою звільнення від неї і певним чином порушує засади справедливості притягнення винних осіб до відповідальності [2].

Після початку повномасштабних бойових дій на території нашої держави підхід стосовно функціонування кримінального провадження у дистанційному форматі зазнав суттєвих нововведень. Початок цим змінам поклало рішення Ради суддів України "Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні в умовах припинення повноважень ВРП та воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією з боку рф". Цим нормативно-правовим актом було закріплено рекомендацію щодо відхилення від закріпленого законодавцем порядку провадження у випадках, коли суб'єкт не має можливості бути присутнім у залі судового засідання і надання дозволу на участь такої особи через використання технічних засобів, включаючи і власні. У разі, якщо справа розглядається колегіально і всі судді не мають змоги бути присутніми в одному приміщенні, то допускається застосування ідентичного відхилення [3].

Незважаючи на те, що стосовно чинного законодавства рішення Ради суддів України мають рекомендаційний характер, в умовах воєнного стану даним положенням притаманне активне застосування у судовій практиці. Водночас у квітні 2022 року було внесено зміни до статті 336 КПК України, якими закріплюється здійснення дистанційного судового провадження за ініціативою судді або за клопотанням учасників провадження [1]. Кримінальне провадження почало здійснюватись із використанням технічних засобів суддів, адвокатів, свідків та інших суб'єктів процесу. Рішення щодо форми провадження перестало повністю залежати від волі обвинуваченого.

У листі від 3 березня 2022 року "Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану" Верховним Судом було зазначено, що у випадку, якщо у зв'язку з об'єктивними обставинами учасник кримінального провадження не має можливості брати участь у засіданні в режимі відеоконференцзв'язку за допомогою технічних засобів, що закріплені Кримінальним процесуальним кодексом України, як виняток, такий учасник може приєднуватись до дистанційного провадження за допомогою використання інших засобів [4].

Обов'язковою умовою є те, що під час кримінального провадження у режимі відеоконференції повинно бути забезпечено належну якість відео та авдіоматеріалів, а також інформаційну безпеку. Крім того, учасникам, що беруть участь у провадженні такого виду, має бути забезпечена можливість ставити запитання та одержувати відповіді на них, реалізовувати інші процесуальні права та обов'язки, що надані їм відповідно до положень чинного законодавства.

Такі нововведення, безсумнівно, повинні сприяти забезпеченню досягнення завдань кримінального провадження, зокрема, що стосується швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [1].

Водночас "оновлений формат" дистанційного кримінального провадження в Україні на даний момент не є досконалим і йому властиві недоліки, які породжують певні ризики порушення процесуальної форми.

Насамперед до негативних рис варто віднести відсутність можливості достовірного встановлення особи, що виступає учасником судового процесу, оскільки без фактичної перевірки оригіналів документів особи, їх встановлення перетворюється на формальність. До недоліків дистанційного провадження також належить відсутність чіткої інформації щодо обізнаності учасника про належні йому права та обов'язки тому, що одержати відповідну розписку, як це передбачено законодавцем, для судового органу стає неможливим. Відсутність можливості забезпечити відсутність тиску на учасників, неупередженість і конфіденційність створює значну проблему у цьому

форматі судового процесу. Водночас очевидним є ще й те, що особа, перебуваючи будь-де за межами суду або іншої державної установи, перебуває під ризиком здійснення на неї стороннього впливу [5].

Аналізуючи недоліки чинного законодавства стосовно дистанційного кримінального провадження, також доречно зазначити те, що у такій формі участі захисника особа, що виступає підозрюваним, обвинуваченим, не наділена можливістю конфіденційного спілкування із своїм адвокатом. У зв'язку з цим відбувається порушення не лише прав особи, яка притягається до відповідальності, але й виникає питання захищеності адвокатської таємниці у разі, якщо до початку слідчої дії підозрюваному, обвинуваченому було надано можливість поспілкуватися із захисником через засоби відеоконференцзв'язку. Також адвокат не має можливості переконатись у добровільності дій особи, що виступає його підзахисним, і у тому, що такі дії не є наслідком незаконного впливу.

Враховуючи такі міжнародні конвенційні вимоги, як практичність й ефективність професійної правничої допомоги, обов'язково повинна бути врахована думка як підзахисного, так і захисника стосовно реалізації дистанційного розгляду справи.

На думку науковця Станіслава Кравченка, суддя і прокурор повинні перебувати в залі судових засідань, а захисник має бути у залі суду або поруч із підзахисним, якщо судове провадження відбувається в онлайн-режимі. Свої міркування вчений пояснює тим, що оскільки суддя перебуватиме поза приміщенням суду, то будуть виникати питання стосовно додержання загальних засад кримінального провадження. У випадку, якщо суддя перебуватиме не в приміщенні суді, це створює підстави стверджувати про порушення процедури судового розгляду справи, зокрема відкриття судового засідання, таємниці нарадчої кімнати та інших [6].

Кримінальне провадження у режимі відеоконференції в умовах воєнного стану вирізняється неабиякою актуальністю, проте не всі науковці підтримують запровадження дистанційного розгляду справ. Ця група вчених обґрунтовує свою позицію тим, що у такій формі судового засідання виникнуть проблеми довіри до суду, дотримання таємниці нарадчої кімнати, сприйняття рішення, яке було ухвалено у віддаленому режимі та інше.

Заперечення проти реалізації правосуддя суддями, що перебувають у приміщеннях інших судів, зумовлюють виникнення сумнівів у їх неупередженості, а також гарантованості таємниці нарадчої кімнати. Водночас сумніви стосовно неупередженості судді повинні усуватися через заявлення і вирішення відводів у порядку, закріпленому кримінальним процесуальним законодавством.

Важливим є те, що проведення наради суддів із використанням технічних засобів ніяк не вказує на порушення вимог нарадчої кімнати, оскільки під цим поняттям розуміється не конкретне приміщення, а правовий режим, у якому перебуває суддя під час ухвалення судового рішення, що обов'язково має виключати контакти із сторонніми особами, які безпосередньо чи опосередковано можуть здійснювати вплив на міркування та волю суддів під час ухвалення рішення.

Безперечно, навіть в складних реаліях воєнного стану кримінальниий процес повинен реалізуватись таким способом, що допомагає мінімізувати порушення прав учасників справи, які гарантовані їм відповідно до положень чинного законодавства України [7].

Враховуючи актуальність кримінального провадження у режимі відеоконференції в умовах воєнного стану, доцільним є подальше впровадження системи Custody Records у функціонування органів досудового розслідування, якій властива значна кількість переваг, проте насамперед варто згадати, що ця система зменшує ризик здійснення тиску та протиправного впливу на учасників у процесі кримінального провадження у дистанційному режимі. За допомогою розробки Custody Records здійснюється електронне фіксування дій, які вчиняються із затриманими особами. За умови дієвого впровадження та функціонування ця система допомагає захистити як затриманих осіб від неправомірних дій службових осіб, так і самих правоохоронців від безпідставних обвинувачень. Custody Records забезпечує ефективний контроль за належністю виконання слідчих та процесуаль-

них дій, оскільки Управління забезпечення прав людини при Національній поліції матиме віддалений доступ до всіх відеокамер будь-якого ізолятора на території України. Виконані дії обов'язково повинні фіксуватись в єдиній електронній базі, що допоможе спростити доступ і максимально швидко отримати будь-який документ щодо затриманої особи в будь-який час [8].

Однією з найбезпечніших і найзручніших комунікаційних платформ є EasyCon тому, що для участі у дистанційному провадженні за допомогою цього додатка необхідно авторизуватись за допомогою електронного цифрового підпису, який перевіряється через інтегровану систему електронної ідентифікації Міністерства цифрової трансформації України id.gov.ua [9, с. 5].

Розробка ефективного електронного судочинства в Україні є нагальним питанням і проблеми здійснення правосуддя у складних реаліях воєнного стану слугували підтвердженням цього. Для цього насамперед необхідно проводити активне тестування системи, організувати належне матеріально-технічне забезпечення судів, а також ефективне навчання суддів і працівників апарату суду.

Разом із роботою над законопроєктом НААУ з ДСА здійснюють інтеграцію елементів Єдиного реєстру адвокатів України до підсистеми "Електронний суд". На даний момент адвокати, які працюють з електронним судом, мають можливість створювати електронні ордери, одержуючи доступ до судових справ, у яких вони здійснюють представництво інтересів своїх клієнтів. Дані розробки та зміни допомагають значно спростити та скоротити тривалість процесу подачі заяв до суду. Також серед майбутніх нововведень планується надати захисникам можливість комунікувати у режимі відеоконференції за допомогою їхніх особистих кабінетів в ЄРАУ.

Для того, щоб подати документи в електронному форматі, учаснику достатньо мати лише електронний підпис. Ще донедавна не всі суди охоче приймали документи в електронній формі, а надавали перевагу паперовим документам, які були подані або безпосередньо до суду, або надіслані за допомогою пошти. Світ вже давно перейшов на електронне судочинство, такі зміни і нововведення є необхідними.

Враховуючи умови воєнного стану, відступ від закріплених загальних положень є прийнятним, проте важливою умовою виступає те, що такі зміни повинні не завдавати непоправної шкоди учасникам процесу і результатам судового розгляду. У протилежному випадку, участь особи у засіданні має здійснюватись безпосередньо у суді.

Висновки. Враховуючи перевагу проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції, задля уникнення ризиків, які пов'язані з активними бойовими діями на території нашої держави, доцільним є поширення практики застосування дистанційного кримінального провадження. Водночас це потребує від уповноважених осіб, що здійснюють його проведення, відповідних навичок і знань, а відповідний алгоритм проведення такого формату провадження повинен зазнати удосконалення на законодавчому рівні, адже лише якісна підготовка до проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції дасть можливість забезпечити досягнення мети кримінального провадження та зможе стати ефективним заходом в умовах війни на території України.

Дистанційна форма проведення судових засідань є ефективним інструментом, проте необхідною умовою є розробка належного правового механізму, що забезпечить його виконання повною мірою. Проаналізувавши цю тему, можемо стверджувати, що, навіть незважаючи на сучасні виклики, пов'язані із введенням воєнного стану, питання реалізації кримінального провадження у режимі відеоконференції залишається одним із найбільш проблемних. Враховуючи актуальність цієї форми судового засідання, необхідним є внесення законодавчих змін з метою усунення наявних прогалин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процесуальний кодекс від 13.04.2012, № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n5091 (дата звернення: 17.06.2023)

2. Сікора К. О. ВКЗ у кримінальному процесі і воєнний стан – як це працює, проблемні питання, чим корисна практика? *Судово-юридична газета*. URL: https://sud.ua/uk/news/blog/247392-vkz-u-kriminalnomu-protsesi-i-voyenniy-stan-yak-tse-pratsyuye-problemni-pitannya-chim-korisna-praktika (дата звернення 08.06.2023).

3. Щодо вжиття невідкладних заходів для забезпечення сталого функціонування судової влади в Україні в умовах припинення повноважень Вищої ради правосуддя та воєнних дій з боку Російської Федерації: Рішення Ради суддів України від 24.02.2022 р. № 9. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MUS36788?hide=true (дата звернення 18.06.2023).

4. Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Лист від 03.03.2022 № 1/0/2-22. URL: https://ips.ligazakon.net/document/VSS00820 (дата звернення 28.05.2023).

5. Дистанційне кримінальне провадження під час воєнного стану. *Golaw.* URL: https://golaw.ua/ua/insights/publication/distanczijne-kriminalne-provadzhennya-pid-chas-voyennogo-stanu/ (дата звернення: 18.06.2023).

6. Робота судів і процесуальні строки: судді ВС розповіли про особливості кримінального провадження під час воєнного стану. *Судова влада України.* URL: https://kr.arbitr.gov.ua/archive/1358599/ (дата звернення 30.05.2023).

7. Чуприна З. М. (2023). Особливості кримінального процесу в умовах воєнного стану. *Liga Zakon.* URL: https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/212017_osoblivost-krimnalnogo-protsesu-v-umovakh-vonnogo-stanu (дата звернення 18.06.2023).

8. Технічне завдання із впровадження системи Custody Records на рівні районних відділів поліції. *Just talk.* URL: https://justtalk.com.ua/post/tehnichne-zavdannya-iz-vprovadzhennya-sistemi-custody-records-na-rivni-rajonnih-viddiliv-politsii (дата звернення 08.06.2023).

9. Участь громадян у судових засіданнях за допомогою сервісу Easycon (2020). Інструкція користувача. Київ, 15 с.

REFERENCES

1. ***Kryminalnyi protsesualnyi kodeks vid 13.04.2012, No. 4651-VI*** [Criminal Procedure Code of April 13, 2012 N 4651-VI]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine.* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n5091 [in Ukrainian].

2. Sikora K. O. ***VKZ u kryminalnomu protsesi i voiennyi stan – yak tse pratsiuie, problemni pytannia, chym korysna praktyka***? [VKZ in criminal proceedings and martial law – how does it work, problematic issues, what is the use of practice?]. *Sudovo-yurydychna hazeta – Judicial and legal newspaper*. Retrieved from https://sud.ua/uk/news/blog/247392-vkz-u-kriminalnomu-protsesi-i-voyenniy-stan-yak-tse-pratsyuye-problemni-pitannya-chim-korisna-praktika [in Ukrainian].

3. ***Shchodo vzhyttia nevidkladnykh zakhodiv dlia zabezpechennia staloho funktsionuvannia sudovoi vlady v Ukraini v umovakh prypynennia povnovazhen Vyshchoi rady pravosuddia ta voiennykh dii z boku Rosiiskoi Federatsii: Rishennia Rady suddiv Ukrainy vid 24.02.2022 r. No. 9.*** [Regarding taking urgent measures to ensure the stable functioning of the judiciary in Ukraine in the conditions of termination of the powers of the High Council of Justice and military actions by the Russian Federation: Decision of the Council of Judges of Ukraine dated February 24, 2022 No. 9]. Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/MUS36788?hide=true [in Ukrainian].

4. ***Shchodo okremykh pytan zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho stanu:*** Lyst vid 03.03.2022 No. 1/0/2-22 [Regarding certain issues of conducting criminal proceedings under martial law: Letter dated 03.03.2022 No. 1/0/2-22]. Retrieved from https://ips.ligazakon.net/document/VSS00820 [in Ukrainian].

5. ***Dystantsiine kryminalne provadzhennia pid chas voiennoho stanu*** [Remote criminal proceedings during martial law]. *Golaw.* Retrieved from https://golaw.ua/ua/insights/publication/distanczijne-kriminalne-provadzhennya-pid-chas-voyennogo-stanu [in Ukrainian].

6. ***Robota sudiv i protsesualni stroky: suddi VS rozpovily pro osoblyvosti kryminalnoho provadzhennia pid chas voiennoho stanu*** [The work of the courts and procedural terms: Supreme Court judges spoke about the peculiarities of criminal proceedings during martial law]. *Sudova vlada Ukrainy – Judicial power of Ukraine.* Retrieved from https://kr.arbitr.gov.ua/archive/1358599/ [in Ukrainian].

7. Chupryna Z. M. (2023). ***Osoblyvosti kryminalnoho protsesu v umovakh voiennoho stanu*** [Peculiarities of the criminal process under martial law]. *Liga Zakon.* Retrieved from https://jurliga.ligazakon.net/analitycs/212017_osoblivost-krimnalnogo-protsesu-v-umovakh-vonnogo-stanu [in Ukrainian].

8. ***Tekhnichne zavdannia iz vprovadzhennia systemy Sustody Records na rivni raionnykh viddiliv politsii*** [Terms of reference for the implementation of the Sustody Records system at the level of district police departments]. *Just talk.* Retrieved from https://justtalk.com.ua/post/tehnichne-zavdannya-iz-vprovadzhennya-sistemi-custody-records-na-rivni-rajonnih-viddiliv-politsii [in Ukrainian].

9. ***Uchast hromadian u sudovykh zasidanniakh za dopomohoiu servisu Easycon*** (2020). Instruktsiia korystuvacha [Participation of citizens in court sessions using the Easycon service. User manual][in Ukrainian].

Дата надходження: 30.07.2023 р.

Nataliia Slotvinska
Lviv Polytechnic National University,
Candidate of legal sciences
of the Department of criminal law and procedure
of the Educational-Scientific Institute
of Law, Psychology and Innovative Education
Nataliia.D.Slotvinska@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org//0000-0002-2756-4557

Natalia Sloboda
Lviv Polytechnic National University,
student of the Educational and Scientific Institute of Law,
psychology and innovative education
nataliia.sloboda.pv.2020@lpnu.ua

FEATURES OF REMOTE CRIMINAL PROCEEDINGS UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

The article is devoted to the study of the peculiarities of remote criminal proceedings caused by the introduction of martial law on the territory of Ukraine. The importance and relevance of the issue of the use of the video conference mode in the criminal process during the war are outlined. The article analyzes the legislative innovations that were established in connection with the full-scale invasion of the Russian Federation, in particular, the possibility of conducting remote court proceedings at the initiative of a judge or at the request of the participants in the proceedings, its implementation using the technical means of judges, lawyers, witnesses and other subjects of the process. The relevance of

establishing the possibility in connection with the objective circumstances of joining the participant in the video conference mode using other means, rather than the technical means specified by the Criminal Procedure Code of Ukraine, is substantiated.

Disadvantages that are characteristic of remote criminal proceedings and give rise to certain risks of violation of the procedural form are highlighted, in particular, the lack of possibility of reliable identification of the person acting as a participant in the legal process, lack of opportunity for the accused to communicate confidentially with his lawyer, lack of clear information about the participant's awareness of his rights and obligations ties, as well as the ability to ensure the absence of outside influence, pressure on participants, impartiality and confidentiality of the judicial process.

The expediency of the further use of the Custody Records system and the EasyCon communication platform in the activities of pre-trial investigation bodies, which, among other advantages, ensure a reduction of the risk of illegal influences on the participants of criminal proceedings during the conduct of procedural actions in a remote mode, is substantiated. The expediency of integrating elements of the Unified Register of Advocates of Ukraine into the "Electronic Court" subsystem, as well as the development of a mobile "eCourt" relationship, was analyzed.

Keywords: video conference mode; criminal proceedings; legislative innovations; martial law; information and telecommunication system; technical means; procedural guarantees.

Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”
№ 3 (39), 2023

УДК 343.2/.7

Світлана Сорока
Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
svitlana.o.soroka@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9351-4531

Марія Коваль
Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
mariia.m.koval@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1830-7003

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ “КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ”

http://doi.org/10.23939/law2023.39.221

© Сорока С., Коваль М., 2023

Розглянуто питання визначення поняття “кримінально-правова кваліфікація”. Відзначено, що для регулювання найважливіших суспільних відносин, державою приймаються закони, якими встановлюються загальноприйняті правила поведінки. Закон про кримінальну відповідальність є одним із важливих засобів охорони життя, здоров’я, честі, гідності, недоторканності і безпеки людини як найвищої соціальної цінності, державного ладу України, її політичної та економічної систем, власності й усього правопорядку від злочинних посягань і засобом боротьби з ними. Лише закон про кримінальну відповідальність містить кримінально-правові норми, які визначають загальні положення кримінального права, у якому встановлені принципи і підстави кримінальної відповідальності, злочинність і караність діянь, підстави звільнення від кримінальної відповідальності і покарання. Тому практика застосування кримінального закону має велике значення. Одним з найважливіших питань при застосуванні кримінального закону є питання кримінально-правової кваліфікації. Акцентовано, що питанням кваліфікації в кримінальному праві присвячено чимало праць. У кожній науковій праці, в якій розглядалось питання кримінально-правової кваліфікації кримінального правопорушення, кожний науковець давав її поняття. Проте в середині минулого століття мовилося більш вузько про кваліфікацію злочинів, в подальшому під час дослідження цього питання підійшли більш широко і сьогодні ми говоримо про кримінально-правову кваліфікацію. Розкрито погляди науковців на визначення поняття

“кваліфікація злочинів” і “кримінально-правова кваліфікація”. Відзначено, що глибше питання кримінально-правової кваліфікації розглянуто в наукових працях В. Навроцького. Констатовано, що поняття кримінально-правової кваліфікації в Україні визначаються науковцями зазвичай у наукових працях, підручниках з кримінального права, відповідних монографіях, посібниках. Закон цього поняття не містить, що є прогалиною в законодавстві. Зазначено, що в Україні створена робоча група з питань розвитку кримінального права, якими запропоновано проєкт Кримінального кодексу України, що надає поняття кримінально-правової кваліфікації. Так, кримінально-правовою кваліфікацією є визначення статті (її частини, пункту) цього Кодексу, що передбачає вчинене діяння та визначає його як кримінальне правопорушення (включаючи статті, які передбачають ознаки, що змінюють ступінь тяжкості злочину, наявність готування до злочину або замаху на злочин, вид співучасника та форму співучасті) або як діяння, що не є кримінальним правопорушенням. Зроблено висновок, що поняття кримінально-правової кваліфікації, що дається в Проєкті КК України, є чітким і таким, що відображає сутність кваліфікації як процесу та результату певного напрямку правозастосовної діяльності. Закріплення в законодавстві кримінально-правових понять сприяє вдосконаленню кримінального законодавства, усуненню прогалин попереднього закону і допоможе працівникам правоохоронних органів під час застосування кримінально-правових норм.

Ключові слова: кримінальна відповідальність; кваліфікація злочину; кримінально-правова кваліфікація; діяння; кримінальне правопорушення; стаття; закон.

Постановка проблеми. Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною і правовою державою. Для регулювання найважливіших суспільних відносин, тобто щоб в суспільстві панував порядок, державою приймаються закони, якими встановлюються загальноприйняті правила поведінки. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Закон про кримінальну відповідальність є одним із важливих засобів охорони життя, здоров’я, честі, гідності, недоторканності і безпеки людини як найвищої соціальної цінності, державного ладу України, її політичної та економічної систем, власності й усього правопорядку від злочинних посягань і засобом боротьби з ними. Лише закон про кримінальну відповідальність містить кримінально-правові норми, які визначають загальні положення кримінального права, у якому встановлені принципи і підстави кримінальної відповідальності, злочинність і караність діянь, підстави звільнення від кримінальної відповідальності і покарання. Тому практика застосування кримінального закону має велике значення. Одним з найважливіших питань при застосуванні кримінального закону є питання кримінально-правової кваліфікації. Не дивлячись на те, що проблемам кримінально-правової кваліфікації кримінальних правопрушень присвячено чимало наукових праць, проте одностайного визначення цього поняття немає, тому дане дослідження є своєчасним і актуальним

Аналіз дослідження проблеми. Питанням кваліфікації кримінальних правопорушень приділяли увагу таки учені як Я. Брайнін, О. Герцензон, О Дудоров, М. Коржанський, В. Кудрявцев, В. Марчук, В. Навроцький, М. Панов, А. Савченко, О. Ус, М. Хавронюк та ін. Проте незважаючи на численні дослідження, окремі її аспекти потребують подальшого теоретичного розгляду та наукового обґрунтування.

Мета статті. Метою запропонованої статті є дослідження визначення поняття “кримінально-правова кваліфікація”.

Виклад основного матеріалу. Перше ніж почати розкривати поняття "кримінально-правова кваліфікація" доцільно звернутись за роз'ясненням терміну "кваліфікація". Академічний тлумачний словник української мови визначає, що "кваліфікува́ти" означає оцінювати, визначати якість чого-небудь; характеризувати предмет, відносити його до певної групи, певного класу, розряду тощо [1].

Питанням кваліфікації в кримінальному праві присвячено чимало праць. В кожній науковій праці, в якій розглядалось питання кримінально-правової кваліфікації кримінального правопорушення, автор подавав її поняття. Проте в середині минулого століття мовилось більш вузько про кваліфікацію злочинів, в подальшому при дослідженні цього питання підійшли ширше і сьогодні ми говоримо про кримінально-правову кваліфікацію. Так, доцільно розглянути погляди науковців:

Більш вузько, а саме про кваліфікацію злочинів у середині XX століття писав О. Герцензон, який зазначав, що кваліфікація злочину полягає у встановленні відповідності конкретного діяння ознакам того чи іншого складу злочину, передбаченого кримінальним законом [2, с. 3]. Пізніше Я. Брайнін розумів кваліфікацію як вибір або відшукання відповідного кримінального закону та підведення під нього злочину, який інкримінується особі [3, с. 125]. В. Кудрявцев визначав кваліфікацію як встановлення та юридичне закріплення точної відповідності між ознаками вчиненого діяння та ознаками складу злочину, передбаченого кримінально-правовою нормою [4, с. 7–8]. І. Зінченко, О. Володіна під поняттям "кваліфікація кримінальних правопорушень" визначають встановлення і юридичне закріплення точної відповідності ознак вчиненого суспільно небезпечного діяння ознакам складу кримінального правопорушення, визначеного в кримінально- правовій нормі й закріпленому в законі про кримінальну відповідальність, поєднане із розмежуванням кримінальних правопорушень та відмежуванням їх від діянь, що не є кримінальними правопорушеннями [5, с. 4].

В останні роки термін "кваліфікація злочинів" дістав подальшого розвитку і сьогодні науковці значно ширше трактують це поняття і вивченню підлягає поняття "кримінально-правова кваліфікація". Так, С. Лихова аргументує, що в контексті механізму правового (насамперед – кримінально-правового) регулювання поняття "кваліфікація кримінальних правопорушень" традиційно пов'язується із застосуванням кримінально-правової норми – особливою формою реалізації права (специфіка цієї форми полягає у тому, що відповідні юридично-значущі дії (оцінки) здійснюють спеціальні органи (посадові особи) і ці органи й особи мають певні владні повноваження, а їхні дії (оцінки) забезпечуються певними засобами примусу з боку держави [6, с. 8].

О. Дудоров, М. Хавронюк визначають, що кримінально-правова кваліфікація полягає у визначенні того, чи передбачене вчинене особою діяння КК та якою саме його статтею (статтями) або частиною статті (частинами статей), і чи не вчинене воно за обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння або кримінальну відповідальність особи. Отже, кримінально-правова кваліфікація, з одного боку, коли ми говоримо про неї як про діяльність, – це процес оцінно-пізнавальної діяльності відповідних суб'єктів (у кримінальному процесі), а з другого – коли ми говоримо про правильну чи неправильну кримінально-правову кваліфікацію як про підсумок оцінно-пізнавальної діяльності, – це результат (у кримінальному праві) [7, с. 128].

Глибше питання кримінально-правової кваліфікації розкрито в наукових працях В. Навроцького. При розкритті поняття кримінально-правової кваліфікації він зазначає, що кримінально-правова кваліфікація – це визначення статей Загальної та Особливої частин Кримінального Кодексу, які передбачають вчинене діяння. Кожний злочин підлягає самостійній кваліфікації [8].

Отже, поняття кримінально-правової кваліфікації в Україні визначаються науковцями зазвичай у наукових працях, підручниках з кримінального права, відповідних монографіях, посібниках. Закон цього поняття не містить, хоча термін "правова кваліфікація кримінального правопорушення" не раз використовує КПК України. Про "кваліфікацію кримінального правопорушення" не раз ідеться і в КК України 2001 року (ч. 2 ст. 9, ст. 35, ч. 3 ст. 66, ч. 4 ст. 67 КК України). Доцільно

погодитись з думкою С. Лихової, яка зазначає. що поява терміна "кваліфікація" (кримінального правопорушення) безпосередньо в контексті КК України робить цей термін, по суті, елементом (змістом) кримінального права і потребує більш-менш конкретного його визначення. Таке визначення не матиме нормативного характеру, але все-таки повинне бути якимось загальноприйнятим орієнтиром для усіх, хто здійснює реалізацію кримінально-правових норм – насамперед їх застосування [6, с. 7].

Сьогодні наша держава обрала європейський напрямок інтеграції. Наслідком є еволюція та зміни у законодавстві. Одним з пріоритетних напрямків є реформування кримінального та кримінального процесуального законодавства правової системи. Для підготовки пропозицій стосовно змін до законодавства України про кримінальну відповідальність створена робоча група з питань розвитку кримінального права, до складу якої увійшли одні з найкращих представників провідних юридичних шкіл України, якими запропоновано проєкт Кримінального кодексу України. При розробці проєкту враховано недоліки чинного КК України щодо поняття кримінально-правової кваліфікації. Проєкт КК України складається з Загальної та Особливої частин. Загальна частина має 3 книги з розділами і Особлива частина 8 книг з розділами. Розділ 2.10. називається Кримінально-правова кваліфікація, а ст. Стаття 2.10.1. Поняття кримінально-правової кваліфікації. Так, відповідно до цієї статті, кримінально-правовою кваліфікацією є визначення статті (її частини, пункту) цього Кодексу, що передбачає вчинене діяння та визначає його як кримінальне правопорушення (включаючи статті, які передбачають ознаки, що змінюють ступінь тяжкості злочину, наявність готування до злочину або замаху на злочин, вид співучасника та форму співучасті) або як діяння, що не є кримінальним правопорушенням [9].

Висновки. На нашу думку, поняття кримінально-правової кваліфікації, що дається в проєкті КК України, є чітким і таким, що відображає сутність кваліфікації як процесу та результату певного напрямку правозастосовної діяльності. Закріплення в законодавстві кримінально-правових понять сприяє вдосконаленню кримінального законодавства, усуненню прогалин попереднього закону і допоможе працівникам правоохоронних органів при застосуванні кримінально-правових норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академічний тлумачний словник української мови. URL: http://sum.in.ua/s/kvalifikuvaty.

2. Герцензон А. А. (1947). Квалификация преступления. Москва: ВЮА КА, 1947. С. 4.

3. Брайнин Я. М. (1967). Уголовный закон и его применение. Москва: Юрид. лит., 1967. С. 5.

4. Кудрявцев В. Н. (1972). Общая теория квалификации преступлений. Москва: Юрид. лит., 1972. С. 6.

5. Зінченко І. О., Володіна О. О. (2019). Кваліфікація кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи: навч. посіб. / [І. О. Зінченко, О. О. Володіна] ; за заг. ред. М. І. Панова. Харків: Право, 2019. 296 с.

6. Лихова С. Я. (2021). Теоретичні основи кваліфікації кримінальних правопорушень: навчальний посібник. К.: НАУ, 2021. 160 с.

7. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. (2014). Кримінальне право: Навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2014. 944 с.

8. Навроцький В. О. (09/11/2020). Кримінально-правова кваліфікація URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/11/09/navrotskyj-v-o-prezentatsiya-kryminalno-pravova-kvalifikatsiya.pdf.

9. Проєкт нового Кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 30.01.2023 р.). URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/05/22/kontrolnyj-tekst-proektu-kk-22-05-2023.pdf (дата звернення: 02.06.2023).

REFERENCES

1. ***Akademichnyy tlumachnyy slovnyk ukrayins'koyi movy***. [Academic explanatory dictionary of the Ukrainian language]. URL: http://sum.in.ua/s/kvalifikuvaty [in Ukrainian].

2. Hertsenzon A. A. (1947). ***Kvalyfykatsyya prestuplenyya*** [Qualification of the crime]. Moskva: VYUA KA, 1947. P. 4 [in Russian].

3. Braynyn Ya. M. (1967). ***Uholovnyy zakon y eho prymenenye*** [Criminal law and its application]. Moskva: Yuryd. lyt., 1967. P. 5 [in Russian].

4. Kudryavtsev V. N. (1972). ***Obshchaya teoryya kvalyfykatsyy prestuplenyy*** [General theory of classification of crimes]. Moskva: Yuryd. lyt., 1972. P. 6 [in Russian].

5. Zinchenko I. O., Volodina O. O. (2019). ***Kvalifikatsiya kryminal'nykh pravoporushen' proty zhyttya ta zdorov'ya osoby*** [Qualification of criminal offenses against the life and health of a person]: navch.posib. / [I. O. Zinchenko, O. O. Volodina] ; za zah. red. M. I. Panova. Kharkiv: Pravo, 2019. 296 p. [in Ukrainian].

6. Lykhova S. Ya. (2021). ***Teoretychni osnovy kvalifikatsiyi kryminal'nykh pravoporushen'*** [Theoretical bases of qualification of criminal offences]: navchal'nyy posibnyk. K.: NAU, 2021. 160 p. [in Ukrainian].

7. Dudorov O. O., Khavronyuk M. I. (2014). ***Kryminal'ne pravo*** [Criminal Law]: Navchal'nyy posibnyk / Za zah. red. M. I. Khavronyuka. K.: Vaite, 2014. 944 p. [in Ukrainian].

8. Navrots'kyy V. O. (09/11/2020). ***Kryminal'no-pravova kvalifikatsiya*** [Criminal law qualification] URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2020/11/09/navrotskyj-v-o-prezentatsiya-kryminalno-pravova-kvalifikatsiya.pdf [in Ukrainian].

9. ***Proyekt novoho Kryminal'noho kodeksu Ukrayiny*** [The draft of the new Criminal Code of Ukraine] (kontrol'nyy tekst stanom na 30.01.2023 r.). URL: https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/05/22/kontrolnyj-tekst-proektu-kk-22-05-2023.pdf (data zvernennya: 02.06.2023). [in Ukrainian].

Дата надходження: 14.07.2023 р.

Svitlana Soroka
Lviv Polytechnic National University,
Educational-Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education
Department of Criminal Law and Process,
Cand. of Law
Svitlana.o.soroka@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9351-4531

Maria Koval
Lviv Polytechnic National University,
Educational-Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education
Department of Criminal Law and Process,
Cand. of Law
mariia.m.koval@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1830-7003

PROBLEMS OF DETERMINING THE CONCEPT "CRIMINAL LEGAL QUALIFICATION"

The issue of defining the concept of "criminal legal qualification" was considered. It is noted that in order to regulate the most important social relations, the state adopts laws that establish generally accepted rules of behavior. The law on criminal liability is one of the important means of protecting life,

health, honor, dignity, inviolability and security of a person as the highest social value, the state system of Ukraine, its political and economic systems, property and the entire legal order from criminal encroachments and a means of combating them. Only the law on criminal responsibility contains criminal law norms that determine the general provisions of criminal law, which establishes the principles and grounds of criminal responsibility, criminality and punishment of acts, grounds for exemption from criminal responsibility and punishment. Therefore, the practice of applying the criminal law is of great importance. One of the most important issues in the application of the criminal law is the issue of criminal legal qualifications. It is emphasized that many works are devoted to the issue of qualification in criminal law. In each scientific work, in which the question of the criminal-legal qualification of a criminal offense was considered, each scientist gave its concept. However, in the middle of the last century, we spoke more narrowly about the qualification of crimes, in the future, the study of this issue was approached more broadly, and today we are talking about the criminal-legal qualification. The views of scientists on the definition of the concept of "qualification of crimes" and "criminal legal qualification" are disclosed. It is noted that V. Navrotskyi's scientific works dealt more deeply with the issue of criminal-legal qualifications. It has been established that the concepts of criminal law qualifications in Ukraine are defined by scientists, as a rule, in scientific works, textbooks on criminal law, relevant monographs, manuals. The law does not contain this concept, which is a gap in the legislation. It is noted that a working group on the development of criminal law has been created in Ukraine, which proposed a draft of the Criminal Code of Ukraine, which provides the concept of criminal-legal qualification. Yes, the criminal legal qualification is the definition of an article (its part, clause) of this Code that provides for the committed act and defines it as a criminal offense (including articles that provide for signs that change the degree of severity of the crime, the presence of preparation for a crime or an attempt to commit a crime, type of accomplice and form of complicity) or as an act that is not a criminal offense. It was concluded that the concept of criminal-legal qualification given in the Draft Criminal Code of Ukraine is clear and reflects the essence of qualification as a process and result of a certain direction of law enforcement activity. Enshrining criminal legal concepts in the legislation contributes to the improvement of criminal legislation, the elimination of gaps in the previous law and will help law enforcement officers in the application of criminal legal norms.

Keywords: criminal liability; qualification of a crime; criminal-legal qualification; act; criminal offense; article; law.

УДК 343.3

Світлана Сорока
Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
svitlana.o.soroka@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9351-4531

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО

http://doi.org/10.23939/law2023.39.227

© Сорока С., 2023

Розглянуто особливості кримінальної відповідальності за домашнє насильство. Відзначено, що в багатьох країнах протягом тривалого часу насильство в сім’ї не вважалося правопорушенням, а розглядалось як форма належної поведінки. В 90-х рр. минулого століття змінились кардинально погляди щодо феномену насильства стосовно жінок, яке було визнано соціостатевою проблемою, в процесі чого було відкрито нове її бачення в розрізі ґендерного права. Отже, проблематика ґендерної рівноваги та протидії дискримінації за статевою ознакою набула широкої популярності в усіх розвинених країнах світу. Внаслідок цього 20 грудня 1993 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила “Декларацію про викорінення насильства щодо жінок”, в подальшому 1 серпня 2014 року набула чинності Конвенція Ради Європи “Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами”, відома як Стамбульська конвенція. Головною метою її було проголошення захисту і підтримки жінок, які постраждали від усіх видів насилля та викорінення останнього загалом. Проаналізовано, що ця проблема є характерною і для українського суспільства. Сьогодні подолання насилля в родині є одним із пріоритетних завдань правової держави, якою визнається й Україна.

Україна підписала Стамбульську конвенцію 7 листопада 2011 року, проте тільки 20 червня 2022 року Верховна Рада підтримала ратифікацію цієї конвенції. Наприкінці 2017 року до КК України була введена ст. 126-1 КК України “Домашнє насильство”, яка набула чинності 1 січня 2019 року. У цій статті під домашнім насильством розуміється умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров’я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи. Відзначено, що законодавство України у сфері протидії домашньому насильству закріплює чотири форми насильства: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне.

Відповідно до чинного законодавства особи, які вчинили домашнє насильство, несуть кримінальну, адміністративну чи цивільно-правову відповідальність. Кримі-

нальну відповідальність передбачено ст. 126-1 КК України "домашнє насильство", проте, проаналізувавши норми кримінального законодавства, ми дійшли висновку, що у КК України також передбачено кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством іншими статтями. Важливим кроком до запобігання домашньому насильству стало доповнення КК України розділом XIII-1 "Обмежувальні заходи", який передбачає можливість застосування певних заходів в інтересах потерпілого від кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством. Зроблено висновок, що внесення змін до КК України із запровадженням кримінальної відповідальності за домашнє насильство стало значним кроком щодо подолання проблеми домашнього насильства в країні, а ратифікація Стамбульської конвенції сприяє посиленню правового захисту постраждалих від насильства і забезпечить їм доступ до правосуддя.

Ключові слова: кримінальна відповідальність; домашнє насильство; дискримінація; ґендерна рівність.

Постановка проблеми. В багатьох країнах протягом тривалого часу насильство в сім'ї не вважалося правопорушенням, а розглядалось як форма належної поведінки. Саме в другій половині XX сторіччя особлива увага надавалась дотриманню прав людини, внаслідок цього науковці стали глибше вивчати проблеми, пов'язані з порушенням прав людини. В 90-х рр. минулого століття змінились кардинально погляди щодо феномену насильства стосовно жінок, яке було визнано соціостатевою проблемою, в процесі чого було відкрито нове її бачення в розрізі ґендерного права. Отже, проблематика ґендерної рівноваги та протидії дискримінації за статевою ознакою набула широкої популярності в усіх розвинених країнах світу. Так, 20 грудня 1993 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила "Декларацію про викорінення насильства щодо жінок", під впливом якої, відповідно до резолюції Комітету ООН з прав людини № 1994/45 від 4 березня 1994 р., призначено Спеціального доповідача ООН з питання про насильство над жінками, його причини і наслідки. Ці події змусили суспільство по-новому подивитися на це явище, пов'язавши його з проблемою ґендерної дискримінації. Крім того, Конвенція Ради Європи "Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами" відома як Стамбульська конвенція, – набула чинності 1 серпня 2014 року. Вона є результатом багаторічних зусиль Ради Європи, її Парламентської асамблеї та громадянського суспільства. Головною її метою проголошується захист і підтримка жінок, які постраждали від усіх видів насилля та викорінення останнього загалом. Стамбульська конвенція – це революційний документ, який має забезпечити комплексну низку заходів із запобігання та протидії насильству над жінками і домашньому насильству та визнає насильство стосовно жінок водночас і порушенням прав людини та видом дискримінації. Україна Конвенцію "Про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами" підписала 7 листопада 2011 року, проте тільки 20 червня 2022 року Верховна Рада підтримала її ратифікацію. Отже, проблема домашнього насильства є актуальною і своєчасною.

Аналіз дослідження проблеми. Питання щодо порушення прав людини у вигляді вчинення насильницьких дій щодо жінок розглядали в своїх роботах такі науковці: Ю. Антонян, Я. Гілинський, Б. Головкін, К. Гурковська, О. Дудоров, О. Книженко, В. Кудрявцев, В. Малишев, Т. Сидоренкова, М. Хавронюк та ін. Проте незважаючи на численні дослідження, окремі її аспекти потребують подальшого теоретичного розгляду та наукового обґрунтування.

Мета статті. Метою запропонованої статті є дослідження кримінально-правового аспекту домашнього насильства.

Виклад основного матеріалу. Під насильством розуміється застосування сили або загроза її застосування. В найширшому смисловому контексті, сила – це вияв свавілля та його здійснення відповідно до намірів певного суб'єкта. З огляду на це, насилля є обмеженням, аж до зведення нанівець, можливостей вільної життєдіяльності індивідів та людських спільнот. Насилля включає нав'язування у той чи інший спосіб суб'єктам неадекватних їхній природі умов життєдіяльності; зазнавати насилля означає втрачати свободу [1]. Відповідно до офіційної позиції Всесвітньої організації охорони здоров'я, причини насильства частково зумовлені біологічними та іншими факторами, які дають підстави говорити про певну схильність деяких людей до агресії, однак найчастіше ці фактори взаємодіють із сімейними, суспільними, культурними та іншими факторами зовнішнього характеру і таким чином створюють ситуацію, в якій виникає насильство [2]. Насильство є одним з найпоширеніших видів девіантної поведінки, що порушує основні права та свободи людини. Найрозповсюдженішим і найскладнішим для протидії є домашнє насильство. Відповідно до статистики, понад 3 млн українських дітей щорічно стають свідками актів домашнього насильства або беруть у них примусову участь, а близько 70 % жінок зазнають різних форм знущань і принижень. Майже 100 % матерів, що постраждали від насильства, народжували хворих дітей, більшість із яких страждають на неврози, заїкання, церебральний параліч та психічні розлади [3, с. 23]. Розрахунки Інституту демографії та соціальних досліджень на замовлення Фонду народонаселення ООН вказують на те, що 1,1 млн жінок України щороку стають жертвами фізичного та сексуального насильства у своїх сім'ях, і щонайгірше – більшість із них мовчать [4, с. 4].

Тривалий час випадки застосування насильства в сім'ї замовчувалися чи ігнорувалися, вважалися внутрішньою проблемою родини. Держава лише нещодавно звернула увагу на домашнє насильство як на серйозну соціально-правову проблему і врегулювала її на законодавчому рівні. 7 грудня 2017 року був прийнятий Закон України "Про запобігання та протидію домашньому насильству", а 1 січня 2019 року набув чинності Закон України "Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами". Цим законом внесено зміни до Кримінального кодексу України, зокрема, його доповнено статтею 126-1 "Домашнє насильство". Це стало серйозним кроком у протидії проявам домашнього насильства. Як повідомила заступниця міністра внутрішніх справ Катерина Павліченко, у 2021 році до поліції про домашнє насильство заявили на 56 % більше громадян, ніж у 2020-му. При цьому за рік було складено на 10 % більше адмінпротоколів та внесено на 19 % більше термінових заборонних приписів щодо кривдників [5].

Відповідно до диспозиції ст. 126-1 КК України: домашнє насильство – умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи [6].

Законодавство України у сфері протидії домашньому насильству закріплює чотири форми такого насильства: фізичне, сексуальне, психологічне та економічне.

Я. І. Юрків виділив такі основні типи насильства в сім'ї:

– між подружжям (чоловік – жінка, у більшості випадків насильство здійснює чоловік, але трапляються протилежні випадки);

– між батьками і неповнолітніми дітьми (насильство можуть здійснювати як батько, так і мати);

– між дорослими дітьми та батьками (насильство можуть чинити як дорослі діти стосовно батьків, так і навпаки, хоча перший випадок є більш розповсюдженим).

– між дітьми однієї сім'ї (така поведінка зазвичай виникає на тлі насильницьких стосунків між дорослими членами родини і може мати різний характер – старші діти можуть вчиняти акти

насильства над молодшими, брати над сестрами, діти можуть об'єднуватися для знущання над кимось одним із дітей);

– насильство між іншими членами сім'ї (між тещею або тестем і зятем, свекром або свекрухою і невісткою, онуками та дідусем або бабусею тощо) [7, с. 234].

Відповідно до чинного законодавства особи, які вчинили домашнє насильство, несуть кримінальну, адміністративну чи цивільно-правову відповідальність. Кримінальну відповідальність передбачено ст. 126-1 КК України "Домашнє насильство", проте, проаналізувавши норми кримінального законодавства, ми дійшли висновку, що у КК України також передбачено кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення, пов'язані з домашнім насильством:

1) фізичне насильство: умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125), умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122), умисне тяжке тілесне ушкодження (стаття 121), побої і мордування (ст. 126), катування (ст. 127), залишення в небезпеці (ст. 135 КК), незаконне позбавлення волі або викрадення людини (ст.146), насильницьке зникнення (ст. 146-1), захоплення заручників (ст. 147), торгівля людьми (ст. 149), експлуатація дітей (ст. 150), незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 314 КК), злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (стаття 166 КК);

2) сексуальне насильство: зґвалтування (ст. 152 КК), сексуальне насильство (ст. 153 КК), примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК); вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155), розбещення неповнолітніх (ст. 156), домагання дитини для сексуальних цілей (ст. 156-1);

3) економічне насильство: експлуатація дітей (ст. 150), використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (стаття 150-1 КК); зловживання опікунськими правами (стаття 167 КК);

4) психологічне насильство: погроза вбивством (ст. 129 КК), розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (стаття 168 КК), примушування до шлюбу (ст. 151-2) [6].

Важливим кроком до запобігання домашньому насильству стало доповнення КК України розділом XIII-1 "Обмежувальні заходи", який передбачає можливість застосування певних заходів в інтересах потерпілого від кримінального правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством.

Стаття 91-1 КК України передбачає обмежувальні заходи для осіб, які вчинили домашнє насильство:

1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства;

2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності;

3) заборона наближатися на визначену відстань до місця проживання, роботи, навчання, лікування особи, що постраждала від домашнього насильства;

4) заборона листування, телефонних розмов з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів за допомогою засобів зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб;

5) направлення для проходження програми для кривдників або програми пробації [6].

Висновки. Отже, внесення змін до КК України із запровадженням кримінальної відповідальності, за домашнє насильство стало значним кроком щодо подолання проблеми домашнього насильства в країні, а ратифікація Стамбульської конвенції сприяє посиленню правового захисту постраждалих від насильства і забезпечить їм доступ до правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Філософський енциклопедичний словник. (2002). Національна академія наук України. Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf

2. Насильство, поняття та види. URL: https://rtpl.com.ua/psiholog_mudr https://rtpl.com.ua/psiholog_mudr.

3. Актуальні проблеми сімейного насильства : монографія. (2021) / Т. О. Перцева, В. В. Огоренко, Г. М. Кожина, К. О. Зеленська, С. Г. Носов, І. Ф. Терьошина, О. М. Гненна, О. Й. Мамчур, Р. М. Тимофєєв, А. В. Шорніков; за заг. ред. проф. Т. О. Перцевої та проф. В. В. Огоренко. Дніпро, 188 с.

4. Додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 18.05.2018 № 1/11-5480.

5. Прищепа Я. (14 січня 2022 р.). "Це стосується не лише жінок". Експерти розповіли про домашнє насильство в Україні. URL: https://suspilne.media/197957-ce-stosuetsa-ne-lise-zinok-eksperti-rozpovili-pro-domasne-nasilstvo-v-ukraini/

6. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

7. Юрків Я. І. (2013). Сутність та зміст соціального феномену "насильство в сім'ї" // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія "Педагогіка, соц. робота". Випуск 27. С. 234.

REFERENCES

1. ***Filosofs'kyy entsyklopedychnyy slovnyk*** [Philosophical encyclopedic dictionary] (2002). Natsional'na akademiya nauk Ukrayiny. Instytut filosofiyi im. H. S.Skovorody. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf [in Ukrainian].

2. ***Nasyl'stvo, ponyattya ta vydy*** [Violence, concepts and types]. URL: https://rtpl.com.ua/psiholog_mudr https://rtpl.com.ua/psiholog_mudr [in Ukrainian].

3. ***Aktual'ni problemy simeynoho nasyl'stva*** [Actual problems of family violence] : monohrafiya. (2021) / T. O. Pertseva, V. V. Ohorenko, H. M. Kozhyna, K. O. Zelens'ka, S. H. Nosov, I. F. Ter'oshyna, O. M. Hnenna, O. Y. Mamchur, R. M. Tymofyeyev, A. V. Shornikov; za zah. red. prof. T. O. Pertsevoyi ta prof. V. V. Ohorenko. Dnipro, 188 p. [in Ukrainian].

4. ***Dodatok do lysta Ministerstva osvity i nauky Ukrayiny*** [Annex to the letter of the Ministry of Education and Science of Ukraine] vid 18.05.2018 No. 1/11-5480 [in Ukrainian].

5. Pryshchepa Y. A. (14sichnya 2022 r.). "***Tse stosuyet'sya ne lyshe zhinok***" ["It's not just about women"]. Eksperty rozpovily pro domashnye nasyl'stvo v Ukrayini. URL: https://suspilne.media/197957-ce-stosuetsa-ne-lise-zinok-eksperti-rozpovili-pro-domasne-nasilstvo-v-ukraini/ [in Ukrainian].

6. ***Kryminal'nyy kodeks Ukrayiny*** [Criminal codex of Ukraine] vid 05.04.2001 No. 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 [in Ukrainian].

7. Yurkiv Ya. I. (2013). ***Sutnist' ta zmist sotsial'noho fenomenu*** "***nasyl'stvo v sim'yi***" [The essence and content of the social phenomenon "violence in the family"] // Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya "Pedahohika, sots. robota". Vypusk 27. P. 234 [in Ukrainian].

Дата надходження: 11.07.2023 р.

Svitlana Soroka
Lviv Polytechnic National University,
Educational-Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education
Department of Criminal Law and Process,
Cand. of Law
Svitlana.o.soroka@lpnu.ua
ORCID iD: https://orcid.org/0000-0002-9351-4531

CRIMINAL LIABILITY FOR DOMESTIC VIOLENCE

The peculiarities of criminal liability for domestic violence are considered. It was noted that in many countries, for a long time, violence in the family was not considered a crime, but was considered a form of appropriate behavior. In the 90s of the last century, views regarding the phenomenon of violence against women, which was recognized as a socio-gender problem, changed radically, during

which a new vision of it was opened in terms of gender law. Therefore, the issue of gender balance and combating discrimination based on sex has gained wide popularity in all developed countries of the world. As a result, on December 20, 1993, the UN General Assembly adopted the "Declaration on the Eradication of Violence against Women", then on August 1, 2014, the Council of Europe Convention "On preventing and combating violence against women and domestic violence", known as Istanbul Convention. The main purpose of which was to declare the protection and support of women who suffered from all types of violence and the eradication of the latter in general. It has been analyzed that this problem is typical for Ukrainian society as well. Today, overcoming violence in the family is one of the priority tasks of the legal state, which is also recognized as Ukraine.

Ukraine signed the Istanbul Convention on November 7, 2011, but only on June 20, 2022, the Verkhovna Rada supported the ratification of this convention. At the end of 2017, Article was introduced into the Criminal Code of Ukraine. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine "Domestic violence", which entered into force on January 1, 2019. In this article, domestic violence is defined as the intentional systematic perpetration of physical, psychological or economic violence against a spouse or ex-spouse or another person with whom the perpetrator is (was) in a family or close relationship, which leads to physical or psychological suffering, health disorders, loss of work capacity, emotional dependence or deterioration of the victim's quality of life. It is noted that the legislation of Ukraine in the field of combating domestic violence enshrines four forms of violence: physical, sexual, psychological and economic. According to the current legislation, persons who have committed domestic violence are criminally, administratively, or civilly liable. Criminal liability is provided for in Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine "domestic violence", however, after analyzing the norms of criminal legislation, we came to the conclusion that the Criminal Code of Ukraine also provides for criminal liability for criminal offenses related to domestic violence in other articles. An important step towards the prevention of domestic violence was the addition of Chapter XIII-1 "Restrictive measures" to the Criminal Code of Ukraine, which provides for the possibility of applying certain measures in the interests of the victim of a criminal offense related to domestic violence. It was concluded that the introduction of amendments to the Criminal Code of Ukraine with the introduction of criminal liability for domestic violence was a significant step towards overcoming the problem of domestic violence in the country, and the ratification of the Istanbul Convention contributes to strengthening the legal protection of victims of violence and will ensure their access to justice.

Keywords: criminal responsibility; domestic violence; discrimination; gender equality.

Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”
№ 3 (39), 2023

КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342

Марія Анциферова
Національний університет “Львівська політехніка”,
студентка Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
mariia.antsyferova.pv.2020@lpnu.ua
ORCID ID :https://orcid.org/0009-0003-2265-9877

Ірина Хомишин
Національний університет “Львівська політехніка”,
професор кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, професор
iryna.y.khomyshyn@lpnu.ua
ORCID ID :https://orcid.org/0000-0002-6180-347

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ У КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

http://doi.org/10.23939/law2023.39.233

© Анциферова М., Хомишин І., 2023

Останнім часом у науковій спільноті обговорюється розвиток різноманітних концепцій конституціоналізму, таких як транснаціональний (глобальний), міжнародний (інтернаціональний), багаторівневий та інші, що передбачають створення та реалізацію стандартів, що призначені для вирішення глобальних проблем, до яких прийнято відносити запобігання війнам, розвиток та координація міжнародних відносин на мирній основі, ліквідація голоду та злиднів, раціональне використання природних ресурсів, запобігання тероризму та забезпечення безпеки тощо.

Дискусії навколо глобального конституціоналізму свідчать не лише про науковий інтерес, а й про поступове дозрівання правових, політичних, економічних, соціальних та культурних, ідейно-теоретичних передумов щодо нової парадигми одночасно конституційно-правового та міжнародно-правового мислення.

У статті розкрито питання впливу епохи глобалізації на розвиток сучасного конституціоналізму. Спираючись на методи історико-правового та порівняльно-правового аналізу, визначено сучасні підходи до визначення глобального конституціоналізму з

метою розуміння новітнього конституціоналізму в умовах сучасного розвитку міждержавних відносин та міждержавної інтеграції.

Ключові слова: конституціоналізм; транснаціональний (глобальний) конституціоналізм; багаторівневий конституціоналізм; інтеграція; глобалізація.

Постановка проблеми. Проблематика формування у сучасних умовах правової глобалізації та міждержавної інтеграції глобального конституціоналізму стає все більш актуальною та пріоритетною в міжнародно-правових обговореннях. Сьогодні країни все активніше беруть участь у міжнародних відносинах з метою вирішення світової безпеки та боротьби з тероризмом *як одних із* глобальних проблем людства, вирішення екологічних катастроф і питань, що стосуються відродження працюючої світової економіки і недопущення в майбутньому світової війни та фінансово-економічної кризи. Це своєю чергою висвітлило колективне судження держав про те, що світу потрібна нова структура глобального управління із власним конституційним порядком.

Аналіз дослідження проблеми. Серед науковців, які досліджували питання конституціоналізації міжнародного права у сучасних умовах правової глобалізації та міждержавної інтеграції, слід відзначити таких українських дослідників: М. О. Баймуратов, В. В. Шамрай, Ю. О. Волошин, В. І. Євінтов, О. В. Задорожний, Ю. М. Капіца, А. Р. Крусян, Ю. М. Оборотов, М. П. Орзіх, В. Ф. Погорілко, І. Д. Сліденко, П. Б. Стецюк, Ю. М. Тодика, В. М. Шаповал, С. В. Шевчук та інші.

Мета статті – розкрити особливості та тенденції розвитку конституціоналізму в умовах глобалізації та міждержавної інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Конституціоналізм виникав як нормативна концепція, покликана пояснити роль конституції у системі країни. Нормативізм виробляв вимоги як до самої конституції, так і до практики її забезпечення та втілення в життя. Тому нормативна концепція конституціоналізму йшла пліч-о-пліч з емпіричною картиною конституційного будівництва, яка своєю чергою спиралася на аналіз практики регулювання правових, політичних, економічних, соціальних та культурних сфер конституційними нормами.

Конституціоналізм як правове явище має як національний, так і міжнародний, порівняльно-правовий вимір. Як доктрина та нормативний концепт він активно залучений до інтеграційних процесів, до структури інтеграційного права. Конституційно-правові інститути значно сприяють міжнародному спілкуванню та процесу інтеграції через право, в яких активну участь бере Україна.

Порівняльне конституційне право претендує на роль важливого та, на думку деяких дослідників, незамінного інструменту для створення транснаціонального права. Поряд з транснаціональним правом з'являються уявлення про транснаціональний конституціоналізм і навіть мережевий конституціоналізм. При масштабній полісемії терміна "конституціоналізм" він ризикує (як правове поняття) зазнати випаровування своїх якісних характеристик та обростання новими якостями, що висуваються наднаціональними умовами реалізації міжнародних проєктів у різних сферах життєдіяльності та життєзабезпечення.

Під час обговорення питань конституційної глобалістики наголошується на проблемі пріоритетності конституційних норм над нормами міжнародного права. Для вирішення глобальних проблем, до яких прийнято відносити запобігання війнам; розвиток та координація міжнародних відносин на мирній основі; ліквідація голоду та злиднів; раціональне використання природних ресурсів, запобігання тероризму та забезпечення безпеки тощо, необхідні правові регулятори як на національному, так і на міжнародному рівні. У процесах глобалізації посилюється взаємне тяжіння конституційного права та міжнародного публічного права. На думку одних дослідників, у подібних процесах пріоритет надається нормам конституційного права, оскільки саме держава суверенна в актуалізації тих чи інших відносин на міжнародному рівні, у наданні конкретних прав людині та

громадянину. Національна держава відповідно до Статуту ООН залишається основним суб'єктом міжнародного права [2]. Вирішення багатьох глобальних проблем бачиться у зміцненні держави, її влади та інститутів з урахуванням затребуваності міжнародного співробітництва у сучасному взаємозалежному світі.

Конституціоналізм вимагає й осмислення правових форм реалізації державного суверенітету, а глобальний конституціоналізм може підірвати цінність політичних та правових форм реалізації суверенітету у демократичних державах. При аналізі проблем реалізації державного суверенітету у міжнародному праві наголошується, що до правових форм реалізації державного суверенітету належать унітарна та федеративна (конфедеративна) форма державного об'єднання, а також міжнародна організація як особлива форма об'єднання держав [3, с. 68–69]. Ці форми виходять із первинного визнання суверенної волі держави створення як внутрішньодержавних територіальних утворень і створення міждержавних об'єднань чи участь у них. У концепції формування глобального конституціоналізму поки що незрозумілими залишаються форми демократичного волевиявлення держав, правові форми реалізації державного суверенітету, форми демократичної участі повноправних громадян у вирішенні конституційного питання у планетарному масштабі. Закономірне питання ставиться у вітчизняних дослідженнях і про перспективи застосування доктрин "ліквідації конституції" у конституційному розвитку сучасних держав, коли виникають маяки глобального конституціоналізму [4, с. 151].

Юридична компаративістика та міжнародне право не випадково звертають увагу на проблеми формування глобального конституціоналізму у міжнародно-правових перспективах. На думку дослідників, термін "глобальний конституціоналізм" є міжнародним правовим терміном поточного порядку денного. Хоча цей термін за своїм походженням безпосередньо не пов'язаний і не походить з міжнародного права, він захопив уяву міжнародних юристів у сфері публічного права [5, с. 1–2].

Дискусії навколо глобального конституціоналізму свідчать не лише про науковий інтерес, а й про поступове дозрівання правових, політичних, економічних, соціальних та культурних, ідейно-теоретичних передумов щодо нової парадигми одночасно конституційно-правового та міжнародно-правового мислення. У дослідженнях переважають два вектори:

1) нормативна орієнтація на дослідження глобального конституціоналізму розкриває, яким має бути конституціоналізм у глобальному масштабі і якою може або має бути (як має виглядати) глобальна конституція;

2) дескриптивна орієнтація прагне осмислити тип конституціоналізму, який вже присутній у вигляді різних елементів у сучасних міжнародно-правових та міжнародно-політичних відносинах. Дескриптивна орієнтація бачить кінцеву мету дослідження – намітити шляхи та засоби руху до глобальної конституції, що описується як процес міжнародної конституціоналізації.

Глобальний конституціоналізм стоїть перед перспективою врахування різноманітного світового та національного досвіду. Розробка моделей конституційного регулювання у порівняльному конституційному праві поки що не призвела до осмислення форм обліку конституційного розмаїття у доктрині глобального конституціоналізму, що тяжіє до ліберально-демократичної моделі набагато більшою мірою, ніж, наприклад, до соціально-демократичної моделі. Порівняльний конституціоналізм вимагає вироблення релевантних оцінок прийнятності того чи іншого національного досвіду конституційного регулювання та розвитку. Так, для одних країн виявляється недосяжною віра у конституційне спокутування попереднього досвіду у вигляді реалізації конституційних ідей та принципів, закладених у новій конституції.

Провідний американський конституційний теоретик Джек Балкін стверджує, що американський конституційний проєкт заснований на вірі, надії та уявленні про спільну спокуту. Він відходить у дослідженні конституційних змін від центральних (і традиційних) питань американської конституційної теорії: повноважень судового нагляду у демократичній державі, що відповідає поведінці суддів, включаючи суддів Верховного Суду США. У відповідь на подібне домінування

Джек Балкін приєднується до вчених, які фокусують свої дослідження на інших конституційних акторах: соціальних рухах, політичних партіях, звичайних громадянах та їхніх інтерпретаціях конституції [6]. На його думку, існують конституційні наративи (історії в наративному сенсі), тому що вони є історіями про конституцію як проєкт людської політики та людських дій. І, важливо, що існує віра в те, що "Конституція позбавить нас від злих проявів у розповідях, які ми розповідаємо один одному про те, звідки наша країна і куди вона спрямована", і в тому, як використовуються "ці історичні камені, щоб виправдати наші палкі (і протилежні) політичні переконання". Оскільки американці вірили в історію конституційної спокути, вони "взяли право самим вирішувати, що означає Конституція". Конституційні принципи можуть змінюватися, важливо, щоб вони змінювалися як наслідок досягнення політичного компромісу.

Конституціоналізм у вітчизняному вимірі не повинен бути породженням сліпої віри в конституцію та її цінності; поєднання довіри та недовіри, раціонального та критичного сприйняття конституційної та позаконституційної дійсності – важливий лейтмотив вироблення стратегічного плану вдосконалення як українського конституціоналізму, так і форм участі України та наукової спільноти у просуванні ідей та практик глобального конституціоналізму.

Конституціоналізм зберігає ідейно-теоретичну та нормативно-правову основу для розвитку інтеграційного права та подальшої участі України в інтеграційних процесах. Поява інтеграційного права як правового утворення міжнародної юриспруденції пов'язана з необхідністю забезпечити юридичними засобами, охопити юридичними формами об'єднання держав або їх взаємодію на міжрегіональному чи глобальному рівні [7, с. 200]. Хоча немає стійкого та загальновизнаного визначення інтеграційного права у вітчизняній юриспруденції, дослідники виходять з уявлень про те, що ним охоплюється міжнародний правовий порядок у різних сферах інтеграційних відносин та на різних рівнях: від регіонального до планетарного.

В національних дослідженнях є прихильники врахування процесів глобалізації та інтеграції у конституційній системі України; є противники чи скептики, які сумніваються у корисному ефекті такого врахування.

Особлива сфера та методологія інтеграції через право потребує розробки питань повноцінної участі різних суб'єктів правових відносин в інтеграційних процесах, а не лише держав як класичних (і в цьому сенсі традиційних) суб'єктів міжнародного права. Інтеграція через право – важливий напрямок досліджень процесів європейської інтеграції як у контексті країн ЄС, так і в контексті порівняльного аналізу американського та європейського досвіду [8].

Інтеграційне право при своєму формуванні впливає на внутрішньодержавні правові порядки. Процес інтеграції охоплює як держави, так і інших суб'єктів міжнародного і внутрішньодержавного права. Важливим для розуміння інтеграційних процесів є методологія пояснення процесу формування метаправових явищ та створення юридичних метанаративів у контексті взаємного впливу галузей внутрішньодержавного права та наднаціонального права. Процеси впливу інтеграційного права на внутрішньодержавне право і навпаки, як зазначається в сучасних дослідженнях, зачіпають різні сегменти правової системи держав і наднаціональне право. В умовах сучасного розвитку міждержавних відносин та міждержавної інтеграції конституційний та демократичний правопорядок потрапляють до сфери взаємного тяжіння з потребами наднаціонального правового регулювання.

У наукових працях, які вивчають процеси інтеграції та глобалізації крізь призму права, правових інститутів та методів, способів правового регулювання та закріплення таких процесів, використовується вельми широкий діапазон термінів та концепцій. Серед них активне місце в осмисленні інтеграційних процесів та розробки проєктів світового порядку займають поняття та терміни як в галузі конституційної юриспруденції, так і наднаціонального права. Відбувається взаємопроникнення конституційного та наднаціонального права, яке охоплює і інтеграційне право.

Важливо, щоб національні конституції держав, що інтегруються, санкціонували і визначали деякі форми і межі міжнародної (у тому числі європейської та іншої) інтеграції. Теорії багато-

рівневого конституціоналізму та конституційного синтезу покликані сприяти поясненню ролі конституційних елементів в інтеграційних процесах [9, с. 44–70].

Доктрина конституційного синтезу здатна поєднувати публічно-правові принципи та інститути, що діють на внутрішньодержавному та наднаціональному рівні, у багатошарове правове утворення, розробляти форми участі суверенних держав, у тому числі й України, у глобальному конституціоналізмі, сприяти розвитку конституційно-правових міждержавних об'єднань. В Україні доктрина багаторівневого конституціоналізму вивчається, але вона погано адаптована до конституційної системи та територіальної організації держави. Серед наявних проблем формування багаторівневого конституціоналізму в українському територіальному унітаризмі займає неоднозначне місце участь регіональних органів в оцінці міжнародних угод, які за своїм статусом є міжнародними договорами. Зокрема, потребує більш уважного ставлення та регулювання на місцевому рівні питання розмежування юрисдикції державних та регіональних органів у сфері оцінки міжнародних договорів та міжнародних угод, що не мають статусу міжнародних договорів.

Сучасний конституціоналізм юридичною основою має зазвичай писану конституцію (кодифіковану чи ні). Парадигма писаної конституції стала розумітися співтовариством конституціоналістів як найбільш затребувана модель правового регулювання та як найпоширеніше правове явище в державах з різним рівнем соціально-політичного та соціально-економічного розвитку [1, с. 524].

Конституція розуміється як Основний закон країни або як Вищий закон для держави і суспільства, особистості в межах територіальної юрисдикції держави (зазвичай, хоча є винятки). Терміни "Основний закон" та "Вищий закон" часто використовуються у конституційно-правових дослідженнях як тотожні. У словосполученні "Основний закон" акумулюються уявлення про закон, який закріплює основи політичної, економічної, соціальної та духовної системи суспільства, взаємин особистості та держави. У сучасних дослідженнях відзначається роль конституції як довкілля, що потребує раціонального використання [10, с. 4] і водночас важливо відзначити її як правовий простір рівних можливостей. Важливу роль вона відіграє і в формуванні єдиного конституційно-правового простору країни [11, с. 53].

У конституційній історії радянської та сучасної української держави найчастіше використовувався в офіційних документах для характеристики конституції термін "Основний закон". Спираючись на методи історико-правового та порівняльно-правового аналізу, можна виділити чотири різні сенси терміна "Основний закон".

1. Термін використовувався зазвичай у множині (Основні закони) як назва сукупності правових норм, якими регулювалися ще в умовах абсолютистських країн Європи найважливіші, ключові суспільні відносини, що складалися з приводу устрою держави та здійснення державної влади автократором і підпорядкованими йому органами. На території України лише з XIX століття у Зводі законів Російської імперії під впливом плану державних перетворень Сперанського, у якому використовувався термін "корінні закони" [11].

2. У деяких випадках він використовується для позначення чинної конституції (наприклад, Основний закон ФРН 1949 як до, так і після об'єднання Німеччини). У Німеччині збереження цього терміна пояснюється історичними умовами ухвалення Основного закону. Він був прийнятий для трьох західних окупаційних зон як акт тимчасового характеру, який передбачалося замінити на постійну конституцію після об'єднання Німеччини. Однак цього не сталося і після об'єднання Основний закон, із внесеними поправками, зберіг своє колишнє найменування. Німецький конституціоналіст Конрад Хессе наприкінці 70-х років писав, що "сьогоднішнє поняття Основного закону відрізняється від колишнього тим, що воно покликане позначити не частину, а загальний устрій державного життя, не постійний і довговічний, а тимчасовий порядок у західній частині Німеччини. Ця ознака обумовлює одночасно й відмінності з поняттям конституції. Насправді Основний закон, задуманий спочатку як тимчасове становище, виступає все частіше як постійний порядок і в цьому сенсі – як "конституція"... Термінологічна відмінність не є в цьому випадку

обґрунтуванням для існування смислової відмінності, і тому немає жодних перешкод розуміти Основний закон як "конституцію" [12, с. 158–159].

3. Термін "Основний закон" може використовуватися для позначення певної категорії законів, що перебуває в ієрархії джерел права нижче за конституцію. На цій підставі професор Ю. М. Бисага робить висновок, що "характеристика конституції як вищого закону" краща, ніж як основного закону [13, с. 35].

4. Основний закон – Коран як зведення божественних правил. У мусульманських країнах (у багатьох прийняті писані конституції) домінуюче становище у правовій системі займає мусульманське право. Тому роль основного закону, по суті, виконує Коран, чиї положення мають пріоритет щодо конституційних норм. Наприклад, прийнята 1979 року й оновлена 1989 року Конституція Ісламської Республіки Іран проголосила, що це законодавство, зокрема кримінальне, має відповідати шаріату, а суди в боротьбі із злочинністю зобов'язані застосовувати встановлені ним покарання [14, с. 307].

5. В окремих іспаномовних країнах Латинської Америки, англомовних державах Карибського регіону використовується термін "політична конституція" (Венесуела, Колумбія, Мексика та ін.). У деяких мовах слово "конституція" означає також статут (наприклад, статут профспілки), і щоб розмежувати ці явища, вводиться прикметник "політична" [15, с. 17].

Таким чином, значення термінів "Основний закон" та "Вищий закон" в одних випадках може збігатися, але в інших різнитися. Тому необхідно враховувати правову традицію держави й традицію слововживання, хоча у доктрині конституціоналізму характеристика конституції як Вищого закону має вужчий зміст і вказує на юридичну силу зазначеній у ній нормі. Саме Вищий закон країни має найвищу юридичну силу. Таке розуміння конституції набуло поширення в період Нового часу. У попередній період (період абсолютизму та станово-представницької монархії) норми, що становили Основні закони держави зазвичай не виділялися юридичною силою з-поміж інших правових норм.

Сучасні конституції – результат розвитку моделей правового регулювання у новий час. При цьому різні моделі конституціоналізму формувалися протягом тривалого часу в рамках обмеженого кола цивілізацій (європейської, американської) і в даний час набули глобального поширення з новими варіаціями та перспективами розвитку.

Виходячи за межі національних держав (федерацій та унітарій) та конфедеративних об'єднань, конституції стають терміном та поняттям, які не мають ясних кордонів та параметрів, що поділяються юристами як у сфері конституційного, внутрішньодержавного права, так і фахівцями у галузі міжнародного публічного права.

Саме поняття конституції виходить межі конституційного права. По-перше, воно стає науковим дискурсом, який обговорює проблеми розробки та правового оформлення глобальної конституції. По-друге, конституції стають причетними до процесів інтернаціоналізації конституційного права і конституціоналізації міжнародного та інтеграційного права.

Конституції виконують і комунікативну функцію, створюючи нормативний каркас, ціннісні орієнтації та цільові нормативні установки як діяльності органів та їх посадових осіб, так громадян і інших фізичних осіб у конституційному просторі країни. Тоні Проссер називає комунікативну функцію конституції "занедбаною" або "безпритульною" з боку наукової спільноти функцією. Подає поняття "конституційна комунікація" (constitutional communication) для аналізу ролі конституції у полегшенні комунікації на різних рівнях взаємодії компонентів правової системи і внутрішньодержавного та наднаціонального права [16, с. 1039–1065].

Конституційна комунікація є особливо важливою, якщо прийняти підхід про існування плюралізму як на міжнародному рівні, так і між множинними конституціями на національному рівні. Юридична комунікація може бути між різними типами конституцій або між юридичними та іншими формами соціальних систем, такими як економіка та політика. Теоретичну підтримку

такого підходу можна знайти в дискурсивній теорії демократії Ю. Хабермаса, а також в останніх розробках теорії систем.

Ще Ш. Л. Монтеск'є в "Перських листах" наголошував на важливому моменті: саморозуміння через порівняння обмежене, оскільки ми завжди схильні виправдовувати наші власні звички більше, ніж їх критикувати. У теорії конституційного права та порівняльного конституціоналізму проблема конституційної ідентичності розглядається в контексті пізнання як моделей розвитку конституційно-правових інститутів у рамках міжнародного досвіду, так і пізнання національних особливостей конституцій та конституційно-правового регулювання. Концепт "конституційна ідентичність" є дискусійною концепцією остільки, оскільки щодо змісту самої ідентичності та її необхідних елементів немає загальноприйнятої наукової згоди. Можна сказати, що поступово на наших очах виробляється науковою спільнотою конституціоналістів парадигма сучасного розуміння конституційної ідентичності.

Як зазначає М. Розенфельд, "конституційна ідентичність" – принципово оспорювана концепція, оскільки немає угоди про те, що означає ідентичність або що до неї належить [17, с. 756]. Крім того, проблема конституційної ідентичності існує у складних політиках, або у складноорганізованих державах, у міждержавних об'єднаннях, де діють федеративні чи наднаціональні конституції, а також конституції у регіоналістських державах із значною культурною, мовною, етнічною та релігійною різноманітністю.

Крім того, існує концепція глобалізації конституційної ідентичності, яка розглядає конституційну ідентичність в епоху глобалізації, а також вплив відносин конституційної глобалізації на зміну національної конституційної ідентичності [18, с. 463–533]. Наприклад, дослідник із Сінгапура вважає, що відбувається адаптація соціалістичної конституційної ідентичності у країнах із соціалістичними режимами (В'єтнам, Китай, Лаос, Північна Корея, Куба) під впливом процесів глобалізації. Він виділяє чотири дивергентні моделі, що використовуються для адаптації національної конституційної ідентичності:

1) конституційний глобалізм (В'єтнам та Лаос);
2) конституційна винятковість (Китай);
3) конституційний ізоляціонізм (Північна Корея);
4) конституційний резерваціонізм (Куба).

Висновки. Ми переконані, що значущість зазначених процесів дає змогу по-новому поглянути на конституційне право і конституційне правосуддя з позицій формування нового правового явища – інтернаціоналізації права конституції за умов європейської та міжнародної інтеграції. Інтернаціоналізація української конституції як правова та політична проблема допоможе вирішити декілька завдань у сфері конституційної регламентації процесів інтеграції.

СПИСОК ВИКРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Санченко Д. Є. Загальні принципи права в контексті конституціоналізму: теоретичний огляд. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 523–525.

2. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN %20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 08.07.2023).

3. Державний суверенітет в умовах глобалізації: теорія та практика: монографія / Н. А. Бабарикіна, Н. В. Горло, М. Ф. Заболотна, О. М. Кіндратець, Т. І. Сергієнко; за заг. ред. О. М. Кіндратець. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2022. 226 с.

4. Шамрай В. Транснаціональний (глобальний) конституціоналізм як об'єктивне явище сучасної правової дійсності. *Підприємництво, господарство і право*. 7/2018. С. 150–153.

5. Schwöbel C. The Appeal of the Project of Global Constitutionalism to Public International Lawyers. *German Law Journal*. 2012. Vol. 13. No. 1. P. 1–22.

6. Balkin J. M. Constitutional Redemption. Political Faith in an Unjust World. Harvard University Press, 2011. 304 p.

7. Бірюкова А. Трансформація національної правової системи в умовах глобалізації. *Підприємництво, господарство і право*. 5/2018. С. 198–202.

8. Forces and Potential for a European Identity, edited by Mauro Cappelletti, and Joseph H. Weiler, De Gruyter, Inc., 2011. ProQuest Ebook Central, URL: https://ebookcentral.proquest.com/lib/rsl-ebooks/detail.action?docID=935886. (дата звернення: 08.07.2023).

9. Fossum J. E., Menéndez A. J. The Constitution's Gift: A Constitutional Theory for a Democratic European Union. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, 2011. 314 p.

10. Благута Р І. Конституціоналізм як багатоаспектне явище державно-правового та суспільного розвитку. Сучасний конституціоналізм: проблеми теорії та практики: *матеріали наук. семінару* (21 червня 2019 р.) / упор. Н. Я. Лепіш. Львів: ЛьвДУВС, 2019. С. 3–9.

11. Кичун В., Онищук І. Конституціоналізм як зміст механізму застосування Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. № 5/2021. С. 50–58.

12. Конституційне право зарубіжних країн: Навч. посіб. / М. С. Горшеньова, К. О. Закоморна, В. О. Ріяка та ін.; за заг. ред. В. О. Ріяки. 2-е вид., допов. і перероб. К.: Юрінком Інтер, 2006. 544 с.

13. Бисага Ю. М., Нечипорук А. Ю. Перегляд основного закону (теоретичні аспекти). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія ПРАВО. Випуск 18. 2012. С. 34–37.

14. Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: збірник наукових праць / за ред. Ю. С. Шемшученка, В. П. Тихого, М. М. Цимбалюка, І. С. Гриценка; упор. О. В. Кресін, І. М. Ситар. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 620 с.

15. Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: *збірн. наук. праць* (Comparative Jurisprudence: Current State and Prospects for Development – Yearbook 2013). Одеса: Фенікс, 2013. 352 с.

16. Prosser T. Constitutions as communication. *International Journal of Constitutional Law*. 2017. Vol. 15. Issue 4. P. 1039–1065.

17. Rosenfeld M. Constitutional Identity // The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law. Edited by Michel Rosenfeld and András Sajó. Oxford University Press, 2012. P. 756.

18. Bui Ngoc S. Globalization of Constitutional Identity. *Washington International Law Journal*. 2017. Vol. 26. No. 3, p. 463–533.

REFERENCES

1. Sanchenko D. Ie. ***Zahalni pryntsypy prava v konteksti konstytutsionalizmu: teoretychnyi ohliad***[General principles of law in the context of constitutionalism: a theoretical review]. Almanakh prava. 2012. Vyp. 3. P. 523–525 [in Ukrainian].

2. ***Statut Orhanizatsii Obiednanykh Natsii*** [Charter of the United Nations]. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення: 08.07.2023). [in Ukrainian].

3. ***Derzhavnyi suverenitet v umovakh hlobalizatsii: teoriia ta praktyka*** [State sovereignty in the conditions of globalization: theory and practice]: monohrafiia / N. A. Babarykina, N. V. Horlo, M. F. Zabolotna, O. M. Kindratets, T. I. Serhiienko; za zah. red. O. M. Kindratets. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet, 2022. 226 p. [in Ukrainian].

4. Shamrai V. ***Transnatsionalnyi (hlobalnyi) konstytutsionalizm yak obiektyvne yavyshche suchasnoi pravovoi diisnosti*** [Transnational (global) constitutionalism as an objective phenomenon of modern legal reality]. Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 7/2018. P. 150–153 [in Ukrainian].

5. Schwöbel C. The Appeal of the Project of Global Constitutionalism to Public International Lawyers. *German Law Journal*. 2012. Vol. 13. No. 1. P. 1–22 [in English].

6. Balkin J. M. Constitutional Redemption. Political Faith in an Unjust World. Harvard University Press, 2011. 304 p. [in Ukrainian].

7. Biriukova A. ***Transformatsiia natsionalnoi pravovoi systemy v umovakh hlobalizatsii*** [Transformation of the national legal system in the conditions of globalization]. Pidpryiemnytstvo, hospodarstvo i pravo. 5/2018. P. 198–202 [in Ukrainian].

8. ***Forces and Potential for a European Identity***, edited by Mauro Cappelletti, and Joseph H. Weiler, De Gruyter, Inc., 2011. ProQuest Ebook Central, URL: https://ebookcentral.proquest.com/lib/rsl-ebooks/detail.action?docID=935886. (дата звернення: 08.07.2023) [in Eglish].

9. Fossum J. E., Menéndez A. J. ***The Constitution's Gift: A Constitutional Theory for a Democratic European Union***. Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, 2011. 314 p. [in Eglish].

10. Blahuta R I. ***Konstytutsionalizm yak bahatoaspektne yavyshche derzhavno-pravovoho ta suspilnoho rozvytku*** [Constitutionalism as a multifaceted phenomenon of state-legal and social development]. Suchasnyi konstytutsionalizm: problemy teorii ta praktyky: materialy nauk. seminaru (21 chervnia 2019 r.) / upor. N. Ya. Lepish. Lviv: LvDUVS, 2019. P. 3–9 [in Ukrainian].

11. Kychun V., Onyshchuk I. ***Konstytutsionalizm yak zmist mekhanizmu zastosuvannia Konstytutsii Ukrainy*** [Constitutionalism as the content of the mechanism of application of the Constitution of Ukraine]. Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. No. 5/2021. P. 50–58 [in Ukrainian].

12. ***Konstytutsiine pravo zarubizhnykh krain***: Navch. posibnyk / M. S. Horshenova, K. O. Zakomorna, V. O. Riiaka ta in.; Za zah. red. V. O. Riiaky. 2-e vyd., dopov. i pererob. K.: Yurinkom Inter, 2006. 544 p. [in Ukrainian].

13. Bysaha Yu. M., Nechyporuk A. Iu. ***Perehliad osnovnoho zakonu (teoretychni aspekty)*** [Revision of the basic law (theoretical aspects)]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia PRAVO. Vypusk 18. 2012. P. 34–37 [in Ukrainian].

14. ***Porivnialne pravoznavstvo: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku*** [Comparative jurisprudence: current state and development prospects]: zbirnyk naukovykh prats / za red. Yu. S. Shemshuchenka, V. P. Tykhoho, M. M. Tsymbaliuka, I. S. Hrytsenka; upor. O. V. Kresin, I. M. Sytar. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2012. 620 p. [in Ukrainian].

15. ***Porivnialne pravoznavstvo: suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku*** [Comparative jurisprudence: current state and development prospects]: zbirn. nauk. prats. (Comparative Jurisprudence: Current State and Prospects for Development – Yearbook 2013). Odesa : Feniks, 2013. 352 p. [in Ukrainian].

16. Prosser T. ***Constitutions as communication***. *International Journal of Constitutional Law*. 2017. Vol. 15. Issue 4. P. 1039–1065 [in Eglish].

17. Rosenfeld M. ***Constitutional Identity*** // The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law. Edited by Michel Rosenfeld and András Sajó. Oxford University Press, 2012. P. 756 [in Eglish].

18. Bui Ngoc S. ***Globalization of Constitutional Identity.*** *Washington International Law Journal.* 2017. Vol. 26. No. 3, p. 463–533 [in English].

Дата надходження 11.07.2023 р.

Mariia Antsyferova
Lviv Polytechnic National University
student Institute law, psychology and innovative education
mariia.antsyferova.pv.2020@lpnu.ua
ORCID ID :https://orcid.org/0000-0002-6180-347

Iryna Khomyshyn
Lviv Polytechnic National University
Sc. D.,
Professor of the Department of Administrative
and Information law
Educational Institute of Law and Psychology
iryna.y.khomyshyn@lpnu.ua
ORCID ID :https://orcid.org/0000-0002-6180-347

CURRENT TENDENCIES OF CONSTITUTIONALISM IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Transformation of the national legal system in the conditions of globalization.

Recently, the scientific community has been discussing the development of various concepts of constitutionalism, such as transnational (global), international (international), multi-level and others, which provide for the creation and implementation of standards designed to solve global problems,

which include prevention of wars, development and coordination of international relations on a peaceful basis, elimination of hunger and poverty, rational use of natural resources, prevention of terrorism and security, etc.

Discussions around global constitutionalism testify not only to scientific interest, but also to the gradual maturation of legal, political, economic, social and cultural, ideological and theoretical prerequisites for a new paradigm of both constitutional-legal and international-legal thinking.

The article discusses the impact of the era of globalization on the development of modern constitutionalism. Based on the methods of historical-legal and comparative-legal analysis, modern approaches to the definition of global constitutionalism are defined in order to understand the latest constitutionalism in the conditions of the modern development of interstate relations and interstate integration.

Keywords: constitutionalism; transnational (global) constitutionalism; multilevel constitutionalism; integration; globalization.

Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”
№ 3 (39), 2023

УДК 341.01

Ярина Богів
Національний університет “Львівська політехніка”,
професор кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти,
доктор юридичних наук, доцент
yaryna.s.bohiv@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5819-2023

Анастасія Шардакова
Національний університет “Львівська політехніка”,
студентка Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
anastasiia.shardakova.pv.2022@lpnu.ua

МАЙБУТНЄ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА: ІНТЕГРАЦІЯ СУЧАСНИХ ТЕХНОЛОГІЙ, ГІБРИДНІ ПІДХОДИ ТА СТВОРЕННЯ НОВИХ НОРМАТИВНИХ РАМОК ДЛЯ ГЛОБАЛЬНОГО СПІВТОВАРИСТВА

http://doi.org/10.23939/law2023.39.243

© Богів Я., Шардакова А., 2023

У сучасному світі стрімко зростає вплив технологій на міжнародні відносини та правову систему, що зумовлено, зокрема, розвитком інформаційних технологій. Глобалізація охопила економічну, політичну, культурну сфери суспільства, що зумовило актуальність цієї роботи.

Стаття розглядає майбутнє міжнародного права в контексті інтеграції сучасних технологій, гібридних підходів та створення нових нормативних рамок для глобального співтовариства. Досліджуються застосовані методи, такі як моделювання конфліктних ситуацій за допомогою штучного інтелекту, застосування кіберзаходів для забезпечення кібербезпеки, інтеграція блокчейн-технологій для підвищення надійності та прозорості міжнародних угод, а також аналіз великих даних для передбачення тенденцій у міжнародних правових питаннях. Розглядається роль технологій у розширенні можливостей міжнародної співпраці та покращення механізмів урегулювання конфліктів. Особливу увагу надано гібридним підходам, що комбінують традиційні методи з інноваційними інструментами, сприяючи створенню ефективніших та гнучкіших нормативних механізмів. Дослідження також розгляне виклики та можливості, пов’язані з використанням цих технологій у сучасних конфліктах, торгівлі, правах людини та інших сферах міжнародного права. Ці нові типи конфліктів поєднують у собі як військові, так і невійськові методи, включаючи кібератаки, дезінформацію, хакерські атаки, гібридну пропаганду та економічний тиск.

На основі аналізу висвітлено перспективи розвитку нових нормативних рамок, які враховують сучасні технології та гібридні підходи, сприяючи виникненню більш справедливої, безпечної та стабільної міжнародної системи. Стаття сприятиме вдосконаленню розуміння взаємозв'язку між технологічними інноваціями та майбутнім міжнародного права, надаючи важливий внесок у розвиток цієї важливої галузі.

Внаслідок проведеного аналізу зроблено висновки, що сучасні технології можуть слугувати двигуном для створення більш ефективних, гнучких та справедливих нормативних рамок у глобальних міжнародних відносинах.

Ключові слова: державне управління; глобалізація; інформатизація, світова спільнота; міжнародне право; штучний інтелект; міжнародні організації; колективна безпека.

Постановка проблеми. У сучасному світі активно ведеться дискусія між науковцями й філософами про трансформацію усіх сфер людського життя внаслідок появи та всебічного розвитку новітніх технологій.

Їх інтеграція у міжнародному праві породжує питання про конфіденційність, цілісність та доступність даних у цифровому просторі, а гібридні підходи до міжнародної безпеки, які включають інформаційні втручання, гібридну війну та кібератаки, стають новими викликами для традиційних норм і правил міжнародного права.

Нинішня критика рівня ефективності міжнародного права в аспектах реального дотримання суверенними державами взятих на себе обов'язків також жодним чином не нівелює його цінність, а навпаки – свідчить про необхідність та перспективність подальшого розвитку міжнародного права і як науки, і як регулятора суспільних відносин. Важко сперечатися з твердженням про те, що на сьогодні міжнародне право у достатньому обсязі виконує свою першочергову та основоположну функцію – превенція чи припинення війн та збройних конфліктів. Ба більше, в умовах переходу людства до постглобальної стадії власного розвитку перед міжнародним правом постають нові виклики та завдання.

Аналіз дослідження проблеми. Питання інтеграції сучасних технологій, гібридних підходів та створення нових нормативних рамок для глобального співтовариства у сфері міжнародного права привертає увагу вчених та дослідників з усього світу. Однією з ключових проблем, яку наголошували Хосе Аміста та Лоренцо Замперіні, є потреба уніфікації норм і стандартів у відповідь на швидкий темп технологічних змін.

Крім того, вчені Лі Бао та Анна Ву розглядають проблеми гібридних загроз у контексті міжнародного права. Вони наголошують на необхідності розробки міжнародних норм, які враховують нові форми конфліктів, що включають інформаційні втручання та кібератаки.

Щодо дослідження проблем міжнародно-правового статусу штучного інтелекту, то тут слід виокремити таких науковців: І. М. Городиський, О. Е. Радутний, Д. Д. Позова та іноземних вчених Едвіна Л. Ріссланда, Кевіна Д. Ешліба, Р. П. Луї.

Мета статті. Метою статті є не лише виявити важливі проблеми, але й вирішити їх шляхом врахування думок провідних науковців у цій галузі та висвітлити необхідність змін у міжнародних правових механізмах для забезпечення ефективної реакції на виклики, які ставлять перед нами сучасні технології та гібридні загрози. Зокрема, вивчення можливостей створення нових нормативних рамок, які б сприяли глобальному співтовариству в умовах цифрової трансформації та глобалізації. Ця праця спрямована на внесок у формування стратегій, які допоможуть відповісти на ці виклики, зберігаючи цінності та принципи справедливості, рівності та прав людини у міжнародній правовій системі.

Виклад основного матеріалу. У світі, який постійно еволюціонує, інтеграція сучасних технологій, гібридні виклики та формування нових нормативних рамок стають невід'ємною частиною

розвитку міжнародного права. Співзвучно із стрімким розвитком технологій та глибинними змінами у політичних та соціокультурних аспектах сучасного світу виникають нові правові виклики та можливості. Ми опинилися на перехресті шляхів, де традиційні принципи міжнародного права зіштовхуються із вимогами цифрової епохи та глобального співтовариства.

Сучасний світ переживає епоху технологічних інновацій, яка кардинально змінює спосіб, яким ми сприймаємо та взаємодіємо один з одним. Швидкість, з якою розвиваються технології, виглядає неймовірно, але їх вплив на суспільство, економіку та взаємовідносини між державами – ще більш захоплюючий та складний.

Однією з основних сфер, де сучасні технології відіграють визначальну роль, є захист прав людини. Інтернет, соціальні мережі та криптовалюти відкривають нові можливості для спілкування та вираження думки, але водночас створюють нові загрози приватності та безпеці інформації.

Актуальною проблемою є збереження конфіденційності особистих даних у цифровій епосі. З великим обсягом особистої інформації, що обробляється та зберігається в інтернеті, виникає необхідність відповідних міжнародних нормативних актів, які б забезпечили надійний захист цих даних від несанкціонованого доступу. Важливо також забезпечити доступність та цілісність даних у віртуальному просторі, уникнути їх недопустимої модифікації чи видалення.

Серед основних загроз національним кіберпросторам розроблені національні стратегії країн-членів ЄС, що визначають:

– кібершпигунство та військові дії, які здійснюються за підтримки або з відома держави. Всі технологічно розвинені держави та корпорації стають об'єктом кібершпигунства, яке має на меті заволодіння державними або промисловими таємницями, персональними даними або іншою цінною інформацією;

– використання Інтернету у терористичних цілях. Терористичні угруповання використовують інтернет з метою пропаганди, збору коштів і вербування прихильників;

– кіберзлочинність: викрадення персональних даних та відмивання коштів, отриманих незаконним шляхом. Зловмисники продають інформацію про номери банківських карток, паролі від комп'ютерних серверів та шкідливе програмне забезпечення.

Відповідно, національні законодавства країн зазвичай регулюють питання:

– захисту персональних даних (Нідерланди, Естонія, Швеція, Фінляндія, Іспанія);

– захисту електронної комерції і безпеки електронних транзакцій та платіжних інструментів (Польща, Естонія, Італія);

– захисту важливих об'єктів інфраструктури та інформаційних систем (Франція) [1, с. 3].

6 липня 2016 р. була ухвалена Директива ЄС щодо заходів із забезпечення високого загального рівня безпеки мережевих та інформаційних систем у всьому Європейському Союзі (Concerning measures for a high common level of security of network and information systems across the Union – NIS Directive) [2]. Вона відображає спробу забезпечити відповідність кіберпростору нормам міжнародного права, де закладені вимоги до забезпечення критичних інфраструктур стійкістю до кібератак та співпраці між державами в разі кіберзагроз. Європейська комісія наголошує на тому, що повна імплементація всіма країнами-членами Директиви NIS дозволить покращити стійкість за допомогою вдосконалення можливостей національної кібербезпеки; сприяти кращому співробітництву між державами-членами; і вимагати від приватного сектора приймати ефективні заходи з управління ризиками та повідомляти про серйозні інциденти національним органам влади.

Крім того, сфера кібербезпеки стає надзвичайно важливою для міжнародних відносин. Кібератаки на державні інфраструктури та корпорації можуть мати серйозні наслідки для стабільності та безпеки країн. Сучасні технології дають змогу не лише втручатися в державні справи інших країн, а й проводити гібридні війни, що стає серйозним викликом для традиційних норм міжнародного права.

У зв'язку з цим важливо розвивати міжнародні норми та стандарти, які регулюватимуть використання та захист інформаційних технологій. Провідні вчені та експерти дійшли висновку, що

відповідальність за кібератаки повинна визначатися міжнародними стандартами та нормами, які враховують специфіку кіберзагроз та забезпечують належний захист від них.

Організація Об'єднаних Націй (ООН) активно працює над питанням впливу штучного інтелекту на права людини. Резолюції та рекомендації, прийняті ООН, відображають тенденції до розробки етичних та правових норм для використання штучного інтелекту, які забезпечують сумісність із загальновизнаними правами людини.

З розвитком сучасних технологій, міжнародні відносини стикаються з новими формами конфліктів, які переходять кордони традиційних військових стратегій. Гібридні підходи включають широкий спектр дій, починаючи від інформаційних втручань та політичних впливів і закінчуючи кібератаками та фінансовими санкціями.

Однією з ключових особливостей гібридних загроз є їх поглиблений та непрозорий характер. Це ускладнює визначення відповідальних за конкретні дії та розробку ефективних правових механізмів для їх припинення. Замаскованість та використання нестандартних методів у гібридних конфліктах потребують перегляду традиційних норм міжнародного права.

Один із прикладів гібридних загроз – це інформаційні втручання внутрішніх справ інших країн. Розповсюдження дезінформації та маніпулювання громадською думкою через соціальні мережі може мати серйозні політичні наслідки та підривати стабільність національних режимів [3].

Крім того, гібридні підходи охоплюють економічні санкції, які можуть бути застосовані державами або міжнародними організаціями для впливу на політичну ситуацію в інших країнах. Однак зазначено, що використання економічних санкцій повинно відповідати міжнародним нормам та стандартам, що регулюють торгівлю та економічні відносини.

Поряд з цим, однією з форм ведення гібридної війни, що порушує права людини – є атака на цивільну інфраструктуру: енергетичну, медичну, освітню, житлову. Це відбувалося в Іраку, Сирії, а з 2022 р. стало масовим явищем в Україні [4].

Важливо розвивати міжнародні угоди та стандарти, які регулюватимуть кіберпростір та визначатимуть відповідальність за кібератаки.

У світлі цих викликів, міжнародне право повинно еволюціонувати, забезпечуючи адаптацію традиційних норм та стандартів до нових умов. Міжнародні відносини мають бути побудовані на принципах справедливості, рівності та взаємної поваги, навіть у контексті гібридних конфліктів.

Наступний крок у розв'язанні цих викликів – це розробка нових нормативних рамок у міжнародному праві, які враховуватимуть специфіку сучасних технологій та гібридних загроз. Однією з можливих стратегій є посилення міжнародного співробітництва у сфері кібербезпеки.

Міжнародні угоди та конвенції, спрямовані на боротьбу з кіберзлочинністю та захист кіберінфраструктури, відіграють основну роль у цьому процесі. Спільні норми та стандарти забезпечать взаєморозуміння між державами, сприятимуть обміну інформацією про нові загрози та вразливості. Крім того, співпраця у сфері кібербезпеки сприятиме виробленню єдиної стратегії протидії кіберзлочинності та забезпеченню правової відповідальності за кібератаки.

Ще одним основним аспектом є розробка міжнародних стандартів для захисту особистих даних у цифровому просторі. Загальноприйняті норми забезпечать гармонізацію законодавства різних країн щодо захисту цих громадян та забезпечать їхню конфіденційність та цілісність.

На думку Європейської комісії, протидія кіберзагрозам потребує з боку ЄС масштабних інвестицій у технології кібербезпеки, продукти, процеси та експертизу для досягнення технологічної автономії кібербезпеки та захисту своєї цифрової економіки, суспільства та демократії. Ці можливості є також важливими для сприяння глобальним зусиллям, спрямованим на створення безпечного кіберпростору для всіх. На основі роботи країн-членів та державно-приватного партнерства Європейська комісія пропонує створення мережі з кібербезпеки з Європейським центром досліджень та компетенції з кібербезпеки. Цей центр допоможе розробити та впровадити інструменти та технології, необхідні для усунення постійно змінюваних кіберзагроз. Він буде доповнювати зусилля з нарощування потенціалу в цій сфері на рівні ЄС та на національному рівні [6].

Правильно розроблена стратегія зовнішньої політики України щодо співпраці з ЄС у сфері кібернетичної безпеки, безперечно, призведе взаємовигідного партнерства у вирішенні проблемних питань щодо забезпечення національних інтересів у сфері кібербезпеки.

Гібридні підходи в міжнародному праві відзначаються поєднанням традиційних підходів до правового регулювання з інноваційними та сучасними інструментами та методами. Ці підходи розвиваються відповідно до викликів сучасного світу, де технологічний розвиток та глобальні проблеми потребують нових способів мислення у галузі права.

Вони дозволяють поєднувати традиційні інструменти міжнародного права, такі як договори та конвенції, з інноваційними технологіями, наприклад, блокчейн-технологіями для автоматизованої верифікації та електронного підпису документів. Це полегшує і прискорює процеси укладання угод, забезпечуючи високий рівень їх надійності та вірогідності.

Блокчейн-технології, як розподілена база даних, дають можливість для створення надійних, нехитрих та непідробних записів угод міжнародних партнерів. Кожна транзакція або угода, яка заноситься в блокчейн, отримує унікальний шифр та часову позначку, що робить будь-яку спробу змінити чи видалити дані неможливим без згоди всіх учасників системи. Це забезпечує високий рівень надійності та невідворотності інформації, зменшуючи ризик спорів чи недорозумінь між партнерами [7].

Крім того, блокчейн забезпечує прозорість операцій. Усі учасники мережі можуть переглядати угоди, транзакції та інші важливі дані у реальному часі. Це виключає можливість змови або вчинення шахрайства, оскільки будь-яка спроба маніпуляції даними стане відомою всім учасникам мережі, що змусить партнерів діяти чесно та відкрито.

Гібридні підходи дають можливість для створення гнучкіших нормативних механізмів, які можуть легко адаптуватися до змінних потреб глобального співтовариства. Наприклад, використання інтелектуальних систем аналізу даних може допомогти відстежувати динаміку виникнення нових міжнародних проблем і сприяти швидшому реагуванню на них шляхом зміни нормативних рамок. Також гібридні підходи можуть сприяти залученню широкого спектру зацікавлених сторін, включаючи урядові органи, громадянське суспільство та приватний сектор, до розробки та впровадження нових нормативних інструментів. Це забезпечує ширшу підтримку і легітимність нових правових норм, що робить їх більш прийнятними для всіх зацікавлених сторін.

Алгоритми машинного навчання можуть бути використані для автоматичного аналізу тисяч юридичних документів, зокрема судові рішення, угоди та правові статті. Це дає змогу виявляти патерни, що можуть бути корисними для вирішення аналогічних спорів. Наприклад, системи можуть розпізнавати спільні аргументи у подібних справах та рекомендувати ефективні стратегії для адвокатів [8].

Гібридні підходи стають основою для розвитку майбутнього міжнародного права, даючи можливість ефективно відповідати на нові виклики та розвивати сучасні нормативні механізми, які враховують інноваційні технології та потреби глобального співтовариства.

Висновки. Зважаючи на значний прогрес і досвід Європейського Союзу у виробленні й удосконаленні механізму забезпечення кібербезпеки європейських країн, Україна повинна стати активним учасником цих безпечних процесів. З одного боку, враховуючи інтеграційні прагнення України, це буде сприяти поліпшенню іміджу держави, а з другого – впливати на формування організаційно-правової основи забезпечення національної кібербезпеки України.

В умовах гібридної війни та запровадження практик електронного врядування питання кібернетичної безпеки для України повинні бути в центрі уваги державної політики.

Використання інноваційних технологій, таких як блокчейн, штучний інтелект та аналіз великих даних, в поєднанні з традиційними методами, відкриває незмірні можливості для розвитку міжнародних нормативних рамок.

Ці технології не лише змінюють парадигми у галузі права, але й надають нам шанс побудувати більш справедливий, прозорий та безпечний світ. Розуміння викликів, які вони ставлять перед нами, та власна готовність до пошуку і впровадження нових рішень можуть призвести до трансформації глобальних правових систем.

Ми зобов'язані використовувати ці технології розумно та відповідально, наділяючи їх потужностями для побудови кращого майбутнього. За допомогою гібридних підходів і технологічних інновацій, ми можемо дійсно змінити світ, забезпечуючи ефективні та справедливі правові механізми, що віддзеркалюють високі стандарти справедливості, прозорості та гідності для кожного члена глобального співтовариства. Наше завдання – взяти на себе відповідальність за цю трансформацію та впевнено крокувати в майбутнє, де право стає запорукою гармонії та розвитку для всіх народів світу.

Використання технологій сприяє інноваціям у правовій галузі, відкриваючи нові можливості для розвитку правових інструментів та механізмів. Це може включати створення нових видів угод, які раніше були неможливими без використання технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Законодавство та стратегії у сфері кібербезпеки країн Європейського Союзу, США, Канади та інших. Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України. Київ: Інфоцентр, Європейський інформаційно-дослідницький центр, Лабораторія законодавчих ініціатив, 2016. 37 с.

2. Concerning measures for a high common level of security of network and information systems across the Union – NIS Directive: Directive (EU) 2016/1148 of the European parliament and of the council of 6 July 2016 / Official Journal of the European Union. URL: http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=uriserv: OJ.L_.2016.194.01.0001.01.ENG&toc=OJ:L:2016:194:TOC (дата звернення 11.10.2023).

3. Першин Ю. Ю. Записки про "гібридну війну". Питання безпеки. 2016. № 4. С. 63–85.

4. Артюх У. Туман "гібридної війни": Чому шкідливо мислити гібридно. Спільне. 2016. № 10. С. 124–132.

5. Сенаторова О. Права людини і збройні конфлікти: навч. посіб. К., 2018. 208 с.

6. State of the Union 2017 – Cybersecurity: Commission scales up EU's response to cyberattacks: European Commission – Press release, 19 September 2017 / European Union. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-3193_en.htm (дата звернення 11.10.2023).

REFERENCES

1. ***Legislation and strategies in the field of cybersecurity in the European Union, the United States, Canada and other countries*** [Legislation and strategies in the field of cybersecurity of the European Union, the United States, Canada and others]. Information note prepared by the European Information and Research Centre at the request of the Member of Parliament of Ukraine. Kyiv: Infocenter, European Information and Research Centre, Agency for Legislative Initiatives, 2016. 37 p. [in Ukrainian].

2. ***Concerning measures for a high common level of security of network and information systems across the Union – NIS Directive***: Directive (EU) 2016/1148 of the European Parliament and of the Council of 6 July 2016 / Official Journal of the European Union. URL:http://eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/ ?uri=uriserv:OJ.L_.2016. 194.01.0001.01.ENG&toc=OJ:L:2016:194:TOC (accessed 05.06.2018) [in English].

3. ***Notes on the "hybrid war***" [Notes on the "hybrid war"].Security issues. 2016. No. 4. P. 63–85. [in Ukrainian].

4. Artyukh U. ***The Fog of "Hybrid War": Why it is harmful to think hybrid*** [The Fog of "Hybrid War": Why It's Harmful to Think Hybrid]. Common. 2016. No. 10. C. 124–132 [in Ukrainian].

5. Senatorova O. ***Human rights and armed conflicts*** [Human rights and armed conflict]: a study guide. K., 2018. 208 p. [in Ukrainian].

6. ***State of the Union 2017 – Cybersecurity***: Commission scales up EU's response to cyberattacks: European Commission – Press release, 19 September 2017 / European Union. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-3193_en.htm (accessed 05.06.2018). [in English].

Дата надходження: 10.07.2023 р.

Yaryna Bohiv
Lviv Polytechnic National University,
Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the
Departament of Legal Theore and Consitutionalism
Educational and Research Institite of Law,
Psychology and Innovative Education
yaryna.s.bohiv@lpnu.ua
ORCID ID :https://orcid.org/0000-0001-5819-2023

Anastasiia Shardakova
Lviv Polytechnic National University,
Student of the Educational and Research Institite of Law,
Psychology and Innovative Education
anastasiia.shardakova.pv.2022@lpnu.ua

THE FUTURE OF INTERNATIONAL LAW: INTEGRATION OF MODERN TECHNOLOGIES, HYBRID APPROACHES AND CREATION OF NEW NORMATIVE FRAMEWORKS FOR THE GLOBAL COMMUNITY

In today's world, the impact of technology on international relations and the legal system is rapidly increasing, which is due, in particular, to the development of information technology. Globalisation has covered the economic, political and cultural spheres of society, which has led to the relevance of this work.

This article examines the future of international law in the context of integration of modern technologies, hybrid approaches and creation of a new regulatory framework for the global community. The article examines the methods used, such as modelling conflict situations with the help of artificial intelligence, applying cyber measures to ensure cybersecurity, integrating blockchain technologies to increase the reliability and transparency of international agreements, and analysing big data to predict trends in international legal issues.

The role of technology in expanding opportunities for international cooperation and improving conflict resolution mechanisms will be discussed. Particular attention will be paid to hybrid approaches that combine traditional methods with innovative tools, contributing to the creation of more effective and flexible normative mechanisms. It will also examine the challenges and opportunities associated with the use of these technologies in contemporary conflicts, trade, human rights and other areas of international law. These new types of conflicts combine both military and non-military methods, including cyberattacks, disinformation, hacking, hybrid propaganda and economic pressure.

The analysis highlights the prospects for the development of a new normative framework that takes into account modern technologies and hybrid approaches, contributing to a more just, secure and stable international system. This article will contribute to a better understanding of the relationship between technological innovation and the future of international law, providing an important contribution to the development of this important field.

The analysis concludes that modern technology can serve as an engine for creating a more efficient, flexible and equitable normative framework in global international relations.

Keywords: public administration; globalisation; informatisation; international community; international law; artificial intelligence; international organisations; collective security.

УДК 342.156+342.78

Vitaliy Kovalchuk
Lviv Polytechnic National University,
Head of the Department of Theory of Law and Constitutionalism
Educational and scientific Institute of Jurisprudence,
Psychology and Innovative Education
Vitalii.B.Kovalchuk@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7523-2098

UKRAINIAN CONSTITUTIONALISM IN THE CONDITIONS OF WAR: THE STRUGGLE FOR VALUES, RIGHTS AND IDENTITY

http://doi.org/10.23939/law2023.39.250

© Ковальчук В., 2023

The article provides a comprehensive analysis of the functioning mechanism of the constitutional legal order under martial law, in particular the means and methods by which it can protect constitutional values, rights and identity from internal and external threats, and also offers practical recommendations for preventing the possible involution of constitutionalism in the post-war period.

The author believes that after the large-scale invasion of the Russian Federation on the territory of Ukraine, the practical paradigm of Ukrainian constitutionalism acquired new features. First, it is a change in the ideological component of the content of constitutionalism – constitutional legal awareness in the direction of raising the national idea, national identity, and affirming the national dignity of Ukrainians. At the same time, it is based on the European model of constitutionalism, which corresponds to universal human values, first of all, human dignity and freedom, which are unchanged even under martial law. Secondly, these are changes in the functional mechanism of constitutionalism, which are caused by the need for public authorities to ensure a balance between the security and freedom of citizens with the unwavering observance of fundamental human rights and freedoms, which cannot be limited even in war. Thirdly, the formation of a new identity around the new (post-war) constitution, which should become an expression of the hope of the entire Ukrainian people for their dignified political and socio-economic future in a united Europe.

The author of the article claims that the war in Ukraine has a pronounced existential character, as it directly affects the choice of the future of every Ukrainian and the Ukrainian political nation in general. In this war, Ukrainians defend not only their right to exist as a separate ethnic group, but also universal, European values, which are reflected in the Constitution of Ukraine – above all, the idea of freedom and democracy. The European choice of the Ukrainian people is the result of the Orange Revolution and the Revolution of Dignity. This choice remained unchanged even during the war.

In the conditions of war, the legitimacy of the use of extraordinary measures by state authorities lies in two areas: first, such measures must be urgent and eliminate the threat to the constitutional order, in particular, the viability of the nation in the event of external aggression; second, accountability and control of the government, which includes parliamen-

tary and judicial control. In such a situation, the institutional capacity of the state to ensure human rights and freedoms is important. A special role is assigned to the judiciary, which must ensure the inalienable, inalienable right of a person to free access to justice. The article focuses attention on the importance of the Constitutional Court of Ukraine, local self-government bodies and institutions of civil society in ensuring human rights in extraordinary conditions.

Attention is also drawn to the fact that the formation of the Ukrainian political nation in the post-war period should take place around the new constitution. It should become a real social contract of the Ukrainian people – citizens of all nationalities who did not renounce their citizenship during the war and those who acquired it after the war through their will. The basis of this agreement should be the three defining values of constitutionalism – freedom and dignity of the individual, identity and dignity of the nation, supremacy of the constitution and norms of international law. They should find their reflection in the Preamble of the Constitution of Ukraine, which forms the basis of constitutional identity.

Keywords: Ukrainian constitutionalism; war; martial law; values; human rights; national identity; constitutional identity.

Problem formulation. Constitutionalism is an indisputable asset of modern European civilization. This is a political and legal phenomenon, the essence of which is directly related to the limitation of state power in the interests of public peace and protection of human rights within the limits of the current constitution. This phenomenon represents a certain hierarchy of values based on human dignity and freedom. Constitutionalism includes a set of expectations related to the behavior of legitimate authorities, while the constitution is a political-legal construct. The constitution, as one of the main attributes of constitutionalism, reflects the legal awareness of the bearer of the constituent power (the people), public consensus regarding social values that are ensured by the established legal order.

Modern Ukrainian constitutionalism undergoes certain modifications in the context of martial law, which was implemented through the President of Ukraine's Decree on February 24, 2022 [1, p. 12]. These modifications are a response to the objective military threats faced by the country. Primarily, they entail the need to enhance the ideological aspect of constitutionalism, focusing on promoting the national idea, strengthening national identity, and establishing the dignity of Ukrainians. Despite the conditions of martial law, the modern paradigm of Ukrainian constitutionalism remains grounded in principles that align with universal and European values. Secondly, there are adjustments in the functional mechanism of constitutionalism, driven by the imperative for public authorities to strike a balance between citizens' security and freedom while unwaveringly upholding their civil (constitutional) rights and freedoms, which should not be restricted even in times of war. Lastly, the formation of identity around the new (post-war) constitution is crucial, as it represents the collective hope of the entire Ukrainian people for a dignified political and socio-economic future within a united Europe.

Analysis of recent research and publications reveals that the topic of constitutionalism and its manifestations in extreme conditions, particularly during periods of martial law, has been extensively explored by scholars in the fields of social and humanitarian sciences, including legal scholars, political scientists, and sociologists. Karl Loewenstein, a German political scientist and constitutionalist, was one of the early researchers to delve into this subject in his 1937 essay titled "Militant Democracy and Fundamental Rights". Subsequently, other notable scholars such as J. Habermas, A. Chaillot, E. Posner, A. Vermeule, Ya. Roznai, and R. Albert have also addressed this issue. In the aftermath of the large-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine, Ukrainian scientists have focused their studies on the protection of constitutional values, rights, and identity. Notable contributions in this regard have been made by researchers such as O. Vodyannikov, M. Baimuratov, Yu. Barabash, O. Boryslavska, My. Kozyubra, A. Krusyan, P. Stetsyuk, and M. Savchyn.

The purpose of the article is to provide a scientific analysis of the functioning mechanism of the constitutional legal order during martial law. Specifically, it aims to explore the various means and methods through which this mechanism can protect constitutional values, rights and identity from internal and external threats. Additionally, the article seeks to develop practical recommendations to prevent any potential decline or regression of constitutionalism in the post-war period.

Results. The issue of values and their significance to individuals plays a crucial role in shaping any society. This is particularly true for Ukraine, which has developed its own system of goals and methods for achieving them that hold great importance for the Ukrainian people. Throughout history, it has been evident that people are willing to sacrifice themselves not only for their personal interests but also for their values. The courageous struggle of the Armed Forces of Ukraine and the entire Ukrainian people against Russia's military aggression serves as a vivid testament to this fact.

During times of martial law, the importance of values becomes even more pronounced, because during this war the authenticity of chosen values and the willingness of citizens and state authorities to uphold and protect them are put to the test [2, p. 32]. In such extreme circumstances, spiritual and moral values play a special role. Patriotism, readiness for self-sacrifice, heroism in defense of state sovereignty and territorial integrity, as well as other constitutional assets, become paramount. These values took precedence in response to the proponents of racism who denied the very existence of Ukrainians as a nation. Such claims were repeatedly made by the President of the Russian Federation (particularly during the State Duma meeting in 2005 and the Munich Security Conference in 2007) and the proponents of the "Russian world" ideology. The quintessence of this ideology can be found in an article titled "What Russia Should Do with Ukraine" published in the Russian edition of RIA Novosti by one of the Kremlin's political technologists, Tymofii Serhiytsev, which can be considered as a programmatic document outlining the Rashists' intentions regarding the genocide of the Ukrainian people.

The war in Ukraine possesses an undeniable existential nature as it directly impacts the future choices of every Ukrainian and the Ukrainian political nation as a whole. Within this war, Ukrainians are not only defending their right to exist as a distinct ethnic group but also upholding universal European values that are enshrined in the Constitution of Ukraine, particularly the ideals of freedom and democracy. Timothy Snyder emphasizes the significance of this value-driven choice made by Ukrainians during the conflict. According to Snyder, Ukrainians define freedom: "as a positive project, as a way of existence in the world, as the wealth of the future", they defend the "basic concept of self-government" at a time when it seems that authoritarianism is gaining ground all over the world [3].

The European orientation of the Ukrainian people emerged as a result of the Orange Revolution and the Revolution of Dignity. This commitment to a European path remains unwavering even in the face of the ongoing war. This is supported by a sociological study conducted by the Razumkov Center, which examined citizens' perceptions of the country's situation, trust in social institutions, and the political and ideological orientations of Ukrainian citizens in the context of Russian aggression (September–October 2022).

In this context, the socio-political values and orientations of Ukrainian citizens are of particular interest. Between 2010 and 2021, the percentage of respondents considering democracy as the most desirable form of political regime ranged from 48 % to 56 %, while those favoring an authoritarian regime ranged from 18 % to 24 %. However, a survey conducted in September-October 2022, after the onset of the full-scale Russian-Ukrainian war, revealed a notable shift. The proportion of respondents favoring democracy increased to 68 %, while the preference for an authoritarian regime decreased to 11,5 %. When faced with a choice between two models of social development—the European and the Russian—70 % expressed a preference for the European model, with only 0,5 % favoring the Russian model (compared to 58 % and 4 % respectively in 2017). When asked to prioritize between freedom and equality, 71 % of respondents chose freedom (up from 64 % in 2020). However, when faced with the trade-off between

freedom and security, Ukrainians more frequently opted for security, with 56 % choosing security and 44 % choosing freedom [4].

The perception of security among Ukrainian citizens is often associated with strong, unlimited power. According to the aforementioned sociological research findings, a considerable portion of respondents, 61 %, express support for a political system that features a "strong leader independent of the parliament and elections". Moreover, 30 % of respondents consider a political system where power rests with the military or a military regime to be "good" or "very good", a notable increase compared to 17,5 % in 2020. While these attempts to blend elements of democracy with authoritarianism in the context of war may be understandable, they also carry adverse consequences. Such circumstances can foster a growing support among post-war Ukrainian citizens for populist parties and leaders who may seek to seize power by appealing to to the national and patriotic feelings of Ukrainians and thereby create conditions for the involution of constitutionalism and a threat to human rights.

In the 1930s, the German constitutionalist Karl Loewenstein astutely highlighted the potential for such a scenario in his work titled "Militant Democracy and Fundamental Rights" (1937). Within this work, Loewenstein introduced the concept of "militant democracy," which suggests that, under extreme circumstances, the rule of law is obliged to limit the rights of citizens in order to protect constitutionalism from aggressive ideology [5, p. 424]. Advocates of such ideologies initially exploit the freedoms and democratic rights afforded to them, only to undermine and dismantle these very principles once they gain power. Essentially, Loewenstein raises a concern that was later formulated by Karl Popper in his renowned "paradox of tolerance": the tolerance of intolerance is inherently detrimental as it breeds adversaries of freedom. Hence, a democratic society must not tolerate intolerance.

Of course, this concept creates one significant risk. The methods of militant democracy can be applied by populist (authoritarian) regimes. K. Loewenstein himself saw the countermeasure against such a danger in the fact that the rights of citizens were truly institutionalized, that is, protected by strong and mutually controlling political institutions in a system of checks and balances. However, in the conditions of war, the practical application of the principle of separation of powers is significantly complicated.

In the context of martial law, the functional mechanism of constitutionalism undergoes objective changes, which are caused by the need to ensure the state sovereignty and national security of Ukraine in the most effective way. According to the Constitution of Ukraine, the primary responsibility for these functions lies with the President of Ukraine. Article 102 of the Constitution outlines the President's role in implementation the state's strategic course towards full membership in NATO. Additionally, Article 106 of the Constitution grants the President a number of powers concerning national security and defense.

As the Supreme Commander-in-Chief, the President exercises leadership in the field of national security and defense. This includes appointing and dismissing individuals occupying positions of command within the Armed Forces of Ukraine and other military formations. Moreover, as the head of the National Security and Defense Council (NSDC) of Ukraine, the President, following discussions within the Council, presents a proposal to the Verkhovna Rada (Ukraine's parliament) for declaring a state of war or implementing martial law, either nationwide or in specific areas. The President also makes decisions regarding the utilization of the Armed Forces and other military formations established in accordance with the law in response to armed aggression, as well as determining the need for general or partial mobilization.

In executing these functions, the NSDC plays a vital role as it facilitates strategic analysis and the preparation of relevant draft documents in the field of national security and defense.

The Government's authority in this domain is restricted, as outlined in Article 116 of the Constitution. The Cabinet of Ministers is responsible for ensuring state sovereignty, implementing the state's strategic course towards full membership in NATO, and undertaking measures to ensure Ukraine's defense capability. The analysis of the political level of authority in the field of national security and defense shows that the President prevails in this field. This division of powers also influences the

allocation of funds from the State Budget for Ukraine's defense needs. The Cabinet of Ministers, in formulating its proposals, must adhere to the directives of the President, who holds leadership responsibility in these specific areas.

It is worth noting that throughout Ukraine's period of independence, despite the formal parliamentary-presidential system of government, a tradition has developed where the President holds a position of "dominance" over the Government. This is evident in the President's efforts to lead the executive branch of government. This dominance became particularly apparent following the presidential and parliamentary elections in 2019. The concentration of power in the President's office was evident as the political party he led secured an absolute majority in the Verkhovna Rada of Ukraine, allowing them to form a single-party Government. This development may have played a significant role in facilitating the implementation of urgent measures during the extensive invasion by the Russian Federation on Ukrainian territory.

However, despite the advantages of presidentialism in decision-making during extraordinary circumstances, it also poses certain threats to constitutionalism. For instance, when the President of Ukraine attempts to assume powers that are not granted by the Constitution, such as interfering in the activities of judicial and law enforcement agencies or obstructing the work of independent opposition media, it directly jeopardizes constitutional (civil) rights, including freedom of speech, the right to a fair trial, and impartial justice. In such a situation, the institutional capacity of the state to ensure human rights and freedoms becomes crucial. Therefore, the legitimacy of implementing extraordinary measures rests on two key aspects: first, these measures must be necessary and effectively address the threat to the constitutional order, particularly the nation's viability in the face of external aggression; second, the accountability and controllability of the government, which includes parliamentary and judicial control [6, c. 8].

During the period of martial law, state authorities often prioritize the principle of political expediency over the principle of legality when making decisions. While this can be justified from the perspective of the legitimate objective of defeating the enemy, it is essential that such decisions by the authorities are subject to judicial scrutiny. Failing to do so would undermine the principle of the rule of law. An example of this can be observed in the suspension of activities of eleven political parties by the National Security Council. While the anti-state nature of these parties may have been evident, and the NSDC may have generally followed the principle of proportionality in pursuing a legitimate goal, the argumentation provided in the relevant decision does not stand up to criticism. In this specific case, concerns arise regarding the adherence to legality since, at that time, Ukrainian legislation did not prescribe a procedure for suspending the activities of a political party, but rather for banning a party based on a court decision [7, c. 39].

In order to ensure civil rights during wartime, it is crucial to establish an effective constitutional mechanism that prevents an excessive concentration of power. While the Constitution of Ukraine serves as the primary safeguard against the violation of human rights and freedoms, the details of this mechanism are not extensively prescribed in the text of the Constitution or in the constitutional legislation. Section II of the Basic Law, for instance, has a more declarative nature and primarily consists of Article 64, which states that the constitutional and legal status of individuals and citizens during martial law involves the restriction of rights and freedoms, but only within the limits outlined by the Constitution. Moreover, this restriction is temporary, and there is a list of rights and freedoms that cannot be limited. The regulation of this mechanism is only partially addressed by the Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law" dated 12th May 2015, and the Decree of the President of Ukraine "On the Introduction of Martial Law in Ukraine" dated 24th February 2022. However, as demonstrated by practical experience, these provisions are insufficient in guaranteeing constitutional law and order during extreme conditions.

Institutional mechanisms to prevent the excessive concentration of power during wartime are of utmost importance. One such mechanism is the Constitutional Court of Ukraine, which serves as the guardian of the constitution. The Court exercises constitutional control over the acts and actions of state

authorities, ensuring compliance with the constitutional rights and freedoms of individuals. Preserving its independent status, the Constitutional Court can truly act as a guarantor of upholding the values of constitutionalism. A significant challenge faced by the Court is determining the constitutionality of specially enacted legislation that is in effect during martial law. In this regard, it would be beneficial for Ukraine to consider cases related to armed conflicts between Armenia and Azerbaijan, which were examined by the European Court of Human Rights (ECtHR).Institutional mechanisms to prevent the excessive concentration of power during wartime are of utmost importance. One such mechanism is the Constitutional Court of Ukraine, which serves as the guardian of the constitution. The Court exercises constitutional control over the acts and actions of state authorities, ensuring compliance with the constitutional rights and freedoms of individuals. Preserving its independent status, the Constitutional Court can truly act as a guarantor of upholding the values of constitutionalism. A significant challenge faced by the Court is determining the constitutionality of specially enacted legislation that is in effect during martial law. In this regard, it would be beneficial for Ukraine to consider cases related to armed conflicts between Armenia and Azerbaijan, which were examined by the European Court of Human Rights (ECtHR).

Institutional mechanisms to prevent the excessive concentration of power during wartime are of utmost importance. One such mechanism is the Constitutional Court of Ukraine, which exercises constitutional control over the acts and actions of state authorities, ensuring compliance with the constitutional rights and freedoms of individuals. Performing the function of guardian of the constitution, this body of constitutional jurisdiction, provided that its independent status is preserved, is capable of being a real guarantor of ensuring the values of constitutionalism. A significant challenge faced by the Court is determining the constitutionality of specially enacted legislation that is in effect during martial law. In this regard, it would be beneficial for Ukraine to consider cases related to armed conflicts between Armenia and Azerbaijan, which were examined by the European Court of Human Rights (ECtHR).

The Constitutional Court of Ukraine is one of the guarantors of the observance of human and citizen rights and freedoms. In this regard, it would be valuable to draw on the experience of resolving similar issues during past military conflicts. For example, in a number of cases against Croatia, Bosnia and Herzegovina, the ECtHR developed and established standards arising from the positive obligations of states parties to the Convention on the Guarantee of the Right to Life and the Prohibition of Torture, which are provided for in Articles 2 and 3 of the Convention.

The existence of local self-government and the functioning of its bodies undoubtedly contributes to the formation, functioning and improvement of the local system of protection and protection of human and citizen rights and freedoms. This underscores one of the key functions of local self-government – the protection and enforcement of human rights [8, p. 85]. The issue of ensuring the legal framework for the implementation and protection of human rights acquires increased importance, special actualization and emphasis in such conditions. Here, first of all, the issues of restoration and organization of the functioning of territorial communities and their self-governing bodies in the conditions of a humanitarian disaster and post-war rehabilitation of the local economy. This includes tasks like demining, debris removal, territorial restoration, road reconstruction, provision of essential services (medical care, access to basic necessities), transportation, and revival of production. Essentially, it entails restoring the administrative and social capacities of the region and reviving the local community to establish basic and minimal conditions for the functioning of territorial communities and the activities of self-government bodies in the newly liberated areas.

Civil society institutions, which enjoy a high level of trust among citizens, play a crucial role in legitimizing the authorities during wartime. Human rights organizations and volunteer groups, in particular, have made significant contributions during the war, earning recognition not only from the Ukrainian population but also from the international community. The recent awarding of the 2022 Nobel Peace Prize to the Center for Civil Liberties serves as compelling evidence of their impact. Additionally, religious organizations, while staying outside of politics, hold considerable influence over Ukrainians, who

are predominantly believers. They play a crucial role in shaping the spiritual and moral boundaries, especially in extreme conditions, both for the citizens and the government. Furthermore, universities should take on the responsibility of defending the values of constitutionalism and civil rights. One of their primary tasks is to cultivate constitutional legal awareness among young people and promote a modern paradigm of Ukrainian constitutionalism.

A modern national constitutional state is a harmonious combination of the established tradition and culture of the dominant ethnic nation and the right to self-expression of all ethnic groups living within this state as its citizens. The cultural factor plays a crucial role in shaping the identity of a political nation. The stronger the sense of cultural unity, the deeper the awareness of identity within the nation. Conversely, the absence or weakness of a unifying cultural element can lead to the decline and weakness of the nation. It is essential for other national groups to show respect for the historical heritage, language, and religion of the dominant ethnic group in order to foster the formation of a political nation.

National identity is a complex socio-psychological phenomenon that brings people together based on shared legal values such as freedom, justice, and equality. These values have evolved over a long historical period and have become an integral part of the state-building practice and strategic goals of further development. National identity is reflected in public legal awareness, which enables individuals to perceive themselves as part of a unified cultural and legal space and to be recognized as part of a political nation. The strength of national-legal identity depends on the extent of cultural bonds among members of the political community. The combination of political and cultural factors is essential in the formation of a modern constitutional state. National dignity and constitutional values serve as the foundation of national-legal identity and should form the basis of the legal ideology of the Ukrainian state.

In the context of war, the issue of identity becomes crucial, as it is directly related to the territorial integrity and sovereignty of the state. Even after the de-occupation of the territories, the occupied regions of Ukraine, such as Donbass and Crimea, can pose ongoing political challenges. Therefore, the reintegration of these territories, along with the return of their people into the political, legal, and cultural framework of Ukraine requires identifying common ground that can serve as the foundation for the identity of a united Ukrainian nation.

The future of national identity is closely linked to the integration of the Ukrainian state into the single European legal framework. The Constitution of Ukraine reflects these intentions through amendments that came into effect on February 21, 2019. These amendments include provisions in the preamble of the Constitution emphasizing the European identity of the Ukrainian people and the irreversibility of Ukraine's European and Euro-Atlantic course. Additionally, relevant articles of the Constitution outline the responsibilities of the Verkhovna Rada, the President, and the Government to implement, within their respective competencies, a strategic course aimed at achieving full membership of Ukraine in the European Union and NATO. This goal is aligned with Ukraine's legal tradition and contemporary state-building practices.

It is important to note that while geopolitical orientation is not commonly explicitly defined in national constitutions, several countries have incorporated provisions regarding their European or Euro-Atlantic integration in their constitutional preambles or articles. However, Ukraine is certainly not the first to do this. Lithuania, Montenegro, Hungary, and the Czech Republic are among the countries whose national constitutions include references to their European geopolitical orientation. For instance, the preamble of the Montenegrin Constitution explicitly mentions European and Euro-Atlantic integration. The Constitution of Romania also includes provisions on Euro-Atlantic integration. Furthermore, in 2017, Georgia, as a country within the EU's Eastern Partnership, amended its constitution to require state institutions to take all necessary measures to ensure Georgia's full integration into the European Union and NATO.

Conclusions. During times of war, there are objective changes in the functional mechanism of constitutional democracy as the focus shifts towards ensuring state sovereignty and national security. The

effective achievement of these goals requires maximum mobilization and cooperation from the authorities. While certain restrictions on human rights, particularly political rights, may be justified, fundamental rights centered around freedom and human dignity remain inviolable even in wartime.

Martial law does not negate a person's right to judicial protection, as guaranteed by Article 64 of the Ukrainian Constitution. Therefore, courts cannot refuse to accept subpoenas or other statements (complaints) that meet the requirements established by law. Legitimacy of the government during the war is possible only under the condition of control over its actions by independent courts.

In the post-war period, the formation of the Ukrainian political nation should revolve around a new constitution. This constitution should serve as a real social contract among Ukrainian citizens of all nationalities, including those who maintained their citizenship during the war and those who acquired it afterwards. The foundation of this agreement should be the three defining values of constitutionalism: individual freedom and dignity, national identity and dignity, and the supremacy of the constitution and norms of international law. These values should be reflected in the Preamble of the Constitution of Ukraine, which establishes the basis of constitutional identity.

REFERENCES

1. Krusian A. R. (2022). ***Suchasnyi ukrainskyi konstytutsionalizm v umovakh voiennoho stanu*** [Modern Ukrainian constitutionalism in the conditions of martial law]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia*. No. 3 (21). S.12–22 [in Ukrainian].

2. Koziubra M. I. (2022). ***Tsinnosti konstytutsionalizmu ta mezhi yikhnoi transformatsii v umovakh viiny.*** [The values of constitutionalism and the limits of their transformation in the conditions of war.] *Konstytutsionalizm v umovakh viiny* : tezy dop. Chetvertoi mizhn.nauk.-prakt. konferentsii (m. Lviv, 23 veresnia 2022 roku). Lviv, 2022. S. 31–40 [in Ukrainian].

3. Timoti Snaider. (2023). ***Ves svit pered nymy u borhu. Sim vazhlyvykh sliv pro ukraintsiv*** [The whole world is in debt to them. Seven important words about Ukrainians]. Retrieved from:https://nv.ua/ukr/opinion/ssha-kitay-timoti-snayder-pro-te-shcho-zminila-viyna-v-ukrajini-ostanni-novini-50290513.html (access date 20.04.23).

4. ***Otsinka hromadianamy sytuatsii v kraini, dovira do sotsialnykh instytutiv, polityko-ideolohichni oriientatsii hromadian Ukrainy v umovakh rosiiskoi ahresii (veresen–zhovten 2022r.).*** [Citizens' assessment of the situation in the country, trust in social institutions, political and ideological orientations of Ukrainian citizens in the conditions of Russian aggression (September–October 2022)]. Tsentr Razumkova. Retrieved from: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykoideologichni-oriientatsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r (access date 19.04.23).

5. Loewenstein Karl. (1937). ***The American Political Science Review***. Vol. 31, No. 3. P. 417–432 [in English].

6. Savchyn M. (2022). ***Konstytutsionalizm i viina.*** [Constitutionalism and war]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava.* No. 2/(23). S. 3–14 [in Ukrainian].

7. Kotsiuruba O. (2022). ***Vplyv derzhavy na politychni partii: pohliad kriz pryzmu ahresii Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy.*** [The influence of the state on political parties: a view of the crisis through the prism of the aggression of the Russian Federation against Ukraine]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava.* No. 2 (23). S. 23–42 [in Ukrainian].

8. Baimuratov Mykhailo, Kofman Borys. (2023). ***Militarnyi konstytutsionalizm: do pytannia pro stanovlennia, rozuminnia i oformlennia profilnoi fenomenolohii cherez lokalnu demokratiiu.*** [Military constitutionalism: to the question of formation, understanding and design of profile phenomenology through local democracy]. Konstytutsionalizm v umovakh viiny : tezy dop.Chetvertoi mizhn. nauk.-prakt. konferentsii (Lviv 23 veresnia 2022 roku). Lviv, 2022. S. 83–89 [in Ukrainian].

Дата надходження: 05.06.2023 р.

Vitaliy Kovalchuk

Віталій Ковальчук
Національний університет "Львівська політехніка",
завідувач кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
Vitalii.B.Kovalchuk@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7523-2098

УКРАЇНСЬКИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ В УМОВАХ ВІЙНИ: БОРОТЬБА ЗА ЦІННОСТІ, ПРАВА ТА ІДЕНТИЧНІСТЬ

В статті здійснено комплексний аналіз механізму функціонування конституційного правопорядку в умовах воєнного стану, зокрема тих засобів та способів за допомогою яких він може захистити конституційні цінності, права та ідентичність від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також запропоновано практичні рекомендації запобігання можливої інволюції конституціоналізму в післявоєнний період.

Автор вважає, що після широкомасштабного вторгнення РФ на територію України практична парадигма українського конституціоналізму набула нових рис. По-перше, це зміна ідеологічної складової частини змісту конституціоналізму – конституційної правосвідомості у бік піднесення національної ідеї, національної ідентичності та утвердження національної гідності українців. Водночас в її основі лежить європейська модель конституціоналізму, яка відповідає загальнолюдським цінностям, передусім людській гідності та свободі, які є незмінними навіть в умовах воєнного стану. По-друге, це зміни функціонального механізму конституціоналізму, що зумовлені необхідністю забезпечення органами публічної влади балансу між безпекою і свободою громадян з неухильним дотриманням основоположних прав і свобод людини, які не можуть бути обмежені навіть в умовах війни. По-третє, формування нової ідентичності навколо нової (післявоєнної) конституції, яка має стати вираженням надії всього українського народу на своє гідне політичне та соціально-економічне майбутнє в об'єднаній Європі.

Автор статті стверджує, що війна в Україні має яскраво виражений екзистенціальний характер, оскільки безпосередньо стосується вибору майбутнього кожного українця та української політичної нації загалом. У цій війні українці захищають не лише своє право на існування як окремого етносу, але й загальнолюдські, європейські цінності, які відображені в Конституції України – передусім ідею свободи та демократії. Європейський вибір українського народу є результатом Помаранчевої революції та Революції гідності. Цей вибір залишився незмінним і в умовах війни.

В умовах війни легітимність застосування органами державної влади екстраординарних заходів лежить у двох площинах: по-перше, такі заходи мають бути невідкладними та усувати загрозу конституційному порядку, зокрема життєздатності нації у разі зовнішньої агресії; по-друге, підзвітність і підконтрольність уряду, яка включає парламентський та судовий контроль. В такій ситуації важливою є інституційна здатність держави забезпечити права та свободи людини. Особлива роль покладається на судову владу, яка повинна забезпечити невідчужуване, невід'ємне право людини на вільний доступ до правосуддя. В статті акцентується увага на значенні Конституційного Суду України, органам місцевого самоврядування та інститутам громадянського суспільства в забезпеченні прав людини в екстраординарних умовах.

Також звертається увага на те, що формування української політичної нації у післявоєнний період повинно відбуватися навколо нової конституції. Вона повинна стати реальним суспільним договором українського народу – громадянами всіх національностей, які під час війни не відмовилися від свого громадянства, і тими, хто після війни його набув шляхом свого волевиявлення. В основі цього договору мають бути покладені три визначальні цінності конституціоналізму – свобода та гідність особи, самобутність та гідність нації, верховенство конституції та норм міжнародного права. Вони мають знайти своє відображення в Преамбулі Конституції України, яка становить основу конституційної ідентичності.

Ключові слова: український конституціоналізм; війна; воєнний стан; цінності; права людини; національна ідентичність; конституційна ідентичність.

Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”
№ 3 (39), 2023

УДК 342.5

Олена Ковальчук
Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри кримінального
права і процесу Навчально-наукового
інституту права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент,
Заслужений юрист України
olena.b.kovalchuk@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5547-1625

ПОВНОВАЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ: ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

http://doi.org/10.23939/law2023.39.259

© Ковальчук О., 2023

У статті розглянуто проблеми нормативно-правового врегулювання повноважень Конституційного Суду України на рівні Конституції України та Закону України “Про Конституційний Суд України”, питання достатності обсягу повноважень Конституційного Суду України та можливості їх вдосконалення шляхом значного розширення з метою якісного забезпечення виконання функції охорони Конституції України.

Проаналізовано зарубіжний досвід щодо особливостей повноважень органів конституційного контролю, зокрема таких держав, де застосовуються американська, французька чи австрійська моделі.

Оскільки Конституційний Суд України повинен бути дієвим захистом норм Конституції України, пропонується: розширити обсяг повноважень Конституційного Суду України, зокрема, надати повноваження Конституційному Суду України, за необхідності, самостійно ініціювати питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а не лише за зверненням відповідних уповноважених суб’єктів; повернути повноваження щодо офіційного тлумачення законів України; передбачити чіткий механізм виконання рішень та висновків Конституційного Суду України та відповідальність за їх невиконання; на рівні Конституції України визначити вичерпний перелік актів, які приймає Конституційний Суд України.

Ключові слова: Конституційний Суд України; повноваження; офіційне тлумачення; закон; висновки.

Постановка проблеми. Конституційний Суд України був створений як орган конституційної юрисдикції, який повинен був забезпечити верховенство Конституції України, вирішувати питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів здійснювати офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України. Видається важливим з’ясувати, чи визначений

Конституцією України обсяг повноважень дозволяє Конституційному Суду України повною мірою забезпечувати функцію охорони Конституції України в сучасних умовах державотворення та тривання російської військової агресії.

Метою статті є дослідження питання достатності обсягу повноважень Конституційного Суду України та забезпечення реальних механізмів виконання його рішень, встановлення на законному рівні чіткої відповідальності за невиконання рішень та висновків Конституційного Суду України.

Аналіз дослідження проблеми. Питанням повноважень Конституційного Суду України присвячено чимало уваги науковців та практиків-юристів. Так, зокрема, значну увагу проблемам визначення повноважень Конституційного Суду України у своїх працях присвячували В. Ф. Погорілко, Ю. М. Тодика, М. П. Орзіх, В. І. Чушенко, М. С. Кельман, В. М. Шаповал, М. В. Костицький, С. П. Головатий, Ю. Г. Барабаш, В. М. Камп, М. І. Козюбра, В. П. Колісник, В. В. Лемак, П. Ф. Мартиненко, М. І. Мельник, О. В. Петришин, А. О. Селіванов, А. А. Стрижак та ін.

Виклад основного матеріалу. Повноваження Конституційного Суду України визначені розділом XII Конституції України [1] та Законом України "Про Конституційний Суд України" [2].

Отже, на Конституційний Суд України покладено в статті 150 Конституції України такі повноваження:

– вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність): законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим;

– офіційне тлумачення Конституції України;

– здійснення інших повноважень, передбачених Конституцією України [1].

Наступні повноваження містяться в різних статтях Конституції України, хоча вони могли б бути об'єднані в одній статті. В статті 7 Закону України "Про Конституційний Суд України" зібрано весь обсяг повноважень, зокрема як додаток до вже названих визначено, що Конституційний Суд України:

– за зверненням Президента України, або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, або Кабінету Міністрів України надає висновки про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість;

– за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України надає висновки про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою;

– за зверненням Верховної Ради України Конституційний Суд України надає висновок щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту;

– за зверненням Верховної Ради України надає висновок щодо відповідності законопроєкту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України;

– за зверненням Верховної Ради України надає висновок про порушення Верховною Радою Автономної Республіки Крим Конституції України або законів України;

– за зверненням Президента України згідно з частиною другою статті 137 Конституції України вирішує питання про відповідність Конституції України та законам України нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим [2].

Також передбачено Конституцією України, що Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі

інші національні засоби юридичного захисту вичерпано [1]. Водночас в Законі України "Про Конституційний Суд України" наведене повноваження трактується ширше, а саме визначається, що Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів України (їх окремих положень) за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України [2].

Вважається доцільним, щоб законодавець, приймаючи закон у розвиток положень Конституції України, дотримувався все ж таки чітко сформульованих ним повноважень і на рівні закону. Відповідно слова "(їх окремих положень)" не передбачені в Конституції України, але містяться в законі.

Окрім того, на рівні Конституції України варто було б передбачити вичерпний перелік актів, які вповноважений приймати Конституційний Суд України. Оскільки Конституція України в статті 151-2 визначає лише, що рішення та висновки, ухвалені Конституційним Судом України, є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені [1]. Отже, згадуються рішення та висновки. Закон України "Про Конституційний Суд України" в статті 83 передбачає розширений перелік, а саме йдеться про те, що Конституційний Суд України ухвалює рішення, надає висновки, постановляє ухвали, видає забезпечувальні накази. Акти з питань, не пов'язаних із конституційним провадженням, ухвалює у формі постанови [2].

Не менш важливою є також стаття 8 Закону України "Про Конституційний Суд України", яка визначає межі повноважень Конституційного Суду України. В ній передбачено, що Конституційний Суд України, крім іншого, розглядає питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) чинних актів (їх окремих положень) [2]. Але ж є повноваження надання висновку щодо відповідності законопроєкту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України за зверненням Верховної Ради України.

З метою захисту та відновлення прав особи Конституційний Суд України розглядає питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) акта (його окремих положень), який втратив чинність, але продовжує застосовуватись до правовідносин, що виникли під час його чинності.

Не розглядає Конституційний Суд України питання щодо відповідності законам України актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, актів інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, крім випадків, передбачених пунктом 28 частини першої статті 85 та частиною другою статті 137 Конституції України [2].

Є різноманітна зарубіжна практика з питань наділення повноваженнями органів конституційного контролю. Наприклад, американська модель передбачає тільки наступний конституційний контроль, який здійснюють щодо чинних законів та інших правових актів. Однією з особливостей французької моделі виступає лмше попередній контроль, здійснюваний передусім щодо прийнятих парламентом законів до їх підписання і оприлюднення президентом. Австрійська модель уможливлює як попередній, так і наступний контроль щодо законів та інших правових актів [3, с. 317].

Унікальний характер має досвід, за яким неконституційними можуть бути визнані прогалини у правовому регулюванні. У Португалії конституційний суд уповноважений "оцінювати і перевіряти невиконання конституції у зв'язку з відсутністю законодавства, необхідного для реалізації конституційних норм" (ст. 283 Конституції). Встановивши факт неконституційності внаслідок прогалини в законодавстві, конституційний суд повідомляє про це орган, у правотворчості якого виявлено відповідну прогалину [3, с. 318].

У багатьох країнах конституційний суд уповноважений вирішувати компетенційні спори. У зв'язку з цим предметом розгляду найчастіше виступає розмежування повноважень вищих органів держави, функціонально співвіднесених із законодавчою і виконавчою владою (парламент, глава

держави й уряд). В окремих країнах конституційний суд уповноважений вирішувати компетенційні спори між судами та іншими державними органами, а також між судами різних юрисдикцій [3, с. 320].

В Іспанії і Португалії припускається оспорювання в конституційному суді мандатів членів парламенту, а в Австрії, Болгарії, Греції, Грузії і Чехії орган конституційної юрисдикції вирішує питання позбавлення депутатського мандата, зокрема, у зв'язку з порушенням вимоги несумісності. З другого боку, у ФРН у конституційному суді може бути оскаржене парламентське рішення про невизнання мандата новообраного депутата. У Туреччині конституційний суд уповноважений позбавляти члена парламенту недоторканності [3, с. 321].

Частина 6 Перехідних положень Конституції України передбачала, що Конституційний Суд України формується відповідно до Конституції протягом трьох місяців після набуття нею чинності. До створення Конституційного Суду України тлумачення законів здійснює Верховна Рада України.

Відповідно Конституційний Суд України здійснював офіційне тлумачення Конституції України та законів України, однак в 2016 році було внесено зміни і Конституційний Суд України обмежили в обсязі повноважень, залишивши лише офіційне тлумачення Конституції України. Думається, що така зміна не сприяє якісному застосуванню законів на практиці. Крім того, забравши повноваження в Конституційного Суду України, ми не спостерігаємо активність зі сторони законодавчого органу щодо офіційного тлумачення законів та й на рівні Основного Закону Верховна Рада України не має такого повноваження. Отже, в одного органу забрали повноваження та не передали іншому. А потреба в офіційному тлумаченні законів залишається актуальною.

Важливо враховувати, що Конституція України має безпосередню і пряму дію, відповідно і офіційне тлумачення її норм у випадку виникнення прогалин у законодавстві здатне заповнювати їх. Водночас Конституційному Суду України в будь-яких умовах (політичних, соціально-економічних) при тлумаченні необхідно бути дуже обережним у намаганнях наповнення конституційних положень новим змістом, щоб не допустити зміни сутності Конституції України і не вийти при цьому за межі своїх повноважень [4, с. 31].

Також видається доцільним надати повноваження Конституційному Суду України, за потреби, самостійно ініціювати питання про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а не лише за зверненням відповідних уповноважених суб`єктів, з метою якісного виконання функції охорони Конституції України.

В зарубіжній практиці рішення органів, які здійснюють конституційний контроль, мають різний характер і юридичні наслідки. Зокрема, законодавчі акти, визнані органами конституційної юстиції неконституційними, скасовуються. Рішення ж цих органів є остаточними.

У більшості держав, де була прийнята американська модель організації конституційного контролю, відповідні рішення віднесені тільки до конкретних судових справ. Суди тут не анулюють закони, але, визнаючи їх неконституційними, відмовляються ці закони застосовувати. У США, якщо Верховний суд визнав той чи інший закон або (що буває набагато частіше) окремі його положення неконституційними, останні не можуть бути застосовані жодним судом. Так положення закону, не будучи скасованими юридично, втрачають силу фактично [5, с. 53–54].

Стаття 152 Конституції України визначає, що закони та інші акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними повністю чи в окремій частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності. Закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення [1].

На практиці залишається проблема виконання рішень та висновків Конституційного Суду України та встановлення відповідальності за їх невиконання. Адже у статті 97 Закону України "Про Конституційний Суд України" передбачено, що Конституційний Суд України у рішенні, висновку може встановити порядок і строки їх виконання, а також зобов'язати відповідні державні органи забезпечити контроль за виконанням рішення, додержанням висновку. Може вимагати від відповідних органів письмове підтвердження виконання рішення, додержання висновку.

А за невиконання рішень та недодержання висновків Конституційного Суду України стаття 98 вищезазначеного Закону визначає настання відповідальності згідно із законом [2]. Однак така відповідальність досі не передбачена у чинному законодавстві України.

Проблеми реалізації актів Конституційного Суду України пов'язані з правовою природою таких актів, невизначеністю суб'єктів, які мають виконувати рішення, відсутністю налагодженого механізму виконання та контролю за виконанням, а також притягнення винних до відповідальності. Вбачається доцільним зміна декларативного характеру норм, що передбачають виконання рішень Конституційного Суду України, на зобов'язальний, а також покладення обов'язків контролю за виконанням відповідних рішень на суд конституційної юрисдикції [6].

Пропонується передбачити в Законі України "Про Конституційний Суд України", що про результати виконання рішення, додержання висновку відповідальні за це органи, у строк, визначений у рішенні, висновку, зобов'язані письмово повідомити Конституційний Суд України, що своєю чергою забезпечить відновлення порушених прав осіб [7, с. 60].

Отже, можна погодитись з думкою, що Конституційний Суд як інститут забезпечення прав, свобод людини і громадянина виступає як універсальна інституція, яка дає можливість відстоювати права і свободи не тільки окремої особи, позивача, а й – в кінцевому підсумку – всього суспільства або окремих його спільностей [8, с. 8].

Висновки. Конституційний Суд України повинен стати дієвим захистом норм Конституції України, інакше його повноваження доцільно було б передати Верховному Суду України в частині конституційного контролю. А відповідно з метою активізації діяльності Конституційного Суду України варто вжити низку заходів, зокрема: розширити обсяг повноважень Конституційного Суду України, надавши повноваження Конституційному Суду України, за потреби самостійно ініціювати питання про відповідність Конституції України (конституційність): законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а не лише за зверненням відповідних уповноважених суб`єктів, з метою якісного виконання функції охорони Конституції України; повернути повноваження щодо офіційного тлумачення законів України; передбачити в Законі України "Про Конституційний Суд України" чіткий механізм виконання рішень та висновків Конституційного Суду України; встановити у чинному законодавстві України відповідальність за їх невиконання; передбачити в Конституції України в межах однієї статті вичерпний перелік повноважень та актів, які приймає Конституційний Суд України. Адже зміна структури Конституційного Суду України та способу обрання суддів, чому останнім часом надається багато уваги, є, беперечно, важливими на шляху забезпечення діяльності цього державного органу, але першочерговим все ж таки, видається за необхідне визначитись з обсягом повноважень, тоді структура та обрання суддів виступатимуть механізмами забезпечення якісної та належної реалізації цих повноважень. Особливо важливими стають ці питання в умовах збройної агресії російської федерації для збереження всіх складових елементів державності нашої України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: від 28 червня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254 %D0 %BA/96- %D0 %B2 %D1 %80#Text (дата звернення: 30.08.2023).

2. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 р. № 2136-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text (дата звернення: 30.08.2023).

3. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс: підручник / В. М. Шаповал. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2010. 464 с.

4. Івановська А. М. Офіційне тлумачення Конституції і законів України як повноваження Конституційного Суду України // *Університетські наукові записки*, 2013. № 4 (48). С. 19–35.

5. Панкевич О. З. Державне право зарубіжних держав: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 260 с.

6. Ромців О. І. Проблеми реалізації рішень Конституційного Суду України // *Електронне наукове видання "Аналітично-порівняльне правознавство"*. URL: http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/12/20.pdf (дата звернення: 30.08.2023).

7. Кулявець О. С. Проблеми виконання рішень Конституційного Суду України у справах за конституційними скаргами // *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економічна. Серія юридична. Випуск 31/2021. С. 54–61.

8. Кельман М. С. Конституційний контроль як засіб захисту конституцій у національних правових системах континентального права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук [12.00.02] / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2001. 23 с.

REFERENCES

1. ***Konstytutsiia Ukrainy***: vid 28 chervnia 1996 p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254 %D0 %BA/96- %D0 %B2 %D1 %80#Text (data zvernennia: 30.08.2023) [in Ukrainian].

2. ***Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy***: Zakon Ukrainy vid 13 lypnia 2017 r. # 2136-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text (data zvernennia: 30.08.2023) [in Ukrainian].

3. Shapoval V. M. ***Konstytutsiine pravo zarubizhnykh krain.*** Akademichnyi kurs: pidruchnyk / V. M. Shapoval. 2-he vyd., pererob. i dopov. K.: Yurinkom Inter, 2010. 464 p. [in Ukrainian].

4. Ivanovska A. M. ***Ofitsiine tlumachennia Konstytutsii i zakoniv Ukrainy yak povnovazhennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*** // Universytetski naukovi zapysky, 2013. No. 4 (48). P. 19–35 [in Ukrainian].

5. Pankevych O. Z. ***Derzhavne pravo zarubizhnykh derzhav***: pidruchnyk. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2018. 260 p. [in Ukrainian].

6. Romtsiv O. I. ***Problemy realizatsii rishen Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy*** // Elektronne naukove vydannia "Analitychno-porivnialne pravoznavstvo". URL: http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/12/20.pdf (data zvernennia: 30.08.2023) [in Ukrainian].

7. Kuliavets O. S. ***Problemy vykonannia rishen Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravakh za konstytutsiinymy skarhamy*** // Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Seriia ekonomichna. Seriia yurydychna. Vypusk 31/2021. P. 54–61 [in Ukrainian].

8. Kelman M. S. ***Konstytutsiinyi kontrol yak zasib zakhystu konstytutsii u natsionalnykh pravovykh systemakh kontynentalnoho prava***: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk [12.00.02] / Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy. Kyiv, 2001. 23 p. [in Ukrainian].

Дата надходження: 30.08.2023 р.

Olena Kovalchuk
Lviv Polytechnic National University,
Associate Professor of the Criminal Department
law and the educational and scientific process
Institute of Law, Psychology and Innovative Education
candidate of legal sciences, associate professor,
honored lawyer of Ukraine
olena.b.kovalchuk@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5547-1625

AUTHORITY OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE: WAYS OF IMPROVEMENT

The article examines the problems of regulatory regulation of the powers of the Constitutional Court of Ukraine at the level of the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine "On the Constitutional Court of Ukraine", the question of the adequacy of the scope of the powers of the Constitutional Court of Ukraine and the possibility of their improvement through a significant expansion in order to qualitatively ensure the performance of the function of protecting the Constitution of Ukraine.

The foreign experience regarding the peculiarities of the powers of the constitutional counter bodies, in particular those of the states where the American, French, or Austrian models are used, is analyzed.

Since the Constitutional Court of Ukraine must be an effective protection of the norms of the Constitution of Ukraine, it is proposed to: expand the scope of powers of the Constitutional Court of Ukraine, in particular, to grant the Constitutional Court of Ukraine the authority, if necessary, to independently initiate questions about the conformity of the Constitution of Ukraine (constitutionality) of laws and other legal acts of the Verkhovna Rada of Ukraine, acts of the President of Ukraine, acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine, legal acts of the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea, and not only at the request of the relevant authorized subjects; to return the authority regarding the official interpretation of the laws of Ukraine; to provide a clear mechanism for the implementation of decisions and conclusions of the Constitutional Court of Ukraine and responsibility for their non-implementation; at the level of the Constitution of Ukraine, determine an exhaustive list of acts accepted by the Constitutional Court of Ukraine.

Keywords: Constitutional Court of Ukraine; powers; official interpretation; law; conclusions.

Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки"

№ 3 (39), 2023

УДК 342

Maiia Pyvovar
Uniwersytet Narodowy "Politechnika Lwowska"
PhD, asystentka katedry teorii prawa i konstytucjonalizmu
Maiia.S.Pyvovar@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5495-5361

ZASADY TWORZENIA PRAWA W POLSCE I W UKRAINIE PRZEZ ORGANY SAMORZĄDU TERYTORIALNEGO: ASPEKT TEORETYCZNO-PRAWNY

http://doi.org/10.23939/law2023.39.266

© Пивовар М., 2023

Każde państwo demokratyczne, ceniące wartości demokratyczne, funkcjonuje dzięki podstawom prawnym, na których opierają się wszystkie bez wyjątku instytucje prawne w państwie. Bez zasad stanowienia prawa legalność nie będzie wspierana w żadnym demokratycznym systemie prawnym państwa. W artykule przedstawiono główne zasady stanowienia prawa przez terytorialne władze publiczne w Polsce i w Ukrainie. Rozwój instytucji samorządu terytorialnego odbywa się przede wszystkim dzięki zasadzie decentralizacji władzy, która była jedną z najważniejszych reform w Polsce w okresie przemian demokratycznych. Faktycznie ona jest podstawą istnienia samodzielnego samorządu terytorialnego. Decentralizacja w ramach samorządu lokalnego ma na celu rozwój przewag i kładzie nacisk na realizację potrzeb, celów i interesów społeczności lokalnych. Wartości demokracji zależą zatem od istnienia równowagi w zakresie interakcji władz państwowych i organów samorządu lokalnego, a także zasady nieingerencji władz publicznych w działalność samorządu lokalnego. Ten rodzaj interakcji oraz jego granice prawne i zasady powinny być jasno określone na poziomie legislacyjnym.

Słowa kluczowe: Konstytucja; Trybunał Konstytucyjny; zasada legalności; samorząd terytorialny; terytorialne organy władzy publicznej.

Określenie problemu. Stanowienie zasad prawa przez terytorialne organy władzy publicznej (organami samorządu terytorialnego) – jest niezwykle ważne i istotne zjawisko. W przeciwieństwie do Ukrainy, w Polsce te zasady i tryb stanowienia są określone w odpowiednich przepisach prawnych, na przykład w Ustawach o samorządzie gminnym, powiatowym i wojewódzkim.

Natomiast, w Ukrainie nie istnieje jasno określony mechanizm (tryb) legislacyjny tworzenia prawa przez organy samorządu terytorialnego, bo mamy ogólne przepisy konstytucyjne. Ustawodawca przyznaje samorządom autonomię w tym zakresie za pomocą statutów, które zawierają zasady i tryb tworzenia aktów lokalnych dla każdej wspólnoty terytorialnej. Zasady prawne, to najpierw – gwarancje legalności każdego aktu normatywnego i bez nich nie ma szansy na istnieje państwa demokratycznego.

Analiza najnowszych badań i publikacji. Badaniem zasad tworzenia prawa przez terytorialne organy władzy publicznej w Polsce zajmują się znani polscy naukowcy i prawnicy, w tym: P. Tuleja, D. Dąbek, M. Stec, I. Niżnik-Dobosz, T. Bąkowski, Tadeusz Bigo. Wśród ukraińskich naukowców: M. Baimuratov, K. Kolisnyk, O. Skakun i inni.

Celem artykułu jest przeprowadzenie porównawczego badania naukowego dotyczącego opracowań zasad tworzenia prawa przez organy samorządu terytorialnego w Polsce i w Ukrainie.

Przedstawienie głównego materiału. W streszczeniu artykułu zwrócono uwagę na znaczenie zasad tworzenia prawa, w tym zasady decentralizacji, bez której nie będzie prawdziwej samorządności lokalnej opartej na wartościach europejskich. Samorząd terytorialny powinien być niezależny od władz państwowych, ale musi wykonywać swoje zadania w granicach prawa. Jeżeli jakakolwiek działalność (organów państwowych, jednostek samorządu terytorialnego lub administracji rządowej) wykracza poza granice prawa, w takim przypadku organ władzy sądowniczej ma prawo uznać ją za nielegalną w swojej działalności i ponosić odpowiedzialność za nielegalne działanie. Dlatego trzeba zwrócić uwagę na zasadę legalności, integralną cechą demokratycznego państwa. Konieczne jest jasne zarysowanie tej szczególnej zasady prawa.

Aby ujawnić treść tej klauzuli, należy najpierw zwrócić uwagę do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Zgodnie art. 7 Ustawy Zasadniczej nosi nazwę "Działanie na podstawie i w granicach prawa". Prepis ten ma głęboką sens. Zdaniem znanego polskiego naukowca i sędziego Trybunału Konstytucyjnego RP w stanie spoczynku Piotra Tuleja : "Zasadę legalizmu, zwaną również zasadą praworządności. Głosi ona, że wszystkie organy władzy publicznej powinny działać na podstawie prawa i w jego granicach. Prawo powinno zatem nie tylko stanowić kompetencję do działania, ale również być źródłem nakazów i zakazów wyznaczających ramy prawne owego działania. Kompetencji do działania nie można domniemywać, konstruują ją przepisy o różnym charakterze (przepisy materialne, proceduralne, ustrojowe)" [2]. Zasada legalizmu wyrażona w art. 7 Konstytucji nakłada przede wszystkim na organy państwowe obowiązek działania zgodnie z obowiązującymi przepisami kompetencyjnymi, interpretowanymi w sposób ścisły i z odrzuceniem, w odniesieniu do organów władzy publicznej, zasady, "co nie jest zakazane, jest dozwolone". Nakłada ona na ustawodawcę obowiązek nienaruszania innych przepisów konstytucyjnych i ratyfikowanych umów międzynarodowych, wymienionych w art. 89 ust. 1 Konstytucji (wyrok z dnia 27 maja 2002 r., K 20/01).

Dzięki zasadzie legalizmu, której skutkiem jest powiązanie władzy ze źródłami prawa, istotnymi dla wykonywania funkcji administracji publicznej. Celem zasady legalizmu jest przeciwstawienie się arbitralności władzy. Każdy rząd albo samorząd terytorialny musi działać w granicach i w ramach prawa, czyli legalności. Bezpośrednio dotyczy to także organów samorządu terytorialnego jako przedstawicieli demokracji uczestniczącej, reprezentacji mieszkańców określonej jednostki terytorialnej. W totalitarnym lub autorytarnym państwie nie ma miejsca dla zasady legalizmu. Naruszenie tych granic jest zawsze niezgodne z prawem i może pociągać za sobą odpowiedzialność konstytucyjną i karną osób dokonujących tych czynów, a także odpowiedzialność państwa za szkody wyrządzone jego obywatelom. Każde podejmowanie decyzję nie może naruszać Konstytucji RP jako prawa najwyższego Rzeczypospolitej Polskiej. Ocena, czy ten akt normatywny został wydany zgodnie z kompetencjami określonymi w ustawie, czy z przekroczeniem, powinna być dokonywana z punktu widzenia charakteru prawnego władzy ustawodawczej i jej zakresu w konkretnej sprawie, z uwzględnieniem prawidłowości co wynika z przepisów Rozporządzenia Rady Ministrów sprawie zasad techniki prawodawczej. W tym celu ustawodawca nadał sądom administracyjnym uprawnienia do kontroli i nadzorowania prawa miejscowego.

Podstawy legalizmu są szczegółowo opisane w Wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 16 marca 2011 r. "Zasada legalizmu jest elementarną zasadą każdego systemu prawnego, bez względu na jego treść (może współwystępować z normami prawnymi o różnej treści) [3, s. 101]. Jest ona adresowana do organów władzy publicznej i nakazuje im działanie na podstawie i w granicach obowiązujących norm prawnych". Poza tym Trybunał Konstytucyjny stwierdził, że adresatem tej decyzji jest nie tylko organ władzy państwowej, ale także wszystkie bez wyjątku organy władzy publicznej, w tym jednostki samorządu terytorialnego. Adresatami zasady legalizmu nie są natomiast obywatele i ich zrzeszenia. Obowiązkiem każdego organu uprawnionego do wydania aktu prawa miejscowego jest jego wykonanie w ramach prawa. Organy władzy publicznej, jednostki samorządu lokalnego, organy administracji rządowej

są związane każdym obowiązującym aktem prawnym, niezależnie od jego rangi. Zasada ta nie ma jednak zastosowania do sędziów, którzy w sprawowaniu swojego urzędu są niezawiśli i podlegają tylko Konstytucji oraz ustawom (art. 178 ust. 1), a zatem mogą w procesie orzekania pomijać niekonstytucyjne akty podustawowe. W razie wątpliwości co do konstytucyjności ustawy sędziowie mogą wystąpić z pytaniem prawnym o kontrolę jej konstytucyjności do Trybunału Konstytucyjnego.

Zgodnie z polskim ustawodawstwem, akty prawa miejscowego muszą być zgodne ze wszystkimi aktami powszechnie obowiązującymi. Treść prawa lokalnego musi spełniać hierarchicznie wyższe standardy.Wydawane są w formie uchwał przez organy uchwałodawcze samorządu terytorialnego. Z kolei akty wykonawcze prawa miejscowego są wydawane w formie zarządzeń organów wykonawczych odpowiednich szczebli. Akty prawa miejscowego wydają także terenowe organy administracji rządowej. Zgodnie z konstytucyjną zasadą praworządnośći, akty prawa miejscowego wydawane są na podstawie i w granicach upoważnień zawartych w ustawie. Zakres ich obowiązywania jest powszechny, ale tylko na terenie działania właściwego organu. Najwyższą moc prawną ma Konstytucja RP, na podstawie której uchwalane są wszelkie ustawy i rozporządzenia oraz akty władzy lokalnej.

W warunkach demokratyzacji życia publicznego, decentralizacji administracji publicznej i wzrostu roli społeczeństwa obywatelskiego w organach samorządu terytorialnego subsydiarność jawi się jako zasada lub instrument optymalnego porządkowania relacji między różnymi poziomami elementów hierarchię społeczną w państwie europejskim.

Zasada pomocniczości przewiduje obligatoryjny rozdział kompetencji organów samorządu terytorialnego i władz państwowych, choć zawsze istniała i będzie między nimi interakcja. Władze te mają cele wspólne, które polegają na rozwiązywania zadań zarówno państwowych, jak i lokalnych. Zarówno w pierwszym, jak i drugim przypadku w centrum takiego podziału i interakcji znajdują się prawa i interesy osoby, obywatela. Żeby określić ważność tej zasady trzeba zwrócić uwagę do Traktatu o Unii Europejskiej (Art. 5 ust. 3.) i Protokółu (nr 2) w sprawie stosowania zasad pomocniczości i Europejskiej Karcie Samorządu Terytorialnego. Celem tej zasady jest wykonywanie kompetencji Unii Europejskiej. “W dziedzinach, które nie należą do wyłącznych kompetencji UE, zasada pomocniczości wspiera zdolność podejmowania decyzji i działań na szczeblu państw członkowskich oraz stanowi uzasadnienie prawne interwencji Unii, jeśli cele danego działania nie mogą zostać osiągnięte w wystarczającym stopniu przez państwa członkowskie i jeśli „ze względu na rozmiary lub skutki proponowanego działania” możliwe jest lepsze ich osiągnięcie na poziomie Unii. Celem wprowadzenia zasady do traktatów europejskich było zatem wykonywanie kompetencji na szczeblu jak najbliższym obywatelowi zgodnie z zasadą bliskości określoną ponadto w art. 10 ust. 3 TUE” [4]. Protokół, o którym mowa w cytowanym przepisie, nakłada na każdą instytucję UE obowiązek stałego przestrzegania zasad pomocniczości i proporcjonalności. Europejska Karta Samorządu Terytorialnego zobowiązywała ustawodawcę do przekazania organom samorządowym wykonywanie zadań publicznych służących zaspokajaniu zbiorowych potrzeb mieszkańców. Ogólny sens i cel zasady pomocniczości polega na przyznaniu pewnej niezależności władzom niższej instancji wobec władz wyższego szczebla, w szczególności władzom lokalnym wobec władz centralnych. Według J. Heliosa I W. Jedlicka :“Jednocześnie pomocniczość ma na celu “równoważenie sił między poziomem wspólnotowym a narodowym”. Dzięki niej “suwerenność państw i narodów zostaje zagwarantowana, a jej ograniczenie jest zawężone do minimum” [6, s. 41].

W Polsce zasada pomocniczości wyrażona została w preambule do Konstytucji RP z 1997 r.: “ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej jako prawa podstawowe dla państwa oparte na poszanowaniu wolności i sprawiedliwości, współdziałaniu władz, dialogu społecznym oraz na zasadzie pomocniczości umacniającej uprawnienia obywateli i ich wspólnot” [1, tam samo]. Oznacza to, że należy zapewnić jak największy udział obywateli w realizacji tych zadań. Nie można nie zgodzić się, że samorząd lokalny jest najbliższym obywatelom podmiotem realizującym zadania społeczne na poziomie lokalnym dzięki przekazaniu funkcji od góry do dołu. Zadania mają być wykonywane przez podmioty niższe bez przekazywania ich organom wyższego rzędu. Uprawnienia organów samorządowych określone w

międzynarodowych aktach prawnych UE, Konstytucji RP oraz Ustawach i innych aktów prawnych państwa polskiego potwierdzają tę zasadę.

Do realizacji zasady pomocniczości niezbędne są decyzje prawne władz lokalnych, umożliwiające organom samorządu terytorialnego współpracę z mieszkańcami i ich organizacjami, na przykład w formie konsultacji społecznych, a jednocześnie zobowiązujące je do takiej współpracy. Bardzo ważne, że jednostki terytorialne mogą wziąć wsparcie od władzy publicznej. Na przykład: "jednostki samorządu terytorialnego mogą otrzymywać dotacje z budżetu państwa w zakresie, o którym mowa w przepisach o rozwoju regionalnym. Oprócz dotacji, o których mowa w ust. 1, jednostki samorządu terytorialnego mogą otrzymywać dotacje celowe z budżetu państwa na dofinansowanie zadań własnych". Przykładem może tu być z zakresu zadań inwestycyjnych szkół i placówek oświatowych; lub związanych z inicjatywami wspierania edukacji na obszarach wiejskich, w tym na stypendia i pomoc materialną dla młodzieży wiejskiej itd. (Ust. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego). W 2022 r. rząd zapowiadał dodatkowe 13,67 mld zł dla samorządów w Polsce [7]. W tym roku w Ukrainie, w 2023 r. (218 mld. hr. dla samorządów)

Zasada pomocniczości jest integralną częścią istnienia państwa demokratycznego. Ważne, że tylko człowiek jest tu podmiotem wszelkich spraw, a inne instytucje tworzone są jako pomocnicze w stosunku do jego działań. Zatem wszelkie decyzje powinny być podejmowane na możliwie najniższym szczeblu. To zapobiega ingerencji państwa w funkcjonowanie społeczeństwa. Prawne znaczenie instytucji samorządu terytorialnego przez pryzmat rządów prawa polega na tym, że służy on demokracji bezpośredniej i pośredniej w obszarze terytorialnej administracji publicznej. Zatem osoba, mieszkaniec, zgodnie z zasadą pomocniczości ma bezpośredni lub pośredni wpływ – za pośrednictwem środków masowego przekazu, prawo do bycia wybranym i udziału zgodnie z prawem w postępowaniu zarządczym w sprawach wspólnoty terytorialnej.

Wynika z tego kolejna zasada funkcjonowania organów samorządu terytorialnego – zasada samodzielności. Według, znanej przedstawicielki dogmatyki nauki prawa administracyjnego prof. Iwoną Niżnik-Dobosz, że :"Podmioty samorządu terytorialnego stanowią podmioty administracji publicznej charakteryzujące się dużym stopniem samoregulacji przy wykonywaniu zadań publicznych. Ta zdolność do samoregulacji spraw ustrojowych i organizacyjnych przekłada się na potencjalną optymalizację wykonywania zadań publicznych wynikającą z możliwości dopasowania warunków ich realizacji do wymogów rzeczywistości" [8, s. 30]. "Samorząd terytorialny wykonuje zadania publiczne nie zastrzeżone przez Konstytucję lub ustawy dla organów innych władz publicznych". W takim przypadku samorządy terenowe mają prawo do samodzielnego zarządzanie sprawami publicznymi w terenie lokalnym. Jednym z najważniejszych dowodów istnienia samodzielności jest Konstytucja RP w art. 169 ust. 4, która gwarantuje jednostkom samorządu terytorialnego samodzielność w ustanawianiu ich ustroju wewnętrznego, co następuje przez ich organy stanowiące. Zasada ta gwarantuje nadanie jednostkom samorządu terytorialnego osobowości prawnej wraz z prawem do własności i innych praw majątkowych, władztwem finansowym, a także sądową ochroną. To jest bardzo ważny aspekt w procesach demokratyzacji w nowoczesnym europejskim kraju.

Zgodnie z postanowieniami Konstytucji RP, zawartymi w jej art. 87 ust. 2, akty prawa miejscowego uchwalane przez organy jednostek samorządu terytorialnego są źródłami powszechnie obowiązującego prawa na terenie danej jednostki i mogą być one wydawane na podstawie wyrażonego przepisami ustaw upoważnienia. Samodzielność jednostek samorządu terytorialnego stanowi istotny element zasady decentralizacji władzy publicznej [9, s. 55]. W sposób istotny granice samodzielności działania samorządu terytorialne go określa przyznana przez prawo terytorialnym związkom samorządowym osobowość prawna. Gmina – jako podstawowa jednostka samorządu lokalnego wykonuje zadania publiczne w imieniu własnym i na własną odpowiedzialność tylko w granicach prawa. Obecnie zarówno w literaturze, jak i w ustawodawstwie samorządowym powszechnie uznaje się znaczenie tej osobowości, przy czym dzieli się ją na publiczną (administracyjną) i prywatną (cywilnoprawną).

Samodzielność jednostek samorządu terytorialnego opiera się na uchyleniu hierarchicznego podporządkowania oraz zakazie wydawania w stosunku do nich poleceń służbowych przez inne podmioty prawne, zwłaszcza przez organy administracji centralnej [11, s. 146]. Organy samorządu terytorialnego wykonują wszystkie zadania na własną odpowiedzialność, a realizacja tych zadań wymaga środków z budżetu państwa i własnych. Ustawy samorządowe przyjmują, że o ustroju gminy, powiatu i województwa stanowią ich statuty, w których określa się organizację wewnętrzną oraz tryb pracy organów, a także inne kwestie, jak zasady dostępu o dokumentów. W takim razie każda z tych jednostek określa najważniejsze zadania, które nie są sprzeczne z normami prawa Konstytucji RP i ustawami RP. Działalność legislacyjna organów samorządu terytorialnego polega na tym, aby statut odpowiadał zasadom legislacyjnym, potrzebom społeczności i ich mieszkańców.

Do zasady samodzielności można wskazać na samodzielność finansową, która wynika z niezbędnych zadań władz lokalnych. Jest na to orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego. Trybunał określił niezależność finansową organów samorządu terytorialnego. Prawo to przewiduje prawo do samodzielnego prowadzenia regulacji i zarządzania finansami w granicach określonych w ustawodawstwie [12]. (tj. w zakresie prawa) do wykonywania prawnie określonych zadań na poziomie lokalnym. Wspomniano również o możliwości uzyskiwania dochodów własnych [13], które powinny być kierowane do budżetu lokalnego i wydatkowane na potrzeby wspólnoty terytorialnej. To są elementy samodzielności finansowej samorządu terytorialnego.Ważnym atrybutem jest to, że granice samodzielności wyznacza również nadzór, to znaczy, że wszystkie zadania organów samorządu terytorialnego podlegają nadzorowi w przypadkach określonych w ustawach. Ważnym atrybutem jest, że granice samodzielności wyznaczają także środki nadzoru, czyli wszystkie zadania jednostek samorządu terytorialnego są kontrolowane w przypadkach określonych ustawami.

W Ukrainie, jako w Polsce, w wymiarze konstytucyjnym decentralizacja władzy publicznej ucieleśnia się w realizacji zasady legalności i jest sformułowana w części 2 art. 19 Konstytucji Ukrainy: “Władze państwowe i organy samorządu terytorialnego, ich funkcjonariusze są obowiązani działać wyłącznie na podstawie, w granicach uprawnień i w sposób przewidziany w Konstytucji i ustawach Ukrainy” [14]. Oprócz tego, Orzeczenie Konstytucyjnego Sądu Ukrainy w sprawie interpretacji i stosowania zasady praworządności z dnia 02 listopada 2004 r. określa: “Praworządność wymaga od państwa wdrożenia jej w stanowieniu prawa i egzekwowania prawa, w szczególności, do przepisów prawa, które stanowią same w sobie treść powinna być nasycona przede wszystkim ideami społecznymi jako sprawiedliwość, wolność i równość” [15].

Zgodnie z Konstytucją Ukrainy, Artykuł 132. Struktura terytorialna Ukrainy opiera się na zasadach jedności i integralności terytorium państwowego, połączenia centralizacji i decentralizacji w sprawowaniu władzy państwowej, równowagi i rozwoju społeczno-gospodarczego regionów, z uwzględnieniem ich cech historycznych, gospodarczych, środowiskowych, geograficznych i demograficznych, tradycji etnicznych i kulturowych. Zgodnie z Ustawą Ukrainy “O dobrowolnym połączeniu wspólnot terytorialnych”, dobrowolne łączenie wspólnot terytorialnych wsi, miast i miasteczek odbywa się z zachowaniem następujących zasad: 1) konstytucyjności i legalności; 2) dobrowolności; 3) efektywności ekonomicznej; 4) wsparcia państwa; 5) wszechobecności samorządu terytorialnego; 6) przejrzystości i jawności; 7) odpowiedzialności. W tej sprawie też istnieję Orzeczenie Konstytucyjnego Sądu Ukrainy z dnia 05 października 2005 roku : “Prawo do definiowania i zmiany należy wyłącznie do narodu zgodnie zasady demokracji władzy. Porządek konstytucyjny w Ukrainie nie może być w żaden sposób zawłaszczany przez państwo, jego organy i urzędników”.

Od 23.06.2021 roku zarejestrowano projekt ustawy “O działalności prawodawczej, który jasno określa zasady i tryb stanowienia prawa przez organy publiczne. “Projekt ustawy proponuje istotną aktualizację podejść do procedury zasad przygotowania projektów normatywnych aktów prawnych. Proponowano określenie etapów rozwoju projektu aktu regulacyjnego przez podmiot działalności prawodawczej oraz wprowadzenie nowoczesnej praktyki, powszechnej w wielu krajach o stabilnych

demokracjach, w zakresie „Oceny wpływu projektu aktu regulacyjnego“. W dniu 12.09.2023 r. Projekt ustawy został przesłany do podpisu Prezydentowi Ukrainy Wołodymyru Zełenskiemu.

Wnioski. Ukraiński i polski model samorządu lokalnego są podobne, różnią się jednak podejściem i realizacją w podziale administracyjno-terytorialnym. Jeśli chodzi o zasadach trybu tworzenia prawa przez terytorialne organy władzy publicznej w Polsce, to w tym państwie ich tryb jest bardziej i szczegółowo uregulowany w ramach administracyjno-terytorialnego podziału na poziomie ustawodawczym. W Ukrainie, zasady tworzenia aktów lokalnych są bardziej abstrakcyjne (ogólne) przez autonomię prawną organów samorządu lokalnego. W dwóch państwach istnieje zasada praworządności (legalizmu) na poziomie konstytucyjnym przy tworzeniu prawa i wymaga od władzy publicznej wdrożenia tej zasady przy akceptacji każdego aktu normatywnego. Dopiero po wejściu w życie ustawy “O działalności prawodawczej”, zasady i tryb tworzenia prawa zostaną wdrożone nie tylko przez organy władzy rządowej, ale przez organy samorządu terytorialnego.

REFERENCES

1. ***Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r***. (Dz.U. No. 78, poz. 483 ze zm.) [in Polish].

2. Tuleja Piotr. (2021) (red.). ***Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz***. Wydawnictwo. Wolters Kluwer Polska. 540 p. [in Polish].

3. ***Wyrok Trubunalu Konstytycijnego z dnia 16 marca 2011 r***. URL:https://sip.lex.pl/#/jurisprudence/520898096?cm=DOCUMENT (accessed: 07.08.2023) [in Polish].

4. ***Traktat o Unii Europejskiej z dnia 7 lutego 1992 r.*** URL:https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=celex %3A11992M %2FTXT (accessed: 07.08.2023) [in Polish].

5. ***Noty tematyczne o Unii Europejskiej***. Parlament Europejski. Zasada pomocniczości. URL:https://www.europarl.europa.eu/factsheets/pl/sheet/7/zasada-pomocniczosci. (accessed: 15.05.2023) [in Polish].

6. Helios J., Jedlicka W. (2004). ***Suwerenność w dobie procesów integracyjnych i globalizacyjnych***, Acta Universitatits Wratislaviensis No 2626, Prawo CCXCI, Wrocław. P. 57 [in Polish].

7. ***Rząd zapowiada dodatkowe 13,67 mld zł dla samorządów.*** URL:https://samorzad.pap.pl/kategoria/finanse/rzad-zapowiada-dodatkowe-1367-mld-zl-dla-samorzadow-w-2022-r (accessed: 15.06.2023). [in Pollish].

8. Niżnik-Dobosz I. (2020). ***Samorząd terytorialny wobec zasady podziału władzy***. Ruch prawniczy, ekonomiczny i socjologiczny. 14 p. [in Polish].

9. Mucha K. (2017). ***Realizacja zadań własnych gminy w kontekście konstytucyjnej zasady decentralizacji***, pod red. M. Chrzanowski, J. Sobczak. Lublin, 2017. P. 75 [in Polish].

10. Wiktorowska A. (2002). ***Prawne determinanty samodzielności gminy.*** Zagadnienia administracyjno-prawne, Warszawa. P. 55. [in Polish].

11. Zimmermann J. (2012). ***Stanowisko takie jest akceptowane i prezentowane przez większość przedstawicieli doktryny***: Prawo administracyjne, Warszawa. P. 146. [in Polish].

12. ***Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 24.03.1998 r***., sygn. K40/97, OTK ZU 1998, Nr 2, poz. 12 (accessed: 27.08.2023).

13. ***Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 16.03.1999 r***., sygn. K35/98, OTK 1999, Nr 3, poz. 37. (accessed: 27.08.2023).

14. ***Konstytucja Ukrainy***. (1996). Ustawa Ukrainy. Nr 30, Art. 141). Wiadomości Rady Najwyższej Ukrainy. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254 %D0 %BA/96- %D0 %B2 %D1 %80#Text (accessed: 27.08.2023). [in Ukrainian].

15. ***Orzeczenie Konstytucyjnego Sądu Ukrainy w sprawie interpretacji i stosowania zasady praworządności z dnia 02 listopada 2004 r.*** Nr 15-рп/2004URL:https://zakononline.com.ua/documents/show/246850___246915 (accessed: 19.08.2023).

16. Ustawa Ukrainy (2015) ***“O dobrowolnym połączeniu wspólnot terytorialnych”***. Wiadomości Rady Najwyższej (WWR), nr 13, art. 91). URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text (accessed: 19.08.2023). [in Ukrainian].

17. ***Projekt ustawy “O działalności prawodawczej”***. Wiadomości Rady Najwyższej. URL:https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72355 (accessed: 12.09.2023).

Дата надходження: 11.08.2023 р.

Майя Пивовар
Національний університет “Львівська політехніка”,
асистент кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук
Maiia.S.Pyvovar@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5495-5361

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Кожна демократична держава, яка цінує демократичні цінності, функціонує завдяки правовим засадам, на яких базуються всі без винятку правові інститути в державі. Без принципів правотворення законність не буде підтримуватися в жодній демократично-правовій системі держави. У цій статті представлено основні принципи правотворення територіальними органами публічної влади в Польщі та Україні. Розвиток інститутів місцевого самоврядування діє насамперед завдяки принципу децентралізації влади, який був однією з найважливіших реформ у Польщі в період демократичних трансформацій. Одним з найважливіших цих перетворень стала децентралізація влади, яку закладено в основу діяльності місцевого самоврядування. Децентралізація в рамках місцевого самоврядування спрямована на розвиток переваг і наголошує на реалізації потреб, цілі та інтересів місцевих громад. Тому цінності демократії залежать від наявності балансу щодо взаємодії між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, а також принципу невтручання з боку публічної влади в діяльність місцевого самоврядування. Цей вид взаємодії і його правові межі та засади мають бути чітко визначені на законодавчому рівні.

Ключові слова: Конституція; Конституційний трибунал; принцип законності; місцеве самоврядування; територіальні органи влади.

Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки"
№ 3 (39), 2023

УДК 342.553.

Maiia Pyvovar
Uniwersytet Narodowy "Politechnika Lwowska"
PhD, asystentka katedry teorii prawa i konstytucjonalizmu
Maiia.S.Pyvovar@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5495-5361

OSOBLIWOŚCI PROCESÓW DECENTRALIZACYJNYCH W POLSCE I ICH WPŁYW NA SAMORZĄD TERYTORIALNY W UKRAINIE

http://doi.org/10.23939/law2023.39.273

© Пивовар М., 2023

Decentralizacja, będąca złożonym procesem, powinna prowadzić do sprawnego i racjonalnego zarządzania na poziomie państwa. W trosce o europejskie wartości demokratyczne powstało poważne pytanie o rozwój demokracji lokalnej, której nie może zabraknąć w społeczeństwie obywatelskim. Dlatego też, aby nadać wagę prawom mieszkańców do zaspokajania ich potrzeb na poziomie lokalnym, organy samorządu terytorialnego otrzymały znaczną autonomię i niezależność od władzy publicznej. Konsekwencje te stały się realne dzięki procesom decentralizacji władzy.

W tym kierunku wspólnota europejska przyjęła ważne międzynarodowe akty normatywne, wśród nich: Europejska Karta Samorządu Lokalnego, Europejska Karta Samorządu Regionalnego oraz Europejska Konwencja Ramowa o Współpracy Transgranicznej między Wspólnotami i Władzami Terytorialnymi. Europejska Karta Samorządu Lokalnego jest pierwszym wielostronnym instrumentem prawnym, który określa i chroni zasady autonomii lokalnej, jednego z fundamentów demokracji, którego ochroną i rozwojem zajmuje się Rada Europy. Ona wnosi istotny wkład w ochronę i upowszechnianie wspólnych europejskich wartości. W preambule Europejskiej Karty Samorządu Lokalnego wskazano, że „prawo obywateli do udziału w sprawach publicznych jest jedną z demokratycznych zasad wspólnych dla wszystkich państw członkowskich Rady Europy i opiera się na zasadach demokracji i decentralizacji władzy".

Samorząd terytorialny stanowi współcześnie jeden z wyznaczników i standardów demokratycznego państwa prawnego. Decentralizacja pomaga wzmacniać rolę każdego mieszkańca i społeczności lokalnych poprzez ich upodmiotowienie a wyposażenie w określone kompetencje, zadania i mienie. Istnienia samorządu zawsze broniono na podstawach, że samorząd terytorialny jest kluczowym aspektem procesu demokratyzacji oraz intensyfikacji masowego udziału w procesie decyzyjnym. W państwie demokratycznym najważniejszą jednostką jest człowiek, a zatem jest on mieszkańcem odpowiedniej społeczności. Rozwój samorządu terytorialnego pod wpływem i rolą decentralizacji był jedną z najważniejszych reform demokratycznych w Polsce, nad którą pracowali najlepsi prawnicy i naukowcy. Decentralizacja w ramach samorządu terytorialnego ma na celu rozwój uwzględniający potrzeby, cele i interesy społeczności lokalnych. Dziś Polska jest jednym z najbardziej postępowych państw europejskich, w których reforma decentralizacji władzy została

pomyślnie wdrożona. Dlatego ważne jest, aby reforma samorządu terytorialnego na Ukrainie została dokończona po zakończeniu wojny na wzór polski.

Słowa kluczowe: decentralizacja; samorząd terytorialny; organy samorządu terytorialnego; ustawodawstwo; władza publiczna; Europejska Karta Samorządu Lokalnego.

Określenie problemu. Samorząd terytorialny jest podstawą demokratycznego społeczeństwa. Główną podstawą wdrażania samorządu terytorialnego jest decentralizacja władzy. W Polsce procesy decentralizacyjne rozpoczęły się na początku lat 90. ubiegłego wieku. Oczywistym jest to, że ta reforma ustawodawcza musiała służyć dobru każdego mieszkańca i zaspokojeniu jego interesów na określonym terytorium. Na Ukrainie rzeczywista reforma decentralizacji władzy rozpoczęła się dopiero w 2014 roku, a wojna na pełną skalę rozpoczęta przez Rosję przeciwko Ukrainie w 2022 roku uniemożliwia wdrożenie i zakończenie europejskich zmian decentralizacyjnych w kontekście samorządu terytorialnego. Oczywiste jest to, że każdego dnia w czasie wojny istnieje pilna potrzeba zapewnienia każdemu mieszkańcowi wspólnoty terytorialnej usług niezbędnych do normalnego życia. Dlatego niniejszy artykuł ma na celu zbadanie prawnego charakteru decentralizacji władzy a jej roli w kształtowaniu się samorządu terytorialnego w Polsce i na Ukrainie.

Analiza najnowszych badań i publikacji. Pytanie decentralizacji władzy i aktualne problemy samorządu terytorialnego w Polsce bada szereg znanych naukowców, prawników i ekspertów, a mianowicie: Artur Myna, Alfred Czermiński, Mirosław Stec, Jerzy Starościak, Hubert Izdebski, Piotr Tuleja, Eugeniusz Ruśkowski, Bohdan Dolnicki, Dorota Dąbek i inni.

Celem artykułu jest przeprowadzenie badania naukowego dotyczącego opracowań procesów decentralizacyjnych, roli, zadań decentralizacji w Polsce oraz jej wpływ na samorząd terytorialny w Ukrainie.

Przedstawienie głównego materiału. Samorząd terytorialny jest gwarantem realizacji i podstawą istnienia demokratycznego społeczeństwa. Jest to wyjątkowa i fundamentalna instytucja prawna. Jego istnienie jest wynikiem procesu decentralizacji władzy państwowej i przekazaniem uprawnień przez władzę publiczną organom terytorialnym, czyli jednostkom samorządu terytorialnego. W Polsce samorząd terytorialny jest formą organizacji społeczności lokalnych powołaną do kierowania i zarządzania sprawami publicznymi w interesie mieszkańców na odpowiednim terytorium.

Rozwój instytucji samorządu terytorialnego dzięki decentralizacji był jedną z najważniejszych reform demokratycznych w Polsce, nad którą pracowali najlepsi prawnicy i naukowcy. Decentralizacja w granicach samorządu terytorialnego ma na celu rozwijanie korzyści, podkreślanie potrzeb, celów i interesów społeczności lokalnych. Polityka ta jest sposobem realizacji konstytucyjnie sformułowanej zasady pomocniczości, o czym będzie mowa w dalszej części. W każdym państwie demokratycznym musi istnieć równowaga, która nazywa się harmonią między interakcjami władzy państwowej a samorządu terytorialnego. Ta interakcja i granice prawne muszą być wyraźnie określone na poziomie ustawodawczym. Organy samorządu lokalnego muszą wykonywać swoje obowiązki w ramach prawnych, ponieważ przedstawiciele tych jednostek wiedzą i rozumieją, że ich działalność jest kontrolowana przez organy kontroli państwowej i bezpośrednio przez mieszkańców tego terenu.

Pod koniec XX wieku zbiorowa opinia o samorządzie terytorialnym, w której faktycznie dominowała teoria wspólnoty wolnej, znalazła swoje ucieleśnienie w Europejskiej Karcie Samorządu Lokalnego z dnia 15 października 1985 r. Konwencja ta uznaje funkcjonowanie samorządu lokalnego jako decentralizację i dekoncentrację władzy w państwie. Jednocześnie decentralizacja oznacza przekazanie przez centrum pewnych uprawnień lokalnym organom wybieralnym, a dekoncentracja oznacza przekazanie uprawnień lokalnym organom wykonawczym powoływanym z centrum. Samorząd terytorialny jest zdecentralizowaną formą rządów.

Oczywiście, obecny i europejski model samorządu terytorialnego w Polsce, który istnieje teraz, był stworzony nie od razu. Tylko po załamaniu ustroju socjalistycznego w 1989 r., w Polsce pojawiła się możliwość suwerennego i demokratycznego stanowienia. Nie tracąc czasu Polska dołączyła się do procesów eurointegracyjnych. W latach 90. żeby stać się częścią Unii Europejskiej, Państwo przeprowadziło reformy administracyjne (1999 r.) w zakresie reformy decentralizacji władzy i ponowne uruchomienie systemu administracji rządowej.

Analizując ustawodawstwo Polski, decentralizacja stała się integralnym zjawiskiem na poziomie ustawodawczym tego kraju. Konstytucja Rzeczypospolitej Polski [dalej Konstytucja RP] w art. 15 ust. 1 stanowi: „Ustrój terytorialny Rzeczypospolitej Polskiej zapewnia decentralizację władzy publicznej" [1]. Zasada decentralizacji została podniesiona do rangi zasady ustrojowej. Oznacza ona proces trwałego poszerzania uprawnień jednostek władzy publicznej niższego rzędu w drodze przekazywania im zadań, kompetencji oraz niezbędnych środków do ich realizacji [2]. Można to rozpatrzyć również z punktu widzenia ograniczenia władzy państwa na rzecz jednostek samorządu terytorialnego na poziomie lokalnym. Obecnie można więc stwierdzić, że jedynym ważnym rodzajem (formą) decentralizacji władzy publicznej w Polsce jest samorząd terytorialny, realizujący decentralizację terytorialną. Decentralizacja oznacza taki sposób definiowania i delimitowania zadań i funkcji, z których większość jest przenoszona z poziomu organów centralnych na poziomy niższe. Stają się one własnymi zadaniami i organów niższego poziomu, czyli uprawnieniami organów władzy lokalnej. Decentralizacja pozwala dokonać repartycji zadań między administracją rządową a jednostkami samorządu terytorialnego (na poziomie trójstopniowego podziału terytorialnego państwa między gminą, powiatem i województwem samorządowym).

Zdaniem A. Myna istnieją trzy główne wymiary decentralizacji, jakimi są: 1) „przekazanie zasad i kompetencji szczeblowi lokalnemu"; 2) określenie zakresu „samodecydowania" władz lokalnych przy wykonywaniu zadań i kompetencji; 3) zapewnienie środków finansowych organom lokalnym poprzez ustanowienie źródeł finansowania zadań i kompetencji z dochodów własnych samorządów terytorialnych" [3, s. 35]. Tu wszystkie jednostki samorządu lokalnego są autonomiczne w podejmowaniu decyzji.

W polskim porządku prawnym zasada decentralizacji władzy publicznej głównie kierowana jest do gminy, która jako podstawowa jednostka samorządu terytorialnego odpowiada za wykonywanie wszelkich zadań samorządu niezastrzeżonych dla pozostałych jednostek samorządu terytorialnego [4, s. 95]. Celem reformy samorządowej jest przede wszystkim zapewnienie jej zdolności do samodzielnego, kosztem własnych środków, rozwiązywania spraw o znaczeniu lokalnym. Chodzi tu o zapewnienie wspólnotom terytorialnym większych zasobów i zmobilizowanie ich rezerw wewnętrznych. Decentralizacja stanowi ważny czynniki warunkujący przestrzeganie samodzielności i pomocniczości.

Zasada decentralizacji władzy publicznej była przedmiotem badania Trybunału Konstytucyjnego. Na przykład, Trybunał Konstytucyjny w wyroku z dnia 3 listopada 2006 r. stwierdził, że: „decentralizacja państwa to idea, której celem jest przekazywanie kompetencji władzy państwowej organom jednostek samorządu terytorialnego, wyłonionym w sposób demokratyczny przez społeczności lokalne. (...) Im przekazanie kompetencji państwa na rzecz samorządu terytorialnego będzie większe oraz lepsze będą gwarancje jego niezależności, tym lepiej będzie realizowana idea decentralizacji państwa (w większym zakresie, głębiej)" [5]. Jak skutek – decentralizacja jest nierozerwalnie związana z organami samorządu terytorialnego.

Samorząd jest jedną z form decentralizacji administracji. Jak twierdził J. Starościak, „Samorząd jest najstarszą, najwcześniej wytworzoną formą decentralizacji administracji. Jest on też formą decentralizacji o największej doniosłości społecznej" [6, s. 63]. Można stwierdzić, że decentralizacja władzy publicznej realizuje zadania, kompetencje i funkcje z pomocą organów działających na terenie lokalnym (na przykład od małej wsi, gminy do największego województwa). Wynika to przede wszystkim z tego, że podstawową i obligatoryjną formą decentralizacji jest samorząd terytorialny, a jej podstawową jednostką terytorialną jest gmina. Decentralizacja władzy jest absolutnym przeciwieństwem centralizacji władzy, która implikuje hierarchię podporządkowania. Gwarancją działalności samorządu lokalnego w Polsce jest to, że organy

samorządu terytorialnego działają według własnego uznania na zasadzie samodzielności jednostek samorządu terytorialnego oraz środków prawnych służących ochronie tej samodzielności.

Rozważając istotę decentralizacji, należy zwrócić uwagę na wieloaspektowy charakter tego zjawiska. Pełna decentralizacja powinna być rozpatrywana w trzech wymiarach i obejmować decentralizację polityczną, administracyjną i finansową. Zdaniem E. Ruśkowskiego: „Decentralizacja polityczna polega na nadaniu jednostkom samorządu terytorialnego demokratycznie wybranych organów przedstawicielskich i takiego statusu publicznoprawnego, który zapewnia niezależność polityczną od państwa". Zapewnienie organom samorządu terytorialnego odpowiednich uprawnień i narzędzi do wykonywania tych zadań oznacza decentralizację administracyjną. W polskim państwie obok samorządu wymienia się inne formy decentralizacji: zakład administracyjny, przedsiębiorstwo państwowe, zlecanie funkcji z zakresu administracji publicznej czy zlecanie realizacji zadań publicznych podmiotom spoza systemu administracji publicznej (np. prywatnym przedsiębiorcom, organizacjom pozarządowym) [7, s. 47].

Decentralizacja finansowa, zwana też decentralizacją fiskalną, oznacza wyposażenie samorządów w odpowiednie państwowe środki finansowe i przekazanie im kontroli nad gospodarowaniem tymi środkami. Ustawodawstwo przewiduje również dotacje celowe z budżetu państwa na potrzeby jednostek samorządu terytorialnego. Jest to bardzo istotną kwestią, bo bez takiego rodzaju dofinansowania ze środków publicznych organy samorządu terytorialnego nie będą mogły samodzielnie i sprawnie wykonywać powierzone im funkcje. W takim przypadku ich działanie może stać się nieskuteczne. Ustawodawca to rozumie i dlatego rozwiązał te kwestie ustawowo. Takie reguły prawne określone zostały w ustawie o dochodach jednostek samorządu terytorialnego od 13.11.2003 r. Oczywiście państwo nie pokrywa całego budżetu jednostki samorządowej, ale w tym przypadku pełni rolę pomocniczą i wspierającą.

Ze względu norm prawnych Konstytucji RP, samorząd terytorialny uczestniczy w sprawowaniu władzy publicznej, a przysługującą mu w ramach ustaw część zadań publicznych wykonuje w imieniu własnym i na własną odpowiedzialność. Ważnym dowodem tutaj występuje art. 163 Konstytucji RP "Samorząd terytorialny wykonuje zadania publiczne nie zastrzeżone przez Konstytucję lub ustawy dla organów innych władz publicznych". W art. 166 ust. 1 Konstytucji RP ustawodawca postanowił, że "zadania publiczne służące zaspokajaniu potrzeb wspólnoty samorządowej są wykonywane przez jednostkę samorządu terytorialnego jako zadania własne". Zaspokajanie potrzeb wspólnot samorządowych jest podstawowym celem publicznym, jaki przed jednostkami samorządu terytorialnego określił ustawodawca. Wykonywanie tych potrzeb możliwe przez poznanie realnych potrzeb i oczekiwań mieszkańców z pomocą zasady decentralizacji.

Zasada decentralizacji ma kluczowe znaczenie w zakresie działań publicznych pomiędzy administracją rządową a jednostkami samorządu terytorialnego. Wskazuje na to również H. Izdebski [8, s. 27], który zauważa, że zasada ta stanowi podstawę określenia istoty zadań publicznych, dokonania podziału tych zadań pomiędzy państwem a samorządem terytorialnym, a w dalszej kolejności podziału zadań dla poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego, a także skonstruowania podstawowych zasad wykonywania zadań o charakterze publicznym. Należy więc rozumieć, że uprawnienia administracji państwowej zostały przekazane organom samorządu terytorialnego na poziome lokalnym. Tym samym zadania i cele o charakterze państwowym realizowane są na szczeblu centralnym, a sprawy w dziedzinie lokalnej i regionalnej — na wyodrębnionych szczeblach samorządu terytorialnego.

W Polsce samorząd terytorialny sprawuje władzę publiczną przez nadanie uprawnień terytorialnym organom władzy publicznej (jednostkom samorządu terytorialnego) na własną odpowiedzialność. Podmiotowość ustrojowa jednostek samorządu terytorialnego oznacza samodzielność i niezależność od różnych struktur władzy publicznej, a w szczególności od organów administracji rządowej. Te przepisy prawne znajdują się w Konstytucje RP i odpowiednich ustawach na poziomie ustawodawczym.

Zadania samorządu lokalnego wykonywane są na rzecz ogółu mieszkańców danej jednostki samorządu terytorialnego, a jej członkowie – w zakresie określonym przez ustawodawcę – mogą uczestniczyć w określaniu sposobu ich realizacji. Chodzi tutaj o ideę demokracji partycypacyjnej. Według

znanego polskiego prawnika i naukowca Mirosława Steca: „Dlatego podmiotowość ta stanowi istotę samorządu terytorialnego będącego równocześnie częścią administracji publicznej w polskim państwie. Instytucja samorządu terytorialnego jest częścią instytucji państwa prawnego, bez którego prawo społeczności demokratycznej nie będzie realizowane" [9, s. 11].

Samorząd terytorialny ma w każdym państwie określoną formę prawną i zależy od jego struktury, procesów demokratycznych, cech historycznych, etniczno-narodowych, ustroju terytorialnego i innych. Mimo identyczności cech formalnych samorządu terytorialnego w różnych krajach problem rozwiązuje się na różne sposoby: organy samorządu terytorialnego reprezentują głęboką warstwę władzy państwowej albo też są oddzielone od państwa, ale wchodzą z nim w interakcje przy zarządzaniu sprawami publicznymi.

Badając prawo i cechy samorządu terytorialnego, warto odnieść się do pojęć samorządu terytorialnego i jednostek samorządu terytorialnego. W Polsce, w nauce prawa administracyjnego i w prawie administracyjnym zwykło się nie różnicować tych pojęć. Zgadzamy się z opinią Sławomira Fundowicza, że „słowo „jednostka" odnosi się wyłącznie do podziału terytorialnego państwa, natomiast „samorząd terytorialny" określa pewną zasadę ustrojową" [10, s. 100]. Od tej różnicy zależy funkcjonowanie samorządu terytorialnego.

Zgodnie z Konstytucją RP art. 3 „Rzeczpospolita Polska jest państwem jednolitym". Istotą państwa jednolitego jest istnienie jednego tylko systemu organów reprezentujących jedno całe państwo. W państwie jednolitym istnieje podział jego terytorium na mniejsze jednostki. Działalność tych jednostek jest inna niż w państwie federacyjnym. Państwo jednolite zakłada jedną całość, podzieloną na jednostki administracyjne i terytorialne. Na poziomie państwa istnieje jedna Konstytucja – jako najwyższy akt prawny i obowiązuje jedno obywatelstwo, obecność jednego organu ustawodawczego, wykonawczego i sądowniczego podobnie jak na Ukrainie.

Polska do 1990 r. była scentralizowana, a po roku 1990 jest państwem unitarnym, ale zdecentralizowanym. W scentralizowanych państwach unitarnych wszystkie ogniwa podziału administracyjno-terytorialnego są powoływane „odgórnie" przez przedstawicieli rządu lub prezydenta, którzy realizują zarządzanie lokalne. Jednostki terytorialne państwa jednolitego są tworzone w drodze jednostronnej decyzji władz państwowych i nie mają cech odrębnej państwowości. Zawsze więc tworzą one wraz z organami nadrzędnymi i centralnymi jeden wspólny system organów jednej państwowości, choć w różnych państwach może być im pozostawiony różny zakres działania [11, s. 33–34]. W ten sposób można argumentować, że władza publiczna przekazuje swoje uprawnienia w sposób konstytucyjny (legislacyjny) do sprawowania administracji publicznej na poziomie lokalnym tak, aby władze lokalne mogły zaspokajać potrzeby mieszkańców w zakresie rozwoju tych jednostek samorządu terytorialnego w terenie lokalnym i ogólnie w granicach całego jednolitego państwa. Podmiotowość ustrojowa jednostek samorządu terytorialnego oznacza samodzielność i niezależność od różnych struktur władzy publicznej, a w szczególności od organów administracji rządowej.

Polski samorząd terytorialny charakteryzuje się trzystopniowym podziałem na gminy, powiaty i województwa. Zgodnie z Konstytucją RP "podstawową jednostką samorządu terytorialnego jest gmina. Inne jednostki samorządu terytorialnego albo lokalnego i regionalnego określa ustawa" [12, tam samo]. Chodzi tu o powiaty i województwa – jako jednostki terytorialne. Ustawodawca przyjął Ustawę obowiązująca od 1 stycznia 1999 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa. Zgodnie art.1.1. "Jednostkami zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa są: gminy, powiaty i województwa" [13]. Wprowadzony w 1999 roku podział obejmuje: 16 województw, 308 powiatów i 65 miast na prawach powiatu, 2479 gmin. Podział ten, od chwili jego wprowadzenia, ulega niewielkim modyfikacjom.

W 2002 roku w Polsce było utworzono 7 powiatów i jedną gminę, jeden powiat przekształcono w miasto na prawach powiatu oraz zlikwidowano 12 gmin, w 2003 roku zlikwidowano jedno miasto na prawach powiatu (przywrócone następnie w 2013 roku), w 2010 roku utworzono jedną gminę, w 2015 oraz 2019 roku zlikwidowano po jednej gminie. Dodatkowo co roku następują niewielkie korekty granic

województw, powiatów i gmin. Na stronie internetowej Głównego Urzędu Statystycznego, według stanu od 1 stycznia 2023 r. podział administracyjny Polski obejmował: 16 województw, 314 powiatów i 66 miast na prawach powiatu, 2477 gmin (w tym 302 gminy miejskie, 677 gmin miejsko-wiejskich i 1498 gmin wiejskich) [14].

W Polsce samorząd terytorialny można podzielić na samorząd lokalny oraz samorząd regionalny. Samorząd lokalny obejmuje samorząd gminny i samorząd powiatowy. Do gmin należą sprawy publiczne o znaczeniu lokalnym, a powiat wykonuje zadania publiczne o charakterze ponadgminnym. Warto zwrócić uwagę, iż pojęcie samorządu lokalnego zostało zdefiniowane w Europejskiej Karcie Samorządu Lokalnego. Zgodnie z tą definicją: "samorząd lokalny oznacza prawo i zdolność społeczności lokalnych, w granicach określonych prawem, do kierowania i zarządzania zasadniczą częścią spraw publicznych na ich własną odpowiedzialność i w interesie ich mieszkańców". Samorząd regionalny tworzy samorząd województwa, który wykonuje zadania publiczne o charakterze wojewódzkim, głównie związane z rozwojem regionalnym [15].

W przeciwieństwie do Ukrainy, w Polsce samorząd lokalny ma jasno określone przepisy dotyczące tej instytucji. Współcześnie funkcjonowanie organów samorządu terytorialnego w Polsce oparte jest na aktach prawa międzynarodowego oraz ustaw – jako źródeł prawa krajowego.

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej od 02.04.1997 r. **(**Rozdział VII Konstytucji RP „Samorząd terytorialny").

2. Ustawa z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa (Dz. U. z 1998 r. Nr 96, poz. 603).

3. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym t. j.: Dz. U. z 2019 r., poz. 506; dalej: ustawa o samorządzie gminnym); poprz.: ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym;

4. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t. j.: Dz. U. z 2019 r., poz. 511; dalej: ustawa o samorządzie powiatowym.

5. Ustawa z dnia 5 marca 1998 r. o samorządzie województwa (t. j.: Dz. U. z 2019 r., poz. 512; dalej: ustawa o samorządzie województwa).

6. Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. o wojewodzie i administracji rządowej w województwie; t.j.: Dz. U. z 2017 r., poz. 2234 ze zm.).

Na Ukrainie samorząd terytorialny jest zbliżony do polskiego modelu samorządu terytorialnego, ponieważ istnieje również podział administracyjno-terytorialny na trzech poziomach: zjednoczone wspólnoty terytorialne, rejony, obwody a miasta Kijów i Sewastopol o specjalnym statusie. W Polsce nazywane są one gminami, powiatami i województwami. Na poziomie każdej indywidualnej ustawy przyjętej w odniesieniu do gmin, powiatów i województw w Polsce ustawodawca uregulował zmiany decentralizacyjne, określił zadania, kierunki realizacji i spory, które mogą powstać między tymi jednostkami terytorialnymi. Jest to odpowiedni przykład dla Ukrainy. Oczywiste jest, że w obecnych warunkach wojny na Ukrainie konieczne jest pilne przyjęcie przepisów, takich jak ustawa Ukrainy o reżimie prawnym stanu wojennego dotycząca funkcjonowania samorządu terytorialnego w czasie stanu wojennego, która niestety nadal jest na drugim czytaniu zarejestrowana jako projekt ustawy.

Dlatego decentralizacja jest niezwykle ważną instytucją, która ma na celu zapewnienie uprawnień publicznych wspólnotom terytorialnym i samorządom lokalnym od władz państwowych (od góry do dołu) w celu zaspokojenia ich potrzeb na poziomie lokalnym. Prawidłowe wdrożenie skutecznej decentralizacji na poziomie każdej wspólnoty przez władze samorządu terytorialnego w celu zaspokojenia potrzeb społecznych jej mieszkańców pomoże utrzymać zaufanie i dobrobyt gospodarczy wspólnoty. Każdy mieszkaniec będzie zainteresowany uczynieniem swojej wspólnoty najbardziej rozwiniętą spośród innych. Nikt nie będzie chciał opuszczać swojej wspólnoty, co z kolei oznacza zachowanie miejsc pracy, płacenie lokalnych podatków, wypełnianie lokalnego budżetu, przyciąganie inwestycji, budowanie wysokiej jakości dróg itp. Każda wspólnota terytorialna będzie miała szansę stać się zamożną.

W naszym kraju istnieją realne perspektywy na wdrożenie wysokiej jakości europejskiego samorządu terytorialnego z namysłem i szacunkiem dla każdego mieszkańca gminy. Stanie się to po tym, jak

Ukraina wygra wojnę, a następnie ustawodawca będzie mógł wdrożyć polskie doświadczenie decentralizacji w samorządzie terytorialnym. Dlatego potrzebujemy polskiego doświadczenia naszych kolegów, aby znaleźć nowe rozwiązania i wdrożyć dobry samorząd terytorialny na Ukrainie.

BIBLIOGRAFIA

1. ***Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia*** 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 ze zm.) [in Polish].

2. ***Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 18 lutego*** 2003 r., K 24/02, OTK z 2003 r., Nr 2A, poz. 11.

3. Myna A. (1998). ***Rozwój lokalny, regionalne strategie rozwoju, regionalizacja. Czasopismo***: Samorząd Terytorialny. No. 11. P. 30–48 [in Polish].

4. Augustyniak M. (2017). ***Partycypacja społeczna w samorządzie terytorialnym w Polsce i we Francj***i. Studium administracyjnoprawne na tle porównawczym. Wydawnictwo: Wolters Kluwer Polska. Warszawa. 524 p. [in Polish].

*5.****Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 3 listopada*** 2006 r., sygn. akt K 31/06, Legalis [in Polish].

6. Starościak J. (1960). ***Decentralizacja administracji***. Warszawa : Państw. Wydaw. Nauk. 287 p. [in Polish].

7. Izdebski H. (2014). ***Samorząd terytorialny. Podstawy ustroju i działalności***. Wydawnictwo: Wolters Kluwer Polska. Warszawa. 488 p. [in Polish].

8. ***Prawo do dobrego samorządu – perspektywa obywatela i mieszkańca*** **(2021). Red. naukowa Stec Mirosław, Małysa-Sulińska Katarzyna.** Wydawnictwo: Wolters Kluwer Polska. Wyd. 1. Warszawa. 315 p. [in Polish].

9. Fundowicz S. (2005). ***Decentralizacja administracji publicznej***. Wydawnictwo KUL. Lublin. 317 p. [in Polish].

10. Sarnecki P. (1999). ***Prawo konstytucyjne***, red. P. Sarnecki. Wyd. 9. Podręczniki prawnicze. Warszawa. 465 p. [in Polish].

11. Ustawa z 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu zasadniczego podziału terytorialnego państwa, Dz. U. Nr 96, poz. 603 ze zm.

12. ***Oficjalna strona Głównego Urządu Statystycznego w Polsce***. URL: https://stat.gov.pl/statystyka-regionalna/jednostki-terytorialne/podzial-administracyjny-polski/ (accessed: 15.05.2023) [in Polish].

13. ***Pomorze Zachodnie.*** E-Region. URL:http://eregion.wzp.pl/obszary/samorząd (accessed: 29.06.2023) [in Polish].

Дата надходження: 03.08.2023 р.

Майя Пивовар
Національний університет “Львівська політехніка”,
асистент кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти
Maiia.S.Pyvovar@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5495-5361

ОСОБЛИВОСТІ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ПОЛЬЩІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

Децентралізація, яка є складним процесом, має призвести до ефективного та раціонального управління на державному рівні. Через турботу щодо європейських демократичних цінностей постало серйозне питання про розвиток місцевої демократії, якої не може не вистачати в громадянському суспільстві. З метою надання важливості прав жителів задовольняти свої потреби на місцевому рівні органи місцевого самоврядування отримали значну автономію та незалежність від державної влади. Ці наслідки стали реальними завдяки процесам децентралізації влади, передачі владних повноважень зверху донизу.

У цьому напрямку європейська спільнота прийняла важливі міжнародні нормативні акти, серед яких: Європейська хартія місцевого самоврядування, Європейська хартія регіонального

самоврядування та Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між громадами та територіальними органами влади. Європейська хартія місцевого самоврядування є першим багатостороннім правовим інструментом, який визначає та захищає принципи місцевої автономії – однієї з основ демократії, яка захищається та розвивається Радою Європи. Вона робить важливий внесок у захист і просування спільних європейських цінностей. У преамбулі Європейської хартії місцевого самоврядування зазначається, що "право громадян брати участь у державних справах є одним із спільних демократичних принципів для всіх держав-членів Ради Європи, ґрунтується на принципах демократії та децентралізації". Сьогодні, місцеве самоврядування є одним із визначальних факторів і стандартів демократичної правової держави. Децентралізація допомагає посилити роль кожного мешканця та місцевих громад наділяючи їх спеціальними повноваженнями, завданнями та власністю.

Існування місцевого самоврядування завжди обстоювалося на тій підставі, що воно є ключовим аспектом процесу демократизації та активізації участі мешканців у прийнятті рішень. У демократичній державі найважливішою одиницею є людина, а вона відповідно є жителем відповідної громади. Розвиток органів місцевого самоврядування завдяки впливу та ролі децентралізації був однією з найважливіших демократичних реформ у Польщі, над якою працювали найкращі юристи та науковці. Децентралізація в рамках місцевого самоврядування спрямована винятково на розвиток, підкреслюючи потреби, цілі та інтереси місцевих громад. Сьогодні Польща – одна з найбільш прогресуючих європейських держав, де успішно реалізовано реформу децентралізації влади. Тому важливо, щоб в Україні завершилась реформа місцевого самоврядування, взявши за основу її досвід після завершення війни.

Ключові слова: децентралізація; місцеве самоврядування; органи місцевого самоврядування; законодавство; державна влада; Європейська хартія місцевого самоврядування.

Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”

№ 3 (39), 2023

УДК 324.342.8

Олена Ромців
Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму
Навчально-наукового інституту
права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент
olena.i.romtsiv@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3776-7120

Любов Микієвич
Львівський національний університет ім. І. Франка
студентка магістратури юридичного факультету
mykievychlove@gmail.com

ВИБОРЧІ СИСТЕМИ: ПЕРЕВАГИ, НЕДОЛІКИ, ПОШУКИ ОПТИМАЛЬНИХ ВАРІАНТІВ

http://doi.org/10.23939/law2023.39.281

© Ромців О., Микієвич Л., 2023

Стаття присвячена аналізу особливостей існуючих виборчих систем, визначенню їх переваг та недоліків у демократичному суспільстві.

Встановлено, що опоненти мажоритарної системи до її об’єктивних недоліків відносять таке: а) мажоритарної системи абсолютної більшості – те, що голоси, подані за переможених кандидатів, фактично втрачаються (до того ж кількість цих голосів може наближатися до половини поданих в окрузі); б) мажоритарної системи відносної більшості – те, що значне число голосів виборців (тільки зазвичай більше половини) залишаються “викинутими” й не враховуються під час розподілу мандатів, а також спотворюється картина фактичного співвідношення політичних сил у державі: партія, яка отримала меншість голосів виборців, може отримати більшість депутатських місць. Тобто можна сказати, що мажоритарна система – це “криве дзеркало”, в якому відображається політична сутність держави.

Зазвичай у країнах із мажоритарною системою утворюються одномандатні виборчі округи, рідше трапляється варіант утворення багатомандатних округів. Вибори переважно проходять у два або навіть у три тури.

З’ясовано, що пропорційна виборча система з відкритими списками має ряд переваг застосування, а саме: підвищиться загальна зацікавленість громадян до виборчого процесу, виборці будуть ретельніше підходити до вибору достойних кандидатів; за такою виборчою системою установлюється прямий зв’язок між конкретним кандидатом та виборцем, тому що виборці знають за кого вони голосують; зменшиться вплив корупційних схем та суттєво знизяться шанси того, що партії зможуть провести до Верховної Ради України непрофесійних до депутатської роботи кандидатів; мала б

зрости конкуренція між політиками у самій партії, кожний депутат буде змушений працювати так, щоб його обрали виборці, а не думати як купити "прохідні" місця.

Ключові слова: виборчі системи; пропорційна виборча система; мажоритарна виборча система; відкриті списки; виборці.

Постановка проблеми. Демократичний характер проведення виборів, а відтак і легітимність обраної внаслідок цього публічної влади значною мірою залежить від типу виборчої системи. Тому важливо, щоб обрана система була зрозумілою для суспільства і визнавалася ним справедливою. Це сприяє легітимації результатів виборів і сприйняттю сформованої за її підсумками влади як такої, що отримала від народу право управляти державою. Саме тому це питання також стало предметом нашого наукового дослідження.

Аналіз дослідження проблеми. Питання і проблеми щодо історичних етапів становлення виборчих систем, їх реформування, визначення їх недоліків та переваг, вдосконалення виборчого законодавства України та зарубіжного досвіду у цій сфері наукових інтересів досліджували такі вчені-правознавці: О. Баймуратов, Ю. Барабаш, А. Білоус, В. Журавський, Г. Клименко, Ю. Ключковський, В. Колеснік, В. Кравченко, О. Майданник, О. Марцеляк, М. Наход, О. Новиков, М. Остапенко, А. Романюк, М. Ставнійчук, В. Теліпко, Ю. Тодика, В. Шаповал, Ю. Шемчушенко, Н. Шукліна та інші.

Сьогодні залишилось ще багато проблем, які потребують свого якнайшвидшого вирішення.

Мета статті – на підставі аналізу різновидів виборчих систем визначити їх переваги та недоліки задля удосконалення виборчого процесу та подальшої демократизації суспільства.

Виклад основного матеріалу. Термін "виборча система" в юридичній літературі розглядається у двох значеннях – широкому й вузькому. У широкому значенні під виборчою системою розуміють таке: систему суспільних відносин, які складаються у зв'язку з виборами органів публічної влади й визначають порядок їх формування [1, с. 307, Кравченко]; порядок організації і проведення виборів до представницьких органів державної влади, місцевого самоврядування і здійснення громадянами своїх виборчих прав [2, с. 361–362]; систему суспільних відносин, пов'язаних із формуванням складу представницьких органів шляхом виборів [3, с. 71]; сукупність установлених законом правил проведення виборів, регламентів здійснення конкретних процедур виборчої кампанії, способів визначення результатів голосування [4, с. 100].

Виборча система у вузькому значенні розглядається як: певний спосіб розподілу депутатських мандатів між кандидатами залежно від результатів голосування виборців або інших уповноважених осіб [5, с. 158]; встановлений законом або іншим нормативним актом засіб визначення результатів голосування і порядок розподілу мандатів між партіями або кандидатами [6, с. 13]; встановлений конституцією й законодавством порядок визначення результатів виборів [7, с. 74].

У контексті нашого дослідження виборча система – це встановлений законом спосіб визначення результатів голосування і порядок розподілу депутатських мандатів між кандидатами (важливо, що таких способів існує декілька й застосування кожного з них до однакових підсумків голосування може дати різний результат). Виборча система є своєрідним індикатором політичних відносин, політичної свідомості та політичної культури. Від її ефективності залежить гнучкість і життєздатність самої політичної системи, здатність суспільства претендувати на більші самоврядні функції, політичне структурування тощо [8, с. 89].

Науці конституційного права і світовій практиці проведення виборів відомі три основні типи виборчих систем – мажоритарна, пропорційна та змішана.

Під час застосування мажоритарної (від фр. – більшість) виборчої системи обраним вважається той кандидат, який отримав більшість голосів відповідного округу або країни загалом

(якщо йдеться про вибори Президента). Розрізняють мажоритарні системи абсолютної (Франція, Еквадор та ін.), відносної, ще її називають плюральною (США, Великобританія, Канада, Індія та ін.), та кваліфікованої (Чилі) більшості. У першому випадку для перемоги необхідно отримати понад 50 відсотків дійсних голосів виборців (або від загальної кількості виборчого корпусу чи загальної кількості виборців, що прийшли на голосування), у другому – випередити за кількістю голосів усіх інших кандидатів, а в третьому – отримати передбачене законом кваліфіковане число голосів (2/3, 3/4), яке повинно перевищувати абсолютну більшість (така система рідко застосовується, оскільки ще менш результативна, ніж сама система абсолютної більшості).

Мажоритарна виборча система історично найдавніша та найпростіша і, як показує світовий досвід, вона є оптимальною на виборах президента, оскільки не допускає викривлень принципу політичного представництва й враховує інтереси більшості виборців. Адже якщо кандидат був обраний в один тур, то означає, що його підтримували понад 50 % виборців усієї країни. Якщо ж відбувся другий тур, то він, ймовірно, сприяв тому, аби визначення виборців відбувалось на основі близьких політичних позицій.

Вважається, що мажоритарна система сприяє успіху на виборах великих і впливових партій, забезпечує стабільність уряду [9, с. 22]. Загалом переваги мажоритарної системи абсолютної більшості можна окреслити такими аргументами [10]:

а) демократизм – оскільки вона враховує інтереси реальної більшості виборців – саме тієї частини суспільства, якій небайдуже майбутнє держави і які прийшли на виборчі дільниці проголосувати;

б) вона допомагає створити ефективну проурядову більшість у парламенті;

в) за мажоритарної системи виникають і встановлюються безпосередні зв’язки між кандидатом і виборцями, вони перебувають у постійному контакті. Кандидати добре знають стан справ у своєму виборчому окрузі, інтереси виборців, особисто знайомі з найактивнішими представниками. Відповідно і виборці мають уявлення про те, кому вони довіряють представляти свої інтереси в державі, до кого безпосередньо варто звертатися для представлення інтересів громади;

г) часто (але, на жаль, не завжди) зростає якість обраних осіб (адже голосування персональне, а не списком, і виборці мають змогу побачити кандидатів на власні очі та поспілкуватися з ними);

д) дана система дає можливість бути обраним позапартійному кандидату, таким чином зменшується вплив політичних партій на життя суспільства.

Що стосується основних недоліків мажоритарних систем, то вони є такими [10]:

а) за системи абсолютної більшості часто доводиться проводити другий тур виборів (до якого потрапляють два кандидати, які набрали найбільшу кількість голосів з-поміж інших) або перевибори, а це зазвичай призводить до зменшення, зниження активності виборців, а відтак далеко не завжди обраний депутат представляє більшість населення свого округу. Тобто фактично переможець забирає все, а решта кандидатів й, відповідно, політичні позиції виборців, які за них голосували, жодним чином не представлені, що потенційно може призвести й до поляризації суспільства та розколу;

б) внаслідок двотуровості мажоритарної системи сама процедура виборів ускладнюється та дорожчає;

в) за системи абсолютної більшості у разі, якщо жоден з кандидатів у другому турі не отримав необхідної підтримки (50 % + 1 голос), округ, у якому проводилися вибори, на певний час залишається непредставленим у парламенті;

г) часто дискримінуються малі, так звані треті партії, які практично втрачають шанси бути представленими у законодавчому органі, бо виборці часто орієнтуються на представників найбільших та найвпливовіших (в сучасній Україні читай – найрейтинговіших партій, вважаючи, що представники так званих третіх партій не зможуть ефективно працювати в парламенті в умовах меншості;

д) влада має більше можливостей та ресурсів тиску на депутатів – мажоритарників, аби вони з особливо принципових для влади питань голосували саме так, як цього від них вимагають (особ-

ливо це стосується позапартійних кандидатів, які не мають можливості захистити себе за допомогою політичної партії);

е) при застосуванні мажоритарної системи є можливість (особливо у державної влади) впливати на результати виборів, застосовуючи різноманітні маніпулятивні технології (як-от – масове "переселення" виборців з одного округу до іншого, маніпулювання з кордонами виборчих округів).

Найбільш широкі можливості для участі політичних партій у виборах, безпосереднього їх впливу на розподіл депутатських мандатів надає пропорційна виборча система, яка передбачає проведення виборів на суто партійній основі. Вона діє в багатомандатних виборчих округах, і голосування проводиться за партійними списками. Кожна партія, яка бере участь у виборах, отримує кількість депутатських місць, пропорційну числу отриманих нею голосів виборців. Сьогодні пропорційна система застосовується у понад 60 країнах [1, с. 119] (Іспанія, Швеція, Фінляндія, Норвегія, Ізраїль, Нідерланди, Швейцарія та ін.), під час виборів усього парламенту (Данія, Португалія, Люксембург, Латвія), лише нижньої палати (Австралія, Австрія, Бельгія, Польща, Бразилія), ½ складу нижньої палати (ФРН).

Аналізуючи реалії політичного сьогодення в Україні, а також досвід використання пропорційної системи, можна стверджувати, що аргументи щодо її переваг такі [10]:

а) система практично не допускає втрати голосів і є математично точною, вона враховує увесь спектр суспільних інтересів і забезпечує парламентське представництво меншості (звісно, за винятком тих партій, які не подолали виборчий поріг);

б) пропорційне представництво надає громадянам більшу свободу вибору і таким способом підвищує інтерес до суті політичних проблем;

в) у парламенті встановлюється чітко окреслена структура партійного представництва;

г) суттєво зменшуються можливості для маніпуляції голосами виборців, владний ресурс на практиці нелегко застосовувати, а деякі прийоми, притаманні мажоритарним системам, повністю виключаються (як-от явище джеррімандерінгу або масового "переселення" виборців з одних округів до інших).

Що ж до недоліків цієї системи, то до них насамперед варто віднести такі [10]:

а) зазначена система загалом незрозуміла широкому колу громадян;

б) послаблюється безпосередній контакт із виборцями, деперсоніфікується голосування, особливо тоді, коли застосовується принцип партійного формування виборчого списку, за якого виборці не мають змоги змінити порядок розташування кандидатів у списку і, голосуючи за партію, "погоджуються" із запропонованим нею списком кандидатів, а партії, своєю чергою можуть долучати до свого списку одіозних політиків, які не мали б шансів бути обраними за мажоритарної системи;

в) партії мають можливість "продавати" місця у своїх виборчих списках;

г) посилюється контроль партії над кандидатами (в деяких випадках партія може позбавити свого депутата мандату за "порушення партійної дисципліни");

ґ) вона сприяє фрагментації політичних сил, а подекуди сприяє входженню до парламенту крайніх радикальних партій;

д) міжпартійні компроміси та домовленості у передвиборний період досягаються рідко;

е) пропорційне представництво може заважати повноцінній роботі уряду, якщо він не має стабільної більшості на свою підтримку;

є) при розпаді правлячої парламентської коаліції і неможливості створити нову проводяться дострокові вибори, а це своєю чергою викликає апатію серед виборців і сприяє абсентеїзму;

ж) за наявності великої кількості недостатньо впливових партій, партії, які подолали виборчий поріг, нерідко отримують дві третини – три чверті голосів виборців, але при цьому розподіляють усі 100 % місць у парламенті, що нерідко викликає суспільне обурення.

Необхідно зазначити, що пропорційний розподіл місць може здійснюватись різними способами, і насамперед на основі виборчої квоти (чи то виборчого метра), яка вираховується шляхом

ділення загального числа голосів виборців, поданих в окрузі, на число мандатів, які підлягають розподілу, тобто визначається мінімальне число голосів виборців, які необхідно набрати партії, щоб отримати один мандат.

У пропорційній системі існує таке поняття, як загороджувальний бар`єр, тобто вимога мінімального числа голосів, яке повинно бути подане виборцями за партії для того, щоб вони могли взяти участь у розподілі мандатів (ця вимога може бути виражена як у процентному, так і в кількісному відношенні). Застосовуватись обмеження може й на першій стадії, і на стадії вторинного розподілу мандатів. Так, наприклад, у ФРН діє 5 %-й бар'єр, у Єгипті – 8 %-й, у Туреччині – 10 %. У Швеції, щоб брати участь у розподілі мандатів, партія повинна отримати не менше 4 % голосів по країні або 12 % у виборчому окрузі, у вторинному ж розподілі беруть участь лише списки, які подолали 12 %-й бар'єр; в Італії до розподілу остаточних мандатів не допускаються партії, які набрали менше 300 000 голосів по країні [1, с. 121].

Усередині списку партій, які подолали загороджувальний бар'єр, мандати розподіляються залежно від виду системи списків. За системи "жорстких" списків кандидати в списку розподіляються не за алфавітним порядком і не довільно, а залежно від "ваги" кандидата, його положення в партії. Голосуючи за список загалом, виборці не висловлюють ставлення до окремих кандидатів. Виграні списком мандати віддаються кандидатам відповідно до черговості їх розташування в списку, що визначається безпосередньо партією.

Інший порядок розподілу мандатів за системи "гнучких" списків: голосуючи за список загалом, виборець зазначає кандидата, якому він надає перевагу. Відповідно, мандат отримає кандидат, який має найбільше число знаків переваги.

Складнішою є система преференційного голосування: виборець голосує не просто за список, а проставляє кандидатам в бюлетені преференції 1, 2, 3…, визначаючи так, у якій послідовності обрання кандидатів для нього найбільш бажане. Така система застосовується, зокрема, в Італії на виборах у Палату депутатів. За кожним списком, який отримав мандат, обраним вважається кандидат, який має найвищу індивідуальну цифру. Система преференцій практикується у Фінляндії, Бельгії, Нідерландах [11, с. 324].

Дуже складною, з погляду механізму розподілу мандатів усередині списків, є система голосів, які передаються (діє в Ірландії, Австралії, Мальті).

Суть її полягає в тому, що виборець обирає не одного кандидата, а визначає свої преференції в багатомандатному окрузі. Цей особливий вид виборчої системи називається квотно-преференційним голосуванням. Виборець може визначати свій власний набір уподобань, незалежний від партійного розподілу. Остаточні результати дають змогу досягти високого рівня пропорційності разом із збереженням безпосереднього зв'язку між депутатом і виборцем.

Ця система здобуває все більше поширення в сучасних демократіях. Її практикують на виборах в Ірландії, на Мальті, на місцевих виборах в Австралії, Новій Зеландії, Великобританії, на муніципальних виборах у США і Канаді тощо.

Основним недоліком процедури голосування за системою єдиного перехідного голосу є її складність [12].

1. В одному окрузі обирається не один, а кілька кандидатів.

2. Виборець має один бюлетень, де позначає цифрами порядок свого вибору відповідно до своїх уподобань.

3. Після голосування підбивається квота, мінімальний поріг голосів для отримання одного мандату.

4. Якщо залишаються неотримані мандати, невикористані за квотою голоси під номерами 2, 3 і т. д., якщо потрібно, з бюлетенів за переможців переходять до тих, хто не добрав голосів. Процедура повторюється, поки не будуть розподілені всі мандати.

Переваги очевидні: це пропорційна система, де партійний диктат зведений до мінімуму, виборець уповноважує окремого депутата, з яким зберігається зв'язок, голоси практично не втра-

чаються, виборець має більшу свободу вибору, ніж у будь-яких мажоритарних системах, а незалежні непартійні кандидати і меншини мають більші можливості, порівняно з будь-якими пропорційними виборами. До того ж вибір складніше фальсифікувати підкупом виборців.

Серед основних недоліків: система одна з найскладніших у підрахунку, вона не сприяє консолідації партій, практичне застосування вимагає грамотного виборця, який має відповідну політичну культуру, фальсифікації полегшуються на рівні підрахунку [12].

Система кумулятивного вотуму характеризується тим, що кожний виборець у багатомандатному виборчому окрузі має стільки голосів, скільки слід обрати кандидатів або менше (зрозуміло, число голосів у всіх виборців однакове), і розподіляє свої голоси між кандидатами як завгодно: може віддати декільком кандидатам по одному голосу, а може, наприклад, якомусь одному з кандидатів віддати всі свої голоси, акумулювати їх у ньому. Звідси й назва системи (наприклад, у Баварії кожний виборець має по три голоси) [13].

Однією з переваг пропорційної системи над мажоритарною є те, що вона дозволяє уникнути процедури повторного голосування, а також повторних виборів і виборів замість депутатів, які вибули, оскільки в разі дострокового припинення повноважень якого-небудь депутата його місце займає наступний кандидат у списку його партії.

На думку канадського політолога І. Т. Кіса, мажоритарні виборчі системи є ефективними, натомість пропорційні – справедливими. Перші дозволяють забезпечити ефективне урядування та відповідальність обраного депутата. Другі – адекватне представництво суспільних поглядів та повагу до прав “меншин”. Всі чотири вказані характеристики безпосередньо відповідають завданням демократичних виборів. Водночас виборча система не здатна однаковою мірою виконати всі завдання демократії [14].

Змішана виборча система передбачає поєднання елементів мажоритарної і пропорційної систем (у різних їх комбінаціях) і переважно практикується в тих країнах, де триває пошук і становлення виборчих систем (Італії, Угорщині, Польщі, Греції, а в останні роки – у Литві, Грузії).

Однією з найбільш цінних властивостей, притаманних змішаній системі, вважається можливість в умовах багатопартійності не зводити вибори лише до боротьби політичних партій (за партійними списками), а поєднувати партійність виборів із боротьбою окремих кандидатів, зокрема й незалежних (індивідуальне балотування).

Отже, кожна з розглянутих вище виборчих систем володіє як позитивними рисами, так і недоліками; їм властивий певний рівень демократизму, що проявляється більше чи менше; і за наявності достатньо чітких, суттєвих ознак кожна з них має різні варіанти застосування в певних країнах за певних обставин. Так, Європейський суд з прав людини у справі “Герст (Hirst) проти Сполученого Королівства (№ 2)” від 6 жовтня 2005 року наголосив, що в сучасному демократичному світі існує безліч способів організації й дії виборчих систем і безліч відмінностей, зокрема в історичному розвитку, культурі та політиці європейських держав, саме тому кожна держава має право формувати власне право демократії [15].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посібн. Київ : Атіка, 2000. С. 307.
2. Юридична енциклопедія : в 6 т. / ред. кол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія, 1998. Т. 1 : А–Г. С. 361–362.
3. Тодика Ю. М., Клименко Г. Б. Основи конституційного права України : навч. посібн. Харків : Фірма “Консум”, 1998. С. 71.
4. Шкурат І. Конституційно-правові засади політичних виборів в Україні. *Збірник наукових праць Української Академії державного управління при Президентові України* / за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князєва. Київ : Вид-во УАДУ, 1999. Вип. 1. С. 100.
5. Колодій А. М., Князєв В. Г. Виборче законодавство : аналіз та перспективи розвитку. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 1998. № 2. С. 158.

6. Виборча кампанія. Зарубіжний та вітчизняний досвід. Київ–Лондон : Вестмістерський фонд демократії (Великобританія), 2017. С. 13.

7. Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн : академічний курс. Київ: Юрінком Інтер, 2018. С. 74.

8. Панкевич Р. Стабілізація як один з головних чинників політичної системи. *Політичний процес в Україні : стан і перспективи розвитку : збірник наукових праць*. Львів : ПАІС, 1998. С. 89.

9. Білоус А. Виборчі системи : світовий досвід на українському ґрунті. *Трибуна*. 1996. № 8–9. С. 22.

10. Кобржицький В.В. Мажоритарна і пропорційна виборчі системи: переваги та недоліки. URL: https://social-science.uu.edu.ua/article/73.

11. Конституційне право України : підручн. для студ. юр. спец. вищих закладів освіти / за ред. док. юр. наук, проф. В. Ф. Погорілка. Київ : Наукова думка, 1999. С. 324.

12. Виборча система єдиного перехідного голосу (Single transferable vote — ST) URL: http://litopys.org.ua/rizne/stv.htm.

13. Комулятивний вотум URL: yport.inf.ua /kumulyativnyiy-votum-56224.html.

14. Кіс Т. І. Виборчі системи та їхні політичні наслідки. *Нова політика*. 1996. № 2, 4. С. 22–33.

15. Case of Hisrts vs The United Kingdom (No. 2). Application no. 74025/01. URL : http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61680.

REFERENCES

1. Kravchenko V. B. (2000). ***Konstytutsiine pravo Ukrainy*** : navch. posibn. Kyiv : Atika,. S. 307.

2. ***Iurydychna entsyklopediia : v 6 t.*** (1998) / red. kol. : Yu. S. Shemshuchenko (vidp. red.) ta in. Kyiv : “Ukrainska entsyklopediia”. T. 1 : A–H. S. 361–362 [in Ukrainian].

3. Todyka Yu. M., Klymenko H. B. (1998). ***Osnovy konstytutsiinoho prava Ukrainy*** : navch. posibn. Kharkiv : Firma “Konsum”. S. 71 [in Ukrainian].

4. Shkurat I. (1999). ***Konstytutsiino-pravovi zasady politychnykh vyboriv v Ukraini***. Zbirnyk naukovykh prats Ukrainskoi Akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy / za zah. red. V. I. Luhovoho, V. M. Kniazieva. Kyiv : Vyd-vo UADU. Vyp. 1. S. 100 [in Ukrainian].

5. Kolodii A. M., Kniaziev V. H. (1998). ***Vyborche zakonodavstvo : analiz ta perspektyvy rozvytku.*** Biuleten zakonodavstva i yurydychnoi praktyky Ukrainy. No. 2. S. 158 [in Ukrainian].

6. ***Vyborcha kampaniia. Zarubizhnyi ta vitchyznianyi dosvid.*** (2017). Kyiv–London : Vestmisterskyi fond demokratii (Velykobrytaniia). S. 13 [in Ukrainian].

7. Shapoval V. M. Konstytutsiine pravo zarubizhnykh krain : akademichnyi kurs. Kyiv: Yurinkom Inter, 2018. S. 74 [in Ukrainian].

8. Pankevych R. (1998). ***Stabilizatsiia yak odyn z holovnykh chynnykiv politychnoi systemy.*** Politychnyi protses v Ukraini : stan i perspektyvy rozvytku : zbirnyk naukovykh prats. Lviv : PAIS. S. 89 [in Ukrainian].

9. Bilous A. (1996). ***Vyborchi systemy : svitovyi dosvid na ukrainskomu grunti. Trybuna***. No. 8–9. S. 22 [in Ukrainian].

10. Kobrzhytskyi V. V. ***Mazhorytarna i proportsiina vyborchi systemy: perevahy ta nedoliky***. URL: https://social-science.uu.edu.ua/article/73 [in Ukrainian].

11. ***Konstytutsiine pravo Ukrainy*** : pidruchn. dlia stud. yur. spets. vyshchykh zakladiv osvity / za red. dok. yur. nauk, prof. V. F. Pohorilka. Kyiv : Naukova dumka, 1999. S. 324 [in Ukrainian].

12. ***Vyborcha systema yedynoho perekhidnoho holosu (Single transferable vote – ST)*** URL: http://litopys.org.ua/rizne/stv.htm [in Ukrainian].

13. ***Komuliatyvnyi votum*** URL: yport.inf.ua /kumulyativnyiy-votum-56224.html [in Ukrainian].

14. Kis T. I. (1996). ***Vyborchi systemy ta yikhni politychni naslidky***. Nova polityka. No. 2, 4. S. 22–33 [in Ukrainian].

15. Case of Hisrts vs The United Kingdom. (No. 2). Application no. 74025/01. URL : http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61680 [in English].

Дата надходження: 08.08.2023 р.

Olena Romtsiv
Lviv Polytechnic National University,
Associate Professor of the Department
of Theory of Law and Constitutionalism
Educational and Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
Candidate of Law, Associate Professor
olena.i.romtsiv@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3776-7120

Liubov Mykiievych
Ivan Franko National University of Lviv,
Master's student at the Faculty of Law
mykievychlove@gmail.com

ELECTORAL SYSTEMS: ADVANTAGES, DISADVANTAGES, SEARCH FOR OPTIMAL OPTIONS

The article is devoted to the analysis of the features of the existing electoral systems, the determination of their advantages and disadvantages, and how exactly they correlate with the level of democracy in society.

It has been established that the opponents of the majoritarian system include the following as its objective disadvantages: a) the majority system of the absolute majority – the fact that the votes cast for defeated candidates are actually lost (in addition, the number of these votes can be close to half of those cast in the district); b) the majoritarian system of the relative majority – the fact that a significant number of voters' votes (usually more than half) remain "thrown away" and are not taken into account during the distribution of mandates, and the picture of the actual ratio of political forces in the state is distorted: the party that received a minority of voters' votes , can get the majority of the parliamentary seats. That is, we can say that the majoritarian system is a "crooked mirror" in which the political essence of the state is reflected.

As a rule, in countries with a majoritarian system, single-mandate constituencies are formed, the option of forming multi-mandate constituencies is less common. Elections are usually held in two or even three rounds.

It has been found that the proportional electoral system with open lists, provided for by the Election Code of Ukraine for the elections of people's deputies, has a number of advantages of application in our state, namely: the general interest of citizens in the electoral process will increase, voters will be more careful in choosing worthy candidates; under this electoral system, a direct connection is established between a specific candidate and a voter, because voters know who they are voting for; the influence of corruption schemes will decrease and the chances that the parties will be able to send unprofessional candidates to the Verkhovna Rada of Ukraine will decrease significantly; competition between politicians in the party itself should increase, each deputy will be forced to work so that he is elected by the voters, and not to think about how to buy "passing" seats.

Keywords: electoral systems; proportional electoral system; majoritarian electoral system; open lists; voters.

Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки”

№ 3 (39), 2023

УДК 329.1/.6

Ольга Сидій
Національний університет “Львівська політехніка”,
студентка Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
olha.sydii.pv.2019@lpnu.ua

Ірина Шульган
Національний університет “Львівська політехніка”,
доцент кафедри адміністративного та інформаційного права
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук
iryna.i.shulhan@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9623-3495

ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАБОРОНИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОРОСІЙСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ: ДОСВІД ТА РЕАЛІЇ

http://doi.org/10.23939/law2023.39.289

© Сидій О., Шульган І., 2023

У статті досліджується правове регулювання заборони діяльності політичних партій в Україні та зарубіжних країнах. Ключовим у питанні заборони діяльності політичних партій є питання механізму цієї заборони та його ефективності для захисту фундаментальних прав людини, національної безпеки України та захисту демократичного конституційного ладу. Оскільки інформаційна безпека є важливою лінією фронту, Україна у цій сфері захищає свою незалежність і демократію. У зв’язку з цим особливої актуальності набуває вдосконалення національного законодавства та політики держави у сфері захисту інформаційного простору та обмеження діяльності проросійських політичних партій.

Наголошено, що право на свободу об’єднання громадян у політичні партії є відображенням плюралістичної сутності демократичного політичного режиму. Діяльність політичних партій дає змогу забезпечити реальний вплив різних соціальних груп на політичне життя держави. Водночас необхідність забезпечувати цей плюралізм та інші конституційні цінності потребує від законодавця запровадження спеціальних механізмів захисту демократичного конституційного ладу, зокрема, шляхом встановлення спеціальних обмежень щодо діяльності громадських об’єднань. Ключовим у питанні заборони діяльності політичних партій є питання механізму цієї заборони та його ефективності для захисту фундаментальних прав людини, національної безпеки України та захисту демократичного конституційного ладу.

Проаналізовано основні моделі заборони політичних партій. Розглянуто практику заборони діяльності політичних партій в Україні з 2014 року у контексті російської гібридної агресії проти України.

Запропоновано механізм вдосконалення правового регулювання заборони діяльності проросійських політичних партій в Україні на основі досвіду країн сталої демократії та з врахуванням викликів, що постали сьогодні перед національною безпекою України.

Ключові слова: політичні партії; конституційний лад; конституційні цінності; заборона діяльності політичних партій; національна безпека.

Постановка проблеми. Успішна демократія ґрунтується на політичному та ідеологічному плюралізмі. З метою його забезпечення Конституції демократичних держав передбачають право громадян на свободу об'єднань у політичні партії. Однак необхідність забезпечувати цей плюралізм та інші конституційні цінності спонукає законодавця до запровадження спеціальних механізмів захисту демократичного конституційного ладу. Це безпосередньо торкається запровадження обґрунтованого обмеження ряду конституційних прав людини та громадянина. Ці обмеження мають аксіологічну спрямованість і є покликаними захистити основи демократичного устрою держави від спроб руйнації.

Так, хрестоматійним прикладом такого аксіологічного обмеження можна вважати обмеження, передбачені ст. 37 Конституції України щодо права на об'єднання в політичні партії (гарантованого ст. 36 Конституції України)[1].

Аналіз дослідження проблеми. Слід відзначити, що попри дослідження правового статусу політичних партій багатьма науковцями (В. В. Костицький, О. М. Марцеляк, О. М. Бориславська, Ю. Б. Ключковський, О. М. Масловська, І. А. Павленко та ін.), а також дослідження правової аксіології (Б. В. Малишен, М. М. Недюха, М. В. Марченко та ін.), на сьогодні наукове дослідження правового статусу політичних партій в Україні має відверто "механічний" характер. Це зумовлює потребу комплексного дослідження правового статусу політичних партій та звернення особливої уваги на правові засади обмеження діяльності політичних партій.

Мета статті – дослідити правовий механізм заборони діяльності політичних партій в Україні, які посягають на демократичний конституційний лад, на основі досвіду країн сталої демократії.

Виклад основного матеріалу. Уже вісім років війни та понад 100 років захисту національної ідентичності… Україна переживає складний етап захисту своєї національної державності від російської воєнної агресії. Оскільки інформаційна безпека є важливою лінією фронту, Україна у цій сфері також захищає свою незалежність і демократію. Від 2014 року актуальності набуває вдосконалення національного законодавства та політики держави у сфері захисту інформаційного простору з метою виконання вимог Організації Північноатлантичного договору для подальшого набуття членства України та заборони діяльності проросійських політичних партій.

В межах цього дослідження зосередимося на забороні діяльності політичних партій, які перешкоджають вступу України в НАТО і толерують російській агресії.

Право на свободу об'єднання громадян у політичні партії є відтворенням плюралістичної сутності демократичного політичного режиму та спрямоване на забезпечення реального впливу різних соціальних груп у політичному процесі. Водночас передбачені у Конституції обмеження цього права аналогічно спрямовані на забезпечення демократичного політичного режиму та конституційного ладу. Такий підхід законодавця є аксіологічним за своєю правовою природою.

Захист конституційних цінностей, закріплених у статтях 2 та 3 Конституції України, потребує від конституціедавця встановлення спеціальних підходів щодо недопущення повалення демократичного конституційного ладу, забезпечення та встановлення спеціальних обмежень щодо діяльності громадських об'єднань. Правовою основою відповідних обмежень утворення і діяльності політичних партій та громадських об'єднань є положення ст. 37 Конституції України та ст. 5 Закону

України “Про політичні партії”[2]. Вказані правові норми визначають аксіологічні засади обмежень на діяльність політичних партій в Україні.

Нагадаємо, що Конституція України визначає такі аксіологічні засади обмеження права громадян на об’єднання у політичні партії у випадку спрямованості діяльності політичної партії на:

– ліквідацію незалежності України;

– зміну конституційного ладу насильницьким шляхом;

– пропаганду порушення суверенітету та територіальної цілісності держави;

– підрив національної безпеки;

– незаконне захоплення державної влади;

– пропаганду війни, насильства на основі розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі;

– посягання на права і свободи людини, здоров’я населення [1].

Ці конституційні положення повною мірою є відтвореними у ст. 5 Закону України “Про політичні партії”. Ст. 37 Конституції України та ст. 5 Закону України “Про політичні партії” є спрямованими на захист конституційних цінностей, визначених ст. 2 і 3 Конституції України.

Для визначення змісту критеріїв можливої заборони політичної партії, передбачених ст. 37 Конституції України, варто зазначити таке:

Під спрямованістю діяльності політичної партії на зміну конституційного ладу насиль-ницьким шляхом, незаконне захоплення державної влади можна розуміти дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, змова про вчинення таких дій; публічні заклики та розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, відповідно до ст. 109 Кримінального Кодексу України [3].

Під спрямованістю діяльності політичної партії на ліквідацію незалежності України, підрив національної безпеки, можна вважати умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, відповідно до ст. 110 Кримінального Кодексу України, а також перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань в особливий період відповідно до ст. 114 Кримінального Кодексу України.

Під спрямованістю діяльності політичної партії на пропаганду порушення суверенітету та територіальної цілісності держави, пропаганду війни, насильства на основі розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, можна розуміти публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення дій з метою порушення суверенітету, посягання на національну безпеку.

Під спрямованістю діяльності політичної партії проти прав та свобод людини слід розуміти дії, спрямовані на обмеження фундаментальних за своєю правовою природою прав людини.

Під спрямованістю діяльності політичної партії на розпалювання міжнаціональної, міжетнічної та міжконфесійної ворожнечі слід розуміти дії представників партії, спрямовані проти представників тої чи іншої етнічної чи релігійної спільноти, або ж дії спрямовані на створення штучного конфлікту між представниками різних етносів та конфесій.

Правова природа механізму заборони політичних партій в демократичних країнах покликана забезпечити захист демократичного конституційного ладу та покликана забезпечити становлення ефективної людиноцентристської правової ідеології, оскільки діяльності більшості політичних партій, які становлять загрозу демократичному конституційному ладу, становлять загрозу для фундаментальних прав та свобод людини. Так, зокрема, партії, які пропагують етнічну дискримінацію, сепаратизм, порушення фундаментальних прав людини, реально можуть становити загрозу для життя та здоров’я цілої низки громадян. Сприяння формування ефективної людиноцентристської правової ідеології, безперечно, сприятиме якісному функціонуванню інституту політичних партій та розвитку демократичних процесів в Україні.

Верховна Рада України 18 травня 2022 року прийняла Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій”. Цей закон сформував уточ-

нену процедуру для заборони діяльності проросійських партій [4]. Однак системний аналіз прийнятого парламентом закону призводить до появи сумнівів в обраному законодавцем механізмі. Слід погодитися з Миколою Марченком щодо трьох ключових недоліків прийнятого парламентом закону (висловлених ще на етапі його розгляду парламентом і повністю актуальних після набрання ним чинності):

1) слід відзначити низьку ефективність передбаченого механізму заборони діяльності політичних партій через звернення Міністерства юстиції до суду. Пропонований парламентарями механізм є лише косметичною редакцією вже наявного в чинній редакції Закону України "Про політичні партії в Україні". Прийнятий парламентом закон передбачає довгу судову процедуру заборони діяльності проросійських партій, що може дуже затягнути процес заборони діяльності таких партій;

2) не повністю виправданим є підхід законодавця у питанні розширення переліку підстав обмежень щодо утворення та діяльності політичних партій шляхом доповнення ст. 5 чинного Закону України "Про політичні партії в Україні" новими пунктами. Більш доцільним є доповнення закону окремою статтею щодо підстав здійснення Міністерством юстиції моніторингу діяльності і статутних документів політичних партій на виконання вимог ст. 37 Конституції України та ст. 5 Закону України "Про політичні партії в Україні";

3) законопроєкт дуже побічно надає увагу механізму заборони діяльності політичних партій і не модернізує його з огляду на умови воєнного стану та інших безпекових викликів перед нашою державою [5].

Крім того, оновлена редакція Закону України "Про політичні партії в Україні" не містить підстав та спеціального механізму моніторингу Міністерством юстиції України змін до статутів і фактичної діяльності політичних партій в контексті вчинення дій на користь країни агресора. Зазначимо, що це б дало змогу чітко виділити базові (конституційні) підстави для заборони діяльності політичних партій та критерії, які б слугували підставою для здійснення Міністерством юстиції України моніторингу діяльності політичних партій, та в майбутньому – для початку процедури заборони тих, чия діяльність суперечить вимогам ст. 37 Конституції України.

Міжнародна практика заборони діяльності політичних партій зосереджена на запобіганні утворення асоціацій, що ставитимуть під загрозу територіальну цілісність та конституційний лад держави. У таких країнах, як Молдова, Македонія, Словенія, Албанія, Болгарія, Португалія, Словаччина, Сербія, Румунія, Польща, Хорватія, Чорногорія, Німеччина, право розпускати політичні партії мають конституційні суди. Тобто в зазначеній частині держав Європи питання конституційності діяльності політичних партій віднесено до юрисдикції конституційних судів. Відповідно, як зазначає Богдан Бернацький, у цих випадках конституційні суди мають підстави піддавати сумніву можливість існування партії, відповідно до фактів, що стають доказами її загрози для держави [6, с. 47–49].

Слід зазначити, що регламентація діяльності політичних партій, зокрема, заборона їх діяльності, притаманна країнам сталої демократії (включно з країнами Європейського Союзу). Наприклад, в Основному Законі Федеративної Республіки Німеччини у ст. 21 ч. 2 зазначено, що партії, які прагнуть, судячи з їх цілей або дій їхніх прихильників, завдати шкоди основам вільного демократичного ладу або усунути його, або загрожують цілісності Федеративної Республіки Німеччини, є антиконституційними. Питання про антиконституційність партій вирішує Федеральний конституційний суд [7].

У Польській Республіці забороняється діяльність політичних партій, програма і діяльність яких передбачає або припускає расову і національну ненависть, застосування насильства з метою захопити владу чи впливати на політику держави, а також тих, які звертаються у своїх програмах до тоталітарних методів і практики нацизму, фашизму і комунізму, що передбачено в статті 13 Конституції Польської Республіки [8, с. 18].

Загалом, аналізуючи різні наукові доктрини та практику міжнародних судів, можна виокремити основні моделі заборони політичних партій:

– веймарська модель – за якою політичним партіям забороняється політичною метою проголошувати скасування демократичного ладу;

– інституційна модель – партіям забороняється просувати програми, що спрямовані на ліквідацію незалежності держави, порушення суверенітету чи територіальної цілісності, захоплення влади, вчинення будь-яких насильницьких дій, які мають на меті досягнення антидержавних політичних результатів. Цієї моделі дотримується наша держава;

– кримінальна – за якою діяльність партій та об'єднань громадян обмежується лише вимогами кримінального законодавства;

– модель Європейського суду з прав людини, яка виникла у процесі застосування Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Вихідними засадами останньої є позитивний обов'язок держав-учасниць здійснювати заборону діяльності політичних партій, які використовують насильницькі дії для досягнення політичних цілей та підтримують скасування фундаментальних демократичних принципів [6, с. 45–46].

Водночас слід звернути увагу на те, що для боротьби з неконституційними ідеями та недемократичними політичними рухами деякі держави не вдаються до їх заборони, а використовують інші механізми – наприклад, інструменти люстрації, обмеження активного або пасивного виборчого права, обмеження можливостей для набуття громадянства.

Щодо досвіду заборони діяльності політичних партій в Україні – згадаймо рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 13 травня 2014 про заборону партії "Руський блок", яке ґрунтувалося на систематичному здійсненні нею та її членами пропаганди, спрямованої на російську окупацію Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, і здійснення пропаганди, спрямованої на ліквідацію незалежності України [9]. А також маємо досвід заборони Комуністичної партії України від 16 грудня 2015 року [10].

Слід наголосити, що від початку повномасштабного вторгнення було заборонено понад 15 проросійських політичних структур. Зокрема, "Русь єдина", "Опозиційна платформа – за життя", "Партія Шарія", "Опоблок", "Соціалісти", "Наші", "Держава", "Блок Володимира Сальдо", партія "Справедливості та розвитку", Соціалістична партія України, "Ліва опозиція", "Союз лівих сил" та Прогресивна соціалістична партія України.

Зіштовхнувшись з новими викликами, Україні необхідно вдосконалювати засоби захисту від впливу на інформаційний простір держави, а також впроваджувати заходи, спрямовані на нейтралізацію спроб порушення цілісності інформаційного кордону України. Український науковець Георгій Почепцов навіть відокремлює інформаційну складову частину сучасних військових конфліктів і називає її інформаційно-психологічною війною постіндустріального суспільства [11, с. 2]. Для підтримки стратегії інформаційної безпеки важливо підвищити обізнаність органів державної влади та засобів масової інформації щодо питань інформаційної безпеки за допомогою навчання та ініціатив. Наприклад, НАТО рекомендує державам забезпечувати виконання основ державної політики безпеки інформації та регулярно переглядати їх на відповідність вимогам безпеки. Також встановлювати та впроваджувати контрольні заходи і процедури для мінімізації ризику, а також проводити якісний авдит для вимірювання ефективності засобів контролю [12].

Висновки. Оскільки інформаційна війна використовує переваги технологічного прогресу, "партійні колаборанти" вдало використовують пропаганду та засоби масової інформації для просування своїх ідей. Збереження незворотності євроатлантичного курсу України є загальнонаціональною справою, яка консолідує українське суспільство, тому не варто нехтувати питаннями інформаційної безпеки. Адже для України членство в НАТО є питанням і національної безпеки, і ціннісних орієнтирів розвитку держави.

Оновлена редакція Закону України “Про політичні партії”, на жаль, не позбавлена окремих недоліків. Зокрема, вона не містить спеціального механізму моніторингу Міністерством юстиції України фактичної діяльності політичних партій щодо виявлення фактів вчинення дій на користь країни агресора; закон передбачає довгу судову процедуру заборони діяльності проросійських партій, що може дуже затягнути процес заборони діяльності таких партій.

Для забезпечення повноти та реальної ефективності процесу очищення політичної системи суспільства від проросійськи налаштованих елементів законодавцю варто здійснити ще низку кроків. Наприклад – внести зміни до Закону України “Про очищення влади”, зробивши акцент на забороні колишнім членам проросійських політичних партій обіймати виборні посади в державі та перебувати на публічній службі. Доцільно також доповнити Виборчий Кодекс України нормою щодо обов’язку Центральної виборчої комісії проводити моніторинг списків політичних партій на всіх видах виборів щодо наявності у них провідних членів заборонених проросійських партій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: http://zakon2.rada.gov.uaЛaws/show/254к/96-вр (дата звернення 08.09.2023).

2. Про політичні партії в Україні : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2365-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text (дата звернення 08.09.2023).

3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення 08.09.2023).

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій :Закон України від 3 травня 2022 року № 2243-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2243-20#Text (дата звернення 08.09.2023).

5. Марченко М. Все, що вам потрібно знати про заборону проросійських політичних партій. URL: https://censor.net/ua/b3334144 (дата звернення 08.09.2023).

6. Бернадський Б. В. Формування української моделі заборони політичних партій у світлі міжнародних стандартів та практик : дис. … канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2019. 210 с.

7. Basic Law for the Federal Republic of Germany. (2023). Retrieved 19 April 2023. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/ (дата звернення 08.09.2023).

8. Конституція Польської Республіки. Заг. ред. В. М. Шаповал. К.: Москаленко О. М., 2018. 82 с.

9. Постанова № 826/4717/14, 13.05.2014, Окружний адміністративний суд міста Києва. URL: https://minjust.gov.ua/news/ministry/partiyu-ruskiy-blok-zaboroneno-19759 (дата звернення 08.09.2023).

10. Постанова № 54392066, 16.12.2015, Окружний адміністративний суд міста Києва. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/54392066/ (дата звернення 08.09.2023).

11. Почепцов Г. Гібридна війна: інформаційна складова. URL: https://www.ji-magazine.lviv.ua/2015/Pochepcov_Gibr_vijna_inf_skladova.htm (дата звернення 08.09.2023).

12. Жданов І. Можливі підходи до визначення основ державної політики забезпечення інформаційної безпеки України / Безпека інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : матеріали до круглого столу. К., 2001. С. 11–19.

REFERENCES

1. **Konstytutsiia Ukrayiny** [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28.06.2006, No. 254k/96-VR/Retrievedfrom: http://zakon2.rada.gov.uaЛaws/show/254к/96-вр(Accessed 08.09.2023) [in Ukrainian].

2. **Pro politychni partii v Ukraini** [On Political Parties in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 5.04.2001, No. 2365-III. Retrievedfrom: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text(Accessed 08.09.2023) [in Ukrainian].

3. **Kryminalnyi kodeks Ukrainy** [The Criminal Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 5.04.2001, No. 2341-III. Retrievedfrom: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (Accessed 08.09.2023) [in Ukrainian].

4. **Pro vnesenniazmin do deyakyh zakonodavchyh aktiv Ukrainy shchodo zaborony politychnyh partiy** [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding prohibition of political parties] : Zakon Ukrainy

vid 3.05.20, N 2243-IX. Retrievedfrom: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2243-20#Text (Accessed 08.09.2023) [in Ukrainian].

5. Marchenko M. (2023). **Vse, shcho vam potribno znaty pro zaboronu prorosiys'kyh politychnyh partiy** [Everything you need to know about theprohibition of pro-russian political parties]. Retrievedfrom: https://censor.net/ua/b3334144(Accessed 08.09.2023) [in Ukrainian].

6. Bernads'kyi B. V. (2019). **Formuvannya ukrayins'koyi modeli zaboronu politychnyh partiy u svitli mizhnarodnyh standartiv ta praktyk** [Formation of the Ukrainian model of prohibition of political parties in the light of international standards and practices] : PhD diss.: 12.00.11. Kyiv, 2019. 210 p. [in Ukrainian].

7. **Basic Law for the Federal Republic of Germany**. (2023). Retrievedfrom: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gg/(Accessed 08.09.2023) [in English].

8. **Konstytutsiia Pol's'koi Respubliky** [Constitution of Republic of Poland]. Kyiv, 2018.82 p. [in Ukrainian].

9. **Postanova, Okruzhnyi administratyvnyi sud mista Kyiva** [Resolution of the District Administrative Court of the city of Kyiv] No. 826/4717/14, 13.05.2014. Retrievedfrom: https://minjust.gov.ua/news/ministry/partiyu-ruskiy-blok-zaboroneno-19759(Accessed 08.09.2023) [in Ukrainian].

10. **Postanova, Okruzhnyi administratyvnyi sud mista Kyiva** [Resolution of the District Administrative Court of the city of Kyiv] No. 54392066, 16.12.2015. Retrievedfrom: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/54392066/ (Accessed 08.09.2023) [in Ukrainian].

11. Pocheptzov H. **Hibrydna viyna: informatziyna skladova** [Hybrid war: informational component]. Retrievedfrom: https://www.ji-magazine.lviv.ua/2015/Pochepcov_Gibr_vijna_inf_skladova.htm(Accessed 08.09.2023) [in Ukrainian].

12. Zhdanov I. **Mozhlyvi pidhody do vyznachennia osnov derzhavnoi polityky zabezpechennia informatziynoi bezpeky Ukrainy** [Possible approaches to determining the foundations of the state policy of ensuring information security of Ukraine] / Bezpekainformatzii v informatziyno-telekomunikatziynyhsystemah. Kyiv, 2001. P. 11–19.

Дата надходження: 15.08.2023 р.

Olha Sydii
Lviv Polytechnic National University,
Student of Educational and Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
olha.sydii.pv.2019@lpnu.ua

Iryna Shulhan
Lviv Polytechnic National University,
Associate Professor of the Department of
Administrative and Information Law
of Educational and Scientific Institute of Law,
Psychology and Innovative Education,
PhD.
iryna.i.shulhan@lpnu.ua
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9623-3495

THE EFFECTIVENESS OF THE BAN ON PRO-RUSSIAN POLITICAL PARTIES: EXPERIENCE AND REALITIES

The legal regulation of the prohibition of political parties in Ukraine and foreign countries in the article is examined. The key issue in the issue of banning political parties is the mechanism of this ban and its effectiveness in protecting fundamental human rights, national security of Ukraine and protection of the democratic constitutional order. Since information security is an important front line, Ukraine is defending its independence and democracy in this area. In this regard, it is of particular

relevance to improve national legislation and state policy in the field of information space protection and restriction of the activities of pro-Russian political parties.

It is emphasized that the right to freedom of association of citizens into political parties is a reflection of the pluralistic nature of a democratic political regime. The activities of political parties allow for the real influence of various social groups on the political life of the State. At the same time, the need to ensure this pluralism and other constitutional values requires the legislator to introduce special mechanisms to protect the democratic constitutional order, in particular, by establishing special restrictions on the activities of public associations. The key issue in the prohibition of political parties is the mechanism of this prohibition and its effectiveness in protecting fundamental human rights, national security of Ukraine and protection of the democratic constitutional order.

The main models of banning political parties are analyzed. The practice of banning political parties in Ukraine since 2014 in the context of Russia's hybrid aggression against Ukraine is considered.

A mechanism for improving the legal regulation of the ban on the activities of pro-Russian political parties in Ukraine is proposed based on the experience of countries with stable democracies and taking into account the challenges facing Ukraine's national security today.

Keywords: political parties; constitutional order; constitutional values; prohibition of political parties; national security.

Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки"

№ 3 (39), 2023

УДК 342.7: [35.078.3]

Ксенія Філіпчук
Національний університет "Львівська політехніка",
аспірант Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти
Ksen 1234@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0000-2493-6901

ЕЛЕКТРОННІ ВИБОРИ ЯК НОВІТНЄ ТРАНСФОРМАЦІЙНЕ ЯВИЩЕ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

http://doi.org/10.23939/law2023.39.297

© Філіпчук К., 2023

У статті проводиться аналіз електронних виборів як новітнього трансформаційного явища сучасної правової реальності.

Згруповані переваги електронного голосування: голосування в електронній системі реалізується швидше, а також не потрібно фізично відвідувати виборчу дільницю; електронні системи можуть надати можливість голосувати людям, які мають фізичні обмеження, що забезпечують їм вибір до виборчої ділянки; збільшення явки виборців, зокрема за рахунок молоді, які зазвичай є пасивними учасниками політичного процесу; електронні системи можуть мати вбудовані механізми безпеки, які створюють можливість нечесного підрахунку голосів складнішою; можуть надати можливість віддалено голосувати громадянам, які перебувають за межами своєї держави; заміна традиційного паперового голосування на електронне може зменшити витрати на друк та обробку бюлетенів; широкі можливості для аналізу та статистичної обробки даних; можливість підрахунку голосів у режимі реального часу; можливість впровадження механізмів перевірки та авдиту голосів, оскільки електронні системи можуть бути оснащені інструментами для перевірки точності голосів.

Мотивовано, що впровадження електронного голосування під час кризових вимог потребує особливо високого рівня безпеки та захисту, щоб уникнути можливого впливу ззовні або внутрішніх загроз, додатковим критерієм легітимності електронного голосування є забезпечення доступністю цієї технології для всіх шарів суспільства, у тому числі тих, хто може мати обмежений доступ до Інтернету чи технічних засобів.

Доведено, що при продовженні тривалості війни електронне урядування може стати єдино можливим засобом для виходу з політичної та правової кризи, оновлення владного апарату та демократизації державних інституцій. Однак впровадження таких технологій має застосовуватися як виключна альтернатива для осіб, які є комбатантами, або цивільного населення, що проживають недалеко від арени бойових дій, на іншій (порівняно спокійній) території, класичну систему виборчого процесу не можна замінити іншими формами, бо це призведе до суттєвих загроз нелегітимності всієї виборчої процедури.

Ключові слова: електронні вибори; трансформаційне суспільство; інформаційні технології; політичні права; виборчі права; виборчий процес; легітимність влади; органи державної влади.

Постановка проблеми. Електронні вибори є сучасною технологічною практикою проведення виборів, яка базується на використанні електронних систем та інформаційних технологій для збору, обробки та обчислення голосів виборців. Сутність електронних виборів виникає в тому, щоб

дати можливість громадянам голосувати в електронній формі, замість традиційного паперового голосування. Електронне голосування набуває особливого значення під час кризових обставин, таких як природні катастрофи, пандемії, чи воєнні конфлікти, виступаючи ефективним інструментом для забезпечення демократичних процесів та продовження збереження громадянських прав та свобод. Електронні системи не можуть дати можливість голосувати, не виходячи з дому, що уникне скупчення людей у виборчих дільницях та допоможе запобігти поширенню інфекційних захворювань, також дають можливість виборцям, які можуть бути в зоні небезпеки або в карантині, впливати на політичні рішення без ризику для свого здоров'я.

Така система забезпечує використання спеціалізованого програмного забезпечення та апаратних засобів, що забезпечують конфіденційність, цілість та достовірність голосів. Зазвичай вона включає елементи криптографічного захисту, захисту від впливу ззовні та можливості перевірки результатів.

Однак електронні вибори також породжують питання безпеки та надійності. Серйозний аналіз та вдосконалення технологій є критичними для забезпечення довіри громадян до цього способу вибору. Надзвичайно важливо забезпечити аспекти демократії та прав людини при реалізації електронних виборів, щоб забезпечити їх справедливість та відкритість.

Аналіз дослідження проблеми. Трансформація правової реальності вимагає зміни правового регулювання політичних прав, тому проблематика, що розглядається має біфуркаційний характер та синергетичний вимір. Сутнісні характеристики, питання оновлення та дієвості правил та норм політичного характеру буди предметом аналізу низки фахівців у сфері як конституційного, так і адміністративного права, а також загальнотеоретичної юриспруденції. Серед українських науковців слід відзначити праці О. М. Бикова, І. М. Жаровської, Н. П. Бортник, І. О. Личенко, В. Б. Ковальчука, М. М. Сірант та інших.

Ряд науковців досліджували аспекти електронного голосування як фактори прояву технологічного прогресу, зокрема S. Hakak, W. Z. Khan, G. A. Gilkar, M. Imran, N. Guizani та інші.

Проте загалом відсутній комплексний аналіз питань електронного урядування, особливо в контексті їх прийнятності в сучасних умовах військово-правової реальності.

Метою статті є аналіз електронних виборів як новітнього трансформаційного явища сучасної правової реальності.

Виклад основного матеріалу. Нині політичне товариство, особливо на рівні міжнародних інституцій та держав-партнерів України активізують до обговорення потребу оновлення влади в нашій державі. Чергові вибори Президента в Україні мали б відбуватися у 2024 році. Відповідно до національного законодавства, під час введення воєнного стану фактично скасоване право проведення виборів, однак закінчення терміну повноважень органів влади створює дискусії щодо легітимності влади та можливості її абсолютизації чи узурпації.

Військові загрози безпеки в цьому аспекті стають пріоритетними. За дослідженнями соціологічних служб 64 % українців негативно ставляться до ідеї проведення виборів під час війни, за таку можливість висловилися лише 15 % респондентів [1].

Єдиним можливим виходом з ситуації може стати впровадження електронного голосування, як новітньої можливості реалізації виборчих прав. Інженери з усього світу створили нові методики голосування, які пропонують певний антикорупційний захист, водночас гарантуючи правильний процес голосування. Технологія запровадила нові методи та методи електронного голосування, які є важливими та створили серйозні виклики демократичній системі. Електронне голосування підвищує надійність виборів порівняно з ручним голосуванням. На відміну від звичайного методу голосування, це підвищило як ефективність, так і цілісність процесу. Завдяки гнучкості, простоті використання та дешевизні порівняно із загальними виборами електронне голосування широко використовується для прийняття різноманітних рішень [2].

Переваги електронного голосування, на нашу думку, полягають у такому:

· голосування в електронній системі реалізується швидше, а також не потрібно фізично відвідувати виборчу дільницю;

· електронні системи можуть дати можливість голосувати людям, які мають фізичні обмеження, що забезпечують їм вибір до виборчої ділянки;

· збільшення явки виборців, зокрема за рахунок молоді, які зазвичай є пасивними учасниками політичного процесу;

· електронні системи можуть мати вбудовані механізми безпеки, які створюють можливість нечесного підрахунку голосів складнішою;

· можуть дати можливість віддалено голосувати громадянам, які перебувають за межами своєї держави.

· заміна традиційного паперового голосування на електронне може зменшити витрати на друк та обробку бюлетенів.

· широкі можливості для аналізу та статистичної обробки даних;

· можливість підрахунку голосів у режимі реального часу;

· можливість впровадження механізмів перевірки та авдиту голосів, оскільки електронні системи можуть бути оснащені інструментами для перевірки точності голосів.

Електронні вибори під час війни можуть змінити важливу роль у забезпеченні демократичних процесів та збереженні громадянських прав у надзвичайних ситуаціях, оскільки можуть функціонувати як один із можливих інструментів, котрі можуть бути використані з обов'язковим дотриманням високих стандартів безпеки та довіри до виборчого процесу. Електронні системи гіпотетично дають змогу виборцям голосувати, не виходячи із зони безпеки, що може бути прийнятно для тих, хто перебуває на територіях, що межують з ареною бойових дій, а також для комбатантів. Загалом електронне голосування під час війни сприяє збереженню життя та здоров'я громадян. Також електронні вибори можуть забезпечити можливість швидкого та ефективного підрахунку голосів, уникнувши можливих затримок чи маніпуляцій, пов'язаних з ручним підрахунком.

Однак важливо акцентувати, що електронні вибори під час війни стають зі специфічними викликами та загрозами, оскільки, по-перше, необхідно забезпечити доступ до технологій для всіх верств населення, включаючи тих, хто може мати обмежений доступ до Інтернету чи технічних засобів; по-друге, загрози інформаційно-комунікативного характеру, зокрема хоперські атаки, можуть спричинити девальвацію результатів виборів.

Електронне голосування, хоча має потенціал покращити доступність та ефективність вибору, також має проблеми та деякі загрози. Компаративний аналіз наукової доктрини та практики проведення виборів у деяких країнах шляхом задіяння електронних засобів (зазвичай додатково разом з класичною формою голосування) все ж вказує на суттєві проблеми. Зокрема, первинно у сфері безпеки та кібербезпеки. Електронні системи піддають ризику кібератаки та зловживання, якщо не забезпечується висока захищеність, можливість вручення та підроблення голосів, можна порушити довіру до всієї виборчої системи, тому первинним викликом є те, що органам державної влади необхідно забезпечити можливість легітимного голосування, відповідно до загальновизнаних міжнародних принципів, щоб уникнути будь-яких сумнівів у правомірності виборів. Модель таємного голосування використовувалася для посилення довіри до демократичних систем з самого початку системи голосування.

Актуалізується також аспект забезпечення конфіденційності голосування, проблема полягає в ідентифікації виборця, необхідно розробляти та впроваджувати ефективні механізми, які захищають особисті дані виборців, а також вказують на те, що голосування здійснювалося особисто, без зовнішнього тиску на особу. Як вказують іноземні дослідники (Jafar U., Aziz M. J. A., Shukur Z.) наявні методи електронного голосування становлять небезпеку надмірних повноважень і мані-

пуляції деталями, що обмежує принципову справедливість, конфіденційність, секретність, анонімність і прозорість процесу голосування. Більшість процедур тепер централізовані, ліцензовані відповідальним органом, контролюються, вимірюються та контролюються в електронній системі голосування, що саме по собі є проблемою для прозорого процесу голосування [3].

Поряд з цим науковці доводять, що навпаки, електронні механізми можуть усунути політичний вплив на виборчий процес, зробити їх більш незалежними та чесними. Зокрема вказується, що електронні протоколи голосування мають єдиного контролера, який контролює весь процес голосування (тобто мовиться про орган влади, що уповноважений у сфері виборчого процесу), однак такий підхід призводить до помилкових виборів через недобросовісність центральної влади (виборчої комісії), яку важко виправити існуючими методами [4]. Децентралізована мережа може бути використана як сучасна техніка електронного голосування для обходу впливу на підрахунок голосів з боку панівної влади.

Система електронного голосування у своїй ідеології вже має закладену тенденцію до ексклюзії та нерівності, інформаційні платформи можуть виключити групи населення, які не мають доступу до технологій або навичок для ефективного використання електронних систем голосування, ідентифікації, аплікації, що може призвести до нерівності у виборчому процесі. Важливо надати громадянам статусні навички та освіту щодо користування електронними системами голосування, щоб уникнути помилок та забезпечити точність виборів.

Сучасний технологічний прогрес зумовив верифіковані можливості у сфері реалізації політичних прав. Розвиток нових технологій провокують потребу розвитку правової реальності. Блокчейн є привабливою альтернативою звичайним електронним системам голосування з такими функціями, як децентралізація, невідмовність і захист безпеки. Використовується як для проведення голосування в залі засідань, так і для публічного голосування. Голосування – це нова фаза технології блокчейн, у цій галузі дослідники намагаються використати такі переваги, як прозорість, секретність і неспростовність, які є важливими для голосування [5]. З використанням блокчейну для додатків для електронного голосування значно покращили можливості технологічної досконалості у виборчому електронному процесі.

Висновок. Впровадження електронного голосування під час кризових вимог потребує особливо високого рівня безпеки та захисту, щоб уникнути можливого впливу ззовні або внутрішніх загроз, додатковим критерієм легітимності електронного голосування є забезпечення доступності цієї технології для всіх шарів суспільства, у тому числі тих, хто може мати обмежений доступ до Інтернету чи технічних засобів.

При продовженні тривалості війни електронне урядування може стати єдино можливим засобом для виходу з політичної та правової кризи, оновлення владного апарату та демократизації державних інституцій. Однак впровадження таких технологій має застосовуватися як виключна альтернатива для осіб, які є комбатантами, або цивільного населення, що проживають недалеко від арени бойових дій, на іншій (порівняно спокійній) території, класичну систему виборчого процесу, на нашу думку, не можна замінити іншими формами, бо це призведе до суттєвих загроз нелегітимності всієї виборчої процедури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Центр Разумкова. Оцінка громадянами ситуації в країні. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів. Ставлення до проведення загальнонаціональних виборів в Україні до завершення війни. (Вересень 2023 р.). URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-provedennia-zagalnonatsionalnykh-vyboriv-v-ukraini-do-zavershennia-viiny-veresen-2023r.

2. Chang V., Baudier P., Zhang H., Xu Q., Zhang J. Arami M. How Blockchain can impact financial services – The overview, challenges and recommendations from expert interviewees. *Technol. Forecast. Soc. Chang*. 2020, Vol. 158, 120166.

3. Jafar U., Aziz M. J. A., Shukur Z. Blockchain for Electronic Voting System – Review and Open Research Challenges. *Sensors* 2021. Vol. 21, 5874. URL: https://doi.org/10.3390/s21175874.

4. Wang B., Sun J., He Y., Pang D., Lu N. Large-scale election based on blockchain. *Procedia Comput. Sci.* 2018, Vol. 129, P. 234–237.

5. Hakak S., Khan W. Z., Gilkar G. A., Imran M., Guizani N. Securing smart cities through blockchain technology: Architecture, requirements, and challenges. *IEEE Netw.* 2020. Vol. 34. P. 8–14.

REFERENCES

1. Tsentr Razumkova. Otsinka hromadianamy sytuatsii v kraini. *Dovira do sotsialnykh instytutiv, politykiv, posadovtsiv ta hromadskykh diiachiv. Stavlennia do provedennia zahalnonatsionalnykh vyboriv v Ukraini do zavershennia viiny.* (Veresen 2023 r.). URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-provedennia-zagalnonatsionalnykh-vyboriv-v-ukraini-do-zavershennia-viiny-veresen-2023r [in Ukraine].

2. Chang V., Baudier P., Zhang H., Xu Q., Zhang J. Arami M. (2020). ***How Blockchain can impact financial services – The overview, challenges and recommendations from expert interviewees***. Technol. Forecast. Soc. Chang. 158, 120166. [in English].

3. Jafar U., Aziz M. J. A., Shukur Z. (2021). ***Blockchain for Electronic Voting System–Review and Open Research Challenges***. Sensors, 21, 5874. URL: https://doi.org/10.3390/s21175874 [in English].

4. Wang B., Sun J., He Y., Pang D., Lu N. (2018). ***Large-scale election based on blockchain***. Procedia Comput. Sci. 2018, 129, P. 234–237 [in English].

5. Hakak S., Khan W. Z., Gilkar G. A., Imran M., Guizani N. (2020). ***Securing smart cities through blockchain technology: Architecture, requirements, and challenges***. IEEE Netw. 34. P. 8–14.

Дата надходження: 07.08.2023 р.

Ksenia Filipchuk
Lviv Polytechnic National University,
Institute law, psychology and innovative education
Ksen 1234@ukr.net
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0000-2493-6901

ELECTRONIC ELECTIONS AS THE NEWEST TRANSFORMATIONAL PHENOMENON OF MODERN LEGAL REALITY

The article analyzes electronic elections as the latest transformative phenomenon of modern legal reality.

Grouped advantages of electronic voting: voting in the electronic system is implemented faster, and there is no need to physically visit the polling station; electronic systems can enable people with physical limitations to vote, providing them with a choice of polling station; increase in voter turnout, in particular at the expense of young people, who are usually passive participants in the political process; electronic systems may have built-in security mechanisms that make the possibility of fraudulent vote counting more difficult; can provide the opportunity to vote remotely to citizens who are outside their state; replacing traditional paper voting with electronic voting can reduce the costs of printing and processing ballots; wide possibilities for analysis and statistical processing of data; the possibility of

counting votes in real time; the possibility of implementing vote verification and audit mechanisms, as electronic systems can be equipped with tools to verify the accuracy of votes.

Motivated that the implementation of e-voting in times of crisis requires a particularly high level of security and protection to avoid possible influence from outside or internal threats, an additional criterion for the legitimacy of e-voting is to ensure the availability of this technology to all sections of society, including those who may have limited access to the Internet or technical means.

It has been proven that if the duration of the war is extended, electronic governance can become the only possible means for getting out of the political and legal crisis, renewing the power apparatus and democratizing state institutions. However, the implementation of such technologies should be used as an exclusive alternative for persons who are combatants or civilians living near the arena of hostilities, in other (relatively calm) territory, the classical system of the election process cannot be replaced by other forms, because this will lead to significant threats illegitimacy of the entire election procedure.

Keywords: electronic elections; transformational society; information technologies; political rights; electoral rights; electoral process; legitimacy of government; state authorities.